

A hajnal emberei

BERDE MÁRIA

A BAJNAL

EMBEREKI

✻ ✻

243576

OSZK

BERDE MÁRIA
A hajnal emberei

ERDÉLYI ÍRÁSOK

UI IDŐK IRODALMI INTÉZET R.-T. (SINGER ÉS WOLFNER)

Erdély nagy irónője, aki a megszállás idején bátran írta az elszakított magyarság életéről szóló regényeket: most, a felszabadulás éveiben fordult vissza a történelemhez.

A hajnal emberei Erdély és Magyarország uniójának előkészítéséről szól. Közeli kor, mindössze 100 egynéhány év választ el tőle s mégis alig ismerjük.

A regény hőse Szász Károly, az enyedi professzor, akinek keze alól Kemény Zsigmond is kikerült. A nagy tudós- és költőnemzetség ősének életregénye emberi szempontból is megragadja az olvasót.

A ma is aktuális történelmi probléma mellett az emberi szívek története teszi mély lelki élménnyé ezt a regényt.

BERDE MÁRIA

A HAJNAL EMBEREI

Regény

OSZK

Második kötet

SINGER ÉS WOLFNER
IRODALMI INTÉZET RT. KIADÁSA
BUDAPEST

Fenntartunk minden jogot, a fordítás, színpadra-
alkalmazás és filmesítés jogát is

Copyright by Singer és Wolfner
Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1943

243.576

Felelős kiadó: Hampó József

9335.43. Hungária Nyomda Rt., Budapest

Felelős: vitéz Bánó Lehel igazgató

MÁSODIK KÖTET

SZÜKSÉGES, HOGY
TÖRTÉNJENEK BOTRÁNYOK

«Jelesebben a skandalumok Enyedről
vettnek eredetet».

Első fejezet

PÜNKÖSDI KIRÁLYSÁG

Könnyű lepkesuhanással száll előre a «Geier»-ből egyetlen napra «Phyllis»-re keresztelt vitorlás. A szél olykor kihagy, és ha csendje támad, hallani lehet, amint a hajócska által felvert hullámok megiramodnak és apró csobogásokkal verik a part zöldmohos köveit. A dombok déli oldalain frissen csillog az alig ütköző fű, és a bokrok zsenge levéldísze fiatalos örömben fürdik az enyhe délutáni verőfényben. Távolabb a hótakaró kék-fehérjéből rózsaszínre derülve, a magas hegyek mosolyognak, mintha kipihenten ocsúdnának a hosszú, elmúló télből. A Wolfgang-tó kedvében jár a bécsi tejfelvilág kirándulóinak.

Am azok nem igen érnek rá a gyönyörködésre. Az aranyozott ifjúság a «Phyllis» konyhájában szakácsnénak öltözve az uzsonna-vacsorát készíti. Windischgraetz Adolphine hercegisasszony könyökig feltúrta a fehér vászonköntös ujját, úgy locsolgatja az egészben sült csirkéket. Esterházy Céline a verőt kattogtatja a tejszínes haboskávéhoz, Karwinsky Anne-Liese pityókát hámoz, Bethlen Ninetta pedig ecetes-sós lében forgatja meg a gyöngéd tavaszi salátaleveleket.

Egyetlen férfiember lábatlankodik közöttük: arab kocsmárosnak maszkírozva Bánffy László úrfi piros

fezben, fehér burnuszban forralja a mokka-gyöngyének nagyillatú levét.

Igazi látnivaló mégis a prücsökbarna, prücsökfüрге Kemény Judit. Először forog ma nagyobb társaságban, igyekszik hát hasznossá tenni magát. Tésztát gyúr, szép fehérsárga, ruganyos gömbbé kerekítve, aztán hosszú serítőrúddal nyujtani kezdi. Fel-feltekerve gurítgatja, csattogtatja a lapítón. A tészta pedig nemcsak hogy nő, s szétterül mint a kisebbfajta abrosz, hanem még egy fillérnyi lyukacska sem támad rajta. Papnéni tanftása!

A vendéglátó Krakowiczka gróf kuktái szájtátva bámulnak. Mindig azt hitték eddig, hogy a cukorporban hengergetett mazsolás kuglóf a legnagyobb szakácspróba. Lám, a juhtúrós kocka papirosvékonyága még sokkal rejtelmesebb mesterfogásokon múlik!

A tátogáson kívül különben alig akad dolguk. A pincért-játszó úrfiak maguk futkosnak a tányérokkal, poharakkal fel és alá a fedélzetre vivő szoros grádicson. A hajó farának szép tágas-téres helyén terftenek fel.

Maga Krakowiczka a champaniákat rakja szózott jégtáblák közé, és a bandistákat utasítja az asztali szerenádnek, meg a későbbi tánczenének sorrendjéről.

— Valcert, sok va'cert, — súgja neki félig lehányt pillákkal Bethlen Imre felesége, Johanka grófnő. Még mindig kitűnő táncosnő, pedig az idén már második leányával bálozott együttesben.

A mamák a fedélzet körbenfutó padjain üldögélve, a hangulatosság kedvéért harisnyát kötögetnek. Ezt a nyájas munkát alkonyórán is jól bírja a szem, sőt később, a füzérek közt függő japán lámpások tarka fényeiben is. Csak a cifra, pávafarokmintás ránftlin kell túllenni benne.

— Es ist ungemein, einfach grossartig gemütlich!

— lelkesedik Amanda, közben le nem veszi szemét a két jegyespárról, akik a hajó elejére húzódva: egyedül hámulják a tavaszi lihegésben zöldülő partokat, az ég hirtelen-arany, majd rózsá- és lilafüstös kárpitjait. Az egyik pár Bethlen Róza grófkisasszony Somogyi főhadnaggyal. A jóképű daliát már sikerült áthozni a testőrséghez, bécsi menyecske lesz a komtesszből. Halkan, túláradó kedvben, kedvességben súgdósnak, néha meg-megérintik egymás kezét, és szemük ilyenkor forró csókot vált. Odább a szellőverte hajó orrán, Istvánka sötétkék frakkja mellett Kata krémszínű ternőköntöse, rojtosan szétterülő, szélbodrozta törökös kasmirkendője világít. Nyakán az elmaradhatatlan piros korálsor, melyet soha, még a báli mély kivágásokhoz sem kapcsolt le. Ők ketten csendesen, komolyan, szinte áhítatosan beszélgetnek. A bécsi farsang véget ért, és már csak a gáláns lengyel grófnak, az ifjúság és a víg szórakozások nagy barátjának kedvéért maradtak még itt a mai tavaszi ünnepekre. Krakowiczka gróf közbenjárásának köszönheti Judit is, hogy be nem mutatott csitri létére: ezen a kis dáridón megjelenhetett.

Anna grófnő hagyja, hogy a jegyespár zavartalanul kibeszélje magát. Sok a mondanivaló! A lakodalomig már nem találkoznak. Őszre tüzték ki a hűtölést, akkorra várható, hogy Istvánka titoknökká lép elő a bécsi udvari kancellárián.

Kata bevezetése a nagyvilágba igazi sikerrel járt. Nem csupán a társaság karolta fel a viselkedésében oly szerény leányt, de maga a császárné is különös kegyeibe fogadta. Az udvari bálon, vagy félszáz főrangú kisasszony bemutatásánál is feltűnt izléses fejéke. Gyöngyfűzések tartották haján a csipkefátylat, és ugyancsak gyönggyel hímeződött ki a ruha uszálya. A minták pazarsága Anna grófnő legendás gyöngy-

készletét dícsérte. Papnéni kis teknőben mosta át a kincset, aztán cipók belében sütötte ki, hogy gyöngéd fényeit megfrissítse.

Kata diadalát mégis mosolygása hozta meg. Kifogástalan bókolása, fejhajtása az emelvényen trónoló Karolina Augusztá ajakáról elragadtatott sóhajt fakasztott:

— Ach, dieses orientalische Lächeln!

A császárné érzékeny lelke azt is megsejtette, mit a formaságok e világában talán senki, hogy Kata mosolya arcának ifjúi kellemén kívül a lélek égi harmóniájából ered. — E pillanattól fogva a bálrendező «süsse Herrchen»-ek selypítve faggatták meg egymást, vajjon jelen lesz-e a «Napkeleti Mosolygás» az estélyen... és táncrendjébe, mellyel a tündökletes redutok küszöbén várták a hölgyeket, vetekedve jegyezték be nevüket az erdélyi bárókisasszony tour-jaira.

... A «Phyllis» most kikerült a dombok aljából. Lankás part mellé suhant, mely napnyugat felé tágan felnyíló völgyben folytatódott. Pár deszkaszáלבól kiszálló-híd ereszkedett itt a vízre, és attól felfelé szekerek, kocsik keréknyoma vágott vonalakat a nedves, füves sárba. Valamelyik távoli hegyi falucska apró kikötőhelye. A fiatalok hirtelen összenéztek. Arcukon egyforma mély megilletődés lebegett.

— Mire gondolt most? — kérdezte Istvánka elakadó hangon.

— Én, — morzsolta Kata kicsit szégyenkezve — ... Csombordra!

Istvánka csak bólintott.

— Kegyed nem tudja, Kata, mint szeretem én Csombordot. És Csombordon is leginkább... azt a kopár martot, amelyen az út így fut le a komphoz, mint ez itten a kikötőhöz. Ennyi kerékvágással...

Persze, zöld nélkül... porosan... de a hegyek ott sokkal szebbek. Hullámosabbak, szelídebbek, s színük is olyan elmosódó. Nem ilyen éles még a világosság sem, soha a Marosmentén.

A leány szeme átfényesedett.

— Tudja, azok a három év előtti vasárnapok, amikor átlovagoltam Enyedről és később Gáldtőről Csombordra. Amíg a parton várakoztam, kegyed csak megjelent odafent az udvar kapujában, és jött-jött mindig közelebb... Most bevallom, néha korábban is átkelhettem volna, a komp éppen az innenső parton várt, amikor megérkeztem. De én hagytam a szekereket, embereket magam elé vágni. Azt akartam, hogy észrevegyen ablakából, és alászállui láthassam...

— Istenem — suttogta a leány — nekem olyankor mindig kétszerte könnyű volt a lábam!... Sokszor úgy éreztem, hogy szárnyam nő, és röpít... de szégyeltem akkor még megmondani. Olyan új volt... a nagy boldogságom... És amíg Utrechtben tudtam, egyre így láttam kegyedet, mögötte a panoráma a Pilissel, Enyeddal, előtte a Maros, és a kompos a drótot kapkodva viszi a kompot, hogy áthozza nekem... ki ne kacagjon: Lógyin, a kompos volt a legkedvesebb nekem minden belső emberünk között.

Virágzó somfa hajolt be a tóra. Megsuhintotta a fiatalokat. Kata utána kapott, letört egy ágacskát, és beletette selyemből horgolt kézitársolyába.

— Én is gyűjtöm az emlékeket... A lelkemben is úgy, mint a fali cisztámban. És nekem van egy nagyon drága emlékem Csombordról... Egyszer felvettem egy marék szürke port a martról. Ninetta varrt neki egy kis angin-zacskót, hogy soha szét ne szóródhassék. Így ott tarthassam mindig a fejem alatt... Mikor olyan beteg voltam Utrechtben, azt mondtam

preceptor Killyéninek: ha meghalok, tegye a fejem alá, a koporsóba is!

Istvánka lehúnyta szemét, úgy meghatotta saját igaz vallomása. Ahogy így átszellemült a megnyilatkozás örömeiben, ifjú arca a lampionok világánál keskenynek, majdnem szenvedőnek tűnt. És hajának fiatal aranyfénye csak emelte sápadtságát.

— Killyéni sokszor emlegette azután, hogy amikor nem voltam eszemnél, folyton Csombordról motyogtam, és a hollandus doktor meg is tanulta a szót... Azt hitte, valaki kedves személyemet hívják így...

— Jaj, ne szomorítson most engem a betegsége emlékeivel. Olyan borzasztó volt még egészségesen is, hogy két hosszú évig nem láttuk egymást. L'absence est le plus grand des maux. Amanda szokta sóhajtani, de én ezt annyiszor átéreztem!

— No és ha nem állok sarkamra, hát kegyedék az idén is otthon telnek! Egész instanciákat kellett írnom Simon bácsinak, míg kivívtam ezt a bécsi farsangot. Apámnak is kijelentettem: én be nem állok az udvari kancelláriára, ha kegyedet itt nem láthatom. Ha már az a végzetem, hogy egykor kancellár legyek... legalább sűrűn fogjam azt a kezet, amely az én világból való!

A fiatalember csendesen maga elé bámult.

— Három okom van, hogy pályámat ne szeressem. Az első, Katám, hogy kivet minket a mi drága erdélyi világunkból. Ez, tudom, kegyednek is fáj. A második, hogy nekem Szász professzor igenis kemény gerincet nevelt a sok udvari hajbókolásra. Ő olvastatta velünk valamelyik írónk művében, hogy nem magyar az, aki Bécsben otthon érzi magát! Aztán én hiszek is a professzor próféciaiban. Mióta külföldi szabad országban voltam, és láttam az ottvaló ember-séges életet, még sokkal inkább. A napot a maga útjá-

ban Józsuén kívül senki meg nem állította, így hát az éjtszakát sem lehet rögzíteni egy helybe... De tekintve attól, hogy én jobban beilleném a megyei életbe, ahol majd küzdeni szeretnék az új eszmékért, — a kancellária... ha tudná kegyed, mi az az erdélyi udvari kancellária! Udvarinak udvari — de erdélyinek?

Elpirult és lehajtotta fejét, de ez a szelíd mozdulat nem fékezte nemes felháborodását.

— Mit keresek én, Enyed neveltje, egy ilyen Augias-istállóban!?

— Istvánka!

— Nem túlozok, higgye el Kátám. Minden az, csak nem magyar dicasterium... Először is: az ügyvitel csak deákul és németül foly, ezt pedig nehéz bevenni a magyar törvénykezéshez szokott erdélyi léleknek. Aztán micsoda szűk ítéletű, csak a kenyérkeresetért robotoló bürokraták forgatják ott nemzetünk dolgait! A bécsi magyar hivatalnokgyarmat egyetlen magántermészetű összejövetelén sem hallottam soha a szót, melyet a scholában mindennap imádságképpen vettünk szájunkra. A drága nevezetet, hogy a „hon“. De csak egyetlen ijesztő dologról akarok beszámolni, hogy a szívtelenség mértékét valóban ismerhesse. Ugye, emlékszik még, hogy annakidején, a mi gyermekéinkben a császár saját édesapám kíséretében beutazta volt Erdélyt a nagy éhínség után, hogy bátorítsa és vigasztalja népeit... Tizenegyezerhatszáz kérvényt tettek le akkor a felség lábához a szerencsétlen ínségesek... Hát képzelje el, én az archivumban rábukkantam erre a töméntelen irattengerre. Vagy kettőt-hármat kibontottam... azóta sokszor felrémülök álmomból! Szerencsére akkoriban a zsidói fiatal báró biztatására mindenütt megnyílt a nyomorgók számára az uraságok kamrája, s a városokban levesakciót indítottak a dámák. A nyomorúságos Rumford-

levesek sokakban tartották meg a lelket! De a császár? Az erdélyi kancellária? Ad acta tétette a Lázárok térden csúszó esdekléseit! Egyetlen-egyét el nem intéztetett!... De vannak ennél sötétebb ügyek is, melyeket idézni nem jó s nem az én Katám fülének való dolgok.

— Nem kell-é vajjon nékem mindeneket tudnom, amik kegyednek szívéen feküsznek és főképpen, amik szomorítják?

— Az a benyomásom... hogy a kancellária nem éri bé Simon bácsinak és a többi hivatalfőnökünknek jelentéseivel... hogy van még egy titkos ágenciája is hazánkszerte... Szóval... hogy Sedlnitzkyvel egy követ fúj! Persze... lehet, hogy ez csak az én lidércnyomásom! Csuda-é oly környülállások közepette, ahol még a portásunk is vadosztrák, és tűzbe menne egy darab feketesárga pántlikáért!

Égő szégyenkönnyek szöktek Istvánka szemébe.

— Ilyen hivatalban szolgállok! És semmi remény, hogy megszabaduljak a járomból. Megkérdehetném én is: kicsoda ad nékem galambszárnyakat, hogy felrepüljek és nyugalmat találjak?!

Kata megcirógatta mátkája kezét. De az ifjú nem nyugodott meg.

— Néha attól is félek, hogy elveszítem kegyedet majd abban a forgatagban, amit Bécsben társaságnak neveznek. Nem látja, hogy itt a nők nem hitvesei férjöknek, hanem cifra dísz tárgyai, akik örökkön csak reprezentálnak?! A hazai dicasteriumnak hölgyei olyan jól belejöttek már ebbe, s felejtik az erdélyi szokást, hól az asszony feleség! — Amint a nem kollégiumban nevelt férfiak is felejtik, hogy nem csupán szolgák, de: honfiak!... A kegyed mosolya... úgy dongták az urak, mint a mézet... s az fájt nekem.

— Mi megmaradunk magunknak, Istvánka, —

csitította Kata, és szeme könnyel telt meg a szemrehányás érzékeny fájdalmától.

... A terítés körül az utolsó munka folyt. A kis-asszonyok apró tavaszi virágszirmokkal hintették be az abroszt. Barackfákat, cseresznyefákat szedtek meg erre a célra.

A muzsikusok is hangolgattak.

— Majd megpróbáljuk idevarázsolni Csombordot, — súgta Kata. — Tudja, kivesszük a villát, amit az öreg doktorbácsi hirdet az Alservorstadtban. A Dunacsatornát elnevezzük Marosnak, a hegyeket Pilisnek, Csáklyának, Becsei-tetőnek.

Istvánka mélyet sóhajtott. Hogy merje megmondani, mit akar anyja. Minden télen Bécsben együtt farsangolni, — már pedig onnan a külvárosból ki járhat be színházba, bal-paréokra? És kinek-minek nézi majd őket a társaság, főképp a magyarországi kancellária népe, ha így félrehúzódnak? Ha polgári boldogságról álmodnak? Ha Kata az otthonnak, férjének kívánja fenntartani mosolyait, minden édességeit? Mint titkos büntudatban hallgatta a leány ábrándozását:

— Láttá Istvánka, milyen szép, ritkafajta idegen cserjéket hordott össze a doktor kertjébe? És a grottában aranyhalak úsznak a medencében! Megígérte, hogy otthagyja őket! Igaz, én inkább arra vágyom, hogy mindenféle olyan növényt ültessünk, amilyen Csombordon nő a csoportokban. Főképp sok-sok vanfliát. Édesanyám virágát... Aztán ha hosszú időre bérelnök a villát, megcsinálhatnók a gáldtői víziflegóriát is.

Istvánka magához szorította és lopva megcsókolta arája kezét. A víziflegória drágaszép emléket idézett. A marosparti olasz nyárfák alatt épült ez a csodalugas, melynek tetejéről a rávezetett folyóvíz hármas-

fátyolban omlott alá, szivárványszínekre törve a nap-sugárban, és haloványzöldre sápadozva, ha a fény elborult.

Hányszor ültek a tündérkalitban, mialatt Lujza vagy Ninetta kint a füvesen kutyafiakkal bolondozott, és Róza énekóráit tartotta Avenarius mesterrel a kerti görög szentélyben. Ó, felejthetetlen csendességű, boldogságú erdélyi órák!

...Az első hegedűs egy románc dallamát pengette le. Róza komtesz most Istvánkáék felé csúszott a padon, és dúdolni kezdte:

«Der erste Weg ins Land der Liebe
Ist eine blumenreiche Flur...
Nie scheint uns da die Sonne trübe,
Und ringsum lächelt die Natur.»

— Így van-é, Katám? — kérdezte csacska elragadottságban, és hirtelen forró csókokkal borította el leendő sógorasszonyát. Kata érezte, hogy a tűz, mely Rózából árad és a csókokban mint szikrákban kipattan, nem neki gyült fel.

Mosolyogva bölintott vissza ennek az árnyék-talan boldogságnak. Mit is tudhatna Róza az ő fájdalmaikról? Testvére Istvánkának — de őt senki be nem oltotta a haza bánataival... őt idegen mesterek, guvernántok formálták, és anyjának kitűnő franciás műveltségét látta maga előtt példa gyanánt.

— Mesdames et messieurs, tálalva van! — hangzott a lakájnak öltözött Karwinsky báró úrfi rikkanlása.

Krakowiczka gróf karját ajánlotta Anna grófnőnek, hogy asztalhoz vezesse.

— Hadd teljék öröme bennünk Metternich onklinikának, miközben államraisonját követjük: «nyugalom és élvezet!»

A kávé-mama szerepe az időtöltött Kokorsova gróf-

nőre hárult. Köztudomású, hogy csak ő tudja hamisítatlan bécsi módon adagolni a morkának, nádméznek és tejszínhabnak csodás keverékét. Az aranyvirágos findzsák kecses emelgetésének ideje alatt Bethlen Gáborka már fente a kést, és hozzálátott a lapítófákon érkező sültcsirkék szeleteléséhez. Száját összecsucsorította, és egy-egy pusztit pattintott el minden lemetszett comb, szárny, mellrész felé, úgy nyújtotta sorban az asztalozóknak. A besztercei szászoknál tanulta ezt a cécót, ott volt sokáig a polgármesteréknél, németszóra fogva. A céhek flekken-estéin az atyamesterek ily lelki fűszer kíséretében osztogatják a jófalamatokat. Minden jóízűen, vidáman járt le: még a kisasszonyok sem titkolták a friss szél hozta étvágyukat. Judit szokása szerint elfelejtett mórest hagyni a tányéron.

Aztán jött a tánc, a szétszedett asztalok, székek helyén, a lampionok és virágfűzerek alatt. Johanka grófné Krakowiczka gróffal mulatott, de azért elvárta, hogy fia-veje is felkérje, sőt Ninetta egészen ifjú gavallérja: Bánffy László is. A tánc életeleme volt, bár arcán a mozdulatok heves forgatagában inkább szenvedő, mint örömteli kifejezés ült ki, mint aki nem vidám játéknak örül, hanem sóvár szenvedélynek hódol.

Kata és Istvánka szemérmesen, szinte légies gyöngédségben kapcsolódva keringőzött.

— Ha az angyalok táncolnának: így tennék — mondogatta magában Amanda végtelen megelégedésben. Katát saját művének tartotta, és ezt a sikerben gazdag évadot tulajdonképpen az ő remeklésének.

Éjfél után érkeztek meg a sankt-gilgeni hajóállomásra, ahol már vártak rájuk a postától rendelt hintók. Éjtszakára visszatérnek Gmundenbe, a Krakowiczka-nyaralóba, és holnap indulnak Bécsbe. Bethlen Imréné a lengyel gróffal egyazon hintóba szállt, és —

Rózáját Anna grófnőre bízva — fiát, menyére-menedőjét ültette szembe magával. Tudta, hogy búcsúzóban vannak, és a szerelmeseket mindig nagyon pártfogolta.

— Fogjátok kézen egymást! Te Katám, hajtsd fejedet Istvánka vállára. Így utaznak fiatal szerelmes mátkapárok.

Valósággal összeigazgatta őket.

Oly furcsán hangzott ez a leánynak! Soha ilyesmit odahaza nem hallott. Ám szótfogadott, és a sötétség segített, hogy a parancs még édesebb legyen. Csak az örök csillagok világítottak boldogságuk felett.

Amikor a gmundeni villa elé értek: a grófnak és Johánka grófnőnek búcsújánál Kata fülét a félhomályban, a z sivajgó hangzavarban egy kurta kis szó sértette meg, talányosan bukkanva fel benne később is.

— Merci ma chère Jeanne, für den amüsanten Tag — súgta Krakowiczka Bethlenné fülébe.

— Ma chère? — De Kata már beleszokott, hogy nem egészen érti a bécsi társaság érintkezési formáit. Vajjon ki merné az ő anyját «kedves Annám»-nak szólítani: idegen férfiember?

... Eljött a hazaindulás, a felkerekedés a belsőváros Schottenhof nevű ormóttan bérpalotájából. Istvánka a Kemény-hölgyeket a postaállomásra kísérte. Amikor a delizsánsz a kürtjelre megindult: Kata kihajolt az ablakon és integetni kezdett zsebkendőjével. A tegnapi langyos, hízelkedő április mára átfordult szeles, felhőtépő, hideg-tavaszi időjárásra. A magas falak közé szoruló udvaron erős huzat fűtyült, kiragadva a kisasszony kezéből a kendőcskét. Csodálatos módon: Istvánka ügyesen elkapta a sok más ácsorgó és búcsúzkodó között, és megcsókolva kebelébe rejtette. Ez a kép maradt meg róla Kata lelkében.

A magyar határon saját fogataik várakoztak.

Nemcsak a két zárt hintó, a pakkszekér, de még a futár is megérkezett: így folytatták útjukat rangjukhoz illő kényelemben a siralmasan elhanyagolt, ázsziainak tetsző utakon. Simon báró utasítására a kurír mindenütt előre megrendelte a szállást, így éjjelre tiszta és meleg szobákba érkeztek. Csak a hangulatra borult némi egymás elől eltitkolt szorongás. Papnéni levele nem a legjobb hírt tolmácsolta. Bár Ferenc szakács megteszi a magáét, és csupa gyenge-ételeket, becsináltakat és felfújtakat készít: a báró úr mind többet panaszol gyomorbéli állapotjára. Kata elfelejtette saját sajgó balsejtelmeit, melyek Istvánka miatt kínozták. Olyan nagyon sápadt volt, amikor Sankt-Gilgenben a színes lampionok alól kilépett a hídra, a tópartra, és még sápadtabbnak tetszett a postaudvar ma reggeli szeles, fényváltó világosságában.

Az esztergomi éjszakán történt. A grófnő Judittal és mademoiselle Dévez-vel szállt meg közös szobában, Amanda Katával aludt, mint rendesen.

A mamzelltól nagy áldozat volt ez-az utazás. Folyton nyűgölődött, panaszkodott, sőt titkon vakarózott is: mert a kukulloriumot az útra mégiscsak össze kellett csomagolni és társzekérré rakni. Az esztergomi éjjelen, amikor Katát felülni látta a szomszéd ágyban, mindjárt mozdult.

— Was ist Herzenskind? Csíp valami?

— Áh, olyan rosszat álmodtam. Egy férfi állott ide az ablak elé, vagy csak árnyéka vetődött rá a függönyre. Olyan ijesztő nagy árnyék volt!

— Imádkozzál szívecském. Az a legjobb a rossz álmok ellen. Tudod, ahogy tőlem tanultad: Vater, lass die Augen dein, über meinem Bette sein!

— Ó Istenem! — ébredt meg újra a leány. — Ismét itt láttam az árnyékát. Tudja, ki volt? — Suttogva,

félve ejtette ki. — Józsi, az Imre bácsiék huszárja. A hangját is hallottam!

— Sérti a szemedet az udvar világossága! — Hamar előkerített sálkendőkkel betakarta az ablakszemet.

— Az idegek. A túlfeszített idegek! Falu kell már neked, levegő, annyi bálozás, fogadás, színház és práterezés után. Nem szoktad te meg azt az örökös zsúfolt-ságot, kocsidübörgést, mindenféle utcalármát... Meglátod, Csombord fog jól tenni a sok flaszter, a sok parketta után.

Kata elpihent, Amanda nem. A nyugtalanság most benne fogant meg. Csendesesen vigyázta növendékét. Eszébe jutott Kata panasza, hogy nyakán a korálsor elhalványodott. Vérszegénység jele!

Hirtelen könnyű suhanással alárogyott az ablakra kifeszített ternókendő. És Amanda imetten, józanul: maga is megpillantotta az óriási, támadó árnyéket. Ide-oda mozgott a vékony mull-függönyön, aztán eltűnt. A mamzell csak a bogaraktól félt, ám embertől soha. Ugy tapasztalta, hogy azok félnek inkább tőle. Papucsába bújt, felkapta nagykendőjét, és az ablakhoz lépett. Nem akart hinni szemének. Valóságos téli pity-mallat volt odakint. Sűrűn pilinkézve omlott a hó, az udvaron már arasznyi fehér takaró feküdt. És a pőz-nán égő olajlámpás alatt csakugyan ott állott Józsi huszár. A fogadóssal tanakodott, aki éppen odamutatott a tornáctalan «apartement» felé, ahol a Kemény-hölgyek szállásolnak. Aztán Anna grófnő ajtajához lépett, kopogott. Kisvártatva feltárult a két szoba között nyíló átjáró.

A grófnő intett Amandának, hogy jöjjön át. Levél érkezett Imre gróftól: Istvánka nagy beteg, a doktorok sem tudják, mi baja. Még azon a délutánon leesett lábáról, hogy a postaudvaron elbúcsúztak egymástól.

— Ó Istenem — nyögte Kata a hírre, Amandára borulva — *ezért* fakult el a korálloom!

— Természetesen indulunk Katával vissza! — jelentette ki Amanda.

A grófnő tapintatosan figyelmeztette:

— De a pakkszekér nem fordulhat meg! ... Csak a legszükségesebb holmit rakhatjuk fel a landauer tetejére!

— Katámért — motyogta Amanda... álmatlankodom tovább is... csak mellette lehessenek.

... Talán mégis vitte, vezette őket valmi jó végzet: legalább úti nyomorúság, keréktörés, vízáradás, vagy más akadály nélkül értek be harmadnap reggelre az elhavazott tavaszban Bécs külvárosába. Kata némán tűrte az út fáradalmait. A szenvedés jeges lehellete fújt rá, de mint ahogyan a megfagyott virág, míg meleg nem éri: ép marad, úgy tartotta fenn valami végső belső törvényt.

Már áthajtottak a Glacis-n, a Burgtor dobogó hídján, már kattogtak a belsőváros gránitkockái a kerekek alatt. Befordultak az utcába, melynek egyik oldalát a hatudvaros Schottenhof alkotta. Szűk, levegőtlen, korállfakító világba!

Amanda kihajolt az ablakon, kémlelt valamit. A palotán semmi szokatlant nem látott. Szürkén, irdatlanul meredt föl emeleteivel a többi «hof»-ok között: testvérük a közönyben. A harmadik kapualj kürtőforma udvarában egy ismert lakáj fogadta őket. Katának leendő háztartásának kiszemeltje. Fegyelmezett arcával ez semmit el nem árult. Nyilván így tanulta hosszú szolgálai életében. Nemhogy saját, de uraságainak bánatát sem illik önmagán visszatükröznie. Amanda megfeledkezett saját illemtanáról.

— Um Gotteswillen, — ragadta meg a közsorsú férfiú kezét,

Az inas csak lehajtotta fejét. — Ninetta grófkisasszony suhogott elibük a huzatos lépcsőházban. Nehéz szövetruhájára nagykendőt vett, és így nem látzott, mibe öltözött. Hirtelen átölelte Katát, és fülébe súgta:

— Te azért nekünk örökre testvérünk maradsz!

— Azért? Miért azért? — Halk, madárhangforma sikoltással Kata iszonyodva tekintett Ninetta kisírt szemébe. Az pedig nem mert szóval visszafelelni. Csak könnyei omlottak alá csukott szemhéja alól. És Katában akkor borzalommal ismétlődött meg mátkája felkiáltása:

«Kicsoda ad nékem galambszárnyakat, hogy felröppenjek... és nyugtot leljek...!?»

... Odafent, a komteszsek szobájában a divatárslány várakozott. Az ágyra fekete, bolyhos szövetből készült ruha terítve, mellette kesztyű, harisnya. És egy kis franciakalap, amelyről elől-hátul másfélméteres gyászfátyol függ.

A házban különben senki sem volt, a cselédség is elment már Krakowiczka gróf magánpalotájába, a Mariahilfre. A jóbarát ennek dísztermét ajánlotta fel ravatalozásra.

A divatárus kisasszony mély részvétellel öltöztette Katát. Mialatt térdelt, tűzött, varrogatott körülötte, kapcsolta ki és be a ruhát, — valamit rövidíteni és szűkíteni kellett a köntösön — néha felpillantott a halottsápadt arcba, melyet álmatlanság, úti törődés, szívszorító néma gond viselt meg, és amelyre mégis: odafagyott a halál megértésének pillanatában valami merev, mozdulatlan, feloldhatatlan mosolygás. Azt mondják: kínpadon szokott ez a gyötröttek arcára kikénszerűlni.

— Ich danke... ich danke, — súgta néha Kata a szolgálatkész leányka felé, aztán minden ilyen kurta

szó után lehúnyta szemét, mint aki irtózatot teljesített. — A kisasszony ilyenkor lesütötte fejét, és óvatosan törülte le kifakadó könnyét.

— Nem tesszük le a gyöngysort? — kérdezte Kata nyakánál babrálva.

— Nem... soha! — kapott hozzá Kata az ékszerhez.

... A Krakowiczka-palota nagy, íves kapujában, a kétoldalt lefüggő, ezüst címerrel kivarrt drapériákon díszesen nyomtatott, kétnyelvű szomorújelentő panaszolta el a rettentő gyászesetet.

«Rokonaink! Barátaink! Emberek! Drága édes fiúink eltűnének az élők közül, drága édes fiúnkat a sírba kísérjük. Igen, szemünkkel látók, míg édes fiúknak szeme örökre bezáródik, hallók szívének végső dobbanását. — Mondjátok meg, hol az orvos, hol a bölcs, kinek szavára fájdalmunk elnémulna? Honnan vigaszt?...»

Mindebből Kata semmit sem látott. A sűrű fátyolon, az emberek tömegein át csak a vastagon nyomtatott nevet olvashatta, a nevet, melyet így utcasorban, felszegezve megpillantani magában is valószínűtlenül hatott. Hihetetlen volt minden egyéb is: a vonszolódás fel a feketébe borított tágas lépcsőn, ahol újból és újból megisméltődött a kígyós Bethlenek ezüsttel varrt címere — fel a díszterem kitért ajtajáig. Földtől mennyezetig fekete posztóval fedett falak, és az óriási ablakok helyén is címerekkel ékített kárpitok omlottak alá. A sötétség teljesen éjszakai volt a külső fény ijesztő kirekesztésével. Így érvényesültek az állványok sűrű gyertyabokrai, melyek halványsárga gőzbe és fénybe vonták az ernyőslombú, virágzó philodendronokat, a Krakowiczka-kertészet különleges, nagyillatú virágait.

Fekete libériás lakájok vezették helyükre az érkezőket.

A nagy kimerültség és a nagy fájdalom mindezt oly távolra kitolta Kata lelkéből, mintha fordított színházi látcsövön tekintene belé a dolgokba. Valamely másodrendű síkján tudatának egyre észlelte azt a sok-sok címert; papi asztalon, polcokon, magán a hidegágy ravatalozó posztóin...

Tudott arról is, hogy megölelik, meg is cirógatják, de ez csak a hiábavalóság érzetét fokozta benne. Lerogyni esett jól a székre, ahol többé nem zavarta senki, nem zökkentette ki semmi a látomásos félálomnak tetsző gyászünnepből. — Kezét összekulcsolta, és aztán nem moccan többé. Bámulta a halottat, aki mindenek felett az ő halottja, mint ahogy az ő kedves élője, élete volt.

Ő is távolinak tűnt, mintha felmagasztalódott volna. Hajdani pünkösdi ruhája búzavirágkéken világított a gyász feketeségében, erősen kidomborítva mellkasát, karcsú, könnyedvonalú lábát. A máskor rajta átömlő fények: életnek, reménynek, örömmek sugárzásai elhagyták, csak a szépség géniusza lebegett még utolsóul felette. Bár szépsége sem volt az, melyet idáig ismert. Enyhevonalú arcéle most erősen kirajzolódott: kemény lett, elszánt, szinte hősies. Fínom orra, álla előreugrott, homloka szinte feldomborodott, míg szája mélyebbre húzódott vissza. Darabig úgy tűnt Katának, hogy szeme alá két barna pilleszárnyat fektettek: csak később eszmélt rá, hogy azok a csodálatosan sötét, sűrű és hosszú szempillák árnyékvetődései. Szája kissé nyitva állott — vajjon az utolsó jaj fagyott-é meg rajta, vagy az utolsó üzenet, amit soha el nem mondhat többé?

Mozgolódás támadt, mindenki felállott, amikor az udvar képviselőjében a nádori pár megérkezett.

Dorottya főhercegasszony igazi, megértő szánalommal Katának nemcsak kezét nyújtotta csókolásra, hanem magához vonva őt, gyöngéden fülébe súgta:

— Túlságosan fiatal vagy ahhoz, gyermekem, hogy ne mosolyogj többé!

Kata szépen, szertartásosan bókkolt és köszönt a részvétért. Mindent ösztönösen végzett, lelke legmélyén azonban aligha fogta, mérte fel a kegy nagyságát, vagy a szavak emberi őszinteségét.

Papot külön postakocsin Magyarföldről hoztak, a gyászdalokat operai kar tanulta be. Az oráció három nyelven folyt; Katában — csodálatosképpen — csak a latin beszéd kezdősora akadt fenn:

„Multis ille bonis flebilis occidit . . .“

„Sok jóembertől megsiratva húnyt el . . .“

Ezek az igék megfogantak benne, később sokszor suttogta önmagának. Pedig még arra sem bírt soha visszaemlékezni, milyen szavakkal búcsúztatta el őt a pap Istvánkától.

Egyszer aztán — jaj — minden véget ért. A fagyott rend felbomlott, az emberek kifelé indultak . . . a család még sorban odajárult a koporsóhoz . . . ő maga is, utolsónak. Akkor már szinte senki sem volt a teremben. Ettől mintha láncok hullottak volna le róla: felszabadult. Megindult a ravatal lépcsőin, hogy megcsókolhassa Istvankát — de ajkával nem ért fel arcáig, oly magasban volt az. Kezével kereste hát kezét . . . azt katonásan valahova oldalához fektették, nem találta! Csak homlokát, haját tudta símogatni, keze közben a nyakszirt alá helyezett kis selyembevont zacskóba botlott. Később tudta meg, hogy Ninetta tette oda a csombordi martról őrzött porcsomót. Most, így közelből, szemtől-szemben egyszerre megérezte a halott arcának csodálatos kifejezését, leolvasta a nyitvamaradt száj üzenetét is. Ez az arc végtelenül szelíd

volt, megadó és alázatos — az ajkakon pedig bocsánatkérés lebegett:

— Ne haragudj, hogy ezt a bánatot szereztem neked!

Kata akkor kezdett csak szívszaggató feleletként zokogni.

Az egyik szegletben mesteremberek bibelődtek égő masinával, üsttel és más szerszámokkal. Egy gyászhuszár a szemfedőt kezdte felhajtogatni a tetemre. Két másik a fedelet hozta, amelynek ércén lobbot vetettek a felirat arany betűi, a két évszám... Felirat... Feliratként látni Istvánka nevét! Nem, ezt nem érthette semmikép. És a címer. A címeren, ahogy a fedelet illeszgetik: kígyózik a kígyó és inog fején a grófi korona... Inog, forog az egész világ, teljesen értelmetlenül és céltalanul.

— Most szegezik előlem... a mennyország kapuját, — tördelte.

— Majd viszontlátod őt ott! — felelte neki Amanda, és ujjával fölfelé mutatott. Aztán szorosan, majdnem irgalmatlanul magához ölelte növendékét. Elhurcolta.

Darabig várakozni kellett a szintén gyászba-vont nappali teremben, míg az ólmozás megtörténik. Feketébe öltözött lakájok serege bort és sózott süteményt kínált erősítőül a halottlátó vendégnépnek. Végre a gyötrelmes félóra múltán elindulhattak a Währinger-temető felé, ahol Krakowiczka gróf kriptájában ideiglenesen leteszik a koporsót. Onnan majd, ha az árvizes tavaszi utak felszáradnak, elszállítják Marosszentimrére. Míg ez megtörténik: Imruskához, aki szegény a kollégiumban még mitsem tud a csapásról, lovasfutárt indítottak, hogy felölthesse a gyászt, és hírt adjon országszerte az atyafiságnak.

... A szentimrei temetésen Diénes először látta

viszont Katát négy hosszú esztendő után. A Hunyadi-templom fehér fényözönében, a leány halálos feketében, összefogott kézzel, leeresztett pillákkal, kővéváltan állott a tátongó kriptaajtó felett. Mintha kész volna alászállni a dupla érckoporsó után, hogy a mézskőlap irtóztató, nehézkes döccenése reáforduljon. A scholabeli harmónia tompa morajlással dübörögte az elmúlás lélekbe-markoló zsoltárát:

Mert olyan Néked ezer év múlása,
Mint egy éjnek fennvigyázása.

Diénes megértette, hogy Kata most még sokkal messzebb került tőle, mint amikor jegybe lépett István-nal. Mert nem szakadt el jegyesétől a halál által, hanem imé, saját lelkében helyezte őt örök ravatalra.

Második fejezet

KÉT CSEPP VÉR

A telet, melyet a burg hölgyei a gáldtői rokonok óhajára Bécsben töltöttek, Miklóska piktor a hetedik mennyországban élte át. Csendes üdvözültség állapotában, amelyet az imádottjától semmit nem váró szerelmes tölt a kedves közelében.

A Mutili-leányok leckéire Papnéni ügyelt fel. Karolina a négyféle számadást és a könyvvezetést tanulta a schola gyakorlati tagozatának, az „Encyclopaediának“ egyik jelesrendű diákjával. Rozi buzgón, szinte áhítattal rajzolt. Karcsú, kifelé hajló ujjai könnyedén, remegve tartották a crayont, és mintha csak odalehelné, úgy ábrázolta le a másolásul elibetett mintákat. Már tervezgetett is, makkból, csere- és rózsalevelekből, szőlőkacsából csinos párnavégeket, zsebkendőket, ingelők díszzeit. Később rátértek a rajzról a gouache-ra, pompázó virágfüzéreket festve, de csupa aetheri gyöngéd színekkel, aminőket a nagyúri dámák pazar ruhaviselete kíván a szoknyák alsó, hímzett pereméül. Rozi engedelmes kis tanítvány volt. Munkaközben néha kérdőn pillantott fel mesterére, és ha az helyeslően bólintott, boldogan belepírult az elismerésbe.

Papnéni orsójának surrogása, Karolina félhangosan végzett számításai őket kettejüket néma jelbeszéd-

hez szoktatták. Miklóskának mindig az volt az érzése, hogy kézenfogva vezeti növendékét, pedig még soha meg nem érintette azokat a gyöngyházfehér ujjakat.

Anna grófnőben a nagy csapás és Simon báró gyengülő egészségi állapota siettette az elhatározást, hogy a Mutili árvákat szárnyukra bocsássa. Még Bécsből intézkedett, hogy Rozit írassák be Virág Linának, egy előkelő özvegynek kézimunka-iskolájába, Karolinát pedig egy masamódhoz járatta néhány hónapra. Hazatérve utánanézett megfelelő üzlethelyiségnek.

Pár év előtt a vár déli kapuja mellett egy Szántó nevű rőfös az eklézsiáktól házépítő jogot vásárolt. Az árkot, a csicsonkázó fikahad nagy bánatára, jó darabon betemette, és helyébe apró kertés portát épített magának. Az üzletbe vajsárga mészköveken kellett felhágni, és a kert eresze alatt is ilyen kölapokkal padolt tornác futott a csebres oleándereknek. Igazi fecskéfészek volt ez a várfalhoz tapasztott házacská, melyre hajnalban a szücsök gyönyörű csipkéspártázatú bástya-tornya vetett egyre költöző-változó árnyéket.

Szántó rőföst rablók tették el láb alól — a vidék hemzsegett a haramiáktól — egyik portékás útjában. Felesége szívesen kiadta a házat, maga meghúzódott a hátsó kamrában. Ide rendeztette be Anna grófnő az új csipkeboltot.

Rozi sorsa hát komolyra fordult. A gyermekidő hirtelen elszállott felőle. Ki kellett búcsúzni a burgvilágából, kereső munkához látni, francia kalapokat varrni, menyasszonyi fátylakat elrendezni, főkötőket frissíteni, ingmelleket, zsebkendőket hímezni, pénzért, rendelésre és felelősségre.

A vevőkkel általában a gömbölyű, fúrge és pergőnyelvű Karolina tárgyalt. A törékeny hűg az ablaknál ült és rajzolgatott, vagy a dobrámán öltögetett. Aki csak elment a bolt előtt — főleg diáknépség, mert a piac

e részén állottak a kofák sátrai — mindenki vetett egy pillantást a bolt ablakára, melynek csengetyűvirágos fuchsiái között a lehajtott fejű, lesütött pillájú hímező mély, elmerült örömben tündérmunkát végzett.

Mutli-mama tüllfüggönyt ráncolt, húzott rá az ablakszemre, de ezen keresztül Rozi még sejtelmesebb látvánnyá finomult.

A leányt mindez nem érintette. Lelkét egyesegyedül Miklóska töltötte be. Az illedelmes kicsi preceptor, aki először nézett reá csodálkozó szemmel... Reá, aki magát akkor még semmi másnak nem tudta, csak a hazátlan szakácmester gyermekének, akit anyja ezerszer figyelmeztetett:

— El ne hidd magadat a nagyúri társaságban. Judit bárókisasszony felnő, férjhez megy valami fajtájabélihez és szégyelni fogja, hogy tegeződött veled!

Miklóska minden vasárnap délután beállított, hogy átnézze Rozi rajzait, újabb terveit a rendelésekhez. Mutiliné ilyenkor kint az eresz alatt, a bimbózó oleánderek árnyékában kávéval, pirított fehér kenyérrel és cukros befőttel vendégelte meg.

A mélyebben fekvő kicsikertben csillogott a fű, illatoztak a jácintok, fejük felett pedig, a bástya cirádáiban, fészküket tatarozó fecskék csiviteltek. Tavasz volt ez, szebb és kurtább, mint a leggyönyörűbb álom.

Akkoriban Miklóskát még egy szerencse érte. Katona Zsigmond kormányzéki főtanácsos Enyeden jártában vacsorára hívta meg a professzorokat a Két Hattyú fogadóba. A schola általános állapotáról társalogva, megtudakolta Hegedüs professzortól, van-e olyan ügyes zenélő vagy rajzoló tanítványa, akit érdemes volna támogatni. Hegedüs nyomban, a pityizálóasztaltól elküldötte az egyik pincért Miklóskáért. A gyertya- és pipafüstös, félhomályos étteremben a hatalmas szál Katona úr csodálkozva nézte az öklömnyi

tógás ifjút. Beszélt neki atyailag a művészi pálya szépségeiről és ajánlotta, hogy ha volna valami érdemes munkája, küldje el hozzá mutatóba. Miklóska csak nézte-nézte a marcona, de szép és lelkes férfiarcot. Nem fülével, szemével hallgatta, figyelte... Másnap, emlékezetből lerajzolta, és postázta a képet a tanácsnoknak!

Ebből pedig az kerekedett, hogy Katona Zsigmond kiadta az ordrét kisludasi jószágigazgatójának, gondoskodjék Miklóska szebeni nyaraltatásáról. Hadd tanulmányozza a sócé a Bruckenthal-múzeum halhatatlan értékű festményeit. A tanácsnoknak szállása volt a szászok fővárosában, még kövárvidéki kapitány korából, amikor is katonai és pénzügyekben gyakran kellett a thesauratus és az ármádia kormányhelyén tartózkodnia. Nyomban fuvarra valót is küldött Kisludasig, ahonnan hintója Szeben felé indulni szokott. A piktorka tehát úri módon kelhetett volna útra, ha valami édes és merész tavaszi gondolat nem szállt volna fejébe, mint a mámor, a tanácsos úr ezüst forintjainak csengésétől.

Ahelyett, hogy a Hattyúban vagy a Tigrisben megszálló fuvarosokkal értekezett volna, — kapta magát és az özvegy singsnével, Szántóné asszonysággal sűgött össze. Bevallotta neki, hogy szeretné Rozit miniatűrben lefesteni. Pusztán a próba kedvéért, vajjon lehet-e ilyen finom arcot úgy ábrázolni, hogy elég szép és hozzá teljesen hasonlatos is legyen az eredetihez. A kísérlethez a legjobb fajta vízfestéket és a legcsiszoltabb elefántcsontlapot hozatta meg Kolozsvárról.

Rozi ezentúl vasárnaponként órákig ült mesterének kis rajzolóasztala előtt: pirulva és mosolyogva, máskor megint belesápadva az ifjú reászegezett pillantásai alatt. Az alku úgy volt, — ezt Mutiliné kikötötte — hogy a képet maga Rozi kapja meg, mert

még elképzelni sem bírta, hogy leányának arcvonását idegen fiatalember kezében tudja. Viszont ajándékot sem akart elfogadni, azért megengedte Rozinak, hogy hat szép fehér ingelőt varrjon viszonzásul.

Hogy mi mindent öltögetett bele a leányka a se-lyemszálakkal együtt az ingek lenvásznába? Egyszer, amikor Karolina felriasztotta a munka zsongító varázsából, mintha álomból ébredne: beleszalajtotta a tüt ujjahegyébe. Üde piros vércsepp hullott az egyik rózsabimbó közepébe. Ami azt jelentette, hogy nagyon büszke lesz az ingre annak viselője.

Valószínű, hogy a lehelletes akvarell színekbe, melyekkel Miklóska a miniatűrön dolgozott, szintén vércsepp került — a fiú szívéből talán, — mert a képen Rozi csodálatos frissességben, mint harmatban megfürdött rózsza, úgy kelt életre.

Hátramaradt azonban a kisludasi fuvar kérdése. Az ezüst pengők elúsztak a drága festékre, elefántcsontra. Szerencsére akadt olyan ágrólszakadt diák, aki vakációra indult ugyanazon úton. Szépen összeegyezkedtek, hogy gyalog hagyják el a várost, mégpedig sötét hajnalban és mezítláb, mint arme Reisederek, amikor nem találkozhatnak gúnyos pillantásokkal. Jobb ruháikat zsákba rakva vállukra szedték, úti botot a Holtmarosban faragtak maguknak: így kutya-goltak estig Veresegyházáig. Bemenni a faluba életveszedelem lett volna a hírhedett gonosz kuttyák miatt. Hanem beóvakodtak a legbiztosabb szállásra: a temetőbe. Ott egy sírhalmon megfalták a kesernyés cipőt és a néhány falat szalonnát: a batyut fejük alá téve, hús holdvilággal takarózva, jól kialudták magukat — tudva, hogy teremtetett lélek sem meri őket éjnek évadján a félelmetes helyen megháborgatni.

Kisludas határában aztán egy csipkebokorban Miklóska szépen felöltözött, és mint pantallós, hímzett

mellényes, városi uracs sétált be a jószágkormányzói rezidenciába. A Szebenig tartó kocsitazásban még ki is húzta magát — hogyne, amikor a lószerszámon, a hintón ezüst címer, korona ékeskedett, és amikor ő mint a guberniumi konziliárius vendége érkezett az úri portára.

A Bruckenthal-múzeumban másolgatva, a látogatók között nem egy megrendelőre is akadt, főképp a szerelmesekben, kik kedvesükről miniatürt csináltak.

Jó pénzmagra téve szert, sok kitűnő házban forgolódva: így érkezett vissza ősszel a scholába. Ott is nagy meglepetés, öröm várta! Rozi arcképe szerencsét hozott. Szántóné, mint gyakorlatias örmény asszony, az arcképet a bolti díszhelyen a fátylak, csipkék, pántlikák és művirágok csinosan elrendezett kis üvegszekrényébe állította ki.

Az üzlet eddig is ment, de most éppen fellendült. Minden pillanatban kézbenjárt a kilines, mégpedig most már nemcsak a diákurak, a díjtalan, hazuról tengő megyei irnokok, hanem a vöröscsákós svalizsérok is kezdtek idepártolni Luka Pepi divatboltjából. Ennyi hímzett ingmellet, kézelőt, monogrammos zsebruhát Enyeden még nem készítettek. . . Igaz, hogy míg az alkudozás folyt, a vevők hol a szekrény üvege mögül mosolygó arcképre, hol az ablaknál ülő eredetire sandígtattak . . .

A kundschaftok Miklóst is megrohanták. Le kellett rajzolnia a város katonai és polgári előkelőségeit. Maga Anna grófnő másolatokat rendelt a Musée de Paris nevű albumból, fogadótermének falára.

Nagy-Sándor József, a legdaliásabb huszárhadnagy rá is szólt a piktorkára, miközben modellt ült neki:

— Domine, mit prédálja idejét a scholában? Hi-

szen olyan jó arcképeket csinál, amilyen sok akadémiát járt festőtől sem telik ki. Pap akar lenni valahol Isten háta mögött? Vagy tizenöt évig éhező honorarius kancellista? Vágjon neki a nagyvilágnak, ha idebent nem, hát külföldön meggazdagszik! Fortes fortuna adiuvat — a katonajelszó áll a művészemberre is!

Mit is vesztegelt Enyeden, csakugyan? Valami kötve tartotta, valamire várt. Talán csak arra, hogy egy bálon Rozit átkarolhassa... Karácsony előtt a szász egyház Kränzchent rendezett. Nevezetessége abban állott ennek a mulatságnak, — és ezen fordult meg népszerűsége is — hogy rangkülönbség nélkül vígan kreuzpolkázhattak azon a városi nótáriusnak és Krautfass pogácsásnak leánykái. Mesterlegények, diákok egyként szívesen látott táncosok voltak, azonban a tiszturak is be-bekukkantottak a zsendülő csitrik megtekintésére, jövődjő új csillagok kiszemelésére. Az öltözködés, a pipere különös gondot nem adott. A faggyúgyertyák csepegése alá a leányok csak szokott nyári ünneplőjüket öltötték fel, a könnyű és olcsó, százszor mosható fehér zsakonettet. Egy szerény művirág, egy ablakból szakított hónapos rózsa, sárgaviola a keblen, egy sor hólyag-gyöngysor már gálát jelentett. A hajat csak a hátra kellett leereszteni „lófarkban“; betekerést, sütővasat ez a korosztály még nem ismert. A táncosok a jobbik ruhához legfeljebb csak kölnivizes bonbont szopogattak, hogy „jőszagút sóhajtsanak” és fürtjeiket kenték be aznapon faggyú helyett a „hajkenőcsírbalzsamolaj“ nevű titokzatos barna és illatos mázsgával, melyet a ravasz patikus állfőlag egyenest Péruból hozatott.

Sok-sok ügyes leányzó kezdte a bálozást a szerény Kränzchenen, itt gyakorolva a szárnypróbálgatást.

Rozi is mostanában nyiladozott. Özike-félénksége, mely gyermekkorában jellemezte, kezdett bizakodássá

kialakulni. Talán, mert észrevette, hogy mindenki szeret kedvében járni. Lehet, ez volt alaptermészete, a csendes ragaszkodás, mellyel valaha, álmában Szász Károly vállára borult a burg éjtszakai folyosóján, mint vendéi hősnő. Nyílt, ártatlan pillantást küldött vissza a rajta pihenő tekintetekbe, és ha el is pirult az ostromló nézésektől, rendszerint el is mosolyodott. Igazi virágtermészet: szépségét hagyta ragyogni, ha bámulták.

Így aztán hiába öltötte fel a Karolinával egyforma égszínkék olesó batiszt-clair köntöst, hiába húzott, akár a többi leányzó erre az alkalomra házilag bevont atlaszcipellőt. Mint a harangvirág a berekben, úgy magaslott és ragyogott ki a többi szerényebb bimbózók között. Nyakát két ágba font, olykor előrecsúszó kőkényfekete hajfonatai és a vékony ezüstláncon függő zománcozott medaillon — Judit ajándéka — oly vakítóvá emelték, hogy Hank nótárius önkénytelenül csettintett, amikor megpillantotta.

— *Wie ein Prinzesschen, was?* — súgta Karwinsky hadnagynak, akit két másik pajtása éjfél tájban felküldött a táncterembe «rekognoscírozni», hogy vannak-e ott csinos és léhűtésre alkalmas kisasszonykák. Karwinsky rövid szemle után elrohant, hogy megvigye a hírt a fuksziás ablak kisasszonyának megjelenéséről és a nagy tetszésről, melyet első nyilvános szereplésén aratott.

Miklóska álarcot viselt, mert a diákembernek tilos dolog volt bálba járni nyílt képpel. Így ropta szüntelenül Rozival a mazurkát, langauszt, ländlerischt. Mégis csak jó volt a scholabeli szombat esti szórakozás, amikor a tanteremben „bak-bált” rendezve fiú-fiúval tanulták be a divatos táncokat.

Éjféλι szünetben a „Muttik“ elővették a pompadurokban, ozsonnás kosárcákban magukkal hozott kötes-

kifliket, a henklis nevű zsiros, fűszeres kalácsot. A magyar mamákat, akik készpénzen sósperecet vásároltak, és limonádét itattak leányaikkal, fejcsóválva rótták meg maguk között:

— So lebt man nicht! So verschwenderisch!

A Kränzchenen két nagy esemény történt. Egyik Luka Pepi divatáruslány kifüstölése volt. Amikor megjelent idres-bodros „Locken“-eivel, csillogó tarlatánköntösben, Gaul rézöntőné felkelt és elhúzódtott melőle, még szoknyáját is lesöpörte, ahol hozzája értek a tarka, pillangós ruhafodrok. Pepi várt egy keveset, de Karwinsky báró eltűnt, diák pedig senki meg nem táncoltatta. Csak a jámbor szőke patikuslegény nem akart mellőle tágitani, aki nemrégén s idegenből most cseppent a városba. Látva ezt a csődöt, Pepi ájulásként rosszul lett rendezett, de holtápadt is volt, talán a megalázódástól. Amikor kitámolygott az öltözőbe és valaki elkiáltotta magát, hogy bontsák ki a ruháját, azonnal magához tért, és elillant kísérelőjével, egy bajszos, elszánt vénasszony rokonával meg a patikuslegénnyel, aki udvariasan felkínálta támogató karját és kecses kis otkolonyos üvegesjét.

Éjfél után aztán, egyszerre csak berobogott a Kleeblattnak emlegetett három hadnagyocska: gróf Wolkenstein, báró Karwinsky és gróf Draskovich. Darabig nézdelődtek, gusztálták a leányzókat. Ráismerve Miklóskára, kinek már modellt ültek, félreszóltották s megkérték, hogy mutassa be őket a Mutili-családnak.

Miklóska ártatlanul és tapasztalatlanul vállalta a megbízást, és jelentette az óhajt. Legnagyobb csodálkozására a szerény és szelíd Mutili-mama megrázta fejét.

— Éjfél után, Miklóska kedves, nem szokás ismerkedni. Akit érdekel személyünk, az már a bál elején megjelenik és felkeres.

A kosár elképesztette a tiszturakat, ám csak beharapták a szájukat. Az asszonyosság a magas illemtanból adott nekik leckét.

— Mit akartok? — súgta Karwinsky. — Anna grófnő udvarában a kotlós tyúk is *comme il faut* neveli csirkéit. Aztán itt még többről is van szó, amiről nem is álmodtunk. Hank nótárius célzást tett az ifjabbik Mutili-kisasszony eredetére, s az teszi őket még gőgösebbé.

A tiszturak lefelé baktattak a másodrendű szála girhes falépcsőin.

— Ezzel a kudarcral jó lesz hallgatni, — fanyalgott Draskovich. — Mit szólna hozzá Mukics alezredes úr?!

— De hol volt a Pepid? — támadt rá Wolkenstein a horvátra.

— Én láttam a patikuslegénnyel mazurkázni, amikor először fentjártam, — szólt Karwinsky — de azt mondják, rosszul lett és hazament.

Draskovich vakargatta füle tövét.

— Rosszul lett? Hm. A fene egye meg.

— Csak nem Pepidet átkozod?

— A rosszulletét. Hanem beszéljünk vidámabb dolgokról. Mit fecsegtél te imént, Karwi, a szép Mutili-kisasszonyról?

— Hank tanácsos valami affélére célzott, hogy kék vér volna benne, mégpedig hercegi.

— Hát ami igaz, igaz. Bajosan egy-testvér azzal a dundi Karolinával! — csóvált fejet Wolkenstein.

— Csak rájok kell nézni, — vélte Draskovich is. — Egy lilium és egy kis döblöc nem kelhettek ugyanazon magról!

... Közeledtek a januári félévi examenek. Miklóska számot vetett saját készültségével. Sehogy sem tudott létrejönni a scholabeli kötelességgel. Főként Neme-

gyeivel s a görög literatúrával. Biztos, mint a napfeljötté, hogy megbukik a revokáción! Ami nem olyan nagy szerencsétlenség... de restelli magát a sok óra-kerülésért. Egy napja nem volt ebben a félesztendőben rendelés nélkül. Rájakaptak itt is a szerelmesek. Zsebe megtelt pengőforintokkal, képzelme pedig sóvárgással. Sokan, sokat biztatták. És Szebenbe hívták, várták.

Szász Károlyhoz menekült gondjaival. Ha ő útra küldi, akkor indul. Hiába kapott szigorú leveleket anyai nagyapjától. Kalácsot soha, de tanácsot most bőven adott az. Csak nem piszkolja be nevét tekergő piktorkodással?

Szász Károly döntötte el sorsát. Azt fejtette ki neki, hogy ha valaki egy pályának legnehezebbjén, a kezdeten túl van, nem volna helyes azt más, kétes sikerével felcserélni. Ha pedig művész akar lenni, ki kell mennie a nagyvilágba, és meg kell ismerkednie a mesterség egész technikájával, az anyagokkal és a lélelkel... Külön beszélt neki a magyar piktúra szegénységéről, a tehetségek elsikkadásáról... a hivatottak nagy nemzeti kötelességéről.

Mindezt oly atyailag, hogy Miklós tizennyolcéves szíve tüzet fogott, és most már semmi, senki fel nem tartóztatta. Rozitól bízó, meleg lélekkal búcsúzott. Minden jobb diák ismeri az elválás parancsait. A világjárás, a külföldön tapasztalódás: kötelesség. Igaz, Rozival szót sem váltott arról, hogy várnak egymásra. Dehát enyedi leány nem felejt, és őt nem lehet felejtetni. Ez törvény, mint a nap járása. — Az egész családi plénum előtt búcsúztak a boltocskában. Miklós tekintetében ott égett a fogadalom:

— Visszatérek!

— Én tudom azt, — felelte vissza Rozi pillantása. Ez a tekintet oly tiszta és hívő volt, mint amikor az oltárképre emelte szemét. A kételyt, az árulást és az

emberi esendőséget ez a lány nem ismerte. Hite volt, nemcsak az égiekben, de a földiekben is.

Csikorgó januári hajnalon indult ki a Katona-hintó a Hattyú-fogadóból Szeben felé. A tanácsnok úrért ment üresen, így vitte Miklóst egymagában. A piacon, a csizmadiák bástyája alatt robogtak. A várfalak fehér sipkában, köpenyben aludtak. Nyirkoskék hajnali köd tette a «kastélyt» távolivá, álmodottá.

Senki nem sejti, hogy e percben ki távozik. Bizonyára Rozi is szendereg. Igen. A fecskeporta ablakain sűrű redőzet... E pillanatban felharsant a kollégium nagycsengetyűje. Éles, szívbehasító hívogatás. Vajjon nem éppen őt szólítja vissza?!

Egyszerre eleredt szemén a záporoső. Most indulnak társai az auditóriumokba. Most búg fel az ezer torokból a zsoltár. Majdnem kiugrott a kocsiból.

Vajjon álmodta-e akkor, hogy a halványsárga tüll függöny félrehúzódik? A fuchsiás ablak mögött Rozi körvonalai fehérленek, amint utánapillant az ablakuk alatt tovagördülő főúri hintónak. Vajjon mióta várt így a bolt télihideg téglapadolatán?

Azt persze már senki sem látta, s tanutlan történt, hogy Rozi visszafordulva a hulladékos fiókhoz térdepelt, és kikeresett darabka finom fehér batisztot. Nagy titokban zsebet varrt belőle a nagyleánység küszöbén megkapott mellfűző belső felére. Pontosan a szíve tájékára.

Ide fogja várni Miklóska leveleit. A legutolsót hordja mindig ott, amíg megjő az újabb.

Harmadik fejezet

EGY PONT

Nemegyeinét tartották városszerte a legalkalmasabb beteg körül való szolgálónak. Mióta Simon báró állapotja nehezedett, minden második éjszakáját ott töltötte a megyeházán, hogy Papnénit felváltsa a nehéz teendőiben. Virrasztott, váltotta az ágyneműt, emelte a testet, főzte a teákat és rakta, cserélte a máj tájékára adott forró katalplazmákat.

A nagy kínszenvedés, mely a bárót az első őszön rohanta meg, mikor azt álmodta, hogy a tüzes téglázórészbe feküdt jobb felével: később villámszerűen szétágazó cikázásokra bomlott, majd olyan fájdalomhólyagokra, mintha szűk utakon át kemény kövecsek peregnének alá testében. Végre sárga epe ömlött szét benne, és akkor mindig sötét, immár aszott bőre a sárral kevert agyag színeit vette fel. Aki látta: annak csendesen borzongott át szívéen az iszonyat, hogy ez a drága ismerős lassan ismeretlen hazába készülve: kezd idegenné válni. Mivel a láz és a görcs nem hagyta, hogy átlépje a tanácskozó szoba küszöbét, így fekve gyűjtötte össze tiszteit, és rendelkezett általuk. Vasárnap viszont családját látta vendégül, valamennyi közeli és távoli atyafiait a városból. Ilyenkor a bordó nappali ajtaját átnyitották a betegszoba felé, és a küszöbön álló pap elvégezte a szertartást.

Halála napján mindenki — de ő maga is helytállott. Délelőtt úrvacsorát kért, és ehhez nemcsak a szoros családot, nemcsak a városban időző Keményeket, hanem a megyei tisztikart, le az utolsó hajdúig, Csóró cigányfutárig és az udvari cselédnépet is meghívatta.

— Mindenkit vendégemül... utolsó lakomámra... — suttozta.

A bordó nappaliban az urak, a tornácokon a cselédnép részesült a szentségben.

Csak estefelé vesztette el eszméletét. Tisztelőiből egy sem mozdult, megvárták, hogy beszívják és elvigyék örök emlékezetül egy igaznak utolsóig igaz sóhajlását. A család minden tagja begyűlt a halottas szobába, hogy megérintsék Simon báró még ki nem hült kezét.

Ahogy rendelkezett, s mint az ily nagy halottat megillet: hidegágyra a templomba terítették. Míg az egész ország keservesei egybegyűlnek, addig a földalatti kápolnába, azután az orgona elejébe. A híres püspökön és Hegedűsön kívül minden uradalmának papja is elbúcsúztatta a falujabéliektől. Ám cifraság semmi sem volt. Két oldalt a címer: odatámasztva a ravatal fekete posztójához, és néhány fehér ürömrózsa-bokréta lábához fektetve.

A koporsót hatfogatos ökörszekér vontatta ki Csombordra. Száz és száz főházbeli férfiú kísérté ki gyalog, fedetlen fővel, száz és száz főasszony, a lépéshajtó gyászhintókon. Papok és kántáló diákok seregei, katonaság, polgárok, zsellérnépek végtelen kígyóban kúsztak utána, mint üstökös uszálya. Mindig is mondták azután, hogy a szegénység annyi könnyet ejtett e napon, ahány szem gabonát a drága báró úr kiosztott valaha a megye magtáraiból. Az őszi nap mélyre esett nyugaton, és szelíd búcsúpillantása a Pilis felhői

közül kibomolva: megcirógatta a felnyitott sírüreget a kriptaboltban. Szász Károlyt akkor megrohanta a sejtetem, hogy most hal meg az erdélyi csendes mult, most evez ki belőle a békesség kormányosa. És talán sírba visz egy titkot is: mely olajozott kulcs volna a jövőndő ajtajában! Gyászát ez keserűsége fordította. Mindig hitte, várta, hogy a báró egyszer mégiscsak megnyilatkozik neki, mióta nincs már mit féltennie Kátájának sorsán. De a címeres kőlap, melyre már a halál napját is bevésték: reáfordult, forrasztódott szeme látára a néma koporsóra.

— Gyönnék, mer' lönek!

— Mozsárágú bumm, bumm, bumm!

Mesterinasok hányták a sorfalat álló, virítóruhás tömeg háta mögött a cigánykereket. Ordítottak a lelkesültségben, vagy csak rakoncátlanságukban. A céció felpezsdítette vérüket, virtuskodó hajlamaikat. Vígan hancuroztak!

A lakosság a Holtmarostól kezdve ünnepi gúnyában, kezében tarka virágokat szorongatva várakozott. A város szélén, a Magyar-utca bejáratánál cserfalombból font díszkapu állott. Mellette egyfelől a megye és a kollégium emberei, másfelől a piroscsákós József huszárok adtak szint és méltóságot a fogadtatásnak. Az Órhegy tarackjai örömet durrogtak.

Az érkezők élén, mindjárt a kornétás futár nyomában a határig elejökbe kiküldött hét megyebeli leg szebb dalia lovagolt. Egy Thoroczky, két Bánffy, egy Kemény, egy Naláczy és két Zeyk úrfi. Karcsú elnyúlt-véknyú paripáik kényesen kapták fel lábaikat a halványsárga mészkövekkel kirakott Tordai-országúton. Ezek a sárga kőcsockák mutatták: merre járt itt ezer esztendő óta a világtörténelem. Nincs párja a következő római útnak az egész kisebb hazában.

A hatlovas batárban Sepsizoltáni Czirjék Diénes adminisztrátor úr érkezik. Primor-nemzetség, székely főnemes — őseinek kitűnő szerepe volt benne, hogy a lófő és gyalogos székely rendek katonáskodásra kényszerültek. Sokkal büszkébb is a császári udvar kegyére, mint akármelyik erdélyi gróf. Nem is hasonlított hozzájuk.

Nyurga, szeplőre hajló és verestaréjú. Feje is hosszúkas, arcszíne is vörhenyes. Ha nem viselne magyart, kanta-képével beülhetne a bécsi burgba holmi főajtónállónak. És mindenképpen tudja magát ünnepeletetni. Hunyadból küldte ide a kormányshék akarata és a császár bizalma, és így délről kellene érkeznie a szerényebb Tövis-utca felől. Nem. Ő előbb nagy vargabetűvel átkocsizott Tordára, és a főúton tartja bevonulását székelyhelyébe, a pecséttartó vármegye első stalumába.

Az őszi Marosvölgy ezerszínű dombsora, a folyó elszelídült hömpölygése, a napfény rezgő aránya, a szőlőhegyek gazdag mosolygása duzzasztja kebelét. Szép hely és bőséges hely, a régebbi hidegebb, zegzugosabb rezidencia helyében. A megyebeli urak, a polgárság: kissé nyakas népek, azt tudja. Az urak azt hiszik, ők öntik a spanyolviaszkat, a polgárság fent hordja az orrát, mert nagyrésze a fejedelmi Gyulaféhvárról települt ide át a krimiai tatárok betörése és a székváros pusztulása után... No majd! Lássuk, hogyan adják meg az első tisztességet.

Nem volt panaszolni való. A díszkapunál a beiktató királyi biztosok, Göncz-ruszkai Korniss János és báró Naláczy József járulnak elébe üdvözlésre, tisztességtételre. Aztán a két fehérruhás grófkisasszony: Bethlen Ninetta és Róza sőt és kenyeret nyujtanak be ezüsttálcákon a kocsiba.

A menetet innenfogva táborig muzsika kíséri a mi-

norita templomig, ahol maga a fehérvári püspök pontifikál, Veni Sanctet énekelte. Onnan az egész gyülekezet a vármegyére vonul, hogy felolvastassék a királyi adománylevel, mely Sepsizoltáni Czirjék Diénes császári királyi kamarás öméltóságát nemes Alsó-Fehér vármegye főispánjává nyilvánítja. Maga az új megyefőnök esküt tesz le a királyi biztosok kezébe.

A beiktatás után márkális széket ülnek. Két köszöntővel kezdődik az: Tövissi Gergely főbíró felköszöntőjével és Czirjék beköszöntőjével... Sok szép óhaj egyfelől és fogadkozás másfelől, mely mind az alkotmány megtartását ígéri.

És Szász körülpillant a termen. Az úri rend elégedetten, ragyogó arccal szekundál az ünnepnek. Csak Kemény Diénes kémlél néha óvatosan feléje, nyugtalanul ragyogó szemének kérdő és kétkedő csillagaival. Küntről egyre hallatszik az ágyúk örömdörrenése és a muzsikások csinnadrattája.

— Circenses... sùgja Szász hirtelen Kemény Diénes fülébe.

A fiatalember behúnyt pillával felel rá igent. Tudja ő jól, tudják valahányan, sajtó magyarok, erdélyiek: hogy ismét egy nyílvesző fúródik ma az alkotmány testébe.

— Két szorgos nap e teremben, mialatt szíve szerint sorban levoksol minden nemesember a megyéből — ezzel kellett volna kezdődnie az ünnepnek. Választással! — Akkor megilletné Czirjék Diénest a főispáni titulus, így ő is csak adminisztrátor, a maga királyi adománylevelével.

Az urak számára nagy ebéd sül-fő a vármegyháza konyháján. Drága traktamentum: lemóniás tyúkbecsinált vagy száz darab majorságból. Húsoskáposzta, benne kolbással, töltelékkel és sültpulykával. Feketemártásos vadpecsenye, pánkó és kóduzláb-tészta.

Míg tálalásra várnak, az ünnepezt indítványba teszi a hatszáz meghívottnak: nézzék végig az ablakból a nép lakomáját. A praetoriális ház előtt húzódó borostyán-alléba felcsődült a töméntelen sokaság. Itt van a Tót-utca, a Gagyület, az Ebhát, az Alsó- és Felső-Porond, itt vivátoznak, zاناتolnak, kurjongatnak nagy tetszésükben.

— Ez a szertartás — magyarázta Korniss János Czirjéknek — egyidős magával a főispáni hivattal!

Ezrenként tolongó nép özönárja felett, cifrán öltözött mézszáros legények vállán, gerendányi nyárson érkezik a kibokkrétázott-szarvú, egészbensült ökör. Magas álláson két hatalmas hordó is ott hasal a sétatér közepén. Ki milyen edényt hozott magával, olyanba foghatja fel a csapolás nyomán ömlő bort és sört. Előbb azonban a mézszáros-céh atyamestere mászik fel a negyvenvedresre, és felköszönti a főispánt, a vármegyét, az összes urakat. A cigányok ráhúzzák és az ágyúk ráköhögik az áment. A legények aztán megkezdik a hús darabolását. Csakhogy nem bírnak a néppel. A rend felbomlik. Az élelmesebbje zsibongva-tolongva furakodik előre és nekiesik ki késsel, ki bicskával, ki csak pusztá karommal a pecsenyének. Szétdarabolják, tovapusztítják az áldozati ökröt. Közben összegabalyodnak, sőt birokra mennek felette. Csorog a párolgó állati sült vér és az eleven, megcsapolt emberi vér a ragadozó kezekről.

— Circenses! — hahotázik maga Czirjék is lelkéből.

Délután tcátrum a schola kúriáján a városi község tiszteletére. A diákok parádés darabjokkal, Kisfaludy Károly Kemény Simonjával szolgálnak. Este két bálon táncolhat rogyásig a város. Az úri rend a városházán, a polgárság a Tót-utcabeli malomházban.

A lakosság között minden dáridó közben is elterjedt egy komoly, meggondolkodtató szólam. Azt beszélték, hogy a nagyebéd köszöntői során Czirjék erősen kikelt az idők egyes izgága irányai ellen, melyek szerencsére a kishazában még nem mótelyeznek, de amelyekkel bizonyára rövidesen itt is meg kell mérköznie a közéletnek. A koccintásnál aztán Szász jól szemébe nézve, így válaszolt volna meg neki:

— Mérközzünk, méltóságos uram, *hazafisággal!*

... A professzor későn és fáradtan indult ki a délután tartott márkális székről. Nehéz nap volt ez és örömtelen. Megválasztották a tisztviselői kart, köztük Kemény Diénest főjegyzőnek. Dehát miféle választás az ilyen? A szózatolás eredményét egészében fel kell terjeszteni jóváhagyás végett a guberniumnak. Az pedig kiszemeli magának a saját embereit a választottakból. Ej, hányadik seb ez már az alkotmány testén!

És este táncolni illik. Jómaga azért megy haza, hogy a bálhoz frakkba öltözzék.

A piacon mindenfelé a kivilágításra készülődtek. Babra női kezek virágzó ágakat, lombfüzéreket aggatnak fel, mécstálakat, virágkorsókat és gyertyatartókat helyeztek el az ablakpárkányokra.

— Istenem... tűnődött, — senkinek eszébe sem jut, hogy a fényességek önnön-szégyenünkre gyúlnak. Kivilágítjuk saját nyomorúságunkat! És nincs egy pont, melyen megvetve lábunkat, kimozdíthatnók helyéből ezt a petyhüdt világot!

Feketeruhás, öregedő polgár állította meg hazafelé vivő csendes ödöngésében.

— Engedelmeivel, professzor uram. A tekintetes úr nem ismer engem, mert olyan mint én, sok vagyon a városon. De én ismerem, s tudom, kinek szólok, mer' afajta, mint a tekintetes úr csak kevés van e helyben. Hát én azt mondom — és rámutatott a városházán ki-

gyúló mécsesek sorára: Simon báró is meghalhatott ezér', s még esztendeje sincsen! Ló döglük s hám ürüll! Így van-é?

— Bizony ugyancsak így van, atyámfia — sóhajtott a professzor.

Felment lakásába, és lefelől, szokása szerint a hálószobába nyitott, mintegy vigasztalódásul. Házának kisvilága aludt már, de ő gyöngéden félrelebbentette a bölcső és ágyacska fölé mennyezett szunyoghálókat. Elnézte hosszasan a belőle és Fanniból fakadt drága életeket.

— Ti vagytok és maradtok egész életem értelme — nincs más, nincs több jövő... — mormogta forró megindultságban, és mégis, a keserűség harapófogó szorítását érezte szívében.

Felesége köszönt rá most. Mindkét kezében felvirágozott, ezüst karosgyertyatartót hozott, a láng alulról idegenszerűvé világította arcát, fehér ruhája lobogott a felnyitott ajtó szelében.

— Úgy jön, mint valami géniusz, — szégyenült meg a férfi. — És hogy csókoljak most kezét...?

— Ahogy hallottam, hogy megérkezett, még a gyertyákat sem tudtam az ablakba kitenni... idesiettem... — Elpirult, míg mentegetőzött.

— Mit csinált ezen az irgalmatlanul hosszú napon, kedves?

— A parádékat a sarokszobából végignéztem... közben folyton azon tűnődtem, vajjon hogy esik ez Anna grófnőnek? Hallja az ágyúdörgést, a muzsikaszót, és most meglátja a burg ablakaiból az Örhegy örömtüzeit. A teátrum helyett elmentem hozzá és meglátogattam.

— És hogy találta önmagát?

— Éppen a boldogult báró könyvesházát rendeztetni át. Tudja, azt a nagy szalát, amelyik a kertre néz.

Én azt hiszem, azért menekült oda, hogy ne érjen hozzája a lármaszó, s a nagy vigalom. Hoztam tőle izenetet... ha kedvére lesz éppen most ez a dolog magának.

— Tőle csak jó jön mindig!

— Azt pedig, hogy ha lehet... menjen hozzá még a mai este folyamán, mert tanácsát kérné a könyvesház rendjéhez.

Szász csodálkozott. Olyan sürgős volna?

— Úgy látszik. Ő soha sem kér ok nélkül!

... A burg utcai ablakaiban is ott égtek a mécsek. Anna grófnő tudta, mivel tartozik mások örömének. Az iktatás alkalmából szállóvendégei is voltak, a kozslárdi Zeyk család Kolozsvárról.

Jó maga nem mozdult ki a házból. Csendes délutánt töltött el a teremben, hol Judit hajdan a konspirációt szimatolta. Rakosgattak, poroltak, rendezgettek Druzsival. Később leült Simon báró töltött karosszékebe, és soká eltöprengett. Néha szeméhez emelte zsebkendőjét, máskor csendesen bólogatott a látomásoknak.

Súlyos éjféλι óra jött vissza most hozzá az emlékezés szárnyuhogásával.

... Sárgán égnek a viaszgyertyák az állványokon. A betegszoba szegleteit homály gömbölyíti. Mintha az elmúlás pítvarában: kettesben egyesegyedül maradtak volna a világon. Simon báró hagyakozik. Minden földi javáról rendelés készült régesrég, a dokumentumok itt vannak a feje felett függő irományos cisztában. Hiteles formájukban a fehérvári káptalan őrzi őket.

Mindenben a grófnő marad az úrasszony, míg a fiúk egyig nagykorúságot érnek. Akkor osztozzanak meg sorshúzással a három ősi birtokon. A leányok Enyeden és a burgban kapják ki negyedüket.

— Miért beszél ily távoli dolgokról Simon, kedvesem?

— Anna! — vetett reá akkor a férfi szemrehányó tekintetet. És ez azt jelentette: kettőnk közt nincs helye a jámbor hazudozásnak. Napjaim elfogytak, készülőd-nöm kell.

Akkor ő lehajolt és megsímogatta férjeura homlokát.

— Olyan nehéz... — suttogta bocsánatkérően.
— Olyan nehéz... elhinni...

— Nehéz... — és Simon báró is lehúnyta szemét. De nem elviselhetetlen. Gondoljon arra, hogy mind ugyanazon cél felé tartunk, és egyszer mind ugyanott, és megint mind együtt leszünk. Ezt hagyom vigasztalásul.

Hallgattak. Aztán mély sóhajjal a férfi újból felvette a szót.

— Egy kívánságát is szeretném végül még teljesíteni az én kedvesemnek.

— Soha meg nem rövidültem semmiben kegyed mellett.

— De igen. Makacs voltam ebben az egyben. Hallgattam róla, hogyan lehetne a Teleki nevet kifényesíteni a haza fiai előtt. Hallgattam.

— Bizonyára... nem is lehet ezt már... nem lehet a gyűlöleten változtatni, sem a história eseményein!

— Téved, Annám. A Diploma keletkezésének történetét, környülállásait megvilágosító okiratok megvannak... ha nem is mind egyszálíg eredetiben... Azok feltárása megmutatná, hogy Teleki Mihály nem inaugurálta a legrosszabb politikát. Hogy miért hallgattam róluk? — Szász Károly egyszer, amikor erősen faggatott a dokumentumokért, célzást tett rá, hogy leányom jövőjét, szegény kedves Istvánkánk hivatal-

béli előhaladását félttem a tények feltárásától. Nem neheztettem reá akkori szavaiért, bár engem senki ily élesen szemtől-szembe meg nem ítelt... Mert... s talán még az én Annám sem érti meg jól ez összefüggést, Szásznak igaza volt, ha nem is olyan formában, miképpen ő hitte és hiszi maiglan. Kemény Simon féltett valamit — de többet is a gyermekei boldogságánál!

A sötétség denevérei ott verdestek a szoba láthatatlan szegleteiben, a végtelenbe nyúló távlatokban. A hazajáró lelkek órájában voltak!

— Ne higgye Annám, hogy félrebeszélek!... Én, igenis, féltettem Katám mosolyát! Ó, — be megbűnhődtem érette... Soha, soha nem látom azt a mosolygást kivirítani az ő kedves két orcáján! De más volt és nagyobb volt az én igazi félelmem... Kegyed talán csak arra gondolt: ha a Diplomának ügye kitisztázódik a világ előtt — akkor Teleki Mihályt nem tartják többet olyan feketelelkűnek az Ausztriai Ház felé való hajlamáért... Vajjon lehető-é, hogy az én Annámnak az ő nagy okosságával nem jutott volna soha eszébe még valami...? A dokumentumok megbolygatása, napfényre hozatala a mesebeli büvöspalack felbontása lesz!... Nemcsak a mult: a jövődök szelleme is elértamad az üvegből...! Visszaparancsolni nem lehet soha többé!

A grófnő jól emlékezett most: férjeura itt sokára elhallgatott, és hagyta őt is utánagondolni a mondotaknak. És ő akkor felébredt. Legalább is megsejtette, hogy a leplezetlen feltárás, tudatossá tétel több, mint egy-két régi, elporladt ős jellemének, indulatainak kimosdatása. Nagyon is gyarló asszonyi igyekezet volt az övé: csak a maga háza előtt akart tisztára seperni.

Restellte magát férje előtt.

— Ha egy világosan szerkesztett, mindent nap-

fényre hozó erdélyhoni közjogtan vagy ha valaminő védelmeztetése a Diploma keletkeztének fel találná nyitni a hazafiak szemét a dolgok valódi állapota felől; ha tájékozatlan tömegeink reáébrednek, hogy egész államgépezetünk hamis úton görög tova, hogy a főnemesség hitványabb fele lassan áruba bocsátotta és eladta szép nemzeti kiváltságainkat... hogy nekünk független alkotmányt, nemzeti és vallásszabadságot, vármegyei életet, magunk választotta vezetők vezetését írta, iratta elé az a sokat szidott, s Teleki szellemében kicsikart Diploma — akkor a magyarországi tűz fényénél az Erdély igaz jussairól olvasó úri és közrend... megmozdul... és a mozdulást... odafent —

— Lázadásnak nyilvánítják.

— Teleki Mihály kancellár és Bethlen Miklós tán jobb színbe öltözendenek, de a kisebb haza gyenge csolnaka a vészek, az örvények vizeire sodródik. Mégpedig sokkal rozogább állapotban, mint a nagyobbik haza. Sokkalta sebezhetőbben, esendőbben!

— És én neheztelni tudtam néha, Simon, e dolog miatt kegyelmedre!

— Az én Annám neheztelése! Egy kis hűvös szelő a szép, tartós nyáridőben. Darab felhőcske, ha elsuhan a nap orcája előtt. És az idő Szásznak fog igazat adni. Lángot nem lehet véka alatt tartani, ezt nekem a professzor megmondotta akkor, amikor megtagadtam neki az útbaigazítást az írások ügyében.

Megint hosszabb csend állott be. Az ő keble a hallottaktól és megígértéktől szállt és emelkedett. Közben mégis: a betegnek állapota aggasztotta jobban, és ez néha elárnyékkolt benne minden egyebet.

— Nem fárasztja ki magát túlságosan kegyelmed? — faggatta urát újra és megújra.

— Kicsit elizzadtam... majd inget cserélünk. De

fájdalmaim nincsenek. A jó Isten megadta nekünk ezt az órát, hogy kibeszéljük magunkat! . . . Két dolgot kötök szívére. Az első, hogy mindabba, amit most fog hallani, legelőször, és csak *egyedül* Szász profeszszort szabad béavatni! Éppen őt, aki úgy megpirongatott. Mert csak az ilyen ember az igaz ember. Aki az Igazért nem retten meg a rangtól. Csak az a prófétafajta. Használja hát fel a jogtanban a dokumentumokat. Így lassan majd átveszi abból a köztudat a Teleki Mihály igazát is: hogy nem árulta éppen gyékényen a hazát, hanem tette, amit szorultában tennie módjában volt. De ne ez légyen a főcél, angyalom! . . . Annakidején a nádori ítélőmester: báró Alvinczi Péter vala a királyi ügyek igazgatója. Ő gyűjtötte volt mind utolsóig egybe az írásokat, melyekkel Erdély Ausztria alá adódott. Önékie kellett az udvarnál is minden idevágó aktát egybeszerkeszteni.

— Péter báró tékája — mormogta akkor ő, mint hajnalodásban.

— Mely Mihály fián át jött le unokájáig, Józsefig. Akiből 15 esztendősen már szilaj katonát neveltek!

— A főhadikormányzóról van szó? A tréfacsinálóról?

— Arról, igen. Sokat s nyersen tudott volt elbolondozgatni . . . Szerették is érte az ármádiában. Ötvenhét esztendeig szolgálta a császárt. Nahát látja-é, ennek apjaura mutatta volt elé apámnak az írásokat . . . De amikor én kértem magát a főkormányzót, először csak adomázott, aztán méregbe jött. «Holmi salabakter, penészes ribirongyok» — azt mondta, s káromkodott. És hogy ő régesrégén béfenekeltette Péter báró hagyatékát Alvincen, valami ócska ferslagokba, de próbálja csak valaki a ládák szegeit kiszedni! Majd annak ő maga koppint a körmére a harapófogóval. Tréfált — de komolyan.

Kortyokban citromos limonádét ivott Simon báró, s igen kimerülten folytatta:

— Valami tizenkét esztendeje, hogy meghalálózott. Semmi ija-fia nem maradt. De nem is ragaszzkodott idehaza senkihez, semmihez.

— Tudom, Budán temettette el magát, a katonai köztemetőbe, kedves huszárai közé... emlékszem.

— Fütyült az minden hagyományra, Erdélyre, őseire! Katona volt, csak katona!

— És a hagyaték?

— Testamentum híján, oldalágon a Rhédeyeket illette. Az alvinci ingóságokat tudtommal... mert én mindig szemmel kísértem az okmányok sorsát, márcsak apám iránt való kegyeletből is... Ádám gróf kerítette Kolozsvárra, a piaci láncosház nyitott, szellős hiújába... Hogy ott nincs egér s egyéb féreg... Ádám persze a kegyed szavára... a Teleki familia nevéért... de itt személy szerint kell közbenjárni! Ha ő jónak látja a dolgok megszellőztetését vagy éppen tisztábatételét...

Kifejtette, hogy Ádám rokonuk, aki tudvalévön nagy grata persona az udvarnál, igen szép hivatalnoki jövő előtt áll! Igaz, egyben kitűnő patrióta is — de ezt kiki másképp foghatja fel. *Quia non movere*: a békeséget fel nem borítani: ez is lehet patrióta-elv. Csak amibe Ádám gróf a maga jószántából beléegyezik, csupán azt lehet és kell tenni, és nem fejére gyujtani a fedelet!

Kimerülten zárta szavait, és lehúnyta hárttyavékonyra apadt szemhéjait. Ő akkor az orvosságos asztalka mécsvilága elé állította a zöld japán legyezőt. Rövid álom után már pusztán a családi dolgok kerültek fel azon a valló éjtszakán. Összevissza, töredékesen. A beteg szava Katára terelődött. Azon töprengett, hogy ez a drága gyermek leányfővel, itthon megmarad,

Hogy ebben mégis kitetszik valami ősi ítélet. A pártában rekedő Kemény-kisasszonyok szoktak lenni a család Vestalisai. Ők őrzik, ők adják tovább a szokások, hagyományok szent tüzeit. És hogy ítélet a saját halála is. Olyan idők következnek, melyekből kihullana a maga óvatos szolgálattételével. Nem lesz elég a békességes tűrés! Hanem tusakodni kellend.

Ilyesmik morzsolódtak ki nyögéseiből, ha fájdalmi csillapodtak, vagy éppen kihagytak.

... Anna grófnő gondolatai most eltépődtek. Druzsi a professzor érkezését jelentette.

A teremben korán és erősen alkonyodott. Szász Károly bizonytalanul állott meg a küszöbön. A rég nem látott hely talán meg is hatotta, és ez tette tétovázóvá lépteit.

— Vigyázzon claritásod, — emelkedett fel a grófnő karszékéből — meg ne botoljék!

A szála közepén keményen leszegezett, de már szúrágta, esőáztatta ládák halmozódtak egymás mellett.

— Az Alvincziana-téka — mutatott rájok a grófnő, és várakozón pillantott a fiatal tudós arcába. — A ládák ma reggel érkeztek Kolozsvárról, de András báknak vesztegelni kellett az igásszekérrel a Tordai-út elején a parádé miatt.

Szász elsápadt. Egyszerre, szinte lábáról ütötte le az az egyetlen kifejezés: «Alvincziana-téka»!

A grófnő észrevette a döbbenetet.

— Tudja talán, miről van szó... — kutatott a férfi szemében.

— Miről lehet... Istenem? — és a professzor elhúzta kezét homlokán.

— Annakidején apósom, amikor instanciázni készült a császárnál, az öreg Alvinczi Mihálytól szerezte volt be a Leopoldinum Diploma okmányait,

Szász fejéből hirtelen tovatisztult a mai nap kuszált fáradsága, bosszúsága, gőzös keserősége. Nagy kavarodás támadt benne, és tovasodorta az izetlen, unott és csüggesztő hangulatot. Mintha vérvörös eget látna, szélviharos jövendők előestéjét.

— Jó Simonom végső akarata teljesül mindebben. Esztendő óta járok, levelezek az ügyben.

Szász a ládákra vetette szemét.

...Egy pontot adjatok, és kimozdítom onnan a világot...

Künt megdördültek a tarackok. Az Örhegytető felől a felreppenő rakéták néma tűzjeleket vetettek a sötétülő terembe.

Szász szívét névtelen riadalom környékezte meg. Mint aki először gyújt tüzet életében.

Még két napig folyt a beiktató dinom-dánom. Harmadnap a békamáli majálisról ugrasztotta szét a polgárságot az a fekete felhő, mely dél felől füstölgött hirtelen az égre. Milliósámra ereszkedett le belőle az egyiptomi sáskák serege, és mindent gyökérig pusztított, ami még kint állott a határban.

Negyedik fejezet

FOLTOZÁS

Mióta a csekelaki kúriából Zsuzsánnát sárospataki Szabó József huszárezredes kirepítette, András báró még mélyebb pipázóvá és ingerültebb pörösködővé változott. Örökösen papirossal terített a palota kerekasztalán, étkezni pedig állva étkezett a nagyládáról. Az evés volt az egyetlen szünettartás a pipázásban. Rohamosan össze is aszott a sok dohánytól! Nagy fejfájások gyötörték. Annál több méregerős feketét főzött magának!

Míg élt Simon báró, rajta lovagolt legtöbbet, hogy a megyén késlelteti ügyét. Szörszívűnek, kétkulacsosnak, színeskedő atyafinak titulálta. De leginkább mégis fiskálisában lakott, aki a vásárhelyi Táblánál vitte dolgait. Csak egy vigasztalta. Idestova hazajön fia ura, az majd rendet teremt a zűrzavarban.

... Amikor Diénes úrfit hivatta hozzá Baritz főkirólgnak, az volt első kérdése:

— Megtaláltad-é a processus ex jure radicali pontos paragrafusait? Ugye patvaros hazudozás, hogy megszűnt volna?

Diénes számára most nyílt ki egy halvány örömvirág a táblai döntvénytár áttanulmányozásának sivatagai után.

— A boldogfalviak jóhiszeműleg tagadták e tör-

vényt. Kemény Samu bátyám megmagyarázta nekem, hogy évtizedek óta nem élt senki a pör e formájával, és a gyakorlatból a fiskálisok már nem ismerik. Mintegy kihullott az úzusból, édespám. De megvan, és fennálló ma is. Nincs rá se törvény, se döntvény, hogy valaha is megsemmisült volna.

A beteg csillogó szemmel nézte fiát.

— Akkor hát... Istenem... ti édes fiókáim — csak megállj, ne mondd, hogy bona fide tagadtak. Jó-hiszeműen a boldogfalviak egy sóhajtaást se tesznek!

Behúnyta szemét, ám keze megkereste fiáét.

— A paragrafust mondd csak... Ugyé, Ulászló hozta a törvényt? Ugyé Mátyás?... De a paragrafust... A számát, édesfiam! Jól van, jól van... most tömök egy pipát erre a hírre. Elég is ennyi nekem mára!

Diénes szívéről kő esett le, hogy apja nem faggatózik tovább. Ámítani még irgalomból sem akarta, és így meg kellene mondania, hogy a gyökeres jogon való perlés nem vonatkozik szerzett, csak adományul bírt ősi családi birtokra. Boldogfalva pedig vásárolt jószág volt! És fel kellene fejtenie, hogy nyomozásai során a «heres et posteritas»-nak egészen más értelmére bukkant. Igaz, heres mindig csak a fiörökös, de posteritas is csak abban az esetben jelenti mindkét ágat, ha egyenesen melléje tették a szövegben: «utriusque sexus!» Mindkét nemű utód! Hogyha ez nincsen benne a nehezen előásott adománylevélben, akkor Boldogfalva csak füstből épített vár. Így volt ez a többi, mondva csinált per esetében is. Itt idő múlása, ott a kellő formák hiánya vallott az András báró támasztotta igények ellen.

... Jól benne voltak már a meleg tavaszban, de a beteg még mindig rakatta a tüzet a téglakemencében. Odahúzatta elébe a vedlett viaszosvászon töltőtészéket, és melengette magát a tűznél és a jóhírnél. Mostaná-

ban már állandóan beszélt is magában. Élőket, halottakat megidézett. Hol távollévő prókátorával vitakozott, hol zsémbelt a cselédséggel... Huszárjaival, hajdúival, kik régen elhaltak, elkerültek innen, vagy valamerre künt lopták a napot, Isten számában.

— Ha megerősödöm, akkor elmagyarázod nekem minden perünk állását á-tól cet-ig.

Mintha félne az igazságtól: halogatta a dolgokba való komoly bepillantást. Csak a jus radicale paragrafusait olvastatta fel magának mindig újból. Csendesesen, boldogan rágódott a száraz jogi kifejezéseken. Ezzel kapcsolatban feleségét is szóval tartotta most, át a sírontúlra:

— Látod Róza, ezt is megérted. Boldogfalva a te örökrészed! Nemsokára odaköltözünk... Sok szép lenvászón véget, rumburgit veszünk a leányoknak. Kamuka abrosznéműt! Miklóskának, Domikának háttas paripát! Ne szokják meg a hintót, az csak puhaságra vezet... Tizenkét-markos táltosokat, vagy kicsi tüzes arabsokat a zsidói ménesből!

Egy este aztán valóban elköltözött az örök Boldogfalvára. A tűzhely előtt aludt el, de csak éppen, hogy félrepilledt száraz madárfeje és a pipa alácsúszott kezéből a rongypokrócra. Furcsa kis zakatoló hörgés hagyta el torkát, olyan zaj, mint amikor a kikapott óraszerkezet még nyekken egyet, mielőtt örökre elállana. Baritz doktor azt mondta másnap, hogy szíve hagyott ki a sok étlenségtől, dohányméregtől, feketézéstől. Diénes egyébire gondolt. Arra, hogy az őszi falevél sem állja sokáig a csalóka verőfényt. Alápereg tőle.

... A fiatal uraság próbált aztán nekikeseredni a gazdálkodásnak. A kollégiumban éppen eleget gyakorolta magát ebben is. Csakhogy mi volt az: a Danczkai inspektor vasrégulája alatt tartott dús földbirtokokban

való forgolódás — és itt nekimenni a szegénység, elhagyatottság, rendetlenség szülte ingoványoknak!

Legelőször az istállót akarta bezsúpoltatni szalmával, hiszen akkora mohák nőttek már rajta, hogy tán azoknak súlya alatt kezdett maga a fedélszék is megrokkanni. Csakhogy szalma nem volt egy felesleges csutakravaló sem. Mi történt véle, hiszen aratni mégis csak arattak minden esztendőben? Igaz, ámde az állatok egész télen át rázottat ettek: szalmával kevert szénát, mert tavaly nyáron a kaszálókat legelték. A legelőt ugyanis vadvíz tartotta mocsár alatt. Vadvíz, mert a patak arra sétált, amerre akart. András báró nem fonatta gátjait. A rözse a konyhatűzre kellett, mióta a berek felső tájai felé az időjárás elmosta az utakat. Soha senki be nem kaparta ott a záporok után maradó agyagos gübbenőket... Gallyat onnan már legfeljebb háton lehetne lehordani, vagy madárszárnyakon.

A saját farkába harapó kígyó körében futkosott, aki itt rendet és módot próbált teremteni.

Egy lehetőség kínálkozott a nyomasztó helyzet enyhítésére: ha fizetési megyei szolgálatba áll. De félt Enyedtől. A város azonban — új sebbel — magához forrasztotta.

Igazságot kellett tennie öt árva unokatestvérének, az alvinci Sámuel báró gyermekeinek dolgában. A tutorságot illet elvállalni. Nagy kavarodás van az örökség miatt, mert az apa végrendelete egyformán részeltette mind az ötöt — pedig az apróbbak a vagyontalan Csóka Rózáliától születtek, míg a nagyobbak az első asszonytól, a módos Györffy leánytól.

A tárgyalásokon Diénes akkor látta először Csóka Rózáliát. Fekete fejkendőben, divatból kiment zsubéban szigorú, ómódi papné képét idézte. Azoknak ünnepélyes elszántságával özvegykedett, gyászába,

mint a bogár a maga kemény fekete chitin páncéljába, beléöltözve és azt némi szent előjogok biztosítékának tekintve.

Mialatt a megyeháza tornácán várakozott, vérszerinti árváival úgy vette körül magát, mint apró bástyákkal a komor őrtorony.

Nem lehetett neki igazat tenni! Ebben az akkor már betegeskedő, de dolgait még mindig híven ellátó Simon báró is egyetértett a gyám álláspontjával.

Az ítélet kihirdetésénél Diénes pillantása találkozott a legidősebbik «Csókafiókáé»-val, ahogyan véden-cei, a Győrffy ivadékok féltestvéreiket gúnyolva szokták emlegetni.

Ó, mily nehéz iga az igazságé! Gyönyörűsége valóban csak valahol a kebel legmélyén fényeskedik, ezer kívülről rájaeső árnyék és súly alatt... Diénest hónapokon át kísérte nemcsak az özvegynek magatartása, hanem annak a sihederfiúnak tekintete, a meghatározhatatlan színű, álmatag és mégis lenyűgöző szemek megvető vádolása. És ahogy aztán anyjára vetette pillantását a legfeljebb tízéveske, akárha mély korabölcsessel tanította volna:

— Mit várunk mi ezektől?

Diénest az ítélkezés után a megye szívesen megmarasztotta, de azért ő Enyeden a láthatatlan ember számába ment!

Éveken át nyergelt hátsparipa várta a Két Hattyú istállójában minden tisztülés alatt, hogy aztán köd előttem, köd utánam, hazarepítse. Sorsa elől menekült, de az újból kötelet vetett utána. Segítenie kellett Szász Károlynak az Alvincziana-téka rendezésében. A burg ecetrózsa-bokrai, öles németszegfüi lettek most védőfalai. Mindig azok mögött igyekezett be a könyvesházba. Soha egyetlen pillantást nem küldött át e virágsövényen, mely Kata világától elválasztotta.

... Minden nagy, igaz gyásznak megvan a maga belső története. Kata is több tornácán szállott alá a földi szenvedés poklainak, mióta lelkével a marosszentimrei templomban bezárkózott a kriptába. Hosszú, hosszú volt a vándorlás, mely új és új tájakra vezette a szenvedés végnélküli birodalmaiban. Az első, tehetetlen fásultság után nyugtalanság lepte meg. Az az elképzelés: hogy nem minden halt meg a halottal, hogy itt-ott nyomát, töredékeit hagyta életének, drága önmagának. Mindenek közt az emberekben, akik szerették, akik vele voltak. Nyomozni kezdte az emlékeket, a mások emlékeit, hogy azokkal kitoldozgassa, megpótolgassa sajátmagáéit. Azokban, akikről joga volt hinni, hogy őrzik őt, mint önmaga. Drága tört. edény cserepeit szedegetjük így össze, próbáljuk összerakosgatni. Istvánka betegségének részleteit is így hallotta meg. Utolsó két napjára a tehetetlen orvosok a medicinae fakultásra vitették. A bécsi napokban megkereste hát az ápolónőt, aki Istvankát vigyázta. Az irgalmas néne mindent pontosan előadott neki, még a durva részleteket is. Hogyan húzta fel térdét a beteg, a nagy hastáji fájdalomtól, hogyan jajgatott, ha egymagára maradt. Hogyan veszett össze a gróf úr a doktorokkal. Hashártyalobról beszéltek, és hogy ez összefüggött volna az utrechti súlyos betegséggel. De mégis úgy találták, hogy csak boncolás után tudnák biztosan megmondani, mi volt az igazi baj és a halál okozója. Hogyan küldött ki a beteg mindenkit az utolsó reggel, mert imádkozni akart, de aztán egy-két perc múlva mégis anyjáért sikoltott. A halál pillanatában arca rettentően eltorzult. Akkor jött futva a grófné, és elkezdte cirógatni homlokát, haját. És akkor kisímultak, elcsendesedtek a feldúlt arcvonások. Mintha nem akart volna magáról olyan ijesztő képet hagyni hátra...

Minden külső dolgot tudott a hű néne, de neki sok

ilyen emléke, betege, halottja volt, százan is kifaggatták kedveseik vívódásairól — természetesnek, törvénynek tartott hát minden irgalmatlan történést, hiszen egyebet sem látott életében, mint testi szenvedést, nyomorúságot.

A gyász első hónapjaira Kata aztán Gáldtőre menekült. Ott naponta látogathatta a templomkriptát. Zavartalanul bolyonghatott a parkban, melynek titkos pagonyai egyszer boldogságának voltak tanúi. Róza és Ninetta valóban testvérüknek tekintették. Csakhogy őket magukat lassan mégis elszólította az élet a szakadatlan gyászolásból. Róza férjhezmenőben volt. Ninetta most mátkásodott el. A házasságok előkészületei majdnem egészen lekötötték a leányokat. Az életet nem lehetett innen elhessenteni. Nyár végére meglepetésül Krakowiczka gróf is megjelent. Mint mondotta: jó szőlőtermő birtokot akar vásárolni, hogy valódi erdély-hegyaljai borokkal dicsekedhessék bécsi vendégei előtt. Igen tetszett neki, hogy a közelben egy Krakkó nevű falucskáról hallott, ahová kóstolgatni járt ki. Az ő neve is Krakkó-belit jelent! Celnán, Sárdon, Igenben, az egész kis erdélyi Meránban végigszaglászta, csettintgette a pincéket.

— Ej, sohse ilyen ez, mire a galíciai zsidaim innen hazahozzák!

Ennek a gáláns élvezőnek jelenléte az egész gáldtői életet feszültté tette. Mint vihar előtt, oly nyomasztó volt a légkör. Talán e tartós borkóstolás készítette a grófot, hogy udvarát a szokottnál korábban kívánta áttenni Bethlen-Szentmiklóásra. A telet úgysis Bécsben töltik: éljék hát a másik uradalmat is.

Különben is nyíltan kijelentette, hogy nem bírja a lengyelt, főképp hangsúlyozott és túlzott demokrata elveit. Aki az udvar fényében él, és udvari emberek barátságát keresi, az ne mind papoljon Voltaire-ről és

a liberté-ről. Ez kokettéria, ami férfinál undorító. Republikánus udvaronc: képtelenség.

Imre gróf nem egyszer emlegette Istvánka temetését, — de a fájdalom mellett a düh fogcsikorgatásával. Hevesen kikelt az egész gyászünnep ellen. Szemére hányta feleségének, hogy sem a bőbeszédű, siránkozó gyászjelentő nem volt tetszésére, sem a Krakowiczka palota pompája. Kálvinista ember puritánul temetkezik. Nem rekeszti ki a napot, nem gyújt gyertyákat, és nem kántáltat teátrálistákkal. Főleg pedig nem rakja tele még a küszöböt is csillogó címerekkel. Jó, hogy a csizmájuk kérgére nem varratott címert a gróf, mint a parasztleányok a tulipánokat.

A grófnét szíven találta a hálátlanság. Kinek van ilyen barátja, aki ennyi nagylelkűséggel és fáradhatatlansággal állott mellettük, és vállalt mindent életük legnehezebb napjaiban? Kata homályban tapogatott e szavak különös, maró élei után, de jó szíve most még mindent megmagyarázott neki a megsemmisítő, idegfűrészelő fájdalomból, melyet az elsőszülött fiú halála visszahagyott maga után a szülők kebelében. Főként nem akart a grófnéra vetni semmiért. Ragaszkodott a kézhez, mely égi szelídre símogatta kedvesének halálba forduló arcát. Sokszor csókolta meg a grófné ujjait, és számítgatta magában: két nap . . . három . . . hogy ezek még magukba vették az ő arcának, testének utolsó melegét.

Inkább a grófra neheztelt, aki — most tudta meg egy családi összeszólalkozásnál, annakidején valósággal elkergette Istvánkát a kancellária szolgálatába.

— A kecske se megy szívesen a vásárra, de ütik a hátulját!

A Szentmiklósra való készülődés közben a vihar felhői sötét kárpitokban gyűltek meg a házastársak felett. Krakowiczka valahonnan hírért vette a szász bo-

roknak, Zsidvének. Erre az új haladéokra a gróf nyelt egyet, — aztán felajánlotta kíséretül jószágigazgatóját. A vendég rövid távollétében összeszedette a házat indulásra. Az igásszekereket a grófné híre nélkül indította a ruhaneműekkel, egyéb szükségessel. Aztán előparancsolta a hintókat. A landauerre Imruska szállt fel Rózával, Lujzával és Ninettával. Utánok a batáron a grófi pár, Katát közrevéve.

A grófné egyre hajtogatta, hogy ő beteg, és még várni akar az indulással. Csak egy barbár férfi hajszolja meg ilyenkor feleségét. Ha már mennek, hagyják őt itt szobaleányával, bár néhány napig.

Bethlen Imre fa-arccal hallgatta. — Utolsó pillanatban a grófné — kinek valóban fájhatott a feje, mert szeme alatt a migrén kék karikái sötétlettek — fejvesztett dologra szánta el magát. Hirtelen kiugrott a hintóból, és a lovak elé állott.

— Nem akarok elutazni!

A kocsis szigorú illemtana ellenére kérdőn fordult hátra.

— Hajts! — kiáltotta vadul a gróf.

Ambrus leejtette a gyeplőt.

— Boldog Isten, hogy tehessem?

Kékeslila hullám ömlött át Bethlen Imre arcán. Átugrott maga a bakra, és kézbekapta az ostort. A lovak közé cserdített! Mintha szívesen kitapostatná belét, lelkét a szemérmetlen asszonynak.

Szerencsére a megcsapdosott paripák nem mocantak. Több eszük volt, mint őrjöngő gazdájuknak. A gróf keze is aláhullott. Egyet hördült, aztán felesége mellett termett. Felkapta, mint rakoncátlan gyermeket, és bevágta a hintóba, Kata mellé. Maga nem ült be, hanem a bakra hágott, a kocsis oldalához.

— Hajts, hajts! — Mint a szélvész, elvágattak.

Amikor Kata nagynehezen kibogozta magának a

jelenetet: szíve lassan kezdett hazatalálni. Elfogta a vágy a tiszta és áttekinthető világ után, ahol édesanyja szemének szeplőtlen sugárkörében minden érthető, világos, felsőbb parancsszerű. Ó, odavinni, oda-tenni át bánata örök színhelyét, élni zavartalanul szent és csalhatatlan törvények ege alatt. Csak menekülni, menekülni a talányok e nyugtalanító légköréből, mely titkosan, attól a pillanattól kezdve fojtogatta, mióta farsangolni érkeztek ki Bécsbe... Anyja kezét óhajtott megcsókolni — vezeklőn, bocsánatkérően a távolmaradásért. És nem kívánta soha megérinteni Johanka grófné hosszúkörmű, idegesen nyugtalan, agyonápolott ujjait.

A burg csendjében ráébredt nemcsak a külső, de a belső, lelki magánynak is remetei tiszta világára. Elzárkózott mélyen magába, nem várt visszhangot senkitől többé szívének örök, csendes hullámverésű háborgásaira. A titkos sóvárgást, hogy valahol még dobognia kellene egy szívnek, mely az ő gyászához hasonlóan hordozza Istvánka emlékét: előlte. Úgy látszik, az emberek törvénye: holt a holtal s élő az élővel! Belátta, hogy valamiképen mindenki megérti ezt a nagy és kérlelhetetlen paragrafust! Mindenki alájafekszik, és megtöreti véle magát, bánatait. Hagyja, hadd szitáljon az élet hamut a legdrágább emlékre is. Az emberek lehullanak az égből, kiüzetnek a paradicsomból, és fel-tápáskodnak, a legsivárabb hétköznapokba. Élnek tovább! A megtörtént borzalom rendre természetessé, lehetségessé válik az eleinte hitetlenül lázongó lelkekben. Ez volt az a kínos rejtély, amellyel ő soha nem tudott megbékülni. Hogy anyja az első idők után önuralomra, belső összeszedésre intette, hogy Papnéni az Istennel zúgóadás nélkül való osztozkodást, mint szent parancsolatot idézte fejére, hogy Amanda tanulásra, munkára, imádságra buzdította: mindez

furcsa hiábavalóságnak tűnt. Inkább az az érzése támadt, hogy az ide-oda hányódás idején adósa maradt Istvánkának, önmagának a nagy, igazi és örök temetkezéssel. Ráébredt, mire sóvárgott leginkább: magában maradni a halottal, az egész életét eldöntő gyógyíthatatlan élménnyel. Most ebbe merült el: az imádott mátkának, a szépséges első szerelemnek gyászszertartásába. Újra és újra felidézte, szakadatlanul élte az aktust. Függetlenül attól, hogy hol, kivel van, mit cselekszik: képzeletben ott ült a gyertyafüsttől, délszaki virágoktól nehézillatú szálában, szemtől-szemben a ravatallal, mely úszni, lebegni látszott az örökkévalóság felé.

Ebből a titkos szolgálatból, fájoan élességes vigiliából nem vágyott el soha többé, senki felé. Révületei egyetlen elviselhető életformává lettek. Csendes, szüntelen magába-bámultából nem akart többé visszatérni az életbe. Ha valaki felriasztotta, mint nagy mulasztás és nagy fáradság után: billent vissza ismét e lélekállapotba. Talán bírta volna is, saját kihúnytáig — csak halottja lett volna hozzá irgalmasabb! Ha úgy, mint az érzelmes románokban: néha legalább álmában eljött volna hozzá a régi üdvös szép idők alakjaiban, történéseiben! Egyszer-kétszer álmodott is róla — de csak zavaros, nyugtalanító látomásokat. Holdsütött, havas tájon feléje szaladt a szegény, és szemébe mondta, hogy ő már nem él! — Máskor szép arcát elborítva látta, ótvarosan, torzultan... És nappal, imetten is hiába szólította, hiába jajdult hozzája. A halott nem fordult feléje, a halottak nem ismernek könyörületet. Még az olyan szép, szelíd képet mutatók sem, mint amilyen Istvánka volt. Utolsó arckifejezésével igaz, bocsánatot kért haláláért: de mintha visszatérni már nem akart volna belőle. Lehet, hogy a lélek visszagondol még — a test nem térül meg útjában soha. Ez a leg-

borzasztóbb a halálban. A halott tökéletes belenyugvása az elköszönésbe. Ó, a halottak! Ők mennek, vándorolnak előre, rémítő sietségben a maguk új ösvényein. Csillagról csillagra hágnak a Rejtelemben — és nem néznek hátra soha többé!

Az a jéghidegség, ami az utolsó érintésnél ujjaiba áradt és ujjain át szívébe: parancs volt, hogy most már hagyja menni őt a kifürkészhetetlen örök utazásra. Mintha valami titkos megbízatásban távozott volna el, amely fontosabb az életnél...

... Túl a virágsövényen, mely Katát a burg nyugati szárnyától elválasztotta: apjának tágas, komoly könyvesházában, asztalokon, polcokon, székeken, sőt a földön is szerteszét, kirakva, osztályozva heverték a pergamenek, hárttyák, vastag merített papirosok, cifrán-festett pecsétetes oklevelek, egérrágta, esőmosta dokumentumok. Egy ország végvonaglásának — a Moribunda Transsylvániának irattára! Ebből kellett most az alkotmányt összeforrasztani.

Egy tavaszi alkonyattal történt, hogy a professzor némi késéssel érkezett meg a közös munkaórákra. Óvatosan tette be maga után a kilincset, s aztán megtorpant. A déli ajtó tárva állt, és a fény olyan vakítóan esett a belépő szemébe, hogy csak lassacskán tájékozódott. Diénest pillantotta meg az ajtófélfához támaszkodva. Az ifjú tekintete elveszett valahova, a kert távlatába. Gyengéd, szomorú és mégis: lelkes, rajongó távolbanzés volt ez, mint aki valami elérhetetlenül kedveset, drágát bámul: csillagot, szivárványt, északi fényt.

Szász követte a pillantást. Mint húron suhant rajta, és utolérte az áhítat tárgyát. Lent, a burgkertben, az alig zsendülő fák előtt, a fehéren szikkadozó kavicsos úton Kata bárókisasszony állott. Mozdulatlanul, akárha a talapatok kőurnái közt szoborrá válto-

zott volna. Most is földig feketében! Még símán elválasztott és koszorúban feltűzött barna hajára is darab szürke fátyolt borított, melyet a lanyha levegőjárás meg-meglibbentve kezdett leoldani róla. Fejét kissé lehajtva, szemét egy pontra szegezte. Lélekben bizonyára messzejárt innen, az ismeretlen tartományokban, melyeket csak a nagy örömök és a még nagyobb bánatok próbáltjai ismernek. Arcán szelíd, üdvözült búderengett, összebékélése az elveszíthetetlen, gyönyörű multnak és az örökre, egyformán vigasztalan jelennek. És fedetlen nyakán, mintha rózsaszín sebhely volna, forradás: ott világított az elfakult korállsor.

Mint a vetélő, villant a professzor szeme a két fiatal között oda és vissza. Forró delejt érzett kiáramlani az ifjúból a leány felé. Egyszerre mindent megértett. Átlátta Diénes szívének tragédiáját! Sugarakat küld magából oly égítest felé, mely halottan, hidegen veri le magáról a rátapadó hő áramlásokat! Szereti azt, aki először egy szépséges, győzhetetlen élővel — aztán a még erősebb halottal jegyezte el magát!

Lassan feléje tartott, és ráfektetette kezét barátjának vállára. Úgy beszélt hozzá, mintha gondolataiban olvasott volna, — mégis egészen mást mondott, mint amit a helyzetből valóban kibetűzött.

— Már régen gondoltam én is rá, hogy Kata baronesszt be kellene vonni munkánkba. Szóljak-e ezíránt a grófnőnek?

Diénes könnyedén elpirult.

— Nem tudom, érdekli-e őt a mi komor férfimunkánk?

— Ha másért nem, anyjáért meg fogja tenni, hogy segít nekünk. Igen szép kézírása van, és átaljában: jobb segítséget aligha kaphatunk!

Az ajánlat Katát alig kavarta meg. Amikor egyedül maradt a gondolattal: tétován forgatta magában,

mint ujjai közt céltalan ajándéktárgyat, amit mégsem akar elvetni, mert jókézből vette.

Papnéni is hozzászólt a dologhoz. Az ilyen apró, alázatos, de változatos munka leginkább leköti a lelket. Az terel messzibe a hiábavaló gondolatoktól. Ő tudja ezt, mert öt nagy bánatai után a foltozás tudta legelőbb elfoglalni.

És Papnéni úgy mondta ezt, mint ahogy drágán szűrt orvosságból ad valaki néhány féltett cseppet...

Katát ez a jámbor tanács valamiképen úgy megindította. Mikor beszélt ez a tiszta öreg lélek valaha is a *maga megpróbálásairól*? Pedig hiszen mindent elveszített fiatalon, és visszatért a helyzetbe, melyre egyik gögös papi árvaleány ezt a keserű szót faragta:

— Kicsi gazdasszonyból nagyúri szolgáló lett megint...

Többé sohasem élte a maga életét és megtanulta: szeretettel élni a másokét... Ha ez a lélek tanácsol; az csak igaz tanácsot ad!

Egy nap csak belépett hát a könyvesháza. Helye már készen állt, maga a grófné készítette el egyik világos déli sarokban. Szelíden meghajtotta fejét a férfiak felé, óvatosan húzta ki székét, és megfaragott néhány lúdtollat. Aztán felpillantott a professzorra, hogy utasítását vegye.

Rövidesen meg is tanult bánni a nagyítóüveggel, és beleilleszkedett az egyes kézírások technikai titkaiba, rövidítéseibe. Dolgozott önzetlenül, sőt önfeláldozással. A két férfi olyan áhítattal övezte, mintha jó szellem szállott volna le közéjük. Nem is munkája volt már fontos, hanem csendes, lélekszerű jelenléte. Ahogy elmerült feladataiba, még bánatát is levetette, és helyébe a szolgálatkészség szerény munkaruháját öltötte magára.

Egy későbbi, májusi alkonyatkor történt, hogy

Kata, és Diénes magukban foglalatoskodtak. Künt a szolgálók a tulipános ágyásokat öntözték. Szárnyra eresztve fiatal kedvüket, nótáztak is.

— Letiltsam őket? — kérdezte Kata.

— Engem nem zavarnak.

Méla kacskaringókkal kelt a szomorú dal:

«Amerre én járok, még a fák is sírnak.»

A szöveg valóban talált volna Kata kedélybeli állapotához, és mégsem hatotta meg a kisasszonyt. Később halkán, fülemüle-cifrákkal, csattogósan indították:

«Nem kérdem én, sokáig élek-é...»

A leány fölneszelt. Gyöngédrajzú keble lassan emelkedett, esett... Nem mert moccani, szemét mélyen lesütötte, ajka megnyílt, és reszketni kezdett. Akárhogy parancsolt magának, akármily erővel birkózott feltörő fájdalmával: nagy, nehéz könnyecseppje hullott le hirtelen a papírra. Zsebkendőjét kereste, és szeme szégyenlősen tévedt a szemben ülő férfira. És akkor különös dolgot látott: Diénes szemében is ott fénylett két világló könnyecsepp. De ő tartani tudta őket, mintha régen megszokta volna a befelé-sírást.

Vajjon mennyit értett meg Kata e könnyekből? Mi szabadult fel benne, hogy kezét lassan átnyujtotta az asztalon, és míg feje balkarjára hajlott, jobbjával szinte megfogózott a férfi részvételében. Sírt szabadon, keservesen, de ezzel a maga elengedésével nem érezte ellentétesnek, hogy Diénes fogva tartsa az ő szegény, gyámoltalan, árván maradt kezét. Semmi más nem történt köztük, mint hogy szótlánul megértettek valamit: elég egy hang, egy dallam, hogy közös emlékek és bánatok pendüljenek meg bennük! — Ettől a pillanattól, melyből igyekeztek mindketten gyorsan és röstelkedve menekülni, Kata halott kedélye mégiscsak megbolydult. Töprengeni kezdett; hogy is nem jutott

neki mindeddig eszébe, Istvánkát régi hű barátjának lelkében kutatni!

Lassanként rendes, titkos beszéd tárgyuk lett a messzi boldog idő, amikor a két fiatalember téli vasárnapokon ki-kijárt a burgba, ősszel és tavasszal pedig Csombordra. Diénes sok mindent elárult, amiről Kata nem is tudott. Vajjon emlékszik-e még, kérdezte meg egyszer, amikor egy farsangon tánciskola volt a burgbeli palotán, és Kata leeresztett hajának végében rojtzott szélű világoskék szalaggal jelent meg? Tudja-e, hova lett az a hajpántlika? Bizony úgy esett, hogy a langausz lépéseinek gyakorlása közben elhullatta! Istvánka hirtelen felvette és zsebébe csúsztatta... Ott őrizte aztán egy fadobozban, a publika-fiában. Néha elővették... «Olyan jó burg-szaga van» — még Bethlen Imruska is mindig megállapította.

— És engem mit pirongatott miatta Amanda! — Mert tőle kaptam karácsonyra...

Kata mosolygott és könnyezett. Ime, itt ült most előtte a hű letéteményes, akit annyit hajsolt, kutatott, aki után annyit tapogatott, akiért úgy ki-kinyujtotta kezét az első időkben. Akit mostanig be nem ért, mert mindenütt kereste, csak az igaz úton soha. Világvégéig ment volna egy csepp vígaszért — és csak egy virágszőnyeg választotta el tőle. Mennyi szeretettel ült Kata ezentúl a foltozó munkához! Most nyilatkozott meg neki az öreg papné bölcsesége. Aki foltoz: az gyógyít. Aki gyógyít, az gyógyul!

Ötödik fejezet

FA-LÓ

Az 1829-ik év januárjában megtartott félévi kisvizsga, mely elől Miklóskát a lelkiismeret, főképen a görög klasszikusok, tovaűzték, kínos jelenetbe fűlt. Messzi vidékről gyűltek össze a szülők a paradéra. Maga Bethlen Imre is csak a próbatétel után szándékozott felvinni családját Bécsbe, harmadik leányának, Lujzának bemutatása végett. Oka volt a különösebb szülői gyengédségre. Fia, Imruska levélben értesítette, hogy ezúttal annyi sok más jeles deákok közül — épen ő tartja a tanárokat és szülőket felköszöntő orációt.

A főkurátort már maga a cenzura is felbőszítette. Első felében, míg az öreg professzorok kérdeztek, ment a felelet, mint a vízfolyás. Az ifjak nemes kéz- és karmozdulatokkal, betanult arcjátékkal kísérték jól kicirkalmazott válaszaikat. Ehhez képest valósággal profánságnak tűnt Szász Károly bábáskodó módszere. Ő nehéz fejtörőket adott fel, és az izzadó ifjakkal hozatta világra a megoldásokat. Hát még a témakör, melyben a zsenge lelkeket röpdösni tanította! Többek között arról faggatózott, hogy lehet-é abszolút szempontból kegyelmezési jussa a fejedelemnek? Ha Justitia kultusza a legfőbb államraison, — mint Aristoteles tanítja a Politikában, — elfogadhatjuk-e azt, vagy anomáliaként elvessük-é, hogy gyarló emberi személy — még

ha épen fejedelmi is — fölibehágjon annak, amit az Igazság eldöntött a maga hibátlan mérlegével?

A dilemma pattogó megvitatása Bethlen Imre lojalitását vérig sértette. Hát lehet-e még csak kétségbe is vonni, hogy az Isten kegyelméből uralkodó fejedelem ne gyakorolhatná e jogot annak nevében, akinek földi képviselője!

A kamarási hűség annyira hevítette, hogy feszengeteni kezdett ültében. Krárogott, és vastag nyakán forgatta fejét, sőt csóválta is, rosszalóan. A véle szembenülő grófné hiába intett neki csillapodást, rá sem hederített.

Ilyen kelletlen hangulatban állott ki aztán Imruska, hogy megtartsa beszédét.

Az ifjú sokban hasonlított elhunyt bátyjához, csak gesztenyebarnában, és duzzadóbb életerővel. A hajdani pütkösdi király a letűnt idők szépséges, főúri lantpengetőit juttatta észbe: szöke volt, karcsú és szelíd, — ez jóval keményebb-kötésű, huncutképű kópét mutatott. Most is olyasmire vállalkozott, amivel büszkén akarta meglepni szülein kívül az egész hallgatóságot. Szinte mosolyogva jött ki az emelvényre, mint aki ravaszul tartogat valamit. Úgy hajolt meg módisan vadonatúj cseresznyepiros nemzeti díszében. A szokott «*excellentissimi, reverendissimi, clarissimi, spectabiles*» és más címezések helyett aztán «*kegyelmes, tiszteletes, nagyságos, tekintetes*» megszólításokkal kezdte! Bezzeg bent szakadtak a lélekzetek! Közvizsgán a deák tudományt kell csillogtatni, Imruska pedig, — nyilván Szász példájára és buzdítására tüzes magyar szónoklatot vágott ki, de nem oly zavartalanul, mint azt ő joggal remélte ifjúi lelkes elszánásában. Mert a leggyönyörűbb körmondat közepén nagyot kirrent a padló egy hátrarúgott szék alatt. Bethlen Imre ő excellenciája felszökött, és otthagya a termet. Szegény Imruskának

igen megfényesedett két mogyorószínű, nagy, világos szeme, de hősiezen lenyelte a keserűséget és végigmondotta beszédét. Csak hangja csuklott el néha, csak anyja felé vetett egy-egy tétova, segélykérő őz-tekintetet. Johanka grófnő kínos fintorral fejezte ki felháborodását a gróf mokány tempói miatt.

Szét sem oszlott a vizsga publikuma: a főgondnok visszarobogott a tornácpódiumról, honnan végig behallatszott csizmáinak kopogása. Egyenest rárontott a professzori karra.

— Ki művelte ezt? Ki meri megszegni saját fejétől az ősi scholabeli rendet? Nem volt elég, — fordult Szászhoz — hogy Istvánomat egészen kiforgatta claritásod családi neveléséből? Hogy elidegenítette őt tulajdon apjától? Nem claritásod nevelte úgy félre, hogy kötéllal kellett elvinni a kancelláriára?! Hanem itt kívánt volna babukkolni a vármegyén, és a bars megyeiek receptje szerint idéllenkedni!

Hangját csak eleinte fékezte, aztán indulataival egyetemben mindinkább elszabadult, elvadult beszéde is. Fia jövőjének féltése, sértett apai hiúsága, hogy egy ezeridegen képes magához, eszméihez hódítani őt, kikökkentette a helyzet parancsolta elővigyázatból. Mint aki alól alattomos, biztos munkájú ár mossa ki a partot, és tehetetlenül, lelke fékét veszítve káromkodik! A közönség, a diákság gyökeret vert s nem akart szétoszlani, úgy figyeltek a skandalumra. Akik közelébb álltak, elfogták a szavakat és később, talán torzítva is: továbbadták. Állítólag Szász mint a szobor állotta a sűrű vágásokat, farkasszemet nézve a főgondnokkal. Keményen, mint az érc, csendült vissza annak ütéseire: Bethlen Gábor scholája nem nevelhet udvaroncokat, és nem taníthatja az ifjakat saját nemzetiségük, nyelvük elhanyagolására, megvetésére!

Bethlen Imre szeme kiguvadt gödréből.

— Csecsből szopta claritásod az anyatejet, amikor én már hirdetője valék az anyanyelv szerelmének és nyomtatott románnal, tragédiai játékkal bizonyítám hív érzelmeimet a honi múzsák iránt! Vajjon a magyar nyelv emeléséért nem én korrespondeáltam-é hosszasán Aranka György úrral, s nem ünnepeltem-é hajlékomban a nyelv megújító mesterét, a széphalmi literátort? De most nem arról van szó, hanem hogy fiaink a stílus curialist jövendőjök érdekében elsajátítsák!

— Ez csak egyik oldalos cél, excellentissime! Az ifjaknak tudományokat kell felszívniok, és én Cartesiussal tartok: azokat csak az édes anyanyelv fogantatja meg a lélek talajában!

A főgondnokot kéken öntötte el a méreg.

— Akkor nincs mit keresni itt a fiamnak!

Megfordult, kézenfogta, csaknem elrándította a megrökönyödött Imruskát, és valósággal kihurcolta a díszes vizsgázóteremből. Mintha valami átkozott büntanyáról menekítené! Az ifjú rémülten pillantott vissza a professzorokra, barátaira. Szemében könnyek fényeskedtek. Néma könyörgés volt ez, hogy csak ne engedjék!

Szégyenszemre — de az öregebb tanárok titkos elégtételére — megtörtént aztán a hallatlan eset, hogy a főgondnok még évközben átvitte fiát Sárospatakra. Ott kivette neki a schola «úrfiak-szobája» nevű kamaráját, és mindjárt nagy ösztöndíjat is tett a szegényebb deákok számára.

Rövidesen pedig körülnézett Patakon is, Debrecenben is: jófajta, nagyképzetségű, de konzervatív szellemű professzorok után, akikkel az enyedi, immár kidőlő öregeket pótolhassa. Ne legyenek sem műveltségben, sem világjártságban hátrábbvalók Szász Károlynál, hogy támaszkodni lehessen tekintélyükre, és hogy a növendéksereg se fedezzen fel bennök gyengeségeket.

Mert hiúszemű egy ifjúság ez! Eleget hallotta, tudja fiaitól, hogy némely professzor baklövésin: rosszul skandált hexameterén vagy téves évszámon, félresikló konstrukción hahotázva kacagni kezdenek az óra kel- lős közepén, sőt közbeszólnak, és helyreütik a lapsust.

Mintha jócsillag vezérelné lépteit, ebbenvaló fáradozását: neszét vette, hogy a három Péterfi testvérből, kiknek tudományossága messze hírlett, kettőt bé lehetne ültetni a Bethlenianum-kollégium ka- tedráiba. Sárospatakon tanítanak, — az enyedi állapo- tokhoz képest szegénységben. Lászlónak, az idősebbnek szakja a história, akár Hegedűsnek, ki most távozik papi stallumba. — Tiszta szerencse, hogy nem tejfeles- szájú legényke, hanem negyvenes, amellet kemény székely fajta. Ez aztán nem hőkken meg a fiatalos mitugrál sz kollégától. Miután pedig Szász oly igen szorgalmazza a státustudományok tanítását, hát majd lesz így, aki azt is előadja — de illendően, s nem fék- telenkedéssel!

A gondnokságban nem nehéz dolog a meghívást keresztülvinnie. Thoroczky nemcsak hogy rokon- leányt tart feleségül, de nyakig adósodott el a scholá- nak. Bizony neki, a főgondnoknak köszöni a sok köl- csönt! Fosztó vicekurátor is hasonló kedvezésekben részesült tőle.

Az egyetlen, aki szót emelt a professzorátusban utóda ellen: maga Hegedűs volt. Sátáni izgágaság, kü- löncködés, becsvágy és gátolatlanság bélyegzik a Pé- terfi családot! Hírhedettek erről egész Székelyföldön. Még Kibéden laktukban nagy botránykő vala az a Péterfi, aki nem járult úrvacsorához, míg — szerinte — «porciója» fel nem gyült félkenyérre és félkupa borra. Akkor pedig hóna alá kapta a még meg sem ap- rított szép komlóscipót, és kiitta az egész kelyhet egy hajtásra az Úr asztaláról.

Istentelen népség!

Aztán félnivaló, hogy Péterfi László igen is soká élt már a Tiszaháton. A cserépfazék is azt a szagot őrzi, amelyet legelőször szív magába!

No hiszen csak ezt kellett hallania az öregeknek! A debreceni és pataki ráma, melyen az újítgató Kazinczy bőrét is kifeszítették és megcserzették, éppen kapóra jó majd a szabados eszmék ellen.

Elment hát az ékes meghívó Péterfi Lászlónak Patakra, és megkapta ő is azt a félárkus papirost a kolozsvári egyházi főkonzisztóriumtól, mely belőle is, mint nyolc esztendővel ezelőtt Szászból, boldog embert deklarált.

1829 szeptemberében tartotta bevonulását Enyedre. Minden szokott tisztességgel fogadták: a Tordaiúton Miriszlóig lovas diákbandérium ment elejébe. Édesanyjának, kit magával hozott a szekéren: az ifjak nagyillatú, rezedával kerített tubarózsacsokrot nyujtottak fel. Bizony, megríkatták véle a kicsi öregasszonyt.

— Jaj, lelkem kedveseim, — leánykorom óta se vót részem efféle szép inneplésben! — mondogatta.

Péterfi László Szásznál is magasabb, jó kiállású ember volt. Kerek, kicsit busa, olajbarna képében diószínű szempár villogott. Különösképen: szinte mindig komoran és némileg rejtekezőn. Csak nyomott alsó állkapcsa rontotta egyébként talpig férfias külsejét. A csinos, módos fogadtatásban nehezen találta helyét: ilyesmihez sem családjában, sem Sárospatakon nem szokott. Az élet keményebb formáit tanulta meg, és az úrias jártasság, mely a scholára a sok mágnásdeák-ból, főúri gondnokból áradt, nem is volt neki kellemes az első pillanatban. Magával a nagy rezidenciával sem igen tudott mit kezdeni. Anyja beérte egy kis kamarával, melyben, ha puhára akar ülni: az ágyra teleped-

hetik, és ha meleget kíván: a tűzhely előtti padkán fonogathat, doromboló macskái között. Mert két öreg cirmost is hozott magával a hosszú-hosszú úton: bizony zsákban, hogy vissza ne találjanak szökni Sáros-patakra! — Szerette a fejkendőt és a szöttes surcot; ültetni, kapálgatni vágyott a kicsikertben. Valósággal megijedt a tötött-székekkel, könyöklő-párnákkal berendezett nappalítól. Legfeljebb port törölni, ha be fog oda járni! Hát még a fodros csipke-főkötők, hímzett otthonkák hogy ráijesztettek, melyeket a többi rangjából öregasszonyokon látott!

Sehogy sem tudta magát a ráváró nagyúri-asszonyosságba beletalálni.

A gazdaság elgondozására, inas, darabont eldirigálására Péterfi markos fiatal gazdasszonyt szerzett a házhoz. Nem rokont, akinek nehéz parancsolni, hanem akit befog tetszésére, és aki az elodázhatatlan férfiügyek síma és feltűnést nem keltő elrendezésében is beválik. Mert legjobb otthon, mintegy kalitkában tartani a galambocskát, akivel turbékolni lehet.

Hogy hol és miképen szedte fel gyors ösztönnel az éppen nekivalót, arról senki nem gyakorolt bírálatot, mert aki ismerte a menyecskét, az hallgatott az ismerettséggel, aki nem ismerte, az nem szólhatott semmit a jóforgású, ragyogóan tiszta, szikrázófogú cigányné ellen. Szofika állta mintegy pótolta gazdájának nyomottságát: előreugrott, és ha kacagott, azzal a meglepetéssel szolgált, hogy alsó fogsora jóval előbb állt a felsőnél. — Különben nem volt házimunka, melyhez nem értene, és a maga harminc év körüli teljes erejében mindent vállalt is. Így aztán nem kellett mellé sem belsejt, sem konyhaleányt fogadni. Még attól sem ijedt meg, hogy kosztosdiákokat tartson az udvari lakásban, melybe a házas professzorok serdülő fiaikat szokták beszállásolni a nevelővel.

Az édes otthon megteremtése közben Péterfi László lázasan dolgozott beiktató beszédén is. Erre nézve pártfogójától, Bethlen Imre főgondnoktól pontos és kemény utasításokat vett. Itt arról van szó mindekelőtt, hogy a Szász Károly körül felburjánzó fatyú-szellemiséget az ifjúság lelkében erős antidózisokkal le kell küzdeni. A rohamosan csökkenő lojalitást a hatalom valódi, — isteni — eredetének kimutatásával kell feltámogatni. De jól vigyázzon! Semmi hatást el nem ér itt az obskurantizmus dícséretével. A lipcei Pölitznek, a bécsi Sonnenfelsnek vagy pláne a magyar Tunyoghi professzornak rendszerével vaktában magát ne azonosítsa. Ezeknek az enyedi gézengúz diákoknak erősen felnyílt a szemük, csínján kell beadni nekik a horgot, másképp be nem kapják. Tegyen igazságot az államtudomány ama teóriájának, hogy a hatalom, a jog a monarcháé; de ne erősködjék, hogy az álladalom egyetlen célja a közbátorság fenntartása volna, a puszta nyugalom, melyben az alattvalókra egyedül a szaporaság, az adó és katonaillesítés feladatai hárulnának. Mutassa meg az ifjúságnak, hogy ő is haladó ember, és tudja, hogy a közélet gépezete folytonos javításra szorul. Főként ismerje el a státusnak a közművelődés terén való feladatait, mint azt Mária Terézia király felismerte. Ne tagadja az újítások szükségességét, de hangsúlyozza, hogy zavaros eszmék évadján tisztázni jó, hogyan és mennyit szabad újítani!

Hadd eszméljen a tanulók serege. Hadd lássa be, nemcsak Szász professzor tudja, hol tojik a tyúk. Haladni kell, persze: cum grano salis! Áprádonként! Ez legyen a beszéd magva.

A főkurátor aztán gondoskodott róla, hogy a város, a vármegye, az összes kurátorok és azonkívül a környékbéli nagyúri hölgyek koszorúja mind megjelenjenek és emeljék az ünnepség fényét és fontosságát.

Kora ősz volt, amikor még zöldben él a mágnás — de Bethlen Imre rá tudott feküdni az emberekre. Szász hajdani beköszöntőjét már ez az úri sokadalom is elhomályosította.

Az ifjúság egyáltalán nem is fért a nagy auditóriumba. Csak a karzaton és a felnyitott könyvestékában szorongott.

A ceremóniák a szokott méltóságban, ékességben folytak. Péterfi legelőször is arról elmélkedett, hogy a folyó 19-ik század valamennyi elepyészett századtestvéreit messze fölülmulja, mert az emberi nemzet sebes vihar módjára megy elé míveltségének minden nemeiben. Beszért a csodákról, melyek mintegy huszonöt év óta szüntelen ámulatba ejtik az emberiséget: szél nélkül, szél ellenébe vitorláznak, vonómarhák nélkül szekereznek, levegővel városokat világosítanak ki, és öntött vashidakon járnak a régi faszervezetek helyében.

És levonta a következtést is, hogy az idő lelkének megváltozása a polgári társaságok alkotmányára is nagy befolyással van.

Feltette a kérdést: mi a polgári társaságnak, az álladalomnak főcélja? Megállapította, hogy az csak egy lehet: az igazságnak kivétel nélkül való eluralkodása. Ezzel kapcsolatban pedig a mindenben — mesterségben, tudományban, erkölcsben — való tökéletesedés, az Istenképhez való hasonlóságra törekvés. Eszerint mihelyt valamely nép a testi-lelki míveltségnek felsőbb grádicsára lép, legottan gondjának kell lenni a vezetésnek arra, hogy a társaság intézményei, az ország alkotmánya, az uralkodás formája és a közigazgatás a közönséges óhajtásnak megfeleljenek!

Mindez oly jól hangozott, hogy a tanári kar egyes tagjai helyeslően bólogattak. A terem feszülten figyelt.

A szónok külső megjelenése is megtette a hatást. A hölgyek agglegény voltát is kezdték megbocsátani. Így még kihúzatlan lutrijegy! Az időtöltött kisasszonyok, de főként az özvegyek kipirultak a lelkesedéstől.

Csak az ifjúság maradt várakozóban.

Péterfi László mindig hallotta, hogy az enyedi deák a legdölyfösebb a világon. Nehéz bevenni, mint valami magas sziklavárat. Ez bosszantotta, de hevítette is előadásában. Sarkantyúzás volt a sok várakozó szempár hidegen-kíváncsi pillantása.

Szót emelt hát az újítás mellett. — Az álladalomban, ahol az intézmények okosan és idején történő jobbítások által nem tökéletesbülnek, a népek a revolúciónak veszedelmes és mindent megemésztő tüzébe rohannak. A reakció tehát bűn. Az elavultság az igazi oka a kincstárak ürességének, rendtelenségének, az adósságcsinálásnak, deficitnek, és a negyven év óta dúló európai forradalomnak.

De mi a reakció? Megtörténhetik, hogy valamely államnak igazgatása nem ítéli népét azon változások elhordozására eléggé megértnek, melyek más népeknél végbementek. Így a politikai újításokat elmellőzi, azokat kedvezőbb időre halasztja, attól tartva, hogy ha a polgári alkotmánynak némely részei megbontatnak, annak egész épületje egybeomlik. Ez nem reakció. Mert reakció olyan intézkedés, mely a nép előmenetelét akadályozza, és erőszakosan üdvös intézményeket törül el, az elenyészett rosszat pedig visszaállítja.

Az ifjúság nyugtalankodni kezdett. Először csak a lábak. Mintha fel akarnának moccanni: halk padlósúrlódást, dobogást lehetett hallani. Ámde a szónok ügyesen hajlott itt át a hagyományok védelmére, kifejtve, hogy az alkotmány haladó tökéletesítése mindig történelmi fundamentumon történjék, és ezen

a ponton nem bűn és nem maradiság, ha a régi mellett kitartanak.

A lábak elcsendesedtek. Az erdélyi alkotmány tiszteletét, az ahhoz való ragaszkodást Szász Károly éppúgy hirdette nekik, mint Hegedűs Sámuel. A kirobbanás csak később történt. A szónok rátért az álladalom különféle szerkezeteinek magyarázatára. Kifejtette, hogy a köztársaság kezdetlegesebb államforma, mely természetes úton tökéletesedik monarchiává. Ez pedig isteni gondolatnak sugalmazása által megyen végbe. A nép megvilágosodván, ráébred, mely család, törzs hivatott el az egész nemzet vezetésére. Ahol az oly szerencsés felismerés végbe nem megy, ott az áldatlan állapotnak *oka* elsőben is a felsőbb inspiráció hiánya. De ezenkívül néha az a sajnálatos szegénység is, hogy nem akad oly uralkodó familia, mely a népet maga körül egyesítve, vállalja az uralkodás óriási, szent küldetését.

Ennél a passzusnál a karzaton némi vihogás támadt. Vagy csak tüszentett volna valaki? — A szónok komoran pillantott fel. Hogy megerősítse állítását, vagy tán, hogy ragyogtassa is tudományát, kezdte felsorolni, hány példa van rá, amikor a *respublica* a legkiválóbb vezetőt monarchiává tette maga fölé társadalmi szerződés útján. Mert a *vezetés* a fontos, amit még az alantas, sőt állati közösségekben is világosan szemlélhetünk! Tökéletes, zökkenők nélkül való vezetés pedig csak a szigorú örökösödési renddel bíró monarchiákban található. Ott a monarcha eleve felkészül magasztos feladatára, és mintegy a bölcsőtől fogva elhivatásának él. Mármost, ha ez így van, ugyan kinek kelljen behozni a polgári társadalomnak tökéletesítő intézményeit? Minden alulról, a néptől indult újítások törvénytelenek, igazságtalanok, ártalmasak. A törvény szellemét az ural-

kodó képviseli, ötle, a törvénytevő és végrehajtó hatalom útján kell származniok az újításoknak.

Újabb krákogások, tüsszentések hallatszottak, ami Péterfit még nagyobb lendületbe hozta. Kezdte megérezni a konok varázserőt, mely itt az ifjúságot fogva tartja. Láthatatlanul, ám szívósan ellenszegül a hallottaknak!

Próbálta hangját a meggyőzés könnyen lélekbeszivárgó zsírjaival puhítani. — Hogy a világosságnak a fejedelmi székből kell szent és tiszta lánggal szerte-ragyogni, arra példa Nagy Lajos, Corvinus Mátyás, Vasa Gusztáv, II. Frigyes, II. József, II. Lipót, Baváriai Maximilián, Württembergi és Hollandiai Vilmos, vagy a weimari nagyherceg! Ki meri kétségbevonni ezen uralkodók szerencsés inspirációit a kormányzásban? A változtatás zsinórmértéke pedig ez: *minden újítások a népért és annak boldogítására teteszenek, de semmi maga a nép által ne történjék.*

Az ifjúságon most oly különös nyugtalanság futott át, mint a testen a borzongás, mely ütemesen meghajlított a soraikat, akár búzaföldet a hideg szellő. Valamely egységes gondolat vacogtatta őket taktusra. Sokan pillantottak közülök Szász Károlyra, aki szemben ült velük, a szószék melletti oldalszéknél. A professzor csitítólag, óvatosan emelte fel mutatóujját, amire az ifjak lecsendesedtek.

— Mikor történjék az újítás? Még a vak is észreveszi, ha egy nép életében jelentkezik a változás szükségé. Az elkorhadó intézmények a nép előtt becsületüket veszítik. Terheseknek, igazságtalanoknak ítéli őket. Ekkor az igazgatás igyekezzék a közönséges óhajta megélőzvé, eltisztítani a régi szokásokat, hirtelenvaló megrendülések nélkül. Sem későn, sem korán: hanem az idők azon teljességében, melyről így szól az Írás:

«Látjátok a fügefáról, mikor elközelget a tavasz!»

Ez volt a beszéd igazi végszava, azután csak a formáság és illem előírta aposztrofálások következtek.

A mindenrangú megjelentek szokásos üdvözlései után a szónok várta a helyeslést. De az csak a földszinten hangzott fel a vendégek soraiban. Az ifjúság, bár összeverte illedelemből tenyerét, félelges elragadtatást mutatott. Tüntetni pedig csak ők tudnak. Hamis minden lelkesültség, melyből hiányzik a friss, fiatal lelkek szárnycsattogása.

A választ egészen másképen kapta meg.

Amikor másnap a hajnali első órán belépett a poétika klasszisba, a gyertyagőzről homályos ablakok előtt ott látta a növendékeket egybeverődve. Nagy vita folyhatott, mert aki nem fért egész közelbe, az felállt a padokra, úgy figyelt a szóba. Jöttére persze szétrebbentek, helyükre igyekeztek. Ez a tiszteletlen fogadtatás Péterfit vérig sértette.

— Keetek úgy ugrálnak alá és szökdécselnek padjaikba jöttömre, mint az aesopusi békák a gerendáról a pocsolyába. De jegyezzék meg, hogy bennem nem jámbor gerendakirályt, hanem csőrét csattogató gólyakirályt fogtak! Ki tartja ma a rendet?

Kiliti, a hajdani zászlóvivő vigyázzban felemelkedett. Szegényes zekéjéről majd lepattantak a gombok, és az ujjak is csak alig értek könyökén alul.

— Mért tűri keed a kupak-tanácsot másodszori csengetyűszó után?

— Engedelmeivel clarissime, nagy vitában voltunk.

— Ugyan. Megérem, a kisasszonyok legújabb rokolyamódija felől?!

— Nem, clarissime. Hanem claritásod tegnapi orációját boncoltuk, — felelt a süvölvény fiú némi sértődöttségben.

Péterfi László nem tudta, hogy ezt itt jó vagy rossz néven kell-e venni.

— Remélem, nem találtak benne sem homályos pontot, sem kivetni vagy korrigálni valót?!

Rápillantott az úrfira, aki alighanem az egyik fő vitatkozó volt. Még mindig ott állt az ablak előtt, és arca is tüzelt. A gondolatok fényei egymást üzték szemében. Mint előbb Kiliti, összeverte bokáját, és meghajolt.

— Elnézését kérjük claritásodnak, mi megszoktuk Szász Károly, Köteles és Hegedűs professzor uraknál, hogy megbeszéljük velök gondolatainkat. Tele vagyunk kételkedésekkel a mai időkben!

Péterfi László lenézett a katalógusba, peregettette annak lapjait: mérlegelt. A serdülő klasszista finom kékposztó dolmánya miatt. Nem volna jó mindjárt ujjat húzni a főházbéli ifjakkal.

— Professzor uram nekünk tegnap, amikor megtisztelt aposztrofálásával, minden bajunkban velünk érző szeretetét ígérte, és azért bizodalmunk támadt, hogy megkérdezzünk valamit, ami előttünk nem világosodott ki.

Péterfi érezte magán a hallgatóság kíváncsi, feszült pillantását.

— Kérem. Ez megtisztelő rámnézve. Előadásaim világosan felfejtik majd minden idevágó kérdésben álláspontomat, mely a tiszta tudományé. Távolyagok attól, hogy országos dolgokba beleszóljak, és hogy a haza nagyjaira a magam vélekedését tukmáljam. Én megtanítom a teóriát, keetek majd átviszik azt a gyakorlatba. Mi volna hát legégetőbb kérdeni valójuk?

Az ifjú habozott. Barnán pelyhező, férfiasodó képén néhányszor átfutott a szemérmes pirosság.

— Egyik kérdésünk az, hogy lehet-e fügefaryüge-

zésnek nevezni a nemes buzgóságot, amely a nagyobbik magyar haza alkotmányjogi harcát megpezsdítette?

Péterfi félrepillantott és mosolygott, mint aki hallgatózik, ugyan mi is van elhintődve a fiatal lelkekben?

— És a másik?

A kérdező most elsápadt. Nyílt feleletet várt és ahelyett mintha sanda vívóval került volna szembe, aki maga nem támad, csak hagyja, hogy ő hadonászson, céltalanul. Faggatják?

— Mit tegyen az oly nemzet nagy tömege, amely felülről, a fejtől nem várhat újításokat...?

— Hm. Ezek hát a kegyetek nagy kételyei?

— Ezek, többek között.

— Érdekes. Én azt tartom, hogy a scholában nem szabad kételyt, csak tényeket ültetni el az ifjak lelkébe! Konkoly az, fiaim, és konkolyhintő, aki kegyetekben azt elveti!

— A kételyek... néha maguktól születnek! — rázta meg fejét az úrfi.

— Helyes — szólt most közbe egy hátulsó padból Tóásó, és lassan felemelkedett. — Például bennem is kétely támadt claritásod beköszöntő orációja nyomán.

— Aha! Keedre ráismerek. Amice volt az, aki tegnap vihogott előadásom alatt? — meresztette rá szemét a professzor. — Ez aztán a tisztességtudás, a disziplína!

— Megkövetem professzor urat. Valószínű, hogy vihogtam. De igazán olyan furcsát méltóztatott mondani! Már legalább az én eszemnek furcsát. Hogy hát ahol mindmáig is respublica van, az ezér' van így csupán, mer' ott nem akad senki, aki király akarna lenni. (Újra előfogta a kuncogás.) Én... én akkor arra gondoltam, hogy nálunk Fiatfalván még disznópásztor is legalább tíz akad, ha kell a falunak. Másfelé

pedig király se akar lenni senki! Hát ez olyan...
 izé...

Mármost nehéz volt eldönteni, miért tört ki akora viharzó, falrengető kacagás a klassziban. Tóásó eszejárásán, vagy a professzor állításán vidultak úgy meg? De oly elementárisan harsogott az ifjúság, hogy Péterfi László kénytelen volt ráválni asztalára. Meg sem várta a teljes elcsendesülést, máris olvasni kezdte a névsort. A jelentkezésnél jól megnézte egyikét-másikát, különösen a főházbéli ifjakat. Az imént faggatózó Kemény György úrfi volt, a burg legifjabb férfisarja.

A professzor feladta a leckét, de senkihez külön nem intézte:

— Jegyezzék meg keetek, hogy az én óráimon nem diskurálunk, hanem tanulunk!

Hatodik fejezet

HÁTPECSENYE

A huszonkilences esztendő nyarának elején villám járt el Szászék háza felett. Másodszülöttjük, a két-esztendőös Domokos, hirtelenül kirepptent a fészekből az örökkévalóságba. Fanni hosszasan élt ismét bezárkózva a két skarlátos gyermekkel, holott a harmadik is küszöbön volt már.

— Legyen vége a lelki hátpecsenye-leesésnek, feleség! — adta ki Szász főbíró a parancsot szüret után. Én menyek bé márkálsira, és te velem jössz, Déborah! Végy erőt magadon, haragodon. Azt kívánja az emberség, hogy megtekintsük fiúnkat, menyünket a nagy megpróbálás után, márcsak illem színéből is.

Déborah előbb tiltakozott, — aztán valami megszállta, mert csak nekidurálta magát a készülődésnek. Egyet kötött ki — s erre szavát vette urának, — hogy nem adnak hírt előre a vizitáról, és meglepik a menyecskét.

Egész azelőtt való nap süttetett, főzetett Kula szakáccsal.

— Az ember nézi, amit néz, — mondogatta. — Hadd faljon a szerencsétlen fiam vagy egy jó falást is.

A régi szolga a sütőkemence előtt térdelve a piruló libapipéket öntözgette. Közben kénytelen volt megértőn bólingatni a szülői fájdalomhoz.

— Szegény úrfikánk, szegény úrfikánk, — mormogta. Elképzelte, hogy milyen böjtös, híg leveken élhet a drágaság annak a sokat átkozott németnének konyháján.

Déborah cökös, komlós cipót is süttetett fia számára. Hozzá maga válogatta, mosta, szárította a tiszta búzát. Lángját szitáltatta ki csak a selyemszitával: tátsa el majd száját a mamzellből lett tekintetes asszony. Mert efféle még a mágnások asztalára se kerül: ilyen csak a maga-dagasztó háziasszonytól telik ki. Közvetlen indulás előtt, a kék hajnali órában szedette ki a kemencéből.

Mindent kihűtve, óvatosan csomagolt a párnaszákba s bé az egészet a kocsiládába. «Hazulról» akar megérkezni menyéhez, megrakodva és nem rászorulva a vendéglátására.

Aztán, mint aki emberfölötti áldozatot hoz, nehéz sóhajtással zökkent a kocsikulcsba. Egész úton igen komoly, szótalán maradt.

Úgy templomidőre érkeztek be Enyedre. A piacon hullámozott a nép a várkapuk felé. Öreg polgárasszonyok talpig feketében, a kontyokon mindenütt rojtos ternókendő, a kézben jószagú zöld bokréta: istenfa, ménta, rozmaring, bazsalikom. Fialat lányok hátukra eresztett „lófark“ hajviseletben, hajadonfőn. Közben jobbra-balra köszöngető cilinderes, redingotos uraságok. Egy-egy nagyúriasszony, hosszú, aranycsipkés fátylat libegtetett főkötőjén. Az ilyen dámát mindig deák kísérte: cipelve utána a kapcsos öreg bibliát, zsoltáros könyvet.

A Váradi-ház lépcsőjén, ahogy a hintóból leszálltak, csak az inas fogadta a vendégeket. A tekintetes asszony — mondotta — ma ment először istentiszteletre, hogy hálákat adjon a szerencsés lebetegedésért.

Az úr ugyancsak a templomba készül, mert ott ma szép ünnepség van. A gyűlésező urak tiszteletére a schola harmóniája hangversenyt ad.

— Na Péter fiam, akkor pakkolj le minket a vendégházban, mert én indulok ugyanoda. Templom sok van, de az enyedi: az csak egyetlenegy!

Déboráhnak ez igen kapóra jött. A vendégszoba ugyan a földszinten volt, de nem is akart oda belépni. Erős mehetnékje támadt a grádicson fölfelé. Hátra-szólt férjeurának:

— Csak verj fészket, én a felső kontignációt nézem meg legelőbb!

Régóta ráeszmélt, hogy a főbíró nem tart véle egyet a betolakodott meny házatájának elkerülésében. Célzást erre sohasem tett, mert nem akart alulmaradni a csatározásban.

— Cselédnél, férjnél jobb ha az ember nem hall meg, nem lát meg mindent, különben előbb-utóbb megkülönböznék tőlök! — ezt a bölcs asszonyi elvet követte.

... Teremnagy ebédlőbe nyitott. Az ablakok nyitva: szellőzésre. A balra nyíló ágyasházban kicsit szobaszínű, megsápadt, de különben nagyrafejlett, pár-esztendő leányka rebbent fel Déborah jöttére, együtt a torockói pesztrával. A beeső októberi verőfényben, a földre terített gyékényen játszadoztak.

— Csókolj kezet nagyanyádnak, — szólt rá Déborah a gyermekre, a küszöbön megállva, mint a cövek.

— Mondja meg szépen a nevét is, — súgta a leányzó — ahogy a tekintetes asszony tanította!

A cseppség elébbre jött. Csinosan meghajtotta magát, miközben sűrű zabkalász-szín fürtei arcába estek:

— Szász Julának hívnak.

Kezet csókol, mint minden idegen vendégnek szo-

kott. Ám látszott, hogy sejtelve sincs arról, mit jelent a szó: „nagyanyád“.

Déborah érezte a balsikert. A gyermek illedelmes, de hol itt a szeretet, az átmelegedés? Valami gyötrő csiklandozás futotta át karját, testét a kezefejére hullt, selyempuha tincsek bizsergetésétől. Félt, hogy elsírja magát dühében és fájdalmában. Ez az ő unokája! És csak bámul reá idegen tekintettel, sőt némi tartózkodással, majdnem félelemmel.

— Lám hát a fiút is, — próbált rendelkezni.

— Alszik és ilyenkor nem háborgatjuk — felelte a torockói.

Déborah a bölcsőhöz lépett, és félrevonta a függőnyt róla.

Nem volt erős gyermek korára.

— Van-é jó teje asszonyodnak?

(Nagyon lenézte a szüktejű fehérnépeket. Belőle folyt az élet, ha szoptatott, és nem is tej-, hanem tejszín-vastagon.)

— Úvegen tartjuk, mert asszonyom teje megromlott a bánattól. Temetett is, szült is egyhéten.

— Úgy?! — Haj, — tette hozzá magában — így megy az ott, ahol nincs anyai áldás!

Ahogy kiegyenesedett, egyszerre megakadt szeme egy kis rajzon. Berámázott préselt virágok közt függött az, a fehértakarós ágy felett. Az ő Károly fia, úgy másfélesztendős korában. Selymes első hajának bronzszínű fénye, kerek állacskája, dundi két orcájából értelmesen pillantó acélkék szeme. És a gödröcske a félarcában! . . . Milyen váratlan viszontlátás! Be boldog is volt ő, amikor csak ekkorának tudta fiait. Akkor ölébe tapostak — később a szívébe!

Megdörzsölte szemét, úgy meredt a képre, mely ott mosolygott a gyűlölt meny ágya meg a rajta kira-

kott háziruha, kötény és főkötő felett. Mintha boszorkányságot látna, elfordult. Rászólt a cselédre:

— Eridj, nézz utána, hogy az én ládámat fel ne fordítsa az inas. Kényesen vasalt holmi vagyon benne! A torockói fejet rázott.

— Engedelmet instállok. Nekem ezt a szobát s a két gyermeket nem szabad idehagyni, amíg a tekintetes asszony haza nem tér. Hanem csengetek a földszintre Péter inasnak.

Ej, itt régula van s a regulát mindenki kutya-keményen és kutyahűen tartja!

— Ne csengess! — reccsentett Déborah. — Ezt mindjárt előre tanuld meg fiam, hogy nekem cseléd nem diktál. Majd utánanézek én mindennek, s körüljárom magamat, ahogy kedvem tartja!

Azért is kiment a gángra, és nekilátott az inspeciónak. Majd félrevezetteti magát azzal a minden hájjal megkent, képmutató inassal, aki úgy hajlong és kellemkedik, mintha a grófoknál tanulta volna mesteriségét! Ez majd port hint a szemébe és elkeni a háztáj szegényfoltjait.

Gyorsan átsurrant a konyha felé vezető tornácon. A nyitott ajtón át párolódó piroskáposztának, zsírban sülő tésztának forró gőzei csapták meg. Szennyszagra számított pedig: mosatlan edénynek, konyhán szárított, pergelt pelenkának savanyú bűzeire és hozzá legfeljebb köménymagos leves illatára. Valahogy rabulfogta a képzet, hogy Károlyka főképp köménymaglevesen és héjában főtt krumplin él. Mer' az ilyen gyűjt az özvegységére s még a falatot is elspórolja az ura szájából!

Megállt a küszöbön — itt is csakúgy, mint előbb a hálósobáén.

— Mire készültök? Vendégség lesz?

— Mi bizony nem vendégeskedünk, mióta gyá-

szolunk, csak tartjuk a ház rendjét, — szólt a tisztas főzőasszony, és tovább szedegette a szitára a lukacsos kanállal a párnafánkot. — Instállom, parancsoljon előre kerülni, arra nyílnak az uraságok kamrái!

— Úgyhát nálatok ez a rend?

— Ünnepkor, instállom szépen.

— Na jó fiam, hát én pedig az úr édesanyja vagyok, s körülnézek nálatok, ha megengedi ifjasszonyságod!

A főzőné elszégyelte magát. Letette a kanalat, megtörölte kezét a szegen lógó törülközőben, és kézcsókra járult.

— Parancsoljon. — Indulj Erzsi a tekintetes asszonnyal, s mutogass meg mindent, ahogy a parancs leszen. Szép ház ez instállom, a püspöké se külemb!

...A szemle után Déborah kielégületlenül tért meg az ebédlőbe. Padlást, pincét bejárt, még a titkos helyre is benyitott, mert elve volt, hogy annak állapotjáról és nem a parádésszobából kell a tisztaságot és a rendet megítélni. De bár egy pókhálót sem sikerült főköttőjén, szoknyaráncaiban felszednie.

Vállat vont.

— Ej, szárazdajka, főzőné, kézilány, inas: így könnyű rendet tartani! De a cérna mégis csak elszakad ott, ahol a legvékonyabb. A magyar gazdasszonyság tudományából csak be fog valahol szekundázni a németné! S akkor rápirítok, rá én, Istenem ne legyen, ha nem!

Át az ebédlőn befordult a sarokszobába, hátha ott botlik meg valami kedvére való botrányköben.

Nahát! Ez az urizálás, ez a fényűzés, nézze meg az ember! A szemközti fal közepén, az aranyrámás nagy tükör alatt a fehér porcellán kandalló szúrta szíven, a főúri nászasszonyok ajándéka, amihez — mint hallotta — még kéményt is külön kellett építeni!

Elefántcsontból faragott bubák ékesítik, és lábas-óra ketyeg párkányán. S a gárnitúra! Az aranyporszín gárnitúra! Gyorsan ennek is hátat fordított.

Kikönyökölt az ablakon, a töltött párnára. Éppen összehúzták a kollégium kis- és nagycsengetyűit a fémplom valamennyi harangjával. A piacon át, a schola kitárt kapuján most indult ki a szikár, hófehér aggastyán, Bodolla püspök, a palástos tíz professzor élén. Nyomukban a többi kollégiumi tisztviselő, aztán az ifjúság: előbb a legalsó klasszis, fel egészen a tógás, nemzeti díszöltönyös deákságig. Utoljára a harmónisták lépkedtek, ragyogóra fényesített hangszereikkel.

Jaj, megdobbant hirtelen a szíve! A harmónisták élén ott haladt az ő fia, mint vezető-tanár. Tartása most is a régi daliás, de szép fiatal arcáról mintha lehervadt volna a pirosság, a mosolygósság. Déboráht mégiscsak fújni kezdte a lélek, hogy talán az ő vigaszát nélkülözte Károlykája a nehéz időkben. Mert hej, olyankor visszatér a gyermek a cserbenhagyott anyaszív menedékéhez!

— Választottál fiam, s kettőnk közül a Fánidat választottad, — perelt véle az ő lelkében. De valami szorongatta, mint szűk cipői szokták, és lelki tyűk-szemei erősen kezdték érezni az időváltozást.

A harangszó elhalt, az ezer fiatal láb ütemes dobbanása elporzott. Déborah visszafordult. Úgy látta, még van egy szoba, melyben nem szimatolt. Benyitott a könyvesháza. Ezt az egyet már látta az első itt tartott háztűznéző alkalmával. Elővette pompadurjából fekete kesztyűjét, és felnyúlt vele egyik téka tetejére. Cirógatta vagy kasmatolta a deszkákat? Néha lekapta kezét, s nézegette a kesztyűt. Hadd lássa a letörletlen port rajta, szíve örömeire. A finom, selyemből horgolt jószág azonban változatlan fekete maradt, akárcsak az íróasztal alsó polcain végzett kísérlet után is. De-

borah keze most belébotlott az asztalfiókon függő kulcsokba. Aha! Lássuk, miféle szemetesláda rejtőzik belül? Már átvillámlott rajta, hogy ha nagy rendetlenséget talál, cédulát hagy hátra: «Mindent láttam, szegény, szerencsétlen gyermekem!» Azonban csak egy bőrbe kötött vastag mappára bukkant. Zárt kapocs fogta össze, és csigaforma, aranyos kacskaringók között ismeretlen szavak állottak rajta:

Ἔργα καὶ ἡμέραι.

Azt sem tudta, héber vagy arabus írással van-e dolga, de ez a titokzatosság csak tüzelte kíváncsiságát. Ily zár alatt tartott, cifra és rejtélyes című könyv csak is valami naplóféle lehet, senki másra nem tartozó dolgok kaptára.

— Az anyának joga van gyermekének gondolataihoz is! Ezzel a szent meggyőződéssel és igénnyel nyitotta fel az albumot.

A vonalazott lapokon keltezesek és a professzor munkarendjének vezérszavai állottak. Ilyesfélék:

Szeptember 4. Fejedelemasszony erdeje. Indulás reggel 5, Danczkaival.

10. Előljárósági ülés, délután 3. Iskolai nyomda ügye. Vizi referátumai Bécsből. Vizi ösztöndíja.

12. Bírói szék a scholában. Brády felpozozta Szöts Józsefet. D. u. 5.

13. Szavalódélután nálam. Zsigó Vörösmartyból. Este 6 ó.

Ez a Zsigó többször is szerepelt a feljegyzésekben.

Mi mindenre ráért, rá kellett érnie Déborah fiának! Harmónia-órákra és megyegyűlésekre. Csertörő-és lisztelőmalom inspekciójára. Csépettetésre és csillagvizsgálatra... Ahogy visszafelé lapozott, a nyáridőből hosszabb feljegyzésekre talált. A kíváncsiság megcsik-

landozta. Valami kis belső titkot nem ártana kifirtatni a naplóból. Még ha fájna is az anyaszívnek. De hátha éppen elégtételére lenne egy s más, amire rábukkan?!

Gyorsan számot vetett: a torockói cifra szárazdajka a hálószoba foglya, az inas rendez a földszinten a váratlan vendéglátásnak. A konyhabeliek? Amikor liba van a sütökemencében, és párnafánk a forró zsírban?! Ezt az órát és ezt a könyvet valóban az Úr adta kezébe!

Behúzta az ajtót és előcsapta rá a reteszt. Aztán kiemelte a könyvet helyéből, amely így magától hullott szét egy — úgylátszik — sokat olvasott lapra.

«Nagyon árvának érzem magamat! Vigaszomul ma azt a nőt rajzolom fel magamnak reszkető ecsettel, akiben az emberi nyelv szótárának eme legszebb négy igéjét beteljesedve látom: *A szeretet mindeneket elfedez, mindeneket hiszen, mindeneket remél, és mindeneket eltűr.* — Csak Benne találtam én valóban fel ezeket az érzékenyül szelíd vonásokat, az Anyában.»

Déborah szíve megbokrosodott.

Ahá! Bizonyára őhöz pánszkozódik, néki beszél ki magát tanutlan vallomásában.

«Egy kerti lugasban látom őtet. Orcáján tündöklő, vidám nyájasság: a kebelében lakozó csendes virtusoknak kisugárzása. Gyenge csirák fejlődnek mindenütt körülötte — bimbók és gyümölcsök képezik nevedő reménységét. Most elmerülve az élet forrásán szunnyadó csecsemője tekintésében, — szemének tiszta egéből harmatozó örömcseppjeivel ébreszti fel azt. Majd egyik kisededének helybenhagyást mosolyog, a másnak a tanítást egy öleléssel nyomja bé szívébe.»

Déborah szeme elhomályosodott a meghatottságtól. Lám, lám. Igaz, a róla rajzolt kép nagyon is ideális — bizony nem igen ért ő rá ilyen szentkép-módjára

üldögélni rózsabimbós filegóriákban. Fiait is inkább régulával, olykor fakanál nyelvél mint dédelgető szavakkal nevelte. Dehát a poéták megszépítik a világot, az úgy illik. Károlyka mindig is hajlott a poézisre.

«... Háza belső körében mint nyájas királyné, kegyelemmel országol. Mindent lát az ő szeme, mindent elrendel, mindent jóváteszen. Itt észrevesz egy hibát — ott elhallgat egy mást — s titkon pótolja ki. Örömmel enged neki minden, mert az ő parancsolati hasonlók a kéréshez — s a házban uralkodó rend, csinosság és csendesség eleven képe az ő tiszta és nyugodt lelkének.» (De te ezt a nyugalmat nem kímélted, hanem éppen feldúltad!)

«... Ó, ha látnátok ötöt betegjének ágya mellett! Az a hü aggodalom — az az elfáradni nem tudó gondosság — az erőtadó bizodalomnak az ábrázatára öltözött képe, mikor a szív benn szinte meghasad. Nem, nem ember gyakorolja ezeket — égből szállott angyal ez — ki a véghetetlen Szeretet királyi székéből küldetett alá, s nem illetve a föld sárját, visszaszárnyal ismét, hogy az Örökkévaló zsámolyánál nyugodjék meg.»

— Ez... ez volnék én? — eszmélt Déborah.

Általában hiba nélkül valónak tartotta magát, de ennyire jó véleménnyel mégsem volt saját személye felől. Aligha rám gondolt itt... Dehát kicsodát, emberfiát, gyarló földi lényt istenít ennyire? Teremtöm, hát kicsodát? A németnét, te vén számár, — ütött homlokára. Ugyan kihez is nyögdécselne ennyit egy komoly férfiú máshoz, mint a szemébe port hintő társához!

Most már a tovább olvasottaktól a kiömlő epe keserűjét érezte nyelvén.

«Az emberek igazságtalansága alatt elfáradt vándortárs homlokát kideríti.»

— Ezt úgy írod fiam, mintha én ehhez sohasem értettem volna!

«Gyermekeinek, mikor az indulat időkorának hév zónájába eljutottak, megnyeri bizalmát, jóvá teszi hibáikat, apát pótol... Mintegy búcsútemplomhoz, úgy vándorolnak az ő öregségének tisztos hajlékához az övéi...!»

Rácsapott a könyvre.

— Na hallj te rá! A késő vénségig felmagasztalja! Nyugtán dícsérd a napot, fiamuram!

Végére ért a feljegyzésnek.

«Első árván töltött napom estéjén, Fannim ma bezárkózott a gyermekekkel. Skárlát. Kicsi Domokosunk igen nehezen van. Isten kezébe ajánlom boldog Szigligetünket.»

Hirtelen mintha mozgolódás szűrődne az ebédlő felől. Déborah elsüllyesztette a könyvet. A kulcsokat ráfordította a zárba, és a reteszt visszatolva, kiperdült a szoba közepére. Ha valami tükörfélét talál, tette volna magát, hogy igazít köntösén, főkötőjét babrálja, de ilyesmi hiányában fia úgy nyitott reá, mint a tanácstalan zavarnak színre kiállított szobrára. És azok az átkozott, csomóban függő kulcsok halkán csi-lingeltek...

Szász Károly azonban nem fedezte fel a nagy gyarlóságot. Olyan szent volt a perc, melyre sebzett férfiúi önérzetében is titkon mindig, mindig várt: a pillanat, melyben anyjával újból összemelegedhetik! Hiszen anyás kisfiú volt, az is maradt utolsó vizaknai látogatásáig! Ez a kisfiú később is felsírt néha benne, aztán kénytelen volt a sóvárgó gyermeket komoly és kemény szóval elhallgattatni önmagában.

Illendően kezet csókol, és átkísérte anyját a napaliba. Ott az inas már felszolgált a rózsólist és törkölyt. A főzőné is tudta, mit hogy kell. Hamar össze-

ütötte a főbíró kedves vajaspogácsáját, és küldte be azon forrón, ahogy kiszedte. Fanni csak feltette főkötőjét. Fénytelen fekete csipkéből és gyöngyfonatokból készült az: a Mutili leányok könnyed kezében. Még ünneplőjét hordva lépett be a tisztelkedésre. Nem lelkenedett az örömtől, de nem is panaszkodott gyásza felől, mint érzékeny családi találkozásoknál szokás. Úgy érezte, hogy a látogatás az apai örömben megbabolt fiúnak szól, és ez még a szokottnál is szerényebbé tette. Azt mondta: «Isten hozta, kedves mama.» — Tolakodni nem akart, holott a főbíró a szív jogán édesapámnak szólította.

De még csak az szúrt szemet Déboráhnak, ahogy Jula a nagyapa karjába repült!

— Nagytata, édes nagytata, tudja-é, hogy kicsi Domokos elment angyalnak? Szárnya van és az égből néz le ránk!

— Tudom... — harmatosult be a főbíró tekintete, és arcát lehajlotta a kisleány fejére.

Fanni szeméből is kiszökött a könny, de gyorsan letörölte, mintha nem akarna alkalmatlan lenni bánatának kimutatásával.

Apósa is hamar átterelte a szót a mai szép templomi ünnepélyre. A püspök remek szónoklatára, a harmónisták koráljaira. Úgy ment az elfogódott önuralom-gyakorlás a nappali asztala körül, mint ahol idegen van jelen, aki nem részese a közös csapásnak.

Déborah észrevette hogy a hangulat nemcsak borús, mint keresztviselés idején, hanem nyomott, mint a kietlen, kelletlen pillanatokban. Hogy mégis mondjon valami kedveset fiának, kínálgatás közben átpillantott a hálószoza szemközti falára.

— Mondd csak Károlykám, ki festette azt a képet ott az ágy felett?

— Egy piktor tógátusunk.

— Ugyan? Alig lehet elhinni, olyan sikerült dolog! Vajjon, ha megkérnök, nem készítené el nekem is? Szívesen megfizetem a deákot.

— Nincs már a scholában. A tél elején kibúcsúzott, és elment a bécsi akadémiára, festészetre.

— Dehát honnan emlékezett ő rád ilyen pontossággal? Igaz, a szemed sötétebb kék volt és a hajad valamivel még világosabb! De ha nem így kacagtál, ezzel a gödröcskével és ilyen huncutul, hát akkor én, aki anyád vagyok, sohasem láttalak kacagni!

Mintha fagy lehe!ne a társaságra. Mindenki némán, kínosan meredt Déboráhra. Fanni csendesen felállott és tapintatból kifordult a szobából. — Vagy új könyveit ment letörölni? Nem is tért aztán vissza ebédig.

— Az nem én vagyok, édesanyám, — fogta meg Déborah kezét Szász Károly, mikor magukban maradtak. — Az a mi szegény drága kicsi Domokosunk!

— Szent Isten... szakasztott a te arcod... — hebegte Déborah bíborra pirulva zavarában. — Ilyen hasonlóság!

Most már tudta, hogy mit csinált, mikor négy esztendőn át nem nézett feléje fia házatájának. Ime, visszajött azalatt — ezen az idegen asszonyon keresztül az ő régi fiacskája — és ő meg sem nézte... nem is látja már soha többé... Pedig az Isten időt adott, ha rövidet is, hogy viszontlássa és szeresse a véréből való vérét, másodhajtását, bimbóját! Haragja, fájó szégyene, lelkifurdalása megint csak a «betolakodottal» fordult szembe. Jó volna fizetni neki, akinek még ez az öröm is kijutott, hogy Károlykát két példányban bírta: mint virágzó ifjú férjét és mint ölbelit.

Közben megjött egy jókötésű, jóképű szőke deák. Fesztelen otthonossága Déboráht még jobban felbőszítette. Hanzi volt, Fanni testvéröccse, aki idejárt a kollégiumból ebédre és vacsorára.

— Perszé, tejfölnözni, dúskálni a jóban, a koldus-fajzat! És milyen új reverendája van, zsinörgombokkal! Ráadásul Jánosom «öcsém»-ezi, ezt az Ádám és Éváról való rokont, akihez annyi a közünk, hogy az én anyámnak s az övének összesen négy térdük volt.

Déborah sebzett szívvel és sebző szándékkal ült le a családi asztalhoz. Nem volt ura többé a bösz és elsodró szándéknak, hogy valamiképpen ma jól meg-alázza menyét.

Az ebéd menete nem szolgált alkalmul, hogy csil-lapítsa. Igaz, a menyecske főhelyre engedte őt, és maga oldalt telepedett.

Ámde a főbíró megint megborzolta a vizeket. Hogyne: duplázott a cserelevél-laskás húsléből. Mintha nem volna elég orrbosszantás, hogy a párnafánkot az inas hordja körül! Pimpós mágnásmajmolás! Hozzá a barackíz olyan világos és olyan tiszta, mint a fiatal raj méze. Nézz oda, ez még azt is megtanulta, hogy csak az apró tengeri barackból lehet ilyesmit varáz-solni.

— Vigyázzon magára, János fiam, — nem aján-lom a repetálást — szólt rá Déborah férjeurára, ami-kor az ismételten tetézte meg tányérát az omlós, réte-ges, gömbölyűre pöffedt tésztákból. Majd aztán csak hallom délután, hogy nehézsége van, s fájtassa a gyom-raszáját!

— Hálás vendég méltányolja a háziasszony fáradságát és nekilát, — nem te tanftottál erre, feleség? — mentegetőzött a főbíró, aki jó útról hozott étvággal nyúlt mindenhez. Közben pedig a kicsi Julával ked-veskedett. Hallatlan ez az egyetértés, összetanultság a gyermekkel!

— Na, tátsd ki szádat, húnyd bé szemed, te kis safarinka! — fordult egyre a magas-székben ülő un-

kához. Aztán ilyenkor nyelvére kent egy kiskanál ízet és rátett egy falat fánkot.

— Bezzeg, így eszik, — hálálkodott Fanni, — különben olyan étvágytalan a betegsége óta!

Déborah szimatolt, mikor, hol csaphat le. Ej, nem a leves, nem a tészta és nem a pecsenye a háziasszonyok cenzurája.

Az inas most tányért vált, kenyeret szel és beteszi a rántott piroskáposztát, jól megszerezve tejföllel. Aztán kimegy a pipesültért.

Déborah gyorsan benyúl az asztalkendőbe, megtapintja az odafektetett kenyérszeletet. Nem látja, de *érzi*. Arca felragyog. Ütött a menyecske orcapirításának pillanata. Sűgva, de úgy, hogy még a gyermek mögött álló szárazdajka is meghallhatta, finomkodva, jóságos és oktató hangon megszólal:

— Kedves Fanni, valóban kegyed asztalán minden igen kitűnő, elismerem. Csak azt az egyet mondja meg mégis főzőnőjének, hogy a kenyeret jobban ki kell sütni. Vagy erősebben hevítsen alája, vagy hagyja hosszasabban a kemencében! Mert ez itt az asztalkendőben kicsit tippanós!

Hideg zuzmara hullott le hirtelen az asztalozók lelkére. Szász főbírónak torkán akadt a korty bor. Riadtan sandított fiára. A professzor hol Fannira, hol anyjára bámult. Hogyan tegyen ő itt most igazságot? Leintse anyját, vagy mentegesse feleségét? A világgal könnyebb szembeállni, mint a körmönfont asszonyi rosszmájúsággal!

Hanzi sohasem képzelte el, hogy nénjét, akire büszke volt, így lehessen megszégyeníteni. A nagy lurkó majdnem sírvafakadt.

Csak Fanni nem jött zavarba, pillanatra sem. Körülnézett, mindnyájukon átsiklatta a bánatfátyolon át szinte derűs tekintetét. Mintha gyöngén, kényszere-

detten, fölényesen mosolygott volna. Talán a csapdán, amelyet anyósa önként, maga ácsolt magának.

— Ez a kenyér tippanós? — És megrázta főkötős fejét, hogy rezegni kezdtek homloka felett a fénytelen gyöngyökből füzött gyász-pillangók. — Bocsánatot instállok kegyelmedtől, de azt mondom, hogy az nem lehetséges. Mert én bizony, mivelhogy friss kenyerem nincsen, kibontottam a Vizaknáról hozott párnaszákot. Elővettem a mama által sütött komlóscipót, és abból vágattam az asztalkendőkhöz!

... Ezen a délutánon Nemegyeiéket nagy meglepetés érte. Jó korán, még kávéidő előtt Szász Jánosné rokoni látogatóba érkezett. A nappaliban, a kanapében ülve és a bivalytejes kávé szürcsölgetve, könnyek között bocsátott meg Borkának, akit annakidején azzal vádolt, hogy nem vigyázott fiára.

— Arra ugyan vigyázhatott volna az Úristen angyala is! Olyan agyafúrt személy, mint az én menyem, így is, úgy is levette volna a lábáról azt a bódogtalant! Az ilyen perben jobb nem fellebbezni, mert a vesztes mindig az anyaszív marad!

Déborah nem várta meg a márkális ülések végét. Rövidesen indult vissza Vizaknára. Panaszolta, hogy ő nem tud idegen ágyban aludni. Azonnal leesik a hátpecsenyéje! Igazából azt nem tudta bosszú nélkül megemészteni, hogy férjeura a cipó-jelenet után, «menyhússal élő anyós»-nak titulálta.

Hetedik fejezet

FILIA FORMOSA

Milyen jól állott Rozinak a boldogság! A hívő lélek áhítatával épített Miklóska szerelmére. Nem voltak kézzelfogható, füllel hallott bizonyítékai, és mégis egészen kitöltötte a bizonyosság.

Nem zárkózott el a világtól. A szokás úgy tartotta, hogy nem illik és nagyfokú ízetlenség tüntetni a titkos mátkasággal, vagy annak örvén éppen elhúzódni a társas-élettől! Minél kevésbé sejtik, annál szebb és érdekesebb a szerelem. Aztán Rozi még övéihez sem lehetett őszinte. Vannak dolgok, melyeket már pusztá bevallásuk behomályosít.

Mutiliné ezen a farsangon mutatta be leányait a megyei ifjak estélyén. A Kleeblatt ekkor tisztos formák közt jelentkezett, így már nem lehetett elutasítani. A fő gavallér mégis Zeyk Károly volt, a bál egyik rendezője. Még a burgból ismerte a szakács Rozikáját. Aki csak úgy váratlanul megpillantotta, amint a rózsa-sövények, kőfalak, tornácoszlopok mögül néha előbukant, csodálkozva bámult utána.

Igen, maga is valósággal reádöbrent egykor. Valami kis kézimunkán babrálva, lehajtott fejjel, előrehulló hajfonatokkal haladt át a kocsifeljárón, és eltűnt a konyhaházak lobéliavirágos tornácán. Mintha

valami meséskönyvből lebegne elő, a gyermekálmok színes elképzeléseiből...

A megyei bált követő másnap hajnalán a fecskeporta kökerítésén széndarabkával írva kétsoros latin rígmus jelent meg:

«Rosa,
Filia formosa!»

Ez volt nagyleánnyá ütése Rozinak. Minden új csillagnak kijárt a versike, de nem mindenkinek ilyen hízelgő formában. Domine Ántos pedig, a deák-harmónisták vezére rövidesen előállott az ábrándos Rózaszerenáddal, mely így kezdődött:

«Tündérencod tejben úszó rózsája...»

Ebben az időben a Kleebblatt megcsonkult, mert a bécsi családi akarat Karwinsky bárót áttétette másfelé. Ámde Wolkenstein és Draskovich csonkán is állandóan be-beállítottak a boltba, és rendelték hatravakra a hímezett zsebkendőket.

Tavasszal aztán megint a szokott séták kezdődtek a vármegyeház előtti borostyán-alléban. Rozi egyszer csak azon vette magát észre, hogy egész raj repkedi körül: fiatal megyei honoráriusokból, deákokból, verescsákós tisztekből. A város ezt természetesnek találta, mint a nyíló virágok ablakba-tételét, harmattal, napsugárral való ápolgatását. Azt is jólesően tudomásul vették, hogy ez a szegény kis divatáruslány, ha el is bájol mindenkit: senki felé nem hajladozik. Sugárzik: de tisztán és mindenkire. A Pepi-fajták magakelletéseit nem ismeri.

Az új tél, az új farsang valami változást is hozott a leány megjelenésében, magatartásában. Még magasabbra felnyúlt, valóságos liliomszállá serdült a sok bokorrózsa, törpeszegfű-kisasszonyok között. Árnyas sötétkék szemében ekkorra már titkos komolyság,

majdnem szomorúság nyílt ki. És ez is illett hozzája. Szépnek minden jól áll!

Több mint egy esztendeje múlt már, hogy Miklóska ama januári hajnalon elrobogott a Mutili-ház előtt. A második tavasz nyitotta azóta a fecskeporta kényes virágainak bimbóit.

Wolkenstein mord képpel állapította meg, hogy Draskovich mostanában örökkön a fuksziás ablak alatt ólálkodik, s szava is minduntalan rátéved Mutili kisasszony emlegetésére.

Kezdett megbillenni köztük a baráti egyensúly, a váltigvaló egyettartás. Végül is összeszólalkoztak. Wolkenstein kérdőre vonta az «őrült horvát»-ot, ahogy a kaszárnnyában titulálták a göndörfekete szépfiút.

— Mit akarsz Rozival? Második Pepi-ügyet? Megüthetted volna bokádat véle is!

— Én Rozit feleségül veszem, balkézre.

Wolkenstein felkacagott.

— Te Pepit is feleségül akartad venni.

— El is vettem volna... de miféle katona volnék, ha mozsárágyút használnék ott, ahol a pisztoly is megteszi?

— Menj az ördögbe a pisztolyoddal. Rozit nem fogod a kezemről elütni!

— Hagyjak mást is nyerni, mi? Mint a szende hölgyeket illik az ostábla-játékban!

Ez ennyiben maradt — de csak kifelé. Befelé mindketten fegyverkeztek. Draskovichnak sikerült «magánkihallgatást» nyerni Rozitól. De milyen módon!

A leány vasárnap reggel egyedül járt templomba. Jókorán, hogy később felválthassa Karolinát az üzletben. Istentisztelet után, ebédig való időben volt ugyanis a dámák főkötő-, fátyol-, és kalappróbáló órája.

Minden kényes asszonyság azt kívánta, hogy Rozi szolgálja ki.

Imádkozni rendszerint egészen hátul, az orgonakórust tartó vastag oszlop mellé húzódott be, Draskovich egy ilyen alkalmat lesett meg. Beült a Csizmadia-bástya alá épült vaníliaszagú kicsi-cukrászdába, és ette a friss-meleg krémeseket, egyiket a másik után, míg végre megpillantotta a várvavártat. Rozi fekete taftmantilljában, álla alatt a francia-kalap megkötött csokrával, kezében anyja elefántcsontfedelű imakönyvét vitte, melyből kifüggött a beléfektetett olvasó keresztje.

Korai, csendes mise folyt az oltár előtt, a templom majdnem üres volt.

Olvasóját pergetve, Rozi olykor, egy-egy ima után ajakához emelte és megcsókolta a gyöngyszemet. Ő tudta: kiért, miért ajánlotta fel leghőbb esdekléseit. Amikor — áhítata végeztével — fel akart emelkedni: valaki, mégpedig férfi, feléje csúszott a pad külső széléről. Pillanatra nem ismerte fel a tolakodót, mert homály volt még és vastag tömjénfüst. Amellett Draskovich óvatosan civilbe bújt. Csak hangja árulta el:

— Je Vous salue Rosalie, pleine de grâce!

Rozi igyekezett kifelé.

— Nem bocsátom el, míg meg nem hallgatott, Rozi kisasszony!

A leány valójában csak most hökkent meg.

— Az Istenért, — suttogta mélységes botránkozásban, és kezét, melyen még ott függött az olvasó, szívére szorította.

— Maradjon csak térden mademoiselle. Én is úgy maradok és elmondom magácskának, amit sehol másutt el nem mondhatok, mert nem tudok rá módot lelteni.

Draskovich a padra hajtotta fejét, így fordult Rozi

felé. Suttogva darálta le, hogy ma egyszerűen megszökött a vasárnapi ujoncoktatásról. Csak, hogy közelébe férközhessék. Rozi megkövült, mint akit varázs ver, akire kígyó mered. Az volt az érzése, hogy a szemérmetlen suttogás betölti az egész templomhajót, és minden ájtatoskodó felfigyel reájok. Szeme körüljárt, segítséget keresve, a szenteknél vagy az imádkozóknál.

— A gróf úr is katolikus! — tördelte.

— Nincs abban semmi profánság, amit én itt most kegyed tudomására hozok. Arra akarom kérni, hogy legyen a feleségem.

— Én? A grófnak? Ó, Istenem!

— Köztünk, mademoiselle, nincsen rangkülönbség.

Hajának csapzott ziláltsága, szemének lázasan szikrázó fénye nem jóra vallott. És amiket mondott, az még inkább egy zavarodottnak beszédéhez hasonlított.

Szerencsére bejött a templomba egy idős koldusasszony, a Mutili bolt régi pártfogoltja. Pontosan — csupa ragaszkodásból — Rozi mögé állva, kezdte vetni a keresztet, mégpedig görög módra.

— Kísérj haza, Florentina, — fordult a leány a toprongyos öreghez könyörögve és megváltóva.

— Majd elkísérem én a kisasszonyt, — kapta fel fejét Draskovich. Pénzdarabot — ezüst húszast — csúsztatott az imádságos vénasszony kezébe.

Rozi-kisuhant az utat adó férfi mellől, akár kalitból a csodamódon szabaduló madárka. Reszkető ujjakat mártott a szenteltvízbe. Térde is folyton összekocant. Draskovich azonban nem tágított nyomából. Ki sem értek az utcára és tovább fújta mondókáját:

— Mert kegyed nem polgári vér, kegyed... a kegyed atyja... tudnia kell végre is: nem az, akinek nevét hordja!

Rozi izléstelen tréfát vélt a szó mögött.

— Talán az égből hulltam alá? Vagy talált gyermek vagyok?

— Ez nem mendemonda, Rozi kisasszony. Kegyed Mutili úr hajdani principálisának, Le Brasseur hercegnek természetes leánya!

Rozi szeme elsötétült és lobbogt vetett. Végigmérte kísérőjét. De nem felelt. Talán félt, hogy elsírja, vagy elsikoltja magát. Majdnem futásnak eredt. A bolt csak pár lépésnyire volt már. Megpillantva a biztos menedéket, összeszedte magát. Kezét keblére szorította, és kitért a búcsú elől.

— Nem ismerjük többé egymást, gróf úr! — Szerényen mondta ezt, de szokott bájos, kicsit félrehajló biccentése helyett jobban megemelte fejét. Megindult a kölépcsőkön. Draskovich utánaszólt:

— Egy burzsoá hölgynek hízelgett volna közlésem. Hogy kegyed így felháborodik: ez legfőbb bizonyíték, hogy arisztokrata vér, akinek mindennél több a becsület! . . . Próbára tettem, Rozi kisasszony!

Fent becsapódott a kis csengős, üveges ajtó.

Rozi felsőbbbséges magatartása itt véget ért. Lero gyott a kiszolgáló asztal előtt a vevők kerek székére. Hangos zokogásba tört ki!

Karolina éppen tésztát készített, de a csilingelést a konyhából is meghallotta. Kezében az ízes kanállal: tanácstalanul állt meg a lakószoba küszöbén.

— Hát téged mi lelhetett, Rozette?

Feltűnt neki, a sfráson kívül is, milyen nehezen vesz húga lélekzetet, mintha fuldokolna. Feje hátraesve, keble fel és alá hullámszik, és arcát el-elönti a kínlás bóbora.

Most az anya is előkerült. Törékeny alakjával, kis madárcáccal némiképp emlékeztetett Rozira, akár száraz virág az elevenre. Szántóné is bejött, mind kö-

rül fogták a síró leányt. Töredezve, de híven mondta el Rozi a templomi jelenetet, csak a csúf sértést hallgatta el, amivel a gróf anyját illette. Ilyen gyalázatosságot szájára sem mert volna venni.

Estefelé láza támadt. Szántóné esküdt, hogy ígézet fogta — hát csuda-é, amikor mindenki úgy rámered, ha megpillantja? Szenes vizet vetett. Egy alábukó széndarabka nyilván jelezte a férfiútól való szemverést.

Rozi napokon át étvágy és kedv nélkül, kórjadozva feküdt. Harmadnapon arra kérte a háznépet, izen-jék meg Judit báró-kisasszonynak, hogy beteg. Nem azt, hogy látni kívánja; ilyen merészségre ő sohasem vetemedett, hogy egyenesen meghívja magához főúri barátnőjét.

Félóra mulva ott torpantak meg a Kemény-istálló villám-paripái a fecskeház előtt. A hintóból a sugárrá nőtt, prücsökbarna baronessz lebbent ki. Kezében cserpes tulipánt, karján kosárka pomeráncsot hozott.

— Maga, Jancsi kocsis, ne várjon rám, mert idegesít, ha itt kapálnak a lovai. Jöjjön jó óra múlva értem.

Szaladt fel a lépcsőn, át a bolton, egyenest Rozi ágyához.

— Mi baj, kedves, kedves Rozika? És hol van Baritz doktor? — Szemrehányón emelte égő fekete szemét az anyára és Szántónéra.

Alighogy magukban maradtak, suttogva kezdett faggatózni.

— Kaptál levelet?

Rozi szomorúan rázta meg fejét.

— A virágbiléta volt az utolsó.

— Mutasd csak. Lássam a dátumot.

— Ott van a füzőm zsebében.

A székre rakott ruhaholmi között Judit tapasztal-

tan kereste meg a fűzöt és benne a levélkét. Igen csinos holmi volt az: szép, teljesre kivirult rózsát ábrázolt, melyet legyezőalakra lehetett levelenként széjjelnyitni. Minden szírom Bécs egy-egy nevezetes látványát mutatta: a Burgot, a Szent István-tornyot, a színházakat, a Prátert, a város kapuit, a Glacis parádéit... Ám Juditnak nem telt benne semmi öröme.

— Jaj fiam, hiszen ez nagyon is régi keletű! Idetova fél esztendeje indította el Miklóska!

Rozi lehúnyt szemmel hallgatott. Csak bólintott, és kifakadt egy könnye.

— Nahát ezen segíteni kell. Ezt így nem lehet elviselni, hanyatt fekve, egymagadban. Bele is pusztultál fiam. Hol az én Rozim hattyúválla? Maholnap só-tartód lesz a kulcs-csontod felett. Aztán nem imád többet Zeyk Károly!

Lehajolt beteg pajtásához, és megcsókolta a paplan alól kilátszó vállát.

— Idefigyelj. Már rég töröm valamin a fejemet. A gyolcsos lótok mostanában indulnak Bécsbe portékáért. Édesanyámnak is sok dolgát intézik el odafent. Te megírsz egy szép levelet, és átadjuk nekik, hogy keressék meg vele Miklóskát akár a föld fenekében is.

Rozi arcán hajnal és árnyas éjtszaka váltakozott.

— Én... én... sohasem írtam még fiatalembernek... És, aztán tudod... mindig az az ének jár eszemben, hogy a diák legyecke...

— Persze hogy legyecke, és a légy megdöglik a hideg őszidőben. Napsugárban aztán feléled. Miklóska legyeckédet is fel kell éleszteni, ez az érzésem. Végre is kizökken az ügyből, ha a szél sem visz felőled hírt neki. Bécsben viszont annyi a csinos és kedves Mädel, mint fűszál a réten. Láttam én!

— De ha elfelejthet... akkor nem is szeretett soha!
— remegett elő a szó szégyenlősen Rozi száján.

— Hjah, a tűzre rakni kell, fiaoskám. A férfiakat melegen kell tartani, szokta mondani Ágnika néni.

Cigányosan hófehér, kicsit rendetlen, sűrűnövésű fogsor villant elő Judit fölényes mosolyánál.

— Képzeld, én bizony küldtem karácsonyra egy szép festett kártyát bécsi lovagomnak, Prokesch-Osten Frédinek. Azóta is írogatunk egymásnak, hogy fent telettünk... Nagyleányok vagyunk már, pártások, halod-e? Aztán ha Miklóska válaszolni fog, s pedig biztosan fog, hát fütyülünk ezekre a császári léhűtőkre! Ez kell a szívnek: bizonyosság a maga dolgában, s akkor semmi egyéb nem fáj...!

Rozi lehúzta magához barátnője fejét.

— De nekem van egy titkom is Judit... Csúf dolog...

Megrázkódott.

— Irtóztatóan megsértettek! Eskü alatt megmondom, és csak neked... — hirtelen felcsuklott sírása.
— Nem, most még nincsen erőm hozzá...

Eleredtek könnyei.

— Megsértettek? Ez csak Draskovichtól telik ki. Az örült horváltól!

Judit arcára a harag sötétje borult.

— Majd rája uszítom én tisztelőidet! Azt hiszik, mindenki az ő prédájuk lehet! Tudod, mi csúfat tettek azzal a Luka Pepivel!

— Édesanyám azt mondja, Pepi a hibás. Mindig a leány a hibás!... Szántó néni is azt mondja!

— Ej! Korbács kellene ezeknek, nem elnézés és mentegetés. Tudták, hogy Pepi árva, és hogy a kutya se áll megette! No, de beszéljünk rólad.

Megállapodtak benne, hogy Judit megfogalmazza Rozi üzenetét, és elhozza másolásra. Neki főnök levél-

papírosa is van: arra festenek valamit, ami magáért beszél. Például kis galambot, mely csőrében levelet visz. Néhány szíves szót írnak csupán, megköszönik a rózsabilétát, és kívánnak szép előhaladást a művészeti stúdiómban.

A postát aztán Judit adja át Bugány bácsinak, hogy az ne is sejtse, kitől származik.

... Ez a gyöngéden elkészített küldemény Judit levelesládájában rekedt. Bugány tót csak hetek múlva volt indulandó, az események szekérekereke pedig át-gázolt minden előre kitervelt dolgon.

Szántóné tanácsára Rozi egyelőre nem ült be a boltba, hanem a kertecske tornácán tartózkodott. Ott a levegő jót fog tenni neki, és majd a sok léha férfinép is elszokik az ablak alól. Márcsak eljön aztán az az idő is, amikor a József huszárok ha nem is Galiciába, hát legalább Gyulafehérvár mellé eltakarodnak nyári táborozásra.

Rozi tehát eltűnt a bámulók szeme elől, de a külső világban ennek jó eredménye nem mutatkozott. A megbomlott Draskovich rövidesen rájött, hol rejtőzik a madárka. Kitalálta, hogy ezentúl lovon ad Fensterpromenádót, így aztán beláthat a kertbe. Rozi a bimbósodó oleánderek közt, hol a dobrámán, hol a rajztáblára feszített papírlapon dolgozott. A tiszt úr hangos «küß-die-Hände»-jére nem figyelt fel soha, inkább még mélyebben hajolt munkájára. Draskovich fékeveszett hevületében elkezdte táncoltatni paripáját, bravúros ugratásokkal kápráztatva és rémítve a piaci közönséget.

Közben Wolkensteinban forrt a méreg. Először is jobb lovasnak tartotta magát barátjánál, másodsor Draskovichnak többször is sikerült leányokat ütni el az ő kezéről. A házasság volt az örült horvát lépvesz-szője, kaptánya. Hozzá képest Wolkenstein önmagát

gáncsnélküli lovagnak tarthatta! Mindig egyenes úton járt a nőügyekben is, ami még a becsületükre igen kényes gavalléroknál is ritkaság.

— Csalfa szláv! — sziszegte barátja után, amikor egy áprilisi szép vasárnap-délelőttön felvágatni látta a Magyar-utcán. — Gyorsan lement a kaszárnyába és maga is nyergeltetett, lóra ült. Kisvártatva csak azért is versenyt száguldozott Draskovich-csal a búzapiac kövékája és a Csizmadia-bástya között. Nagy csődület bámulta ezt a komédiát. Wolkenstein végre is megfordult, keresztiramba vette a teret, és egyenest átugratott egy kofasátoron. Másodikra már a fecskeház kőfalán termett keresztül, s be a kicsikert kellős közepébe.

Rozi már Draskovich «tisztelgése»i elől is a szegletbe húzódott, hogy az őt a lóról se láthassa. A támadás annál váratlanabbul érte. Ünneplévé: nem varrt, hanem csak olvasott. Most, ahogy ijedtében felugrott, a könyv aláhullott öléből. Ez már több volt a templomi tolakodásnál is.

Wolkenstein közelebb gázolt, a sarjadó fűvön át.

— Nem fogok leszállani lovamról, mademoiselle. A csöcseléknék látni kell, hogy ujjal sem bántom. Azért jövök erőszakos módon, mert kegyedet elrejtették előlem. Rövid leszek mondanivalómban. *Én* nem ígérek házasságot. Majoresco vagyok, — szerencsétlenségemre. Csak addig katonáskodom, míg meghal a magtalan nagybácsim, s akkor standesmässig kell házasodnom. Kegyedet azonban elviszem innen egyik majoromba, amely nem ősi birtok, hanem külön oldalági örökrészem. Odatelepítem egész családjával. A ház, a hozzátartozó gazdasággal nevére íródik. Akkor is jó módban marad, ha meghalok, vagy elhagyom. Soha senki itt meg nem tudja, hová lett. Nyíltan úgy szerepelhet, hogy hűgaimhoz került francia társalkodónőnek. Ez az én ajánlatom, mademoiselle Mutili. De ez:

tiszti és főúri becsületszavamra. Tíz napot adok rá, hogy válaszoljon. Akkor barakkba megyünk, s én onnan haza kéredzem, hogy ezt a dolgot elrendezzem.

— A jácintjaim! — sziszegte a leány, mert a ló topogott és újra meg újra letaposott, szétrúgott egy-egy tövet.

— Szőnyegetek ültetek én majd kegyednek a legdrágább virágokból!

Wolkenstein kiegyenesedett, szalutált és visszaszöktetett a kőfalon. Rozi úgy bámult hűlt helyére, mintha kísértet környezte volna meg.

Tétován indult le az elgyalázott ágyáshoz, próbálta a tört hajtasokat emelgetni. A világ forgott vele.

Az utca felől hirtelen furcsa, mérges moraj, zavaros kiáltozás szűrődött feléje. Mintha rohanva gyűlnének kint az emberek, és szitkozódónának. Valaki feldörömbölte a ház konyháján foglalatoskodó Mutilinét és Karolinát is. Ők bizony csak a boltajtóban hallották meg, mi történt. És Rozit ájultan kapták meg, hanyatt a fűben.

... Ezen az estén pontosan tíz órakor, amikor a sötétség áthatolhatatlan sűrűvé vált, a kollégium kapujánál vigiláló neutert két álarcos tógátus megköttözte, és befektette az örszoba ágyába. A kulcsokat elszedték zsebéből, a nagy szárnyas tölgykaput kitárták. A kúrián ekkor már felsorakozva állott a bennlakó ifjúság, aprajától a legnagyobbig, klasszisok, évfolyamok szerint. Leghátul a harmónia a zeneszerszámokkal. A piacon kettévált a halk lépésben ütemre menetelő csoport. A banda a búzapiac felé tartott, az ifjúság zöme a Magyar-utcának.

— Csak az jöjjön, aki mindenre kész — adta ki a jelszót Kiliti nagykomolyan az alsóbb klasszisoknak.

— Mert itt halálról is szó lehet, — amilyen vadmarha ez! — toldotta meg a szót Tóásó.

A rémítés roppantul felfokozta a hangulatot.

Jó sűrű fellegek alatt érkeztek meg a Patkós-ház elé, ahol Wolkenstein hadnagy úr az utcai oldalszobát bérelte. Ott szépen glédába állottak, és először is a zsebükben hozott töméntelen apró, gömbölyű kavicsot, zsiszikes fuszulykát, borsót, penészes törökbúzáat szórták szét az ablak alatt, ki a kocsiútig. Nehogy tévedésbe essék a reggeli járókelő, kinek szólt az éjjeli tisztességtétell! Mindez lábujjhegyen, teljes némaságban ment végbe. Ekkor azonban egyik vezető álarcos ifjú szájába dugott két ujja közt elfütytyintette magát. Irtózatos macskanyávogás szabadult el a gyermekek szájából. Megannyi kandur fel nem vette volna velük a versenyt. Pillanatok mulva ugatás, bömbölés, malac-sivítás és farkas-ordítás váltogatta egymást rossz személtlapátokon, lyukas fazekakon végzett kongatások és dobolások kíséretében.

A Magyar-utcai zárt ablakok sorban nyiladozni kezdtek. Hálósipkák, főkötők mindenfelé. A zaj dagadt. Az üvöltés összekavarodott. A torkok és az indulatok nem bírták betartani az ütemet.

Wolkensteinnak idő kellett, míg felölti a mundért, — az alatt tombolhatott a szerenád. Ámde végezetre az ő ablaka is feltárult.

— Canaille, fort, oder ich schiesse!

Csak pillanatot várt. A kicsinyek hasmánt lapultak az ablak alatt, és most valósággal hemperegni kezdtek örömben. Talán nem tudták felmérni a veszedelmet, vagy túlfeszült bennük a féktelenkedő indulat. Harsogva kacagtak!

A fegyver kétszer eldőrdült, úgy vaktába. Csak-hogy ekkorra — mint előre eltervezték volt — az ifjúság régen kétfelé tágult, úgy hogy a ház előtti útré-

szen lélek sem állott. A vezetők takarodóra sípoltak, és a csapat rohamléptekben elporzott.

A vár előtt, a szűk piacrészen újból sorakoztak. A déli oldal felől idáig szűrődött az éjjelizene, melyet a harmónia Rozi ablaka alatt húzott.

— Megvárjuk őket, — adták tovább a szót a vak-sötétben egymásnak. — Foszlányokban szállt feléjük domine Ántos «Róza-szerenád»-ja, amelyet minden kis- és nagydeák tudott már:

«Tündérencod tejben úszó rózsája,
Bár soha se néztem volna reája!
Babonával igézte meg lelkemet,
A koporsó ha meggyógyít engemet.»

Négy hangra énekelték, közben a vonós és fúvós hangszerek érzelmesen kísérték a dallamot.

A két, igen különböző éjjeli szerenád befejeztével az ifjúság lábujjhegyen marsolt be a nagykapun. Az álarcosok lezárták a lakatokat, és lábratették a megkötözött kapuőrt. A most kiadott parancs az volt, hogy mindenki azonnal lefekszik és alszik. Mintha éppen semmi, de semmi sem történt volna. Világ nélkül, szótlanul, egérsurranással osontak a fiúk kamráikba.

Csak Tóásó és Kiliti botlottak bele három grádus-bélijökbe a félreeső helyen. Sidó János, Szóts József és Vajna Imre összebújva aludtak a deszkaülésen. Úgy látszik, idehúzódtak a kivonulás elől. Pedig eskü kötött mindenkit, hogy részt vesz a csínyben.

— Disznók! Gyáva kutyák! — rúgott beléjük Kiliti. — Csak próbáljon eljárni a pofátok! Isten Istenem ne legyen, ha nem fejjel lefelé mártogatlak meg benneteket itt helyt, az árnyékszék mélységes fenekében!

Wolkenstein maga a botrányos éjtszaka után hajnalban kelt. A macskazene eredetének kikutatása előtt még egy fontos dolga akadt. A tegnap délutáni órákban két megyei honorárius kancellista járt nála, egy

Barcsay és egy Berivói úrfi. Harmadik társuknak, Zeyk Károlynak nevében kettős-viadalra hívták. Úgy látszik, mérlegelte a hadnagy, — hogy a megye fiatalsága is érdekelt a Rozi ügyben. Ezen nem is csodálkozik. Kinek nem fáj a foga ilyen világszép leányra? Persze, még hátra van a burg neheztelése. Onnan alighanem be is mártják majd Mukics ezredesnél. Dehát Mukics nem herceg Serbelloni ezredes, aki szerencsére Galiciába masírozott el tábornoknak. Az ugyan kurtára fogta tisztjeit! Mint holmi itt felejtődött középkori gavallér, vitatta, hogy a szépség királynői rangot ad, és mindig megtáncoltatta a gyertyamártók, pogácsások leányait is, ha szemrevalók voltak. Csapott volna ő Donnerwettert a Pepi-botrányért!

Mukics? Ez mindig arra biztat, hogy parádézzanak, a szalonokban fényeskedjenek, sőt pazaroljanak. Csak főházbeli tisztjeit szereti igazából, és azoknak sokat elnéz. A falon át megtett vizitért legfeljebb kiró majd némi áristomot. Azt is inkább a burg elégtételül. Dehát, szégyen az: leányért csücsülni? Azután pedig: azután következik a szöktetés! Olyan ajánlat, amilyent ő tett, nem téveszthet hatást. Csak külön helyzetet kínált, mint a dobráma örök rabságát?

... Rokonság révén Zeyk Károly a burg egyik vendégszobában lakott.

— Édes öcsém, — vont a kérdőre Anna grófnő, amikor súlyos mellizom-vágásával hazakerült Spaghetti tánc- és vívómester szalájából — egy ilyen marcona, kipróbált és kegyetlen izgágával kiállani?

Zeyk Károly sápadt arcán, a férfiasan összezárt száj szegletében különös mosoly jelent meg. Mint aki az egyik igazat egy másik igaz mögé rejti.

— Bármily különösen hangozzék Anna néni fülének: kigyelmedért is tettem!... Néném neveltjének hírnevéért! Aki a burgban tanulja az illendőséget, azt

ne lehessen büntetlenül pellengérezni, még ha csak köz-sorsú árva is. Ezt tanulja meg a császári osztrák ármádia!

Nem hízelegni akart. Mert szép, világosbarna szemében haragos villámok cikáztak, és talán az is fájt most neki, hogy az összeesapásban alulmaradt.

— Egyébiránt, ha felkelek, első dolgom lesz, hogy bejárjak Kolozsvárra Kendeffy Ádám viadaltermébe. Spaghetti kocamesterember. Ma már a kardforogatásban is utolsók vagyunk — mi hitvány nemzedék!

— Valóban meghalhattál volna, édes öcsém.

— Das Leben ist der Güter höchstes nicht! — mosolygott újból kényszeredetten az ifjú.

Anna grófnő nem tudakolt többet. Gyanított valamit a Roziért való néma rajongásból. Tudta azt is, hogy az ilyen szenvedély szent és egyben céltalan.

Arról persze sejtelemmel sem birt, ki adott hírt legelőször Zeyk Károlynak a Rozit ért merényletről, és ki tüzelte bosszúra. Judit, a nyugtalan kobold, aki unokabátyját egyenest bekérte Papnénihez, és azt mondta neki:

— Most lássuk, ki a férfi!

Ezekben a napokban a katonai hatóság szorítására a scholában nagyban folyt a vallatás, hogy a csendháborítók elvehessék büntetésüket. Az ügy azonban bármily egyszerűnek látszott, a nyomozás eredménytelenül végződött. A harmónia tagjairól bebizonyosodott, hogy a nevezetes órában éjjeli zenét adtak a Mutili kisasszonynak. A többiek egytől egyig azt állították, hogy korán lefeküdtek, és mélyen aludtak azon az éjtszakán, társaikról pedig nem tudnak semmi terhelőt. Az egyöntetőség, mellyel így vallottak, a legpontosabban megszervezett összeesküvésre mutatott. Így csak valami általános büntetéssel kellett beérni: három heti schola-fogsággal, mely idő alatt a nagykapu éjjel-nap-

pal zárva állott. A kamarákban tartott esti összejöveteleken azonban azidőben annál vígabban, elégtelbben folyt a nótaszó Ántos praeses dallamára egy kis jóféle bor mellett:

Tirára-bumm....
Kollégium...
Kapuja zárva jó!

...Az érette való nagy kavarodás közepette Rozi csendesen és megsemmisülten feküdt a fecskeház belső szobájában. Szász Károly elküldte hozzá Mester doktort, mert már régóta nem bízott Baritz kataplazmáiban, flastromaiban és piócaiban. Az orvos hosszas, komoly megbeszélésben számolt be neki a tapasztaltakról. A leány testileg, lelkileg túlfinomodott. Igaz, Anna grófnő környezetében munkálkodva, napfényen és levegőn nőtt fel, nem úgy, mint a város többi elpuhított, mesterséges gyöngeségben tartott szépei. Hanem születésétől, talán fogantatásának órájától fogva törékeny alkatú. Vészben, üldöztetésben, bujdosásban hordozta ki édesanyja, és a beteges apa is rászármaztatta gyöngeségét. Az ilyen üvegházi virágnak más életmód kell. Jólét, kényelem, kímélet, akkor egészséges marad, meg is erősödhetik a múltó évekkel. És persze: lelki nyugalom! Jó volna megszabadítani szegénykét a sok környezéstől, az üzleti zárt rosszlevegőtől, a közönséges lelkű emberektől. Nincs itt mit sok orvosságot rendelni, mert mint a vers mondja:

«Balul tesz az, aki itten
Csak a testet gyógyítja!»

Fanni volt az, aki leginkább át tudta érezni árva és kiszolgáltatott nősző-leányának sorsát. Ő adta a leggyakorlatibb tanácsot:

— El kellene ütni őt gyorsan és véglegesen a prédaleső tiszturak kezéről!

...Rozi Szántóné szobájában üldögélt, a töltött

karosszékekben. Azért éppen ott, mert a kis kamra egészen a várfalnak épült, és csak a vízárokra lehetett kilátni belőle. Így nem zavarhatta semmi. És némi elfoglaltságra is lelt az özvegy-nevelte énekes madarak etetésében, gondozásában.

A singesné pintyet tengeliccel párosított, és a keresztezett fiókák — kis szürke pihegombolyagok — ott tátogatták már sárga csőrüket a vattából rakott fészek peremén. A leányka ezt el tudta nézni órákig, ernyedten, céltalanul. Sajgó fejében szüntelenül, mintha örökre felhúzott zenélő óra pergetné, forgott a dal:

«Mert a diák legyecske,
S itt hagy, akár a fecskét!»

Ó, Istenem! Milyen jó, hogy az a levél még nem ment el Miklóskának. Csak Miklóska ne halljon róla semmit, soha többé! Mert ha hírt hall, akkor azt is megtudja előbb-utóbb, hogy ő milyen botrányba keveredett. Vallatás a scholában, hivatalos katonai biztos jelenlétében... Azt mondják, a kormányzék is jelentést kért Czirjék adminisztrátortól és Mukics ezredestől a skandalumról. Aztán a párbaj... Wolkenstein áristomban... a deákság karcserben...

Mester doktor megtiltotta, hogy emlegessék a dolgokat. Rozi ne gondoljon az egész ügyell! Ámde szegényke összerettent, ha csak annyit hallott, hogy valaki a boltban jólélekkel utána kérdez. Nem hitte el, hogy az emberek szánják és hisznek ártatlan szerepében. Hogy titokban ne tartanak Luka Pepi-féle kacér, léha teremtésnek, aki magaviseletével hívta ki a botrányt.

... Szász Károly körül nézett a szegényes, kispolgári világban, mely Rozit úgy hordozta, akár gyalgó agyagcserép valamiféle különleges virágot. Elbeszélgetett vele egészsége felől, aztán megfogta a leány

gyöngyházzsínű kezét, mely a bő fehér flanellruha csipkefodrai közül olyan alétan csüggött a szék karfájára.

— Valaki izen neked Rozi, általam.

A leány tekintete félnék tartózkodással kerülte a férfiét. Rettegett minden izenettől. Valami mégis megvillanhatott benne, mintha távolról fehér kendőt lobogtatnának...

— Neked kell kitalálnod, hogy kicsoda.

Rozi szívalakú szája remegni kezdett.

— Talán... — suttogta, és felemelte pilláit.

Ó, hiszen a professzor levelezésben áll kedvelt tanítványaival. Hátha Miklóskától vett valami hírt?

— Talán... nagymessziből?

Szász Károlyon átsuhant a mendemondá, amit Rozi és Miklóska barátságáról hallott. Vajjon nem jó-maga kötötte kétszer is lelkére a piktornak — másodszor a szebeni Erlenparkban, ahol most esztendeje öszszetalálkoztak — hogy soha semmi szép fürtökért fel ne áldozza szent elhivatását... Istenem... talán maga is oka a leány bánatának! Annál inkább segíteni akart rajta.

— Édes, jó gyermekem. Félre ne érts még egy pillanatra se! Én olyan férfiútól hozok üzenetet, aki nem diákos ábrándot, nem is véres párbajt kínál fel érted. Hanem becsületes ajánlattal hitet óhajt tenni melletted, családod mellett. Mert neked testvéred is van, szintén szerencse-várandó!

Rozi válla megrázkódott.

— Tudom... tudom, — tördelte, miközben arcából kialudt az imént felvirult reménykedés fénye. Ismét elővették a könnyek.

— Csak ne sírj, fiam. Én ismerlek téged, titeket. Ti a becsületes meggyőződésért a földönfutást vállaltátok.

tok. Ez a ti nemesleveletek... Azért elhiheted, hogy javadat kívánom, akár rokonomnak.

Rozi szeme fennakadt az előtte álló professzoron.

— Instállom, Károly bácsi, — suttogta — mondja, mit tegyek? Ilyen szégyenben...

— Neked szabadulni kell a helyzetből, melybe a te «baljós ajándékok» sodort, ahogy Anna grófnő szokta magát kifejezni. Nem szerencse az, ha valakin minden szem megakad!

— Anna grófnő — reszketett össze Rozi.

— Ő mélyen sajnál téged. És én beszéltem vele is, Fannimmal is, mielőtt hozzád jöttem... És beszéltem még valakivel, akivel te mindig szívesen találkoztál, sétán, majálison, táncestélyen... Az én kiváló barátom, Sipos Pál ügyvéd, általam kérdezteti tőled, egyedül tőled: elküldheti-e édesanyád-asszonyodhoz hivatalos kéréit?

Rozihoz lépett, és fejét magához vonta.

— Ne ijedj, ne lepődj meg túlságosan. Ő régóta szeret téged, de nem tolakodott soha, azt jól tudod. Most azonban azt akarná, hogy tiszta helyzetbe hozzon. Neked felemelt fejjel kell visszatérni a világba!

A leány teste hevesen rázkódott. Szász meg-megsimogatta sűrű, hullámos kőkényhaját. Darabig csend volt közöttük. A férfi időt engedett, hogy a leány valóban megértse, miről van szó.

Rozi hátrahanyatlott a karszéken. Nehezen pihegett, mint aki befelé sírdogál.

— Nem tudok még... semmit mondani, — suttogta végre bocsánatkérően.

— Ráérsz lelkem, gondolkozni. És édesszüled tanácsát kikérni.

Szász Károly minden bizonyosság nélkül távozott. De feltűnt neki, hogy Rozi kezét csókolta, mintha leánya volna, és hálálkodnék valamiért.

Nyolcadik fejezet

FÜGEFA

Szívében azzal a dörömbölő nyugtalansággal járt fel és alá Szász Károly a sárga-zöld dolgozószobában, mely a születni készülő gyermeket és a pattanni szándékozó rügyet bolydítja fel meleg békéjéből. Szívós, kemény kéreg alól kifelé kezdtek kívánczolni benne az idők igazságai.

A szomszédos nappali lábas-órájának otthonias, nyájas tiktakja szabott ütemet lába alá. Ám arca égett, haját verejték nedvesítette, és a ritmust néha átugrotta egy-egy gyorsabb lépéssel.

Újból élte, átélte az utolsó másfél esztendő politikai csatározásait. Össze kellett akasztania a tengelyt Czirjék Diénessel. Eleinte csak amolyan helyi jellegű béka-egérharcban.

A sáskajárás után a szegénység nemcsak termények nélkül állt, mint az ujja, olyan lekopaszítva, de a lábasjóság is elhullott, mert csömört kapott a felfalt férgektől. Szász ártatlanul, ősi szokásjogon indítványozta, hogy a megye vásároljon gabonát és magálla-tokat az inségeseknek. Czirjék elhárította az indítványt. A megyepénztár felett a kormányszék s a kormányszék által kinevezett pénztárnok rendelkezik. A gubernium minden garast a divatjamúlt praetoriális ház tatarozására engedélyezett. Igen. Parkettázók döngették pado-

zatait, gipszöntők vakircsálták, mintázták a mennyezeteket. Hol volt Simon báró jeligéje, aki azt hirdette: «Magadéból tetszés szerint, máséból kímélettel költs. A közpénzt azonban féltsd, vigyázd, mint Cerberus!»

A következő márkális széken már messzibbható dolog: a só és a katonauügy zándorította össze őket. Maga akkoriban sokat járt ki Danczkai inspektorral a kollégium havasi erdejébe, melyet Károlyi Zsuzsánna fejedelemasszony hagyott az iskolára. Felmérték, besáncolták, és határdombokat hányattak körülötte.

A járatlan és titokzatos ősvadonokban, ahol mammutcsontból és kőből csiszolt eszközökkel él még a nép, — gyakran találkoztak volt Bába Milintyiával, a szőlőtaposó Gyorgya-cigány anyjával. Az öregecske vándor-kereskedést folytatott a havassal. Átalvetőjében festett gyapjút, fejtőfonalat, dohányt, kovát, azonkívül különféle varázslatos patika-szereket hordott fel, és hófehérre mosott gyapjút, juhsajtot hozott le helyükbe a hat Bucsum nevű községből, Remetéről: falvakból, melyek tizenöt-húsz kilométerre nyúlnak el a nyugati heglánc víztörte szurdukaiban. Csodálatosképpén, amerre Bába Milintyia megjelent, ott senki meg nem kapta azt a furcsa új járványt, mely tepertyűforma sebekkel verte ki a szegénységnek ajakát és szája környékét. Éppen ez tűnt fel később a megyei panduroknak. A muzsinai úton elcsípték az asszonyt, megkutatták zsákjait, és felfedezték benne a pizkosszínű, harmadrangú kősdarabokat, melyeknek minősége a felhagyott és betiltott Kisakna bányájára vallott. A sótolvajokat szabad volt lelőni, ha menekülni próbáltak. Milintyia azonban hagyta magát lefogatni. Be is du tyizták, mint a kamerális javaknak, az álladalom legfontosabb adójának félegesítőjét. Törvénytelen új rendelet szerint a kincstár fog ítélni felette, az pedig nem ismer irgalmat. Hosszú esztendőket ró ki a legkisebb

sólopásért. — Közben folyt a megyében a katonafogdosás. Ezen a télen, hogy minden kiszemeltet otthon érjenek: az alispán megegyezett Czirjékkal, hogy karácsony éjtszakáján fogja meghajtatni a környéket. Valahonnan a népek mégis előre szimatot vehettek, mert télvíz idején tízével, húszával szöktek világgá a legügyesebb legények.

Bükkösön rosszabb is megesett: három jópajtás éppen a toros vacsoráról, egymásba karolva volt hazamenőben, amikor a pandurok rájuk törtek. Kettőt sikerült megkeríteni, ám Beke Marci szaladt egyenesen egy nemesi portának, hogy sérthetetlen földre lépjen. A kapu azonban, melyen felkészült, iszamos volt a délutáni havazástól. Ezen hát visszacsúszott, és így utólérték. Akkor, fejét vesztve, előrántotta csizmaszárából görbe kacrát. Csak kifordította beleit egyik üldözőjének . . .

Szász Károly be-belátogatott a praetoriális tömlöcbe: a mély, világtalan félpincébe, ahol fedetlen cseberből állt a félreeső hely, és rothadó szalma szolgált fekvőhelyül. Rablógyilkosoknak való tanya, de nem Bába Milintyiának, aki csak egyet ismételt. Ő nem lopott, mert azt hordta, ami a császárnak sem kell. Kisaknát nem bányásszák, és Marosújvárt a folyóba dobják a porsót, hogy a szegénység pénzzel vásárolja meg a prima portékát. Aztán ő a maga áruját régi, igaz áron adta. Ő apjától hallotta, hogyan rendelkeztek erről azok a fejedelmek, akik még tudták sajnálni a szegényt.

A fiatal legény még inkább kirítt a bünbarlangból. Virága volt a falunak. Szülőbecsülő, emberbecsülő. Maga sem értette, mit cselekedett, csak azt hajtogatta, hogy elvesztette a fejét, amikor hárman jöttek reá, egy ellen!

. . . Akkor dolgozta volt ő ki beszédét Kemény

Diénessel a só és a katonaállítás ügyében. Összeszedték a régi törvényeket, szokásokat, végzéseket. Egyetlen szót oda nem vetettek súly nélkül, ősi jogalap nélkül. Indítványba tették, hogy kérelmezzenek orvoslást a guberniumtól mindkét sérelemre.

Czirjék megint kurtán fizetett, és fapénzzel. A sóadó nélkül az ország nem tud lábrakapni, a katonaállítás kérdése pedig 1751 óta többé nem megyei ügy, hanem országgyűlés tárgya, «*diaetale obiectum*»! Szásznak ezt, mint jogtanárnak, tudnia illik.

A fugadi Bánffy báró azonban meg találta jegeezni, hogy a végrehajtás szerve mégis csak a megye marad. Az irgalmatlan módokért a megye által kiadott utasítások is felelősek. Szász szótlánul hallgatta az idősebb férfiak vitáját. Csak végül dobta el a csóvát, kiejtve a kiejthetetlent, melyet a zord, tűrni-tanult férfiak eleven szén gyanánt hordoztak lelkükön:

— Ha a katonaállítás ügye *diaetale obiectum* — akkor a megyegyűlésnek legfőbb tárgya ezentúl a *diaeta követelése legyen!*

A termen ekkor olyan mély, borongós morgás futott át, mint régóta s igen nyomorgatott fogoly vadak közt, ha elkaphatatlan, szabad madár rebben át a káram felett.

A moraj azonban megütközött s elfúlt a karzat peremén. Szász tanítványai odafent hangos vívátba, falrengető, fiatalos tapsba törtek ki...!

Ez volt az első üdvözet, amit a moccanó erdélyi élet kapott!

... Most, ezen a nyugtalan estén Szász Károlyon újból átfutott a pillanat sajátos, visszás forró-hidege. A csüggedett, a helyzetbe belegyőződött urak és a felviharzó ifjúság lélekbizsergető ellentéte!

Ablakot nyitott, hogy szivarjainak füstje kiszédelegjen a szabadba, és hogy magát is felfrissítse. Csípő-

sődő koratavas odakünt. A csillagok gyéren, bizonytalanul hunyorgatnak a feketébe takarózó város felett. Vajjon nem azt rezegettik feléje sugárbeszédükkel:

— Maradj a miénk! Ismersz minket, tiszta, változatlan, barátságos indulatainkat, szövetségünket!

Besurrant az ebédlőbe, és megpattintotta felesége hálósobájának ajtaját. Odabent mécses égett a fiókos szekrényen, különben minden élet elpihent. A leányocskára elé állított kis csipke-ellenző finomrajzú árnyékot lopott az ágyra: fényből és homályból szőtt takarót. Fanni hanyatt fekve aludt, balkarján Károlykával. A doktor rendelte ezt így, hogy a gyenge gyermek éjjel is megkapja az anyai meleget, viszont meg ne nyomódhassék. Kicsi-Jula paplanos ágya odahúzva melljük. Felettük angyal virrasztott: az elreppent Domika mosolygó arca a préselt virágkoszorúk között.

— Maradj a miénk! — izente feléje ez a gyönyörűséges látvány is. — Qui bene latuit, bene vixit... Jól élt, aki jól rejtkezett... nem ez az igazság a fő életigazság? Asszony, gyermekek, csillagok hívták, marasztalták.

Olyan csend volt, hogy a scholából áthallotta a pódiumokon fel és aládobogó vigilek őrzését.

— Maradj a miénk! — rázták meg a fiatal léptek is. — Nem úgy ígérted, hogy Akademos nyájas lige-tévé varázsolod nekünk a kollégium szigorú csarnokait?

Nemrég fülébe jutott, hogy az ifjak «tündérgyorsaságú»-nak nevezik az ő óráit! Mily élvezetes is nagy elvi kérdéseket vitatni meg velök... felfedezni egy-egy szempárban az igenlést, vagy heves ellenkezést, ha a modern jogbölcselek szellemes szofizmáival szembefordítja az ősi és természetes szokásjogot! Ha a római jus formatokélyeit párhuzamba állítja a Napoleon-kódex szerkezeti előnyeivel, elveivel! Hát a léleknyílást figyelni, amikor a közjogot történeti mozzana-

taiban fejtí ki . . . Milyen tisztulást teremtett a lelkekben, mióta Kemény Diénes jegyzetei segítségével áttekintette ifjaival az arisztokratikus magyar, demokratikus szász, a jogegyenlőségen nyugvó székely és az idegen minták után készült városi személy- és vagyoni-jogot, az egész kishazabéli jogállapot változatait!

Aztán a különórák, melyeket a jobbfejű fiúknak ad! A latin auktorok . . . mellettük Kölcsey, akit tanítványai magasztalnak, míg ő maga Csokonait szokta pártfogásba venni, hogy vitáikat Vörösmarty osztatlan bámulásával zárják! . . .

Bizonytalanság lepte meg. Mit akar a világi küzdelemben? Mire számít? Kiáltó szó kíván lenni a pusztában? Nem lekicsinyelt, nevetséges figura lesz a professzor, ha leszáll a katedráról? Szárazra vetődött hal, földön bukácsoló esetlen madár? Nem a tengerek, nem az atmoszféra végtelensége az övé így, mostan? Nem véle úszik, szárnyal ezer fiatal lélek?

Most a fejedelmi idők nagy professzorai keltek fel benne, mintha előtte menetelnének valami fényét változtató, hol elsötétedő, hol ide villantó lámpással. Kolozsvári István, Páriz-Pápai, Bisterfeld . . . nagy diplomáciai megbízásokkal járták a külföldet . . . Richelieuvel, a brandenburgi herceggel, a németalföldi rendekkel, Frigyes Vilmossal, Károly dánus királlyal tárgyaltak . . . De hol van ma ez az Erdély? Egyetlen papirosokmány betartásáért kellene megvívnia, és ezt a viadalt nincs, aki megindítsa!

. . . Miért ő, miért éppen ő? És eszébe jutott az ige:
— Ha lehetséges, múltjék el tőlem . . .

De mintha nem volna már többé lehetséges! Visszafordult dolgozójába, és meggyújtotta az íróasztalon a viaszgyertyákat. Szembesíteni akarta magát a betűkkel, mert azok megbátorították. A verejték még homlokán ült, de szíve forrósodott, ahogy asztalához lépett.

Ott a magasabb polcokon Décsi és Bomelius, Troxler, Savigny és más szakmabeli könyvei heverték halommal. Jogtörténet... jogbölcsélet. Mit nyujthat mindez, *ha maga a jog*, a külön erdélyi jog úgylis elsikkadt?

Holnap Szentgyörgy napja. A hagyományos alsó-fehéri márkális dátum. Ez a nap... mintha határkö gyanánt meredne elejébe. Erőt kell hozzá gyűjteni!

Felnyitotta íróasztala fiókját, s naplója mellől kihúzta a zsinórral összekötött iratesomót. Kikeresett benne egy hosszú, latinszövegű aktát. Fínom, gondos betűkkel rótt másolatot. A Leopold-féle Diploma ünnepi formában Erdélybe leküldött szövege volt. Kata írása: még a levendulavíz is érzett rajta, mellyel a kisasszony kezét mossa.

— Erdély Magna Charta-ja — mormogta most Szász és olvasásba merült. Olykor hangosan megismételte a szöveget, mintha be akarná tanulni a legkiáltóbb passzusokat.

— Nihil alterabitur... dignitatibus antea solitis... változtatás sem a vallás, sem a tisztségek, sem a vagyoni állapotokban nem léssen... Száznegyven éve letezt fogadalom, melyet soha egy pillanatig be nem tartottak!

Mintha szellem suhanna át a tágas lakótermeken. Hűsebb légáram csapta meg, és két fehérleples kar fonódott hátulról nyaka köré. Egy megbontott szőke hajfonat is lekúszott elébe, papírjaira.

— Fanni! — pillantott fel reá. — Felébresztettem a nyughatatlanságommal!

Az asszony fejét rázta és mosolygott.

— Kérem, ne vádolja előttem azt az embert, akit én legjobban szeretek a világon!

— Hát akkor mi történt?

— Csak megéreztem, hogy virraszt.

— Nyúlálma van, kedvesem.

— Leánykoromban, higgye el, úgy aludtam, mint a bunda. Sokszor elmondattam magamnak Katica baronesszel a mesét, melyre őt dajkája tanította. Hogy este az álomtehén ágyunk fölé áll, és teleszopjuk magunkat, mint a kicsi bornyú, álomtejjel! Csakhogy, aki nagyon szeret, az sohasem alszik többet mélyen! Amióta annyi félteni valóm van, éberálmú lettem.

A férfi magához szorította.

— Kedves. De most azért vissza megy az ágyba, mert átfázik. Mezítlábra húzta a papucsot!

— Nem megyek vissza. Csak ha maga is lefekszik. Mert ha mindaketten alszunk, akkor megint egy helyen vagyunk ott az álomországban, és akkor jól van. Nem akarok még álmomban sem maga nélkül megenni!

— Félek, hogy nem alszom el, míg át nem gondoltam jól a holnapot. Tudja, mi kísért?

— Megint attól tart, hogy az adminisztrátor öméltósága letorkolja, ledorongolja és kifizeti valami formulával?

— Most inkább attól félek, hogy nagyon is latba esik szavam! . . . És hogy nagyon is messze fog elhangzani! De üljön, angyalom, át ide, a kerevetre. Beburkolom. Akkor maradhat, amíg tart a gyertyában.

Elmosolyodott. Ó, hányszor állapodtak meg ebben — akár ha ő volt Fanninál, akár ha az nála. S aztán: hol a gyertya elalvását felejtették el, hol újat tettek megint a sárgaréztartókba.

Fanni csendesen tűnődött.

— Mondja, Károlyom, ha lemondana a szerepről, melyre a sors — úgy látszik — elhívta, akkor tudna-e boldog és nyugodt ember lenni? Nem? Hát akkor miért töpreng? Hiszen ha így van, akkor nincs választás, és nincsen kétely sem. Mindenkinek van egy vezető csillagzata, azt köteles követni zúgó-

dás nélkül, akárhogy tagadják ezt maguk csillagtudósok. Ha nincs az égen, akkor ott van a lelkiismeret titkos mennyboltján.

Összesímulva hallgattak, hallgatóztak egymás szívébe és azon át a sors parancsaiba.

— Boldog az, akinek van útmutatója is, aki elkalauzolja őt saját csillag-konstellációi között! — sutogta a férfi. De eggyel számolnunk kell. Hogy tán vihart lát... Szigliget!

Fanni elkomolyodva mérlegelt.

— Vajjon kinek adatott az életben öt olyan év, mint nekünk ezek az első esztendeink? Vagy nem voltunk nagyon boldogok?

— Boldogok voltunk... csak Domika halála nem lett volna ráknmérve! Ez igen nagy próba volt!

Az asszony ismét hallgatott. Aztán szelíden vallotta:

— Kezdek úgy gondolni Domikára, mint kedves vendégre, aki az égből jött, és akinek aztán haza kellett térnie. Csak ennyi ideje volt a földön, és azt nekünk adta... Angyali látogatás volt, semmi több... Tudja-e, mivel vigasztalt Papnéni? Domika azért ment el, mert igen szép és igen jó gyermek volt. Istennek is az ilyen kell, és visszaveszi hamar. És Anna grófnő... azt mondta: igyekezzünk minden csapás által jobbakká lenni... Emlékszik, hányszor énekeltem gondtalanul: Wer nie sein Brot mit Tränen ass...! Most már tudom, mit mond ez a dal...

Csendesen elsírta magát. Nappal nem szokott soha senkit csüggeszteni bánatával.

— Emlékszik rá, Károlyom, hogy én magáért vállaltam a kárhozatot is. Nem tudok ma sem mondani egyebet útravalónak.

Ez volt utolsó szava ezen az éjtszakán.

... A praetoriális ház még csak egyik szárnyán, az emelet felől született újjá. A közgyűléseket-tartó szála a maga régies, viseltes puritánságában fogadta a tanácskozássra begyülekező urakat. A súrolt padok élei gömbölyűre koptak, és az asztal borpiros posztója kifakult.

Czirjék kelletlenül nézdelt olykor körül, mintha legnagyobb kérdés most a terem újjáalakítása volna. Bosszúságának igaziból más oka volt. Szász Károly napirend előtt szót kért. Már ez mérgesítette. Aztán, hogy a karzatok feketéllettek a tógáktól, s virítottak a publikus dolmányoktól. Sőt a klasszistákból is ott szorongtak jósokan, a felső évfázatokból. Miféle ostoba szokás ez itten, az ifjak felvonulása, amit már iktatásakor megfigyelt? Hát fiók-Pozsony ez, ahol a karzat rakoncátlansága irányíthatja a komoly férfiak eszejárását, ítéletét?

Ebben az ügyben szólt a rektornak, és kisült, hogy Szász kéreztette el őket óráikról a márkális szék idejére. Holott a napirend amúgyis tele van gyújtóanyaggal! Megint a hús ára, amit a szegénység nem tud megfizetni. Dehát — minek a pecsenye, sóbafőtt a szegénynek? Éljen puliszkával, az tömi a bendőt! — Aztán a tisztségek helyettesítése. Veres posztó a profeszszor szemében. Márpedig ő az elhúnyt pénztáros stalumába éppen kinevezte odafent helyettesül Pípos ülnököt. És ezt most be kell jelenteni!

A megnyitás után — melyben Czirjék hangsúlyozta, hogy a felséges gubernium jóváhagyásával ülnek össze, — Szász felemelkedett. Beszédében legelőször arra tért ki, hogy a kormányzék nem felséges, ez a cím csak a császáré. Egyedül ő és nem a kormányzék utódolja a régi fejedelmi trónust. A császárt is csak mint Magyarország *királyát* illeti részükről e címezés, mert Erdély a magyar királyság részeként került visz-

sza az Ausztriai Ház fennhatósága alá. A kormány-szék, mint legfelsőbb dicasterium, nem lehet cím-bitorló, és nem örülhet annak, ha a bizantinus csúszás-mászás az utóbbi évtizedekben rákente ezt a titulust, jogtalanul.

Ezt első lélekzetre, de nyugodtan adta elő. A te-remben oly csendet támasztott a gerinces és egyszerű beszéddel, hogy még a külső ablakívekben csivitelő fecskéket is hallani lehetett. Ámde fülükbe szűrhatott az újvári Teleki Ádám gróf ideges lábsúrlása, dobo-lása is.

Szász most indítványba tette, hogy térjenek vissza az ősi jogalapra, és a mai gyűlésen minden kérdésben csak szükségből, ideiglenesen döntsenek, hogy az ad-minisztráció fenn ne akadjon. Hanem aztán tartsanak ősszel rendes tisztújítást, szabályos titkos szózatolással, az alispán személyére nézve is. Utóbbit természetesen, együtt a főbírákkal, felterjesztik a kormány-székhez megerősítésre, a többi tisztség betöltése azonban a megye akaratának kinyilatkoztatásával végrehajtottnak légyen tekintendő.

Kifejtette ebben a kérdésben az Approbata törvé-nyes rendelkezéseit, melyeket a Diploma is elfogadott. A közbizalom által választott tisztikarban aztán nem akadnak majd sem zsarolók, kik csigázzák a szegény népet vámmal, taksákkal; sem tékozlók, hogy hiába-valóságokra költsék a kiizzadott adót. Bírva minden rendnek bizalmát, ereje és érvénye lesz határozataik-nak, mert azokat a meglevő és ismert megyei állapo-tokhoz fogják szabni, főkép a szegénység nagyon is nyomorúságos helyzetéhez. Ha ily példával jár elő a pecséttartó vármegye, a többi követni fogja, és így az alkotmány kicsiny parcellái, a megyék: összefoghat-nak nagyobb jogos kívánságok kivívására is.

— Az első lépés a tiszta helyzet felé a becsületes

tisztújítás — zárta be szavait. — Zengett a taps a karzatokon! Pípos álmélkodással meredt Szászra egyvég-tében. Tudta jól, hogy közakarathból soha sem lesz belőle semmi. Minden érdeme ugyanis abban állott, hogy ő ülte végig a katolikus hitüket elhagyni szándékozók hatheti oktatásait. Annakidején — nem sok tapintattal — Szász Károlyné áttérésénél is ő asszisztált. Most szentül hitte, hogy akkori hepciáskodásai miatt csak ellene szól az egész tisztújítási indítvány. El sem képzelte szűk fejében, hogy Fanni az ő otromba tűszúrásairól sohasem szólt senkinek — és hogy vannak emberek, akiket, mint Szászt, nem csupán egyéni élményeik és érdekeik vezetnek.

De voltak mások is, akiket meglepett a fiatal tudós merészsége. Magát deákkori barátját, Kemény Ferencet is.

— Ha elkezdjük ezt a harcot, — szólt oda a báró szomszédjának, a fugadi Bánffynak, — hát kilenc pokoltornácon kell majd rendre alászállanunk, míg az igazi célt elérjük. A megyék országgyűlést, a diaeta új, választott kormányszéket, az pedig a teljes régi alkotmányt, és majd annak kereteiben a nagyobbik haza példájára talán éppen a reformokat fogja követelni. A reformok pedig... az sokrétű dolog, mint a pacal a marhabendőben! És mi oly kicsinyek, oly vérevetten erőtelenek vagyunk! Éretlenek minden rázkódtató újulásra!

Czirjék nyugtalanul feszengett ültében.

A formulát kereste, mellyel, mint máskor is tette: lecsapja fejét Szász érveinek. A baj csak ott volt, hogy a professzor mindazt, amit indítványba tett, ezerkép megalapozta jogi hivatkozásokkal. És ezzel módfelett tudott imponálni! Vagy nem tekint-é rá tisztelettel az egész úri földszint, és nem villog-é a karzatokról a tógások, publikusok szeme úgy feléje, mintha kivont lánd-

zsákkal állnák körül, óvnák mindentől? Ennek seregei vannak, mint a hadvezéreknek! Tűzbe rohanni kész, fiatal és hozzá huncut seregei!

Naláczy báró felvetette, hogy szavazzanak. Óhajtja-e a vármegye a tisztújítást? Szavára mindenki felállott. Csak Bethlen Imre és Teleki Ádám maradtak sziklakő-mozdulatlanságban. Az ifjúság tombolt örömeiben.

Czirjék sötéten szemlélte a jelenetet. Hát *így* fest az ő vármegyéje. Ez az ő alattvalói nyája. Miféle hírekkel majd ennek arra *felfelé!*

— És ha a tisztelt tekintetes vármegye így látja is jónak, — én egyes-egymagam felelősségére is ellenmondást jelentek be az indítvánnyal szemben. A pecséttartó megyéből éppen nem indulhat ki az izgágaság, az éretlenkedés! Minden erőmmel meg fogom akadályozni az erőszakoskodást!

— Hogy mondta? — hajolt szomszédjához a már nagyot halló Robogányi-Kóródi Dániel, legöregebbje a rendeknek. Aztán megcsóválta fejét, és felemelkedett. Hangja, keze és feje is reszketett, ezüst szakálla is, és égszínkék szemeit elfutotta az öreges érzékenység könnye, ahogy felszólalt a pódiumon elnöklő Czirjék felé:

— Ezt nem jól mondta öcsém. Mert fiatal még és nincs visszapillantása. Így nem is tudhatja, hogy nyomorúságunk oka mindétig is törvényeinknek megrontása és az *egyeseeknek tetszésétől függő* szabados igazgatás módja vala!

Csaknem száz esztendő távolából zümmögött most idáig ez a kijelentés. Robogányi kilencvenhat esztendőt számlált, és végigült vagy nyolcvan évet a márkálison. Sokat tudott, sokat látott, sokra emlékezett!

— Igaz, hogy én egyes személy vagyok, — vágott vissza Czirjék nem minden pöffeszkedés nélkül — de én oly akaratot képviselek itt, mely támadhatatlan!

— Csak a törvényesség szentesíti akaratunkat, — szólt közbe Szász hideg haraggal, élesen. — Még a felséges uralkodóét is, sőt az övét leginkább, mert ő esküt tesz a haza törvényeinek betartására. A szabad tisztválasztás ősi jogunk, azt sem ő, sem az ő nevében semmiféle dicasterium, senki a végrehajtói hatalom embereiből el nem gáncsolhatja!

Czirjék a nyeregben ülők fölényével válaszolt:

— Különös hivatkozás ez spectabilitásod részéről. Hogyan lehetséges hát, hogy a választás útján való tisztújítás nem gyakoroltatik? Az úzus ellentmond tekintetességed állításának.

— Ennek csak egy oka van — Szász hangja botlott egyet, de aztán csak harsant előre — és ez: hogy az *Ausztriai Ház hitetlenül kijátszotta a Leopoldi Diplomát!*

Forró gőz lepte be a szemeket. A lélekzetek fennakadtak. Sístergős istennyila vágott be a terembe a vakmerő, meztelenül kireppentett igazsággal!

A hőkkenést orkán követte. Az ifjúság lelke elszabadult. A karzat féktelen, forró zsvajba tört ki.

— Úgy van! Igazság! Kijátszotta!

Czirjék levonta pecsétköves gyűrűjét, és verni kezdte véle az asztalt, jelt adva, hogy széksértés történt, a hallgatókat ki kell terelni és az ajtókat lezárni, míg Szász elégtételkép a gyűlést megköveti.

— Széksértés? Istenharagját! — zúgták a fiatalok, és nem tágítottak. A hajdúk hiába viaskodtak velük.

Szász leejtette kezét. Várt, amíg szóhoz jut a zivatárban.

— Én az ülést meg nem sértettem, tehát meg sem követhetem. Arra pedig, hogy az uralkodóház letért a törvényes útról, bizonyítékaim vannak. Minden okmányt bemutatthatok, mely igazolja, mint hajolt el a

tényleges helyzet a jogostól! És végül ezt kimondván, csak az ősi szólásszabadsággal élek. A megyegyűlés és országos gyűlés arravalók, hogy ott szívünk legjobb meggyőződését őszintén kiönthessük! Nincs törvény, mely ezt a jussunkat visszavenné, és nincs paragrafus, mely büntethetné a honfiúi kebel őszinteségét a márkális széken.

— Ad protokollum! — csikorgatta fogait Czirjék adminisztrátor a jegyzők felé.

— Csak ne inkommodálják magukat a nótárius és kancellista urak, — szólt át Szász a habozó jegyzőknek. — Vegyék minden szavamat protokollumbal! Elvégre, ugyé nagyságos, méltóságos és tekintetes uraim, azt csak *a magunk* számára készítjük. Házi napló ez, nemdenem?

A jegyzők felé fordult egészen.

— Igenis, világosan, mégegyszer kimondom: a hitlevél kijátszódott. És nekünk fő-fő honfiúi kötelességünk a Diploma érvényének teljes, egy ióta hiánya nélkül való visszaállítása. Restitutio ad integrum! Ehhez pedig első lépés a szabad tisztújítás!

Farkasszemet nézett Czirjékkal. Állott, puszta kézzel, kebellel, mint masszív templombolt, mely azonban a szentség titkait őrzi. Ökle ott pihent az okmánygyűjteményen.

— Verba volant. . . scripta manent, — súgta Kemény Ferenc óvatosan Bánffynak. És felállott.

— Kezdjük el, nagyságos, méltóságos és tekintetes uraim a napirendet. A viták feleslegesek. Az indítványt az ülés elfogadta. Tűzzük ki őszre a tisztújítást. Minél csendesebben: annál több méltósággal.

Széles, de rajzában fínom, kicsit ravasz képe, hunyorgó, nyájas pillantása és kedélyes pofaszakálla megnyugtatólag hatott mindenkire. Jómodora jó mederbe

terelte a dolgokat. Az urak kifújták magukat, az ifjak lecsendesedtek.

— Kegyetek megtették a magokét és én is megteendem a magamét, — vont vállat Czirjék bosszúsan. — A tisztújítás tervét jelenteni fogom — a felséges guberniumnak!

— Nem tartozik ugyan reá! — szólt Szász még egy utolsót, éleset.

... A hónap utolsó napjának későn setétedő éjtszakájában, világos égbolt és erősen tágra nyílt csillagok alatt két lovasember porozta végig a Tordai-országutat. Szinte berepültek a Magyar-utca tágas, feltöltött úttestére. Lovászaik alig bírtak lépést tartani mögöttük. Opris, a bakter éppen szembejött. Lyukaesos bádoglámpást lóbálva, rekedt hangon kiabálta ki a tíz órát.

... — A Váradi-házban lakik — a Kolégyom-utca szegletén — arra jobbkézt bekanyarodva, — adta meg az utasítást.

— És fogadó van-e erre útban?

— A Két Hattyú az utca elején.

... A két vendég minden kényelmeskedés nélkül, szinte futva hágott fel a grádicsokon.

— Ne jelentgess, fiam — szólt rá az inasra a vadkanformájú, fekete körszakállas férfiú. — Csak mutasd az utat gazdádhoz! — Magas homloka alól két olyan villámfényű tekintet reppent, hogy a szolga szó nélkül akart engedelmeskedni.

Társa — akit az inas még inkább megcsodált — ellenvetette, hogy hátha már lepihent a professzor és mégis jobb volna, ha bilétát küldenének maguk előtt.

— Eh, bilétát Arkádiába, Olymposra, druidák berkeibe! — És gáttalanul tört az ajtónak, mintha kemény, szinte durván erőszakos álla mutatna neki utat, mindig előre, mindig a maga akarátának irányában.

— Micsoda emberek! — töprengett Péter inas. —

Találnának gazdámmal, mer' az is olyan, nem afféle, mint más!

... A zöld-sárga könyvesház küszöbén a körszakállas férfiú kitárta karját Szász Károly felé.

— Keblemre, ki az vagy, akire éppen szükségünk van, mint a pusztabélieknek vala a feltápláló égi manára... Útban, Zsibóra menet kapott híred, s visszagrottam hozzád Kolozsvárról, Ádámmal együtt. Csak hogy egy szót, egy kézfogást, egy férficsókot váltsak veled, ha akarod! Tudhatod, kik vagyunk. Én a haza «vastag»-ja, társam az «öreg»-je. Sapiienti sat!

Kemény, rázós szorítással nyujtotta kezét.

Szász Károly csaknem elszédült a boldog álméldástól. A haza két nagy ébresztője: Wesselényi Miklós és Kendeffy Ádám állottak előtte, jöttek látására!

— Mindenre készek vagyunk. Körömmel, foggal, karddal, életre-halálra megvívni a haza szent igazaiért! — harsogta a «vastag». — Akár bezúzni értük a falon fejünket, — de nincsenek konkrétumaink, hiányzik a körülcirkalmazott, biztos jogi alap! A fundamentum, amelyen megvessük lábunkat! Micsoda ínséget láttunk ebben! Mit kérjen, aki érzi a szükségletet, de nem tudja, mi a szükséglete? Van-é ennél betegebb állapota a léleknek és a köz javának? Én esztendőnkön át nyaggattam Kolozsvárt Tunyoghi professzort, a jogtudóst, hogy kiokosítson. Meg is töltötte fejemet a világ minden teóriájával s doktrínájával, de az erdélyi jus publicum dolgában csak még inkább összezavarodtam. Sehogysem tudta megvilágosítani, mi volna az igazi jogos helyzet, és főképp, hogy mi módon sikkadt el minden alkotmányos talaj lábunk alól! Teleki Domokossal hozott ma össze jósorsom, ki végighallgatta a márkálison lefolyt débatokat... Ő mondta, hogy valósággal felverted a lelkekben a tudatlanság és a közömbösség éjjeli denevéreit... Mit? Mit beszélsz?

Hogy megtisztelünk? Dehogya. Barátnak, sőt famulusnak jövünk, mit számít itt a kor, az a pár esztendő?!... Hány éves vagy? Kilencvennyolcas? A harmincharmadikba lépsz: prófétaikor! Feleútján az emberéletnek...

Szenvedélyes örömmel ropogtatta meg új barátja minden csontját egy forró ölelésben.

Kendeffy Ádám ezalatt nemes tartásban és tartózkodásban nézte a jelenetet. Csak azután nyujtotta oda mindkét kezét Szásznak.

Kisvártatva az inas kopogott be. Kerekded asztalon dús és ízletes hideg ételeket hozott. Hűtött bor, forró fekete is érkezett. A házigazda viszont a dohányzóasztalt tette a vendégek elé.

— Barátom, itt, most azonnal elkezeded oktatásomat! — sürgette Wesselényi, miközben farkasétvágygallyal, de csak úgy mellékesen falatozni kezdett. Semmi el nem térítette gondjától, mely ideüzte. Az asztal csinoságát nyilván csak Kendeffy méltányolta.

— Beszélj, hogyan merted, amit mertél? Ne haragudj, eb aki neheztel, de mégis megkérdem ezt, legelsőre. Mert mi, főrendűek, oktalanul is garabonciászkodhatunk, de ha egy professzorban villan meg a gyújtó szent szikra, akkor öneki a szíve izzó honszerelmén kívül nagy oka kell, hogy légyen a gyujtogatásra!

Szász elhordatta a falmivalót. Aztán megforgatta íróasztala zárjában a kulcsot, és kiemelte titkainak fiókjából az aktacsomót. Térdére fektette a másolatokat.

— Ime, aminek, szívemnek a hazához való szeretetén kívül, birtokában vagyok. Kicsid-koromban az öt kenyér és öt hal vala kedves csudám, melyet oly gyakorta olvasgattam... Én azt hiszem, ez is olyan lakoma, melyből ezrek és ezrek megépülhetünk.

A pipafüst kék felhőiben nagy expedícióra indultak. Szelet vettek a Mult és az Igazság ismeretlen, elsüllyedt tartományai felé. Minden érv, amit Szász kibonyolított az olvasottakból: a behelyettesített iksz és ipszilon volt az erdélyi jogi helyzet eleddig meg nem fejthető egyenletében. A rejtélyek felpattantak. A homály átfényesedett.

— Aladdin a csodalámpával, — mormogta Kendeffy.

Szász hálásan pillantott a remek férfiarcba, melyet az áhítat és rajongás derűs görög szoborhoz tett hasonlónvá. Aztán óvatosan rányitott legféltebb papirosára. Végigsimított rajta, és elcsukló hangon vallotta meg legnagyobb titkát.

— Ez itt... melyet csak félredobott és valószínűen elrontott másolatban találtam meg az Alvincziana-téka egy külön kötegében... a Diploma eredeti alakja. Bethlen Miklósnak talán első fogalmazása! Okos és kristálytisztá jogi munka!... Az ünnepélyes formában kiadott Diplomához mérve: csorgó forrásvíz a szennyes torkolat iszapos kotyvalékához képest... Mindent tisztáz — a tudós szemének! Még a vergődéseket is, a kohómunkát, melyen megalkotása közben keresztül ment vala!

Wesselényi kezébe vette, és mohón átfutotta. Majdnem szisszent egyes passzusainál.

— Hiszen itt minden oly világos. Valóban, mint Aladdin lámpájánál az éjszaka! — koppantott rá a papirosra.

— Csak hasznát nem vehetjük soha, — sóhajtott Szász.

— Sőt! Mint zászlót kell fennlobogtatni!

— Nincs jogi súlya... súlya csak a szentesített szövegnek vagy. Nem az a bolond, aki a kilenc kenyert elfogadja, hanem aki odaadja... Mi kótya-

vetyéltük el az igazságot, az életet a zavaros forma elfogadásával!

— De ez a szöveg mégis meggyőzheti honfitársainkat, mily gonosz és alattomos indulatokkal módosították alapokmányunkat kétértelmű aenigmává első Leopold agyafúrt tanácsadói! Mit veszítettünk... már az első lépésnél!

— Aki kezembe adta a titkot, — hallgatásra kötelezett erről az írásról!

...Éjfél közeledett. Lent az utcában a schola felől halk zsongás csapódott fel a sarokszoza nyitvahagyott ablakán keresztül. Olyan kedves volt ez, mintha az éjtszaka megtelnék lélekkel. Egyszerre pirosas fény is esett be a szomszédos szobába.

Kendeffy lett rá figyelmes. Meg tudta érezni, szinte szimatolni az ifjúság közellétét.

Átfordultak a nappaliba, és kipillantottak. Odalent a schola nagykapuján özönlött kifelé a deáksereg. Ám különös óvatossággal haladtak. Egyrészüknök kezében fáklya égett, mely fel-felpirította vidám és titkoskodó orcáikat.

— Ohó, — ébredt Szász Károly — ezek most lopóznak fel az Órhegyre, hogy májusi szerenádot adjanak a városnak!

Sajátos módon azonban nem sorakoztak, hanem torlódtak, körülállták a Váradi-házat, és nagy püsszegek közben elrendeződtek szólamok és hangszerek szerint.

— Vonuljunk hátrább, ne lássanak meg! — kérlelte Szász vendégeit.

Egyszerre, három szólammal, fúvósok és vonósok halk kíséretével felzendült Szász Károly kedvelt dala, az «Estharangok». Azóta szerette úgy meg ezt a hazasíró nótát, mióta kiesett a vizaknai fészekből. Annyi lélekkel fújták, hogy a professzor szeme könnybe lá-

badt. Nagyon is szép pillanata volt ez életének. Mint a gyűrű övezte a szeretet, a becsülés, a jóság.

— Te kezdedben a jövő, aki ekkora tudással, ekkora lángolással ennyi szívet tartasz kiképzésben — ismerte el Kendeffy Ádám.

— Te mondod ezt nekem, ki egy ország ifjúságát taníttod lovagi erényekre?! Te, aki először ébredtél rá, hogy az ép lélekhez mindeneelőtt az ép testet kell megformálni! Te, aki szökni, úszni, mászni, kardot és spádét forgatni készítetted az ifjakat, aki eladatod a férfiakkal a hámos lovat és hátas paripát vétetsz vélek, aki öklelni és evezni biztatod a nemest, mert a botozást érti ugyan jobbágyaival szemben — de a kardforgatásból rég kipuhult, kiasszonyosodott! Ő, aki katonának születik, mert hazáját karddal tartozik védeni!... S akit Ferenc császár karosszékhez, dagadóringó hintóhoz szoktatott, koresosított!

Darabig egymás kezét szorongatták. Aztán a professzor meggyújtott egy szál viaszgyertyát. A fiatalság odalent elfeledkezett a titkoskodásról és dörgő vívátot zúgatott. Majd sorakoztak és megindultak a fáklyákkal fel az Órhegynek. Félóra mulva izzó pontokból patkóalakot képeztek a hegy kiugró ponkján. Daluk pedig aláhömpölygött, mint tavaszi hullám:

«Ó, Tihanynak riadó leánya!»

Egyszeribe az egész város megpirkadott. Minden házban fény gyúlt ki válaszul és köszönetül a tisztelkedő éjjeli muzsikáért.

— Én — mondotta Wesselényi végezetre — ezen túl rádjárok, mint a medve a mézre. De te közben őszire elkészítéd aprójára hazánk állapotának közjogi képét. Mindent egybeszerkesztesz, ami a lelkek megvilágosításához szükséges. Mert ez ád igazi erőt: tisztán látni az Igazságban. Ez tesz szabadokká, az Írás

szerint. Most még egyet akarok tudni. Ha arra kerülne sor, hogy igazainkat közzétegyük: van-e megbízható nyomdamesteretek?

Szász elmondotta, hogy jelenleg Fiedler Godofréd szász nyomdásszal dolgoznak, de már kiküldtek egy igen ügyébe való deákot a bécsi polytechnikumra, hogy a rendes tipográfiai mesterségen kívül az új eljárást, a litográfiát is elsajátítsa. Ennek meg úgy egy esztendeje van hátra, és akkor a schola leszerződheti a maga nyomdájában.

— Mint a jó boltban, mindent meglel az ember nálatok! — lelkesedett Wesselényi.

... Amikor — hajnalban — a két patrióta kilépett a gáng kapuján: kívülről a két ajtófélfára egy-egy fiatal fácska volt felszegezve. Cserefa és juhar, a boltív felett szépen egybefonva. Zsengezöld volt a juhar és zsengevörös a cserefa.

— Látjátok, hiába jöttetek titokban: az ifjúság megérezte, hogy itt jár az erő és a szépség — mutatott rá Szász az ölelkező májusfákra.

— ... Vajjon itthon van-e a háznál az asszony? — kérdezte később Kendeffy, ahogy egymás mellett hallgatagon léptettek. — Finom gavallérok vagyunk, hogy meg sem kérdeztük!

— Bíz' én sohasem gondolok effélékre, ha nagy dolgokban járok. Asszonynak, vaskanálnak megvan a maga helye s ott áldás, haszon: másutt csak belébotlik a láb!

— Pedig én megéreztem közellétét. Mindenem, mint ahol eldugnak egy csokor bazsalikomot és a drága jószaga láthatatlanul is elárulja.

— Te feleséges, leánygyermekes szülő vagy, hát inkább észreveszel ilyesmit. Nekem egyetlen furcsaság tűnt fel új barátunk otthonában. Íróasztala felett szent-

kép függ, mint pápista atyánkfiainál! S még apró gyönggyel varrva, olyan finoman, mint valami festés.

— Láttam, de különösképen nem ügyeltem. Nem Szent Sebestyén mártírt ábrázolja a mívecske?

— S mégpedig minden nyíljába mintha beléje volna írva valami. De én olyan aprót estéli fényben olvasni nem tudok!

... A májusfát Péterfi László is megkapta az ifjúságtól. Amikor másnap első előadásra nyitott be a hírhedett poétika-klasszisba, az asztalon papírrózsákkal feldíszített fácska köszöntötte. Egészen véve lombtalan volt, ágainak børszerű, pettyes barna héja azonban már megfrissült, és hegyükön bolyhos levélkék pattogtatták meg a gyantás, bütykös rügyeket. A fácskát valami gondos kéz mázas kerek korondi fazékba ültette, és dús zöld mohával óvta a gyors kiszikkasztól.

— Mi ez itt? — tett feléje türelmetlen mozdulatot a professzor.

— Nem méltóztatik ismerni claritásod? — Fügefafa. Rügyező fügefafa, — kottyantotta ki a Brády úrfi lelkesülten.

A professzor elveresedett, de ez a lángszín az ő kreol arcszínétől árnyékot kapott, akárha sötétbe játszó vér csörgedeznék benne.

— Májusfa, professzor úr. A mi májusfánk, — emelkedett most fel Kemény György úrfi. Ma van május elseje!

Mintha nem hallotta volna már hírét Péterfi László, hogy Szász kolléga éjjeli muzsikát kapott a harmónistáktól. És nem látta volna kapujára szegezve a két fiatal ágat. A csert meg a juhart.

— Na és mi a szándékuk véle?

— Itt a mi klasszisunkban akarjuk ápolni, amíg

kizöldül és gyümölcsöt hoz — tódította valamelyik, amivel nyomban megcsapolta Péterfi epéjét.

— Nekem nincs ínyemre az efféle gyermekeskedés. Különösen nincs, ha megette orcátlan célzás rejtezik! Takarítsák el innét, de ebben a minutumban. Színet se lássam!

A fiúk összenéztek. Aha. Pedzi! És ez tetszett nekik. Kiliti előjött a padból. Felemelte a cserepet... Ám hirtelen megkockáztatta:

— Megkövetem claritásodat, de bizonyísten megfagyhat még odakünt. Ki kéne várjuk véle bár a fagyosszenteket!

— Sipire! — ordította Péterfi.

Kiliti tehát indult. Az ablakon át jól lehetett látni, amint a poétika klasszis ágyásába elhelyezi.

A professzori vak düh mindig ingerli az ifjúság kacagóját. Kivált, ha másfelől ismerik a nyájas és haragnál is méltóságot őrző magatartást. A professzornak észre kellett venni, hogy az egész osztály a hegyoldalba figyel és vigyorog. Asztalára csapott.

— Jelentkezzék, aki a fát kerítette, és az is, akitől a gondolat származott!

Moccanás sem történt.

Csak valami konok mosoly feszült továbbra is az arcokon. Néha egymásra pillogattak a nebulók.

— Tám biza egyenesen itt hajtott ki az éjtszaka, s csak egy közmondással felelhetek rája: kárnak és egy bizonyos bűzös dolognak nincs gazdája!

A pucér szó elhangzott. A tanulók arca szint változott. Szégyen és harag szállt szívükbe. Egyszerre sorban kezdtek felugrálni:

— Én eszeltem ki a tréfát! Én hoztam a fügefát! Nem, professzor úr, mert én... és én... és én!

Péterfi kajánul hallgatott. Csupa úrfi jelentkezett eddig. De most egy neuter is felemelkedett...

— Keed Tóásó? — csattant rá. Keed szerezte be a fügefát? Ne mondja! Vásárolta saját privát satulljából, vagy hazunnól hozta, he? Fiafalváról, úgye, ahol olyan nagy a mód, hogy a disznópásztorságért is versenyt futnak? A bocskoros jobbágy-apjának üveg-házás kertjéből? Hm. Én azt hiszem, onnan legfeljebb keserülapít hozhatna a ganédombról.

Tóásó mint a hulla, kisápadt. Szemére vak hályog ereszkedett. Erősen kifejtett ádámcsutkája fel- és alácsuklott, bár száját összeszorította. És reszketett. Ha kőzapor érte volna, az sem érthette volna váratlanabbul.

Kemény György körülnézett társain, és talpra szökött.

— Megkövetem . . . megkövetjük a professzor urat, Tóásónak jelentkezni kellett a szolidaritás miatt!

— Úgy. Kegyetek szolidárisak a huncfutságban!

— De nem csak abban, clarissime. Hanem abban is, hogy nem szoktuk egymás származását felhánytorgatni!

Tóásó hiába volt tizenhét esztendő s nagylegény. Két buksi könnye szökött ki széles pofacsontjára.

Ez esett jól Péterfinek. Megtörte a mindig kacagóra széthúzott képű, felvágott nyelvű lurkónak sebhetlen állapotát.

— Klasszista Tóásó a törvényben bízik, mely *salvus conductus* ad a tanulónak, s védi őt, még ha nem telen rendű is. Ajánlanám ökelmének, hogy húzza meg a bagariát, mert még megütheti később a bokáját, ha kieblából a fejedelem fedező árnyékából! Velem nem lehet komázni! Professzor és növendék: Isten s kopantóvas!

. . . Künt a hajnali óra piros napfényében, az Örhegy lábában, dideregve tárta karjait ég felé a száműzött, zsendülő fügefácska.

Kilencedik fejezet

EGY REND FÁTYOL

Vizi deák, aki a nyomdászati tudomány elsajátítására indult ki Bécsbe, félévvel később kerekedett fel Enyedről, mint Miklóska. Ösztöndíja lévén a kollégiumtól, egyenest a császárvárosnak vette útját, míg volt famulusa először végig kellett, hogy pingálja Szeben úri társaságát, így teremtvén ki magának a szükséges pénzmagot. Körülbelül egyszerre érkeztek meg őszelőre a császárvárosba. Megtelepedvén és kiállván a felvételi próbákat, barátságuk új megpecsételésére nagy puncsozást tartottak Miklós felette szerény diákszállásán, egy lármás szabóműhely mögötti sötét kis kamrában.

Ekkor sor került rá, hogy át- meg átbeszéljék azokat az enyedi eseményeket, melyek Miklós távozta óta történtek. Legnagyobb hír a szép divatárusleány, Pepi kisasszony férjhezmenetele volt. Az esküvő a Kränzchen utáni farsangon történt, a jómódú patikuslegénnyel. Kissé váratlanul és közámulatra. Még váratlanabbul érkezett a házhoz a pompás, katonaszabású fiúcska. Vizi harsogva kacagta el, hogy az ifjú férj a nehézóra jöttén magát Baritz kirólgust hívatta, és állandóan, kéztördelve faggatta: mi lehet oka a rendellenes korai időpontnak?

A doktor bölcsen nyugtatta meg az aggódó férjet,

hogy ilyen elsietett terminus csak a legelső gyermeknél fordul elő. A többi csemete mind rendes időre fog megérkezni...

A két barát sokat beszélgetett az «új csillagok»-ról, a cseperedő szépségekről. Így persze Rozira is sor került, első nagy báljára. Bizony, a Mutili leányzó bevezetett nagyleány lett. Még hozzá a megyebálra kapott hivatalos meghívót — pedig oda nem akárki üti az orrát! Dehát burgbéli kisasszonynak számít!

Rozi fürtökbe göndörített hajjal, nefelejcs-koszorús, mélyen kivágott túllköntösben teljesen «ballfertig» jelent meg, amint azt a városon napokig beszéltek és csodálták.

— És én nem láthattam! — tört ki magából Miklóska önfeledten.

— Miért láttad volna? — vont vállat Vizi. Maholnap vagy férjhez megy a Kleeblatt valamelyikéhez, vagy lejárhatja magát, mint Pepi.

— Rozit ne hasonlítsd hozzá! — csapott az asztalra Miklóska.

— Te pedig ne locsogtasd ki a drága puncsodat. Aki valódi hétszepség, mert tudd meg, hogy így emlegetik a városon, s annyi sok főházbéli és mündéros udvarlókön uralkodik, arra legjobb nem is gondolni nekünk szegénylegényeknek, ha nem akarjuk, hogy ő is kacagjon rajtunk, és a világ is! Vagy azt gondold, Rozi ad még valamit a diáknépre? Igen, ha tán valamelyik mágnásúrfi komolyan környékeznél!

Miklóska nem felelt semmit. A puncsot egyszerre ízetlennek s az életet örömtelennek érezte. Istenem, csak tegnap volt, hogy feladott a leány címére egy Wiener Rose-t. Mennyit válogatta a papirosboltban, mennyit tanulmányozta a rányomtatott karcokat, hányszor símogatta meg minden küllőjét! És Rozi tán majd félreveteti, vagy lesajnálva mutogatja barátnőinek... Nem.

Ismeri öt kiskora óta. Nincsenek is barátnői, az egy Judit baronesszt kivéve. És mikor csúfolódott, vagy csak kisebbített is valakit? Sokkal csendesebb, sokkal inkább látszik befelé élni, saját ismeretlen világának. Rozi sohasem fog gúnyt űzni belőle! De Rozi rájön, milyen kivert koldus ő, és hogy nem is éppen dalia!

Ezen az estén felállította kis kézitükrét, és próbálta benne tanulmányozni saját alakját.

— Nem vagyok példának okáért való csúf, — állapította meg, de pöttöm vagyok, ő meg mint a céd-rusfa!

Ettől kezdve csüggetegen örölte a bécsi napokat. Méreg cseppent kedvébe. Mintha tengelye, gerince tört volna életének. Ha Rozitól egy sor válasz jött volna a Wiener Rose-ra: minden helyreáll, mint a mesebeli életvizétől. De Rozi nem írt, és Miklóska önbizalma egyre jobban zsugorodott. Sőt tartani kezdett tőle, hogy talán oktalanul visszaringatja magát a régi, hiábavaló ábrándokba. Azért minden reggel feladta magának a leckét a kézitükör előtt.

— Portrait-festő akarok lenni, és éppen csak a magam figuráját nem néztem meg jól soha. Ilyen tö-römlőkös, kurta-beke termettel akartam magamat oda-plántálni a világ legszebb teremtése mellé!

Keserűen kacagott ilyenkor, és eltagadta maga elől, hogy viszonzásul hódolatára Rozitól annyi meleg, ártatlanul őszinte pillantást kapott!

— Ő csak szépen tud nézni, de bizonyára nincs ennek semmi jelentése. Az egész világra így szokott tekinteni!

A seb túlon túl fáj, és ebből a sorvasztó életállapotból menekülni kellett. Megfogózott a munka kemény, feltört, de biztos kezébe. Reggelenként első volt Gsellhofer rajzprofesszor tantermében, és estefelé az utolsó,

mindennapon. Vizi bámulta is, irígyelte is példa nélkül emlegetett előmenetelét. Így múlt el a télidő a tanulás mohó, örök bódulatában. A művészi teremtés titkainak feltárulása felejtette véle az első zsenge ifjúságnak elveszett edenét. Legalább is száműzte az emlékezést a lélek kriptasötét háttérébe. Aztán egyszer megálmodta Rozit. Láta a Szücsök-bástyájának gyönyörű rajzát a vakító kék égbe nyúlva, és látta a bástya előterében a parányi jácintos kertet, benne a kedvest, ahogy lehajol egy bomló virággerezdhez és felpillantva, rámosolyog. Miklóska felébredt téli, fejbekólintott állapotából. Most tudta csak, miért bírta ki a másfél esztendei távollét. Csak azért, mert lelke legmélyén örökké *így* őrizte meg szíve szentjét, túl minden kételkedésen. Mint anyját, mint Anna grófnőt, mint Szász professzort: a legkisebb hitbeli megingás nélkül. Mire elfogyott a pénzecskéje, lelke szépen visszatalált a paradicsomba.

Az ígért ösztöndíj, melyet Ugron István úr helyezett volt a tél folyamán kilátásba, kútba esett. A gyűjtés, melyet javára a kolozsvári főúri társaságban rendeztek, mindösze csak húsz ezüst forintot hozott. De ez a hazai közöny most nem fájt Miklóskának. Bécsben ügyesedett is, nőtt is: úgy örült a fél bak-arasznak, amivel megnyúlt, mint tíz ösztöndíjnak.

Szábel, kolozsvári örmény kereskedő éppen átutazott a császárvároson. Linzbe és Norinbergába igyekezett portékáért. Régi jóembere volt Miklóskának, s minden peregrináló diáknak, akiket fel-felinvitált szekereire. Szójárása tartotta, s tette is szokta váltani szavát:

«A diák gyomra Isten vályúja.
Aki megtölti, Isten barátja.»

Most tárcáját is felajánlotta, hogy az újdonsült «festőmester» lássa el magát minden bécsi kellékkel.

Aztán, mikor visszafordul útjában, hazaviszi Kolozsvárig.

Közben Miklóska ráért írni Szász professzornak. Közölte vele, hogy nincs módjában a további kitartás, különben is úgy hiszi, hogy megtanulta, amit itt tanulhatott. Most már hazalátogat. Legelőször is Enyedre megy, hogy tanácsát kérje a továbbiakhoz. Nem tett említést tervéről, mely kialakult fejében. Pedig ez az egy motoszkált folyton benne.

Még Hegedűs professzor izgatott volt a dologban, hogy külön rajz- és piktúra-tanszéket állítsanak be a scholába, és a szépészet tanával együtt gyakorlatban is oktassák az ifjúságot az ábrázoló művészetekre. Ha ő most előmutatja bizonyítványát és főleg alkotásait, meg fogja nyerni a professzori kart és a kurátorokat. Külön reménysége Katona Zsigmond úr pártfogása, akinek szava sokat tesz! És akkor komoly szándékkal nyithat bé a Mutili-bolt csengős ajtaján! Csupa szép, jó remény volt ez a hazautazás.

Ladány körül útitársat kaptak. Alacsonytermetű, szigorú, egyre ráncbafutó-képű uraság volt, olyanféle, kiről azt tartja a nép, hogy már anyjában megvénült. Ujjnyi vastag homlokredői alól egyébként csak alig harminc éves szem pillantott a világba, szürkén, gyanakodva, és valami büszke fanatizmussal.

Az úriember a szekérbe állított székek egyikén megtelepedve elmondta, hogy Sárospatakról Enyedre tart, ahová Bethlen Imre főgondnok úr hívatta meg a scholához, a klasszika literatura tanszékére. Említette, hogy bátyja már egy esztendeje foglalt széket a Bethleniánium-kollégiumban, mint a statisztikai tudományok professzora. Most őt is megtisztelték egy katedrával, mégpedig azzal a kikötéssel, hogy szigorúan fogja rá a diáknépet a görög és latin nyelvekre, miután

a híres főiskolában e gyönyörűséges tantárgyak a hanyatlás szakába érkeztek.

— Bethlen kamarás úr öexcellenciájának fia, Imre úrfi egész esztendőn át naponta kapta tőlem Patakon a külön nyelvleckéket édesapjának meghagyásából. De rá is fért. Úgy látszik, Enyeden elszundítottak a műzsák!

Miklós is, Szábel is örvendtek a professzor illustri társaságának, aki estére még kitűnő szállást is szerzett a bárándi falusbírónál, ingyen vacsorával. De azt kikötötte, hogy Miklóska hallgasson foglalkozásával, mert a pikornak itt e tájékon semmi becsülete nincs, és legfeljebb a szénáshiúban vackolhat meg magának. Adja csak ki magát professzor-aspiránsnak, ha azt kívánja, hogy megembereljék. Miklóskát ez valami mámorfélébe ringatta. Jó előjelnek tartotta, hogy Péterfi Albert professzor-jelöltté üti. Csak éjtszaka riadt fel a tornyos, izzasztóan meleg parasztnyoszolyában a gondolatra, hogy hátha medve-bőrére ivott az este abból a homoki vinkóból, amit a vérpiros paprikáscsirkére, tejfeles-kapros hajdúgaluskára ürítettek a bíróval...

Kolozsvárt Székely Danihoz szállt be, régi enyedi pajtásához. Legnagyobb meglepetésére barátja azzal fogadta, hogy már kétszer kereste a napokban a Korda grófi ház egyik urasági inasa, és másodszor azt az izenetet hagyta hátra, hogy ha meg talál érkezni, fáradjon el a főúri portára, ahol levél várja.

Miklóska csak úgy hült-fült az ámulattól. Kinek és mióta lett ily fontos az ő személye? Talán festetni kívánja magát valaki? Ej, hiszen senki nem akart még néhány árva pengőt sem áldozni reája!

— Biztosan kiszerveztette Méhes Sámuel úr híradójában megjöttödet a személyi tudósítások között — évődött Dani.

Közben friss virslit, sört, rozscipót kerített össze a felterített asztalra, a találkozás öröme. Miklósnak azonban a jófaluoktól is erős elsiethetnékje támadt. A Király-utcabéli vaskosaras házban valami titok vár reá.

A portát őrző hajdú azonnal helyben volt. A levelet Zeyk Károly úrfi hozta Enyedről, jelenben ugyanis éppen náluk vendégeskedik. Divatban van ez most, Kolozsvárra bejárni s a szabdalozást tanulni Biasini mestertől Kendeffy Ádám öméltóságának viadaltermében és az ugratást Bethlen Gergely úr lovagdájában. Node a levéllel nincsen baj, az ott fekszik a kulcsospolc párkányán.

A levelet Judit bárókisasszony írta, szokott siető, olykor szálkás bajuszokat húzó írásával. Piros viasza címer helyett egy rózsának képét ábrázolta. Maga a papiros is a patyolatrózsa illatát lehelte.

«Kedves Miklóska! Szász Károly néni újságolta édesanyámnak, hogy kegyed Kolozsváron át hazafelé tart Enyedre. Megkértem Zeyk Károly rokonomat, hogy ezt a levelet okvetlen kezébe juttassa még Kolozsvárt. Gondolom, hogy Dani pajtásánál szállt meg, mint akkor is tette, amikor kifelé utazott. Arra kérem, hogy amikor Enyedre megérkezik, ne mutassa magát sehol, senkinek, hanem legelőször engem értesítsen megjöttéről. Szálljon be egyenesen Szász professzor úrékhoz és izenjen a burgba. A kegyed régi, igaz barátnéja: b. Kemény Judit.»

Miklóska most már csak egy torockói parasztszűcs ekhós szekerét kapta meg, melyben szék helyett átfektetett deszkán ülve rázatta magát Enyedig. Talán aludhatott volna a kasban, a szénában, de szíve vad éberségben dobogott. Judit, a nyugtalan kobold, valami nagy-nagy okból hajszolta meg Zeyk Károlyt, és ijesztett így reá, a boldog hazatérőre! Késő délután in-

dultak, és hajnali háromkor értek be Enyedre. A szücs-mester nem fogadott el a fuvarozásért díjat.

— Deáktól nem jár semmi. Nekem volt bátorság a drága portékával, hogy férfiember jött velem az éjtszakai útra!

— Dehát az alku?

— Az alku azért kellett, hogy vissza ne utasítson a deák úr és társ nélkül maradjak.

A Váradi-ház vendégszobájában Fanni puha, fényes és hűvös len-ágyhuzata, a szoba szellőzött jószaga, az inas által behozott falnivaló és fűszeres melegbor Miklóst rövidesen elaltatta. Olyan későn ébredt, hogy már a beretválkozó víz is ott párált mosdóján.

— Méltóztassék sietni, humanissime, mert én már hírt vittem a burgba. Azt hiszem, hogy a kisasszony tíz órára itt terem. Tegnap is benézett, tegnapelőtt is, hírhallóba.

... Aztán csakugyan ott ültek ketten Fanni napalijában: a csipketerítő s díszasztalka két végénél. A háziasszony átment az ebédlőbe, hogy jelen legyen és mégse zavarja őket. Judit félretette a kötést, melyet színből magával hozott, és fejét karjára fektetve pillantott óvatosan Miklós kára.

— Mondja, miért kellett kegyednek éppen most visszatérnie?

Miklóska elsötétült.

— Nem vártam ezt a kérdést — senkitől... de nagyságodtól talán a legkevésbé, Judit baronessz!

Az arca olyan szomorú volt, hangja olyan fakó, hogy a leány megsajnálta, és megbánta a kíméletlen kérdést.

— Miklóska! Ne haragudjék. Magának kevesebb joga van a haragra, mint nekem... mint nekünk. Maga egyszerűen megfélemlített rólunk, akik itt szertettük! Mi pedig... nehéz ez a vallomás nekem egyi-

künkért, akinek nevében szólok: mi nem felejtünk olyan könnyen! Igaz, mindig a távozonak könnyebb, s a maradónak a nehezebb!

— Istenem — hebegte Miklóska, akiben virradt is és sötétedett egyszerre. — Kérem, baronessz, beszéljen világosan: miért kívánta, hogy senkinek se mutakozzam itten!? Hátha éppen azért jöttem, hogy mint férfiú... színe elé akarok kerülni valakinek...

Csak suttogva találtak utat utolsó szavai, és szégyenkezve alápillantott a csipketerítő egymással incselgő amoretteire.

Halálos csend állott be. Az ebédlőből áthallatszott a kicsi Jula ábécé-olvasása, és még távolabbról kanári-trilla.

— Miklóska! — Judit átnyujtotta kezét a fiatalembernek. — Kegyed hát nem tud semmit abból, ami azóta történt, hogy itthagyta Enyedet? Hiszen akkor... kétszeresen igazam volt, hogy óvatosságra intettem levelemben! De akármint van most már, először mondja meg az Isten irgalmára, miért hallgatott szinte egy esztendőn keresztül?

— Megmérgezte valaki a lelkemet. Elhitette velem, hogy én fontos nem lehetek... senkinek.

— De hiszen kegyed jobban ismerhette Rozit, semhogy róla akármit is elhiggyen, és valaki is megingathassa hitét *őbenne!*

— Nem is benne ingott meg a hitem. Hanem magamban.

— Művészetében? Pályafutásában?

Miklóska csak a fejét rázta. Nagy-későre nyögte ki:

— Abban, hogy én őt leköthetem. Hogy engem válasszon... örökre magának! Engem, a szegényt, a jelentéktelen külsejűt!

— Istenem, Istenem! Hát így történt! Ki gondol-

hatott erre! Lám, mégis: nekem volt igazam, amikor rá akartam venni Rozit, hogy írjunk kegyednek!

Elhallgatott, és maga elé révedt a visszaemlékezésben. Aztán nekiszánta magát:

— Így legalább mindent elmondhatok, anélkül, hogy őt megaláznám. Ó, ha tudná, milyen gyötrelmet okozott nekem az a kegyednek most egy hete indított levél. Ha nincs egy olyan drága közös barátunk, Rozinak meg nekem, mint Zeyk Károly, hát rá sem mertem volna bízni senkire az üzenetet! Mert hiszen van-e megalázóbb annál, mint hogy óvni kelljen egy büszke és tisztalelkű lányt... valakinek viszontlátásától?

— Nagyságod... Rozi kisasszonyt akarta tőlem megóvni? Ez... ez azt jelentené... — Elhúzta kezét homlokán, hogy ráeszméljen, miről is lehet szó.

Judit összefogta száját, és csak némán bólintott. Megint sokáig hallgattak.

— Én vak... én szerencsétlen vak! — meredt el Miklóska. És csak szedte a mély, kapkodó lélekzete-
teket.

— Barátném mindvégig kitartóan kegyedet hordozta kebelében. És akárki akármit mondott, vagy mond róla: ezt egyedül én tudom, és tudhatom, sőt kegyednek dokumentálni fogom. Csak akkor szánta el magát életbevágó lépésére, amikor kegyedtől szinte egy esztendeig nem kapott hírt, a hitvány mundéros népség pedig mindenképpen ki akarta forgatni jóhírnevéből. Akkor aztán professzor Szász tanácsára elfogadta Sipos Pál ügyvéd úr ajánlatát és —

— Már férjnél van? — képedt el Miklóska, hamuszínre sápadva.

— Nincs férjnél. Hanem... holnap van az esküvője.

A fiatalember kövé vált.

— Hogy én éppen most érkezzem ide! Ez mindennél borzasztóbb!

— Miklóska! A borzasztó az lenne, ha ő neki fülebe jutna, hogy kegyed itt van és hogy a kegyed szíve a régi. Ettől kell őt megóvni! És ha valóban szereti őt: akkor meg is óvja. Mert ebben az órában már nincs számára út visszafelé. Miért tenné hát ki keserőségeknek élete eme legünnepibb napjaiban?

— Ha segíthetek ezzel... és ha bele is szakadok... ha nagyságod azt hiszi, hogy Rozi kisasszony így boldogabb lesz...

— Várjon Miklóska. Nekem még igen sok a mondanivalóm. Először is tudni szeretném, hallott-é a botrányokról, amelyeket barátném körül a gyalázatos Kleeblatt rendezett! Még a templomban, sőt otthonában sem hagyták békén. Űzőbe fogták, rátörtek, mint a rablók... és látja, Rozinak ilyen helyzetében még lelki támaszára sem volt senki: kegyed sem! Éppen ő maradt olyan kitett, olyan árva, akit én mindig futórózsának tartottam, mely támaszkodni és fogózkodni akar, hogy gondtalanul virágozzék... Amíg gyermekek voltunk, belém fogózkodott... (Juditnak itt kiesett egy könnye, és csak nehezen tudott lecsillapodni)... És akkor jött egy férfiú, én mondhatom kegyednek, hogy talpig ember. Emlékezhetik rá jómaga is, hiszen láthatta Szász Károly bácsiék menyegzőjén. Igaz, egyidős professzor Szásszal, és Rozi csak most lépett a huszadikba. Szegény kicsi barátném akkor nagyon beteges is volt. Mester doktor azt mondta, hogy vérszegény. Azért a tavasz óta fent volt velem Vécsen s ott is az erdész-házban, hogy erősödjék. Most aztán, hogy összeszedte magát... megtartják az esküvőt.

— Persze, rólam letett, elfelejtkezett?!

— Ej Miklóska, Miklóska, ha a dolgok ilyen egyszerűek volnának: akkor nyugodtan elmehetne holnap

a minorita-templomba, megnézni Rozit menyasszonyi köntösben. De ezt nem szabad megtennie, mert ő is megláthatná kegyedet... és a közönség is fecseghetne neki azután!

— A minoritáknál esküsznek?

— Rozi nem hagyja el vallását. Sipos ezt is jóba vette. Mint vegyesházasságot, praesidens Viskolczy kopulálja őket, s csak azután áldja meg a frigyet Bodolla püspök. Katica és én leszünk a nőszöleányai.

— Szóval a minorita-templomban, — ismételte Miklóska gépiesen.

— Igen, így van. És ez a türelem Rozit csak mélyebb szeretetre indítja mátkája iránt. Az ő ragaszkodó, odaadó természetének olyan nagy dolog Sipos állandó figyelme, gondja, gyengédsége. Lehetetlen volt, hogy ne hajoljon hozzá! Például júniusban Rozi megírta neki, hogy Vécsen még olyan havasi világ van: nem nyílnak a rózsák, csak zöld bimbóban vannak. Harmadnap Sipos nálunk volt egy egész gúnyáskosár tearózsával! Rozi akkor örömeiben elsírta magát.

— Szóval a kisasszonynak legjobb kilátása van a boldogságra?

— Az ő természete szerint. Mert van olyan szív is, mely soha mással beérni nem tudná, csak a hőnszeretett választottal! Van, amely inkább halált, örök egyedüllétet, akármit vállalna, ha egyszer nem kaphatja meg azt, akiért izzik... — Judit hirtelen színt váltott és elnémult. — Rozi nem ilyen... — tette hozzá elcsukló hangon. Rozi virág is, gyermek is... Rozi nem bírja a magányosságot, az eltaszítottságot!

— És nekem nem marad más, mint eltűnni innen nyomtalanul...

— Ha szereti Rozit. De én adok kegyednek egy emléket... Hiszem, hogy nem véték vele Rozim ellen, sőt igazolom őt. Amikor még kegyedhez forrón ragasz-

zkodott, egy levelet írt kegyednek, és azt rá akartuk bízni Bugány tót gyolcsosra, hogy vigye Bécsbe. De akkor közbejött Wolkenstein otromba rárontása Rozira — és a levél nálam rekedt!...

Judit szétnyitotta erszénye korcát, és előkereste az összehajtogatott írást. Azon is rózsapecsét volt, mint a baronessz kártyáin. Közös, egyforma viaszkot és nyomót használtak: barátságuk címerét. Illatszerük is ugyanaz volt!

Miklóska nem mert hozzányúlni ahhoz az együgyű kis rózsapecséthez, hogy feltörje. Mint a lezárt koporsót fogja megőrizni a levelet. Boldogsága, nyugalma pihen benne. A rév, amelyről álmodott, örökre elúszott szeme, lelke előtt.

Reszkető kézzel tette be a drága bizonyosságot tárcájába.

Darabig még beszélgettek. Főkép a tisztí botrányokról, Zeyk Károly párbajáról.

— Ő is rajong Roziért? — kockáztatta meg Miklóska.

Judit előbb nem felelt. Árnyék suhant át arcán. Aztán bólintott.

— Ki nem rajong érte, aki csak látta őt?

Utoljára Miklóska azt kérdezte, vállalna-e tőle Judit üzenetet Rozi számára?

Judit fejét rázta.

— Ez mindent felborítana! Én a kegyed nevét előtte soha többé ki nem ejtettem, mióta jegybelépett Sipossal. Még levelét is azért tartottam magamnál, hogy meg ne szégyenítsem a felemlegetésével.

— Várjon baronessz. Értsen meg. Ha őt tisztázta előttem, miért tagadná meg tőlem, hogy engem is kitisztázzon előtte. Nem most. Majd, idők múlva. Amikor rájanézve már nem jelent lelki háborgatást, ha hírt vesz rólam. Én megértem, hogy a seb, mikor alig for-

radt be, könnyen felszakad megint. De aztán, azt mondják, ha jól beforr, ott épen soha nem tépődhetik fel... Várjon addig üzenetemmel.

Megfogta Judit testvéri kezét.

— Ezzel a vallomással tartozom Rozi kisasszony női méltóságának is. Mondja meg hát egykoron önén, hogy én visszajöttem hozzá szerető, hű szívemmel, mert ő nem az a leány volt, akit el lehet felejteni. Professzúrárt akartam vállalni érte. Múzsámnak álmodtam... és... elkéstem... mert oly nagyon, oly kimondhatatlanul szerettem, hogy a legkisebb kétely halálosan megmérgezett. Higgye el baronessz, csak az igazi nagy érzelem ilyen sebhető! Ilyen magábamenedő! Ilyen bártortalan!

Felnézett Juditra. Azt hitte, hogy az talán nem is ad hitelt szavainak. Nagy meglepetésére megértő könnyeket látott a leány szemében. Csodálatosan izzó szemeknek tiszta ragyogású könnyei voltak!

— Miklóska... Miklóska! Kegyed ismeri a szenvedély kínos törvényeit, — szorította meg hevesen fiatal barátjának ujjait. Mindketten sírtak!

— Csak Rozi legyen boldog — állapodtak meg a búcsúnál.

... A nappal eltelt a professzori család kedves melegében. Miklóska szóval sem emlegette a professzúra-tervet. Milyen jó, hogy előre meg nem pendítette! Elővette rajzait, néhány vászna is volt: bécsi genre-képek. Bámulatosat fejlődött odakint.

— Te fiam repülni fogsz, — biztatta Szász. — Kirajzani, kirajzani, vissza a nagyvilágba!

Estére a vendég kiment a városba; mint mondotta, hogy előkészítse másnapi utazását. A Hatytyúban mindig lehetett kapni Kolozsvár felé induló szekereket. Egyelőre oda igyekszik vissza. Dani ígérte, hogy kerít néhány előkelő megrendelőt. Különös csak

az volt, hogy a fuvarszerzéshez összepakkolta rajzait, sőt festékes hólyagaiból, ecseteiből is néhányat, még üres vásznakot is, aztán egy márványlapot és tégelyt a zúzó bütűvel. A Hattyúból átvágott a piactér keleti oldalára. A pár lépést a minorita rendházig falhoz lapulva, nyúlléptekkel tette meg. Aztán beóvakodott a kapualjba. Volt neki itt egy hű kamerádja!

Körülbelül azóta, hogy páter Viskolczyt Szepessy püspök áttette Vásárhelyről az enyedi stallumba. Ez pedig régen történt, még Miklóska deákkorában. Oka egyszerű volt: Kemény Diénes és utóbb Weress Károly táblai irnok becsületes hallgatása folytán a páter más kosztosaiban is megbízott, és ott tartotta őket „böjti“ kosztra. Valamelyik aztán fecseghetett. A rendház, egész váratlanul, gvárdián-látogatást kapott, a praesidens pedig levegőt változtatott. Enyed közelébb esik Fehérvárhoz, inkább szem előtt van!

Páter Viskolczy gyermekded, gömbölyű tót képe ekkor kezdett ráncosodni, és a fiatalos hamv lefúvódott róla a bánattól, szégyenkezéstől. Szörnyű magányérzetét váratlanul fordította otthonosra Márton megérkezése. A konfráter csak három napig bírta ki Vásárhelyen az új házfőnökkel. Bár a templomfestés üzletileg a székely Szentföldhöz kötötte, mégis áttette székelyét a világ közepére. Mivel pedig itt a környékben a magyar templomok jórészt kálvinisták, ettől kezdve kénytelen volt világi festészettel is foglalkozni. Miklós-kával Lilleque mesternél ismerkedett össze. Sokszor készítettek azután mutyiban a színészek és a teátrálista deákok számára kulisszákat. Amikor az ifjú világgá ment, megígérte barátjának, hogy hazajöve majd beavatja a mesterség újonnan eltanult titkaiba. Sőt ajándékot is szánt neki. De honnan sejthette volna, amikor bevásárolt a Kärtner-strassei Kékgolyóban, hogy egy nagy szolgálatot kér majd cserébe az ajándékokért!

... Kopogtatására a rendház portájának alacsony ablakán busa fej ütközött elő, melynek homlokán az évek haladtával megfiadzottak a zsírgolyóbisok.

— Miklóska úrfi! Miklóska úrfi! — ugrott ki Márton lelkendezve az ablak alacsony párkányán.

— Jaj, a mindenemet, kutya legyen, ha van egyebünk, mint bötös fuszulykánk és déli száraz puliszkánk vacsorára! Péntek van, s kordában tartanak minket!

— Hagyja drága konfráterkám, nem enni jöttem én magához, hanem a barátság dolgaiban. Először is vigyen bé hamarjában, hogy senki ne láthasson, mert tudja meg, hogy én most, mint a hercegek, inkognitóban utazom!

— Na, remélem, nem csapott fel gvárdiánnak, mert az is inkognitóban lepett vót meg engem a konyhán, amikor éppen a majoránnaágot dugtam fel a koppasztott kappan testüregébe! Szerencsére maga úrfim, még mindig eretnek s így gvárdián nem lehet semmilettekép.

— Nó és maga talán nem eretnek gyanánt pillantotta meg a napvilágot, komám? — replikázott Miklóska.

— Én nem. Mer' az ember pogányul jő a világra, aztán igaz, hogy unitárosnak kereszteltek Torockón, de egy szent könyv olvasása megtérített a római egyházba... azt a könyvet el kénék olvassa az úrfi is!

Letelepedtek a kuckónyi szálláson, és mindjárt kicsomagoltak. Márton körül táncolta örömeiben Miklóska rajzait, festményeit.

— Én már sok képet láttam, tudja úrfim, még a szamosújvári Rubenst is. De én mondhatom: keedből nagy fene híres piktor lesz, meglássa a világ!

Az ajándékok megint egyébre hangolták. Márton konfráter szipogva indult kifelé a szállásról. Nem volt ugyanis zsebkendője a síráshoz.

Befordult a konyhakertbe, és fiatal bokorsaláták szívét szedegette össze egy kis szitába. Aztán fel a hiúba. Ott levágott darab füstölt hosszúpecsenyét. Gyengéd, rózsapiros, süldőtől való, jószagú portékát. Lyukra, lobogóra húzta a kicsi vaslábost, és odatette föni a jófalatot.

Majd felereszi ő a fuszulykát a füstölt lével s megszerzi a húsockával. Aztán, utolsó percben, behabarja tejföllel, zsenge salátával. Kész lesz a zakotás, az kell a székelynek!

Míg ezek után járt, időtöltésül elibetett Miklóskának egy feketekötésű könyvet.

— Okuljon belőle!

Jó óra mulva rémülten iszkolt lefelé a papi konyhából, a hátsó garádicson. Kezében igaz, hozta a lábost is orrsziklandó párákkal, de maga, képéből is kikelve mentegetődzött:

— Drága úrfim, az Istenre kérem, megbocsásson! Rettenetest tévedtem! Nem az igazi könyvet adtam oda magának!

Rákpirosra főtt és izzadt kínjában. Homlokcsomói sápadtan világítottak ki a fényes vörösségből, mely megfutotta képét. Szerencsére Miklóska már rég észrevette a tévedést, és a könyvet becsukva félretette. Márton nagyidők óta gyűjtögette ebbe a malacságokat, mint ahogy a kisasszonyok verseket szoktak másolgatni a maguk gyönyörére. De az ifjú lelkét most oly szent sajtás tartotta fogva, hogy ahhoz nem fért semmi léhaság.

— Valamerre ki kell csapni az ember rossz természetének, — mosdódott Márton. — Én tartom fogadalmamat a tisztaságra nézve, de élek-halok a jó tréfáért!

Miklóska elmosolyodott barátja szorultságán.

— Elöttem ne mentegetőzzék, konfráterkám. De vigyázzon a gvárdiánra!

— A tűz vesse fel! — s most itt a vacsorája, úrfim.

— Hm. Közös? Hát ezt hívják bötös fuszulykának?

— Nem. Soha többet rosszba belé nem viszem gazdám, a drága pátert. Koplalok, hogy neki se legyen nehéz. Kettesben könnyebb. Csak magának penderítettem össze, hálából.

— Mitől tart hát ennyire, ugyanbiza?! Hiszen Szepessy püspök már kiment a kisebb hazából fényesebb stallumba!

— Ne higgye, hogy meg nem kötötte koszorúnkat Kovács Miklós püspökatyánknál. Hiszen utoljára is hogy pöffeszkedett! Dicsekedett véle úton-útfélen s a császárnak is, hogy megfékezte az erdélyi zabolátlan ifjúságot. «Juventutem indomitam frenui.» Így. Maga ezt jobban érti.

Miklóska gépiesen, inkább csak illemből evett. Pedig hej, hányszor gondolt a német „Sauerkraut und Leberwurst“ koszton, a sok gépies módon, kedélytelenül, nagyban készülő kotyvalék között a hazai fínun-fínun zakotásra. Ételekre, amelyeknek lelkük van. De most egyéb szorongatta. Szinte nyögött, ahogy előadta:

— Mit is sokadozom én itt . . . amikor oly nagyon akarom kérni valamire a jó lelke révén, konfráterkám.

— Ilyen szegényt, mint éngem, ekkora nagy mester?

— Szeretném valami biztos menedékből végignézni holnap reggel a Sipos-pár meghütölését.

Erősen tartott tőle, hogy Márton átlát érzelmén, és rávigyorog. A konfráter azonban üzletiesen gondolkozott.

— Perszé szemtől szemben, az oltár felől, ugyi?

És mindjárt fel is rajzolná magának, mi? Sipos úr fizeti? Mer' annak van! Bécsi bankba gyűjti a forintot!

Megállapodtak aztán, hogy amikor a páter már felöltözött a szertartáshoz, és átment a templomba: Miklóska besurran a köntöstartó kamrába. Onnan, az ajtórésen kukucskálva, pompásan végignézheti az esküvőt.

«Sipos úr fizeti...» Márton ezt a világ legegyszerűbb dolgának találta.

Miklós kora reggel köszönt el Szászéktól. Azok ügyis nagy készülétkben voltak, mert ők vállalták az esküvőn a násznagyi tisztet. Márton mindent ügyesen elrendezett, csak éppen a ruháskamara molyfellegeiről, avas tömjén- és észkos doh-szagáról nem tehetett. Így Miklóska félig kábultan guggolt az ócska reverenda ráncai mögött, anélkül, hogy dolgozni tudott vagy akart volna. Ó, meg tudja ő magának rajzolni majd ezt a képet emlékezetből!

... De mivégre? Lesz-e olyan fordulata életének, mely lelkéből kitörülné azt a káprázatot, ami akkor lebegett szeme előtt?

A szoroson vett násznép kevésből állott: a Száspár, Judit és Katica, meg Rozi családtagjai Szántónéval. Annál több volt az idegen tatógó, csudalató. Később, homályosan rémlett fel a sötét háttérből egy férfi-arc, komoly, megilletődött: Zeyk Károlyé. De ő valahol hátrább állt a falnak támaszkodva.

Miklóska erre most nem ügyelt, csak Rozit bámulta, az uszályos peplumban, magasra gombolt hatytyúprémes belépőben. Fátylát arcára eresztve hordta, ami Amanda tanácsára történt. Az a rend fátyol szellemszerűen áttetszővé, túlvilágivá varázsolta. Valamimód azt is kifejezte Miklósának, hogy a pókhálónyi lepel örökre közéjük ereszkedett. Vihatatlanabbul, mint vasfüggöny. Pedig nem is volt közöttük soha

több félreértés, elidegenedés, mint amilyen könnyű, vékony és eltéphető ez a selyem választó-fal...

A gyertyák aranyos, rebegő fényében látta azt az arcot szelíden, szendén mosolyogni, sőt az esküvésnél pirulni is. És érezte, hogy a bársonyos, halk hang, a szende mosoly: a megbékült szív hírmondói.

Úgy a szertartás vége felé, amikor már nagyon belevakult a báméskodásba, a léghuzam becsapta az ajtót orra előtt. És ez talán jó volt — jel volt: a menekülésre!

...Kolozsvárt nem volt nyugovása. Felkerekedett, leutazott Szebenbe. Ott meg régi világát nem lelte fel többet! Ekkor, egy éjjeli, hosszú töprengése közben eszébe jutott a szó «morgeländisch». Rozi fátyolviselete. Ezen a kifejezésen nyargalt Judit Szász Károlyék esküvőjén. Folyton Amandát figurázta ki, hogy nincs megelégedve Fanni «klosterlich» fejékével. Csak a napkeleti, a «morgeländisch» illik a valódi menyasszonyi szemérmességhez. Ez a szó útba igazította.

Útját Fühlenbaum könyvárus pakkszekerén tette meg Bukarestbe. Amikor a Vöröstorony kőfalain túlérkezett: mintha a Bucsecs hósávós, irdatlan ércékék tömegei csakugyan vasfüggönyt, vaskerítést húztak volna mögéje. A táj lelke rohamosan váltódott idegenre, és ez jól esett most.

Jól esett: versenyt rohanni az alámosott déli Kárpát-lejtők törmelékein a folyók gyötrötten szétszagga-
tott ágkanyaraival. Aztán izzó pokolfényben látni a világot a kigyulladt naphta-források fényoszlopainál, gomolygó vérszínű gőzeinél. Robogni a végtelen unalmú Baragán-pusztán, és hóbafúlva vesztegelni napokig a Krivec orkánja által ostromolt görög szálló-putrikban, ahol a vendéglátáshoz nem voltak ágyak, csak párnák, szentképek és örökmécsesek.

Majd találkozni a gerendákkal kipadolt Mogo-soaia-út örült zshivájával. Égbe nyúló minarettekkel és törpe bizánci templomocskákkal, bubaház-forma kunyhókkal és ó-palotákkal, ragyogó hintókkal és tyúk-mocskos talyigákkal, üvöltve rohanó, rikoltozó árusokkal, hallgatagon, bölcsen guggadozó török kávéfőzőkkel. Aranyezüst szöttes katrincákkal, köpenyes, fátylas török hölgyekkel, félmeztelen, ijesztően rongyos cigánynékkal. — Pópákkal, müezzinekkal és fejükön kis fekete dobot hordó szerzetesnők csapataival, — turbánnal, bugyogóval, maráma nevű lengő kacér fej-sálakkal, pipafüst, rózsaoaj, hagyma, kávé, káposzta, tímárbőr, dulcsáca, temetetlen kutypadög és forrón párolgó szilvapálinka gőzeivel, — amint a Dimbovica halszagával sajátos, semmivel le nem bírható büzzé keverednek. Város, világ, melyben egyetlen vonás, egy árnyalat nem emlékeztet többé a puritán, csendes, levendula- és rezedaszagú, mindig úri és ünnepi, titokhordó Enyedre, hanem minden «morgenländisch» — amiben majd megfullad, meg kell fulladnia a gyönyörúséges és visszahozhatatlan multnak.

Tizedik fejezet

ÖRÖKSÉG

Az új kikeletre Czirjék kifejezte óhaját a városfőhadnagynak, hogy a szokott virágvasárnapi tavaszünnepet a legnagyobb vidámságban és gondtalanságban tartassa meg a polgárokkal. Maga is — akár a bálrendező Metternich — megjelenik ott tisztikarával.

A Békamál tág füvesén félkörben lacikonyhákat, pecsenyés- és kenyeres sátrakat, mézespogácsás bódékat ütöttek fel, míg a tisztás közepén egyfelől a táncolók, túlfelől a játszódozó gyermekek számára hagyták a térséget. Az urak borozó asztalait a tisztáson túl, a ritkás erdőben állították fel, hogy árnyékban legyenek, és sem a müzvikaszó, sem a mulatozók vásári sípjai, pukkanó cukorkái, szájharmonikái és visongásai túlságosan közélről ne zavarják őket. Közvetlenül az erdő szélén, virágzó fehér galagonyabokrok és néhány magányos cserfa zsendülő csipkelombjától alig elárnyékolva, szekérút vezetett, mely sétányul szolgált a polgárleányok táncába elegyedni nem kívánó úri kisasszonykáknak. Köteles Lilla a mai alkalomra anyjától vadonatúj, bőszoknyájú, lebegő piros köntöskét uzukált ki magának. Bársonyszalagos francia kalapját csak karjára fűzte, de fel nem tette fejére. Igen büszke volt fűrtjeire, melyek egész áradatban omlottak vállára, és minden fodorgatás nélkül du-

góhúzó formába tekeredtek, amellet a vörösnek és gesztenyebarnának egész skáláiban csillámlottak. A vereshaj nem volt divatban, de Lillának ez is jól állott hirtelenfehér bőréhez, cseresznyepiros kerek ajkaihoz. Igaz, nem nőtt oly magasra, mint Ágnes, de azért sokkal népszerűbb volt, és sokkal inkább körülrajongták, mint tempós és egykedvű nénjét valaha is. A mai délutánnak is ő volt a királynője, egész udvar vette körül. Főkép Berekméri Zsiga, a vidékszerzte elhfresedett teátrálista deák repkedett körülötte. Lilla kigyúltan kacérkodott véle. Két lány, gödröcske-forma mélyedése tette ezt a férfiatlan, de kellemes arcot csábítóvá és ostoba vágyak, indulatok felkavarójává. A színpadon mindenki kedvelte, az életben nem vették komolyan számba.

Lujzika a maga egyszerűbb fehér köntösében az apa mellett ült, falatjaira ügyelve, nehogy túlságosan zsíros, fűszeres pecsenye-szelettel vagy igenis behűtött borral kínálják.

A professzor valóban rászorult a kíméletre. Szép, telt arca elpetyhüdt, szeme alja megtáskásodott, haja egészen ezüstbe fordult már. Remek tartását mintha hátulról, vállára nehezedett kézzel nyomta volna alá az idők múlása... Csak szemé fénye tört még mindig ég felé, mint a magasba nyujtózkodó gyertyaláng.

Az ősszel történt, hogy a pozsonyi Hazai Tudós Társaság, mihelyt alapszabályait jóváhagyták, Köteles Sámuel azon huszonhárom tag közé választotta, kiket a magyar ég alatt a legkiválóbb szellemeknek tartott. Senkit, senkit mást rajta kívül a kisebbik hazából! Éppen őt, aki Újtordán mezítláb járt iskolába, és aki mint Dániel István báróné udvari káplánja, garasonként rakta össze a pénzt a külföldi tanulmányi esztendőkre!

Szívének oly váratlan, oly tiszta örömére szolgált a kitüntetés, hogy — mint azt csak Lujzika tudta — bezárkózva hosszan és magányosan könnyezgetett dolgozószobájában. Közben símogatta könyveit, akárha sírba szállt fiacskáinak fején jártatná kezét, és motyogott, gügyögött nekik:

— Ti megmaradtok... utánam! Megőrzitek nevetemet... emlékemet!

Rebeka dérrel-dúrral erre is csak annyit mondott, hogy ez mitsem változatot gyermekeik nemtelen helyzetén. De a világgal ezentúl még jobban érezte a maga határtalan különb-voltát.

A társaságot, főképp a tanárokét még mindig kerülte, és ma sem jött el a majálisra. Ez Ágnes miatt volt, aki abba a kelletlen korba érkezett, amit «a kettő közt való»-nak neveztek. Szegényke nem tudta, hova számítsa magát. A vénleányok társaságába sehogyan sem illett még, a fiatalok szokásai őt nem illették már. A «babás» divatnak, pillangós, szalagos, csipkés és virágbukétás toaletteknek bealkonyult: a lila borostyánhoz, sottishoz, tüdőszínhez és szürkéhez sehogy sem fült foga. Hát aztán a vénülő leányok ostoba kontyához! És a rosszmájúsághoz sem, mert Ágnesben nem volt semmi gonosz indulat.

Dadus sokat siratta kisasszonyát. Valósággal meggyászolta, hogy állá után könyöke is kihegyesedett. Hogy csak csipeget az ételből. És hogy este mosdótálat kell tenni ágya elé, hogy abba lépjen és felébredjen, ha rá jön a rossz órája, és indulna ki a várfaúra, sétálni a holdfényben...

A diákok viszont esküdöztek, hogy nem Ágnes, hanem Lilla járkal fel a várfalakra. Valamelyik bástya mellett még hágható a letördelt kőgrádics. A fruska itt lopózik a galériákra. Mióta a schola új, déli szárnya kiépült, könnyen el tudja fogni ott az osztályokból fe-

léje hajított, kavicsra kötözött szerelmes cédulákat. Egész postajárás folyik fent a magasban!

Most is, amikor Tóásó, a professzori asztalok régi és betanult étékfogója már ötödször kínálta Lujzikát zsványpecsenyével, a leányzó szelíden súgta neki oda, hogy inkább nézzen utána, hol csatangol Lilla.

A professzort egyéb kötötte le. Asztaluknál a lengyel forradalomról folyt a diskurzus. Egy-egy név hangosabban is kicsengett a zajból: Sapieha hercegnő... Dwerniczky tábornok... Diebics orosz hadvezér... Szász Károly néha, mintha szónokolna, oly remekbe metszett szentenciákat dobott a beszélgetés fordulóiba. A lengyelek páratlan elszántságát magyarázgatta:

— Két dolog teszi a bátort vakmerővé. A kitűzött cél elérésének hite — vagy a kétségbeesés. És én azt hiszem, itt mindkét rugó feszít.

S megint:

— Hős mell az igazi vízhatlan bástya. Ez ellen nincs fegyveres erőhatalom!

Köteles úgy nézte a vele szembenülőt, mint ahogy valaki messze költöző madár után pillant, melyet szava nem ér be már soha. Nem is próbált a vitába elegyedni. Mintha nem az ő életidejében történnék mindez, amiről a mai szelek fújnak... Néha csendesen cserélt pár szót Nemegyeivel. Filozófiai «Encyclopaediá»-jának megjelentéről diskuráltak, melyet a kollégium nyomdája készített. De arra már nem tett megjegyzést, hogy újabban ez a nyomda a vármegye tömlöcében ül.

A tudomány olymposi magasából nézett alá a földi tülekedő nyüzsgésre. Szász mégis elfogta egy megindító szavát. Arról panaszkodott, hogy gyengül már emlékezőtehetsége.

— A napokban például sehogy sem jutott eszembe, s máig sem jön a nyelvemre, hogy hívták azt a gö-

rög bölcset, aki szegénysége miatt halála esetére barátainak hagyta örökségbe gyermekeit... Pedig tudnom kellene!...

Épp ekkor érkezett vissza Lujzikához Tóásó, hírlíhozva, hogy Lilla kisasszony Berekméri úrfival az állé felső végében a lövőszínbén gyakorolja magát. Ijat feszít!

— A kisasszony úgy lő, mint egy Diána, — állapította meg Tóásó, őszinte bámulattal.

— Szent Isten, — sápadt el Lujzika — és indult utána. — Mint a legrosszabb fiúra, úgy kell vigyázni rá! Úri kisasszony létére célba lövöldöz!

Néhány hét ha eltelt ezután. Egy májusi este Köteles professzor megbeszélte Lujzikával a reggeli költsögetést.

— Kopogtass bé fiam olyan korán, hogy a reggel kirepülő méhecskével a harmatos fűben találkozzam, — szölt szokott kedves szófordulatával. Amire Lujzika is a rendes tréfájával felelt meg:

— Igen édesapám, felköltöm, ha viszontag kegyelmed a késő éjfélt meg nem várja mécsese társaságában. Vagy mécseske vagy méhecske!

Az erre következő hajnalon történt. A szegény leányzó, csak nagykendőjét kapva hálóköntösére, bement apja szobájába. A professzort leesett állal, alácsuklott fejjel találta az ágyban. Keze súlyos volt és nyirkos, hideg, mint a fagyott agyag. Valamerre az égi mezök méheivel ébredhetett! Lelke, mely mindig a «Legfőbb Jót» kutatta, jelentésre indult a Summum Bonum elé. Számadást tenni életéről: mely tiszta tükre volt annak, akit keresett és vallott. Lujzika akkor el ejtette a nagykendőt, és egy szál hosszú fehér ingben, mezítláb futott ki a várból, át a piacon Szász Károlyékhoz, segítségért. Tulajdonképpen később maga sem tudott számotadni magának, hogy is nem jutott eszébe

öltözetlensége, és miért rohant éppen a Váradi-házba. Valahova — a Szeretet, a Jóság biztonságos réve felé menekült az örvény mellől, melybe hirtelenül belepillantott.

Kötelesné ellenségei híztak örömükben a botránytól. De maga az anya is bosszúsan róttá fel a botlást gyermekének. Hogy fehérneműben látták a piaci kofák s egy-két hajnalban bevásárló sűrűgazdasszony, azt még megbocsátotta volna, ha nehezen is. De hogy éppen Szászékhoz vitte a kétségbeesés, ez arra mutatott, hogy nem tart egyet szívében családjával. Ettől kezdve úgy tekintette Lujzikát, mint akit súlyos erkölcsi hibán kapott rajta, s akit apja hóbortjai elvadítottak övéitől.

A schola auditoriumában Szász Károly tartotta Köteles felett az emlékbeszédet. A gyászünnepegre a kisebbik laza nagyjai szép számban sorakoztak fel, és a Magyar Tudós Társaság is elküldte képviselőjét. Ezt a sok megtiszteltetést Rebeka talpig feketébe burkolva, mint az özvegyi állapot szoborrá kövülése, úgy fogadta. Gyásza nem volt tettetés. Fájdalma azonban a sors iránt való vak haragból és gyermekeinek jövőjéért érzett tehetetlenségéből kovácsolódott kifelé méltóságosra, megközelíthetetlenre.

Sejtelve sem volt Szász szavainak értékéről, amikor szárnyalva beszélt a nevelőről, aki egy egész hazát tanított jobb erkölcsökre: «a vétket lemennydörögven, a bolondságot elmés gúnnyal vagdalván, az igazság és szabadság példáival pedig elragadván a tanítványok gyulladó érzéseit.» Különös hangsúllyal szólott pedig Szász a buzgóságáról, mely a nagy halottat a nemzeti nyelv ügyében lelkesítette.

«Mert noha az ő minden széppel és naggyal rokon lelke a régiség felkentjeivel — azoknak mívelt nyelveken nemcsak örömet társalkodott, hanem az

egyszerűség ékesen szóló könnyűségével írt, és beszéllett is, jól tudta ő mindazonáltal azt, hogy ez a deák nyelv bitangolt uralkodása, mely a nagyra termett magyar lélek repülését ólomterhével földre nyomja — nem a régiség nagy lelkeihez hódoló tiszteletből származik, hanem gyalázatos bilincs, melyet a setét századok vaksággal párosult vadsága vert a magyar géniusz szárnyára! Azt óhajtotta hát — és meg is tette elsőül a magáét a kisebb hazában, hogy ezt a gyalázatos bilincset lerázzván, ősi szabadságát a magyar e részben is visszaszerezze.»

Végső szavaival a professzor nyilvánosan, Isten színe előtt, gyermekeinek boldogulására esküdött meg, hogy Köteles helyébe csak olyan új kartársra adja választó szózatát, aki méltó a kitűnő halotthoz, és a halhatatlan hazához.

Mióta a szegény elfutott Lujzika hozzá menekült rémült fiatal szívével: Szászban világosan alakult ki a parancs, ki lehet az, «akire a bölcs gyermekeit örökül hagyta.» Soká törte fejét, hogy is hívták — a görögöt. — A halál napján fejére ütött:

— A bölcslet Köteles Sámuelnek hívták, s a barátot: Szász Károlynak!

Sarkalló lelkiismerete parancsára: még az ünnepély után nyomban felkereste Bethlen Imre főgondnokot. A gazdasági hivatal belső szobájában találta meg, még pedig Danczkai társaságában, kivel valami nagy kedvetlensége támadt. A Thoroczkayak nem törlesztették a kölcsönt, melyet a kollégium pénztárából felvettek, és a krajcáros inspektor sürgette megszorításukat, mert a kollégium déli új szárnyának berendezése sok költséggel járt. Bethlen Imre felpaprikázott lelkiállapotban volt, mert ő felelt a kihelyezett összegről. Szász azonban minden rossz arcon, érdes hangon túltette magát, dolga sürgős volt, és kegyeletes. Azt

índítványozta, hogy a Köteles családnak a schola kegydíjat szavazzon meg.

— De arra kérném excellenciádat, hogy ne én legyek az indítványtevő, hanem excellenciád maga, a kurátori gyűlésen.

— Miért e szerénykedés claritásod részéről?

— Nem hiszem, hogy Kötelesné jónéven venné részemről a gondoskodást.

— Hogyan? Velük is hadilábon él claritásod?

— Nem szoktam asszonynéppel viaskodni. Kötelesnének soha sem tudtam kinyerni szimpátiáit.

— Claritásod nem is szokott pályázni az emberek rokonérzésére.

— Excellenciás uram, maga az Írás sem kívánja, hogy mindenki tetszését keressük.

— De azt sem írja elő, hogy még a sírdombok felett is másokra lövöldözzünk, mint ezt ma tette.

— Az érdemes katonát sortúzzal temetik, excellenciás uram.

— De nem az élőkre szokás tüzelni, hanem a földre. Kegyelmed pedig elverte a port Péterfi Alberten, sárga földig pocskondiázva az ő nemes tudományát, sőt egyenest megpökdösve a klasszika filológiát! Ez különben nekem is szóló lecke volt, értettem!

— Az én beszédem senki ellen nem irányult. Ha Péterfi Albert kollégám sértőnek vette szavaimat a maga tudományára nézve, sajnálom. Hol volt ő, amikor Köteles megindította csendes, szívós küzdelmét a magyar tanítási nyelvért!?

— Péterfi Albert oly kiváló tudományú férfiú, hogy meg tudja majd keresni a módját a claritásodnak való nyilvános feleletre. Nyomtatott műben válaszoland a kihívásra. A schola őt ebben támogatni fogja.

Danczkai savanyú képet vágott. A pénzt ő csak

gyakorlati célokra szeretne elkölteni. Ha teszem malacoztatókat vagy újfajta itatókat építenének a dominiu-
mokban!

— Én ezt csak helyeslem. Szívesen kiállok tudós vitára. De miért nem támogatta a schola Kötelest műveinek kiadásában? És ha van alap a klasszika filológia védelmére — akkor még bátrabban merem kérni a segítséget elhalt barátom családja részére!

— Claritásod jól tudja maga hasznára facsarni az ember szavait.

— Elvégre, — folytatta Szász, eleresztve füle mellett a bántást — akit a Magyar Tudós Társaság —

Bethlen Imre robbant a szóra!

— Ez az! Ez is cenki maszlag! Stefferliáda! Hal-
lom, Stefi most ismét valami ország-felborító könyvet írt, és azzal szédítik magokat az újítók országszerte! Lengyelvilág lesz ennek a vége, ha pányvát nem vetünk az elkapni vágyó paripára! Claritásod márkális-beli szereplései kész skandalum. Hát hova jut majd a schola, ha professzorai megszurkálják a fejedelmi házat!

— Ha mit szólottam, azt a haza és a fejedelem iránt való szeretetből tettem. Aki fejedelmét tiszteli, az nem látja őt szívesen törvénytelen utakon, mert a törvényesség a trónusnak egyetlen, romolhatatlan talapzata! De erről szólni: válaszképen kérésemre, igno-
ratio elenchi — a tétel eltévesztése, gróf uram!

— Claritásod kár, hogy nem lett prókátor. Annak magam is felfogadtam volna.

— Tehát lesz kegydíj, kegyelmes uram? Mert én ezért fordultam excellenciádhoz és nem pirongatásért, melyhez nincsen joga felettem.

— Hm. Pedig még mondok egyet, mert nekem ami a szívemen, az a nyelvemen. Nem vagyok fehér-
nép, se tányérnyaló, hogy szépet mutassak, ahol csú-

fat érzek. Mint fülemmel hallám, előre ujjat kíván húzni Csórja Bálinttal is, professzor Kötelesnek általam és a professzori kar tapasztaltabbjai által kiszemelt utódával! Mert csakis ellene szólhatott merészen feltett fogadkozása saját kicsiny és ártatlan gyermekeinek fejére!

— A nagy halott helyébe csak Herepei Károly ülhet. Még neki is nehéz lesz ily kapacitás után tündökölni. Csórján azonban magára vett Nessus inge lenne Köteles Sámuel öröke... De most az árvák sorsa emészt, excellenciás uram. A kurátorátusban kell elsőben is szóbahozni a kegydíj dolgát.

— Kegydíj, kegydíj. A kolégyomnak még a csürbírói se hagytak soha hátra gondozatlan árvákat. De hallja-é, egyéb nem lesz, ami még főbb gondja claritásodnak. *Márkális szék* nem lesz itt több egyelőre! S ha nagy a zúgolódás a vármegyei urak közt, hogy Czirjék barátom közgyűlés helyett pikniket rendez, hát magára vessen clarissime!

— Ígyhát miattam bontatta volna le az adminisztrátor úr a praetoriális ház üléstartó szálájának menynezetét? Miattam kárpitozlat? És miattam állítja, hogy teszem a kolégyom nagy auditoriumában vagy akár a templomban nem tarthatjuk meg a márkális közgyűlést?

— Bizony. Mert ami garabonciát kegyelmetek művelnek az üléseken a zsibói uraság recipéi szerint, azt valami ürüggyel fékezni kell. Igaz, Miklós báró Pozsonyban szedi be magába a mandragóra levit. Hát mi volt az, hogy mihelyt odakint Nagy Pál úr terve szerint letiltották a kötéllel fogdosást, ő a maga szakállára falvaiban a vármegye hajdúit szedette össze és csukatta le a legények helyett! Ahogy ő csúfolkodik a fennálló renddel!

— A báró, ki engem barátságával tisztelt meg:

ezáltal izent a felségnek, kihez személyében eljutni nem tud semmiképpen. Ha excellenciád bevezetné őt a fejedelemhez . . .

— Mit? Megérem, claritásod is effelől vizionál?

— Boldog volnék, ha a személynek, kit az Ég főlének rendelt, igazi jótanáccsal szolgálhatnék. Az élet mélyebb rétegeit, annak igazát mi érezzük, az alant-állók.

Bethlen Imre idegesen, harsányan kacagott.

— Tanácsolni akar a felségnek! Azt hiszi, lemácsolhatja Reviczky udvari kancellár pályáját, aki szintén professzori környezetből tört fel a magasba! Egyszer volt Budán kutyavásár! Merészebb, mint a zsidói lóugrató! Az legalább csak izenni akar a fejedelemnek a makrancaival!

Szász piros haragban válaszolt:

— Amikor a hivatottak nem jól tanácsolnak, akkor elkövetkezik a hivatlanok ideje, excellenciás uram. Ezt Krisztus Urunk is így tanította.

Azzal meghajolt, de aztán emelt fejjel hagyta ott a gazdasági hivatalt. Átadta helyét újból Danczkainak, aki viszont a reménytelen kihelyezésekről tartott a főkurátornak keserű órát. Ha a Thoroczkayak nem fizetnek, minden nem ősi birtokukra kezét tétet a scholával. Rokonság ide vagy amoda: a Bethleniánnum-kollégium parafernumát meg nem károsíthatják!

Tizenegyedik fejezet

JÉGTÖRŐ VÁRMEGYE

A francia és lengyel forradalom után a sárga halál esztendeje szakadt le testi és lelki mérgeivel. Hogy a magyarhoni felső-vidékek pór népét a kétségbeesésen kívül a külfországból fújó izzó szelek is megzavarták, az sokkal bizonyosabb volt, mint amit Bethlen Imre vallott tízezred-magával. Ő hitte, hogy a szegénységet a cenki gróf írásai maszlagolták, és ragadták a hajmeresztő tettekre.

— Nem ezer szerencse, hogy a mi jobbágyaink mit sem tudnak a világ dolgairól, s főkép a Stefferliádákról? Parasztnak ez kell: bot és setétség! A tudás, a szabadság: részeggé teszi s garázdává.

A halálfélelem lepedői alatt azonban, mint később kitűnt, Erdélyben is kellett történnie valaminek. Alighogy lepihentek a nagy munkában megkopott Szentmihály-lovak, az enyedi polgároknak untalan ki kellett dugniok fejüket utcaajtón, gángokon, a kíváncsiságtól. Zörgött a Tövis-utca, Szentkirály-utca, Magyar-utca rissz-rossz kövezete. Néha jó előzködéssel kornétás futár vágatott fel a hintók előtt. Máskor csak maga a szerény félfedelű karikázott befelé. Megint ifjú férfilevas árnyékát vetette a november eleji napsugár a házak falaira.

— «Kemény» telünk lesz!

A Kemény-tél nem volt semmi újság. Enyed min-

dig kedvelt rezidenciája volt a nagyuraknak, de most mint a tóba a vízerek, úgy futottak benne össze a vidék főházbéli familiái. Nemcsak a Kemény uraságok rajzottak. Valami jövés-menés volt — a bennszülött trunkusok mondogatták, hogy a föld alatt is. Ami itt éppen nem képtelenség, mert tudnivaló, hogy az egész város alá van ásva, boltozva rejtélyes ősi folyosókkal.

Szász Károlyt a «Kemény-tél» elején furcsa meglepetés érte. A gubernium felszólította, hogy igazolja nemességét, különben nincs helye a megyei táblabírói székben. Hosszú és tekervényes procedura szakadt nyakába, amikor egészen más feladatok feszítették.

Anna grófnő a soká tartó családi gyász után megnyitotta a burg termeit. Judittól nem lehet elpörölni ifjúságát. Az özvegyi hajlék sem kriptabolt. Az uraknak alkalmat adott a találkozásra. Egyszer Kemény Ferenc, a kormányzéki titoknok, Czirjék, az adminisztrátor, és a fugadi Bánffy Ferenc kerültek össze nála. Kemény Ferenc megértette Czirjékkal, hogy a kormányzéknek sincs már inyére a közgyűlés állandó halogatása. A gubernium a hozzáküldött számtalan sürgető gravaminális folyamodás nyomására felírt a felséghez: nyugtassa meg a kedélyeket engedékenységgel.

Kemény Diénessel és Szászszal külön állapodott meg, hogy a tisztújítást ne sűrgessék nyomban. Várjanak őszig, míg megmutatkozik a felsőbbség valódi indulata. Maguk viszont addig egyezzenek meg békésen és közakaratúlag a választandó személyekben.

Lehet, hogy ezt így csak utólag szerkesztette össze a mendemonda. Azt is suttozták, hogy Czirjék egészen különös árát követelte a márkális tartásának Kemény Ferencről. Csak, ha a város minden más megyéket felülmúló fénnel üli meg a császár születésnapját, akkor fejezteti be sebtiben a vármegyeháza ja-

vítási munkálatait. Penelope szőnyegét, vagy Luca székét, ahogy a diákság csúfolta a praetorium lassú, mindig félbemaradó karbatételét. Amikor egyes patrióták megtudták az adminisztrátor feltételét, hordókkal küldték be a boltosoknak az olcsó mécsolajat, és ládákkal az otthon öntött faggyúgyertyát. Jelige lett:

— Mindent a márkálisért!

A februári télidőre eső császárnapon aztán a várost mintha szentjánosbogarak áradata lepte volna be, úgy világított a mécs-pompáktól. A piac közepén kivilágosítva, fenyőfűzerekkel koszorúzva állott őfelsége életnagyságú arcképe.

A nevezetes Szentgyörgy-napot megelőzően csakúgy ömlöttek az urasági hintók, futárok, lovasok a városba. Jött a tudós Gyulay Lajos gróf Hunyadból, jött a zsigói úr lángot lehelő Armidor paripáján. Érkezett Kendeffy Ádám, mint kőtalpról alápattant lovasszobor. A sok-sok megyebeli Kemény után berobogott Teleki Domokos Tordából, Weér Farkas Belső-Szolnokból, Rhédey Ádám Dobokából, Horváth Mihály Küküllőből. Apór, Mikes, Székely uraságok a Székekből. A Kemény-tél más, keményebb tavaszt készített elő.

— Eiszen Czirjék is érzi az időváltozást, akár a zsigorás eb, — állapította meg nyomban a gyülekezésnél Wesselényi.

Az adminisztrátort tán Kemény Pál jelenléte ejtette gondolkodóba. A három testvér közül «Pali báró» volt a liberalista: és most választott főtisztje lett Marosszéknak, Kemény Miklós (kinevezett megyefőnök helyébe! Azonmód suttozták, hogy a felség Degenfeld Ottót is csak kijelölte a középszolnoki stallumra, de a vármegye szabad akaratára fogja bízni személyét. Aztán az is kiszivárgott, hogy a felség kegyelmes hangon készül válaszolni a feliratra, melyet a gubernium a gravaminák ügyében hozzáintézett.

— Sajnos, úgylátszik, odafent csak a gyujtogatásból, a fejszék zuhanásából értenek. Kiderült, hogy nem ártott a rémületes felsővidéki lázadás!

A vármegyeház termét a deákok lombfűzésekkel díszítették. Külön bokrétákat illesztettek a hátulsó, elrekesztett páholy mellvédjére.

Suhogó, olajzöld, selyem gálaruhában, ugyanolyan színű hímzett bécsi tüllfőkötőben Anna grófnő érkezik meg Judit és Kata baronesszel. A hat évig hordott feketegyász után Kata most először mutatkozik testvérével egyforma, könnyű vadgalambszínű köntösben.

Az uraságok ékes társasága lelkesen köszön fel nekik, a diáknép hangosan vívátozik. Ugyanígy üdvözlik a még gyermekded, gyönyörű Kendeffy Rosalie grófkisasszonyt és mostoháját.

Az adminisztrátor elfoglalja az előlülői széket, és bejelenti a napirendet. Aztán elsodródik, mint amikor valakit lekap lábáról a rettentő erővel alázuhanó árvíz. Ami ellen az emberi kapálózás nem több, mint akármely bogár, vagy pillangó vergődése.

A rendek először ősi szokás szerint, mindannyian letették az egyesülési hitet a fejedelem iránti hűségre meg a három nemzet és négy vallás minden jussainak és privilégiumainak betartására. Aztán a zsbói uraság vendégjogon felkérte Czirjéket, engedje meg Szász Károlynak, hogy soron kívül, de esküjük hív betartása végett ábrázolja ki pontosan lelkük előtt: melyek a három egyesült nemzetnek és a négy vallásnak a Lipót-féle hitlevél által biztosított jogai.

Szász szólásra emelkedett, és egyszerre templommá magasztosult körülte, felette az angyalokkal, géniuszokkal kipingált, zöld fűzésekkel felcifrázott terem. Beszélt órákig, olvasott, magyarázott: magyarul és deákul. Hittel, lelkesen, meghatódva és meghatva

mindenkit. Justitia nagy ünnepi szertartása volt ez, az erdélyi törvényes közjogi állapotnak titok-feltáró, fátyolt fellebbentő napfényrehozatala. Százötven év szennyét, porát, mocskát, hazugságát és képmutató átfestését egyszerre bontotta, mosta, pattogoztatta le róla az oráció. A forrófejű, forrószívű ifjak eleinte tapsoltak, vívátoztak, a bámulat felkiáltását hallatták. De aztán, hogy az ősz Robogányi-Kóródi Dániel hangosan zokogni kezdett, mindenki csendesen magába szállott. Az érclenkű Wesselényi is könnyezett. Szász Károly beszédéből az kerekedett ki egészszé, hogy a hon alkotmánya rabszolgaságtól és féktelenség-től egyaránt távol, a *felelősségen nyugvó szabadságnak* valódi megtestesülése, amelytől nem félni, hanem amelyért élni, küzdeni, és halni kell. Beszédét azzal zárta, hogy a fejedelem iránti hívséghez és a törvények szentségéhez való *egyenlő* ragaszkodással kell ma megtenni minden javaslatot.

Kemény Diénes volt az első indítványtevő. Illette ez őt, mint vármegyei helyettesített főjegyzőt. Ő elsőben is a jobbágyság terheinek könnyítését kérte, és megajánlott nagyobb pénzösszeggel az árvák ügyeinek felvételét, árvaszék és árvabírák fenntartását. A szegénység és az árvák legyenek az elsők, akik az alkotmány fényrehozatalából jót látnak. A felvidéki lázadások is erre intenek! A magánjogi építőmunkát azzal a szerény, de nyomatékos figyelmeztetéssel támasztotta alá, hogy a magánjog rendezése, főként a szegénység helyzetének javítása tulajdonképpen a közjogi helyzetnek és az alkotmánynak megszilárdítása.

Kata bárókisasszony csöndesen visszavonulva ült a fenyőgírlándos páholyban. Szemét le nem vette Diénes arcáról, mely a legtisztább, legkomolyabb hazafiúi tűzben piroslott. Tekintetében annyi hit, annyi elszántság égett, szépséges haja pedig lobogott, mint

forró tavaszi szélben fiatal, dús falombozat. Minden szava mint az Igazság, az Emberség és Törvényesség egy-egy gyöngyszeme pergett a hallgatók lelkébe.

És Kata mégsem e szavakat itta. Lelkében fel-fel-járt egy téli beszélgetésük, amikor Diénes elmesélte, hogy ők ketten Istvánkával valaha minden este meg-mérgőztek Katáért a scholabeli lakó-kamrában.

Azóta sokszor eltűnődött a leány: ugyan miért viaskodott Diénes? Istvánkát megértette, Diénest nem merte megérteni. Most, ahogy előtte állt az daliás szépségében, erejében és lelkesültségében: Kata szívét, mely immár nem gyermekded, érzékeny mimózavirág, hanem a sokat vesztett és sokat szenvedett nő érett szíve volt, mélységes szorongás, önmagának tett szemrehányás fogta el. Hogyan lehetett ő minden határtalan szerelme és azután bánata mellett is oly vak, oly közömbös e férfias külső, e férfias lélek iránt? Hogyan veszhette szem elől hajdani alázatát, későbbi gyöngéd félreállítását? Hogyan fogadhatta oly egyoldalú önösséggel félénk vigaszait? Csak azóta ajándékozta meg figyelmével, mióta egyedül nála lelte fel mátkájának örökre tovaszállott lényét. Csak a rózsakoronás pünkösdi-király emlékéért szerette! — Vajjon nem volt-e ez azonos a számító barátok haszonlesésével? Mindig kapni, és sohasem kínálni semmit cserébe? Vajjon nem lehet-e Diénest önmagáért is szeretni?

Mélyen, befelé pirult el e gondolatra. Szánalom, önvád és támadozó, napvilágot esdeklő végtelen gyöngédség viaskodott lelkében...

Napról napra látta és csodálta aztán a fiatalembert a forró, hosszú órákon át tartó nemes szellemi torna porondján. Amikor kipattant Szászból a nagy ajánlat: hogy a vármegye kérelmezze a nagyobbik házával újból való egyesülést. Óriási, parázs vita kerekedett az indítvány nyomában.

Az urak egyrésze félt az únió tervétől. A vallás-
szabadság utolsó töredékeit is elsöpörné az erdélyi in-
tézmenyekből. Wesselényi beledörgött a széthúzásba,
hogy a nagyobbik haza maga is kiküzdje magának a
vallások egyenlőségét, és a jobbágyi, zselléri rend em-
beri sorsát, de amellett az iskolázás, a művelődés és a
gazdasági jólét intézményeit is. És mindebben Erdély
egyformán osztozik majd a nagyobb testvérrel. Szász
óvatosabb hangot ütött meg. Az úniót úgy kell kérel-
mezni, mint 1791-ben: Erdély külön arculatának meg-
őrzésével, a Diploma által biztosított szabadságok, ön-
kormányzatok fenntartásával. Erdélyt sohasem lehe-
tett pontosan ráhúzni a nagyobbik haza rámájára,
arra nincsen is szükség.

Végül is megállapodtak, hogy minden megyét meg-
keresnek, és izennek a székely és szász nemzetnek is,
lépjenek fel valamennyien a pecséttartó megye hatá-
rozataiért. Tegyük mindenütt indítványba, és kérjék az
uralkodótól az országgyűlést, ezenkívül pedig írjanak
át a nagyobbik hazához is. Hívják fel figyelmét, hogy
a «kisebb hazát szerencsétlen viszálykodás választá el
a nemes Magyarországtól,» és szólítsák fel az egyesü-
lésre.

Ugyanakkor a guberniumot is megbiztatták a
törvényesség pártfogására. Ha a fejedelem a diaetát
össze nem hívja: elnök és tanácsnokok kezdjék meg
az ellenállást. Mondjanak le a törvénytelenül bírt hi-
vatalról. Ha ezt meg nem teszik, Alsó-Fehér az első
összehívandó országgyűlésre oly utasítással küldi el
majdan követeit, hogy a sarkalatos hivatalok betölté-
sénél a kormány egyetlen tagjára se szózatoljanak.

Most aztán kijelölték az egyes megyékhez indít-
tandó hírvivőket és ama patrióták csoportját, mely
minden egyes márkális széken megjelenik. Hogy pedig
mindenütt megadhassák a megye vezetőinek a biztos

jogi alap érzetét: Wesselényi Szász Károly okmánygyűjteményének könyvalakban való kinyomtatását és minden illetékes kézbe való eljuttatását indíttványozta.

A lelkesültség akkorára hágott, hogy a jelenlévők lefratták maguknak az ötnapos ülés jegyzőkönyvét. Czirjék maga úszott az árral. A rendektől többször vívátot kapott, és végül kijelentette, hogy életének legszébb napjait éli. Kemény Ferenc e nemes szavakat is protokollumba iktatta!

... Valami három héttel a márkális szék után egy éjjel Wesselényi robbant be Szászhoz. Csak egy tarsolyt hozott magával és azt, mintha féltené, egyenesen beledobta barátjának asztalfiókjába.

— Ugyan hol adod nyomtatásra a Sylloge Tractatumot? (Ezt a címet szánták közösen a Diplomára vonatkozó okmánygyűjteménynek.)

— Tiltschessel alkudozom, a kolozsvári Reformatum-kollégium nyomdászával. Persze... ez sem lesz teljes tükre a valóságnak. Nem szabad megneveznem a forrásokat, ahonnan az oklevelek kikerültek.. Nem is tanácsos. Egyike-másika csak kópiában, sőt hanyag impurumban volt megtalálható...

— És a Diploma eredeti formája?

— Az természetesen kimarad!

Wesselényi bólintott.

— Aulikus ember se egykönnyen búvik át a tűfokán. Ami pedig a szólás- és gondolatszabadságot illeti: ej, kötve vagyon a kezünk a nyomtatás dolgában. Laokoon kígyója szorongat! Holott törvényeink a betű terjesztését nem korlátozzák. Nézd, mit vettem én imént fiókodba. Szerencsétlen, üldözött manuscriptumomat.

Szász tudta már barátjának a kézirattal való céges kálváriáját. A cenzurán simán átment, az impri-

matur rajta van, és a helytartótanács letiltotta a ki-nyomtatást.

— Az eljárás — mondotta résztvevőn — azt mutatja, hogy nem a kéziratban van a hiba, hanem a személyben!

— Édes jó barátom, szíven ütöttél szavaddal. Ha ily jól és kegyesen disztingválsz, akkor további elszánásomat is meg fogod érteni! Miután a könyvben nincs hiba, a könyv megjelenik... Külföldön.

Rövidet, csiklandósat kacagott, mint a csínytevő diák.

— Hallom, a cenki gróf úr is Lipcsébe vitte ki a magáét, a legújabbat, hogy meg ne herélgessék.

— Külföldre! Igen. Én is oda viszem.

— Lipcsét gondolod?

— Ha akarod, akár Bukarestet.

Ökölbe fogta zömök, fehér kezét.

— Nem, Istenemre nem tartom nagyra írásomat. Nincs bennem auktori kevélység. Cenko barátom művei után és mellett csak mécsesek a napfényhez képest. De amikor erről, mi felőlünk még mécsesek sem világítanak a nemzet éjtszakájába! Mégiscsak megmondok benne egyetmást fajtámnak. A sorok között is.

Felugrott. Pillanatig sem hagyta nyugton maradni a testi, lelki túlfűtöttség, erőeláradás.

— Amit mondok, akár burkoltan is: népem és uram-királyom javára mondom. Kinek szíve tele, szája megnyílik... és ezt holmi kóficok elgáncsolják? Nem! Az igazságért én a poklok tornácait is megjáróm. És te fogsz rajtam segíteni, aki vállaltad magad is az Igazság göröncsös, tüskés utait!

— Minden erőmmel állok rendelkezésedre.

— Akkor először is egyre felelj: ki az igazi ludas benne, hogy a kolégyom tipográfiaiát elkobozták?

— Hiszen hallottad a közgyűlésen, mi választ

kaptál, amikor a sajtószabadság dolgát firtattad. Kovács Miklós, gyulafehérvári deák püspök tétetett rájok pecséteket, és rakatta bé a vármegye tömlőcébe Mert tudvaaló az anomália, hogy ő cenzurázza a mi egyházi kiadványainkat is. S mint a foglalás okául adta, igen felháborodék a kálvinista püspök egyik kiadványán... De itt csak a hang Jákobé. A szőrös kéz Ézsaué.

— Czirjék volna a mozgató?

— Szentül hiszem. Nem mert nyílt sisakkal eljárni. — Dehát volna még nekünk egy ócska nyomdánk. Tótfalusi Kis Miklósé... a schola múzeumában. Az a rozzant kicsi gépezet használható még, s amellet szent ereklye! Kegyetlenül, épségével s később életével lakolt ő, mert igazat mert kinyomtatni rajta!

— Annak a nyomdának megcsókolom a csavarjafogantyúját... de közben hálát adok az Égnek, hogy e pillanatban más nyomdátok nincsen, és e tekintetben Enyed néma gyermek számába megy. Ez jó nekem, s tervemnek. Ellenben teremtsd elő nekem hopponmaradt nyomdászotokat... Fiedler mester ügye? Ha ugyan jóféle ember!?

— A nyomdászunk ma már humanissime Vizi, akit Hegedűs professzor nevelt, és a schola küldött volt ki a polytechnikumra.

Wesselényi tapsolt.

— Szóval a ti lelki pácotokban ért meg?

— Elvinnéd magaddal Bukarestbe?

— No, nem olyan messze. Csak a titkom nyitjáig. Előbbször azonban hallani akarom, mit tartasz művemről! Érdemes-é, hogy akár a föld fenekében, de kinyomtassam? Engem a Sylloge bátorított fel. Ha te barátom, kitártad igazvaló közjogi helyzetünket, akkor én miért ne mutassak rá, legjobb tudásom szerint, milyenek nem volna szabad és milyenek kellene

lenni fajtánknak, fajtánk állapotjának a mi törvényadta helyzetünkben? Miért ne oszlatnám a homályt, világosítanám a kebleket? Miközben társaságbeli balítéleteinket ostromozom, bele tudom foglalni a feddésekre egész lomha, elbukott, hitetlen és erejevesztett politikai életünket! Ki tegye ezt meg, ha nem én, akinek nincsen kitől félnem társadalmi helyzetetésem, vagyonom, magányosságom, testi feles erőm révén, keservesen szenvedő honfiúi kebelem pedig valósággal ösztökél a megszólamlásra! Te megmondtad, melyek a jussaink, de én megmondom: semmit sem *érünk* vélők, ha nem *élünk* vélők! S megmondom kétfelé is: a nagyobb s a kisebb hazának! Mit bánom, mi jár majd ki nékem az Igazságért! Ha Tótfalusi, a nyomdász-mester, merni merészelt, én ne merjek?

Szász elnézte a vad őseréjében feszülő férfiút!

— A csillagok útja ki van szabva — ám az üstökösökét nem ismerjük: mások a törvényeik. És a napkeleti bölcsék előtt a szertelen üstökös-csillag volt egykor a vezető! Mit tudjak én itt tanácsolni?

Csak gondolta ezt. Várta, mire vezet barátjának fogadkozása.

— A temető talpában, szemben a burggal, azt mondják, van egy udvari emeletes ház, amelynek pincéjéből út vezet az Órhegy alá. Azt bérelném ki enyedi rezidenciámul. Valami Albertfi nevű csizmadiáé...

Szász tovább is az üstökös útjaira gondolt.

— Szerződd le nekem, és szerződd le humanissime Vizit. Bútort, felszerelést hozok én magamnak. Költözöm, rakodom, jövök, megyek, ne törődjetek velem. És csak hadd még penészedni egy kicsidig a schola nyomdáit a vármegyeháza tömlöcében... Inkább, mint hogy szép derék falusi legényeink penészedjenek meg ottan!

Ismét kacagott, de úgy, mintha nyertene, és vígan dörzsölte össze tenyerét.

— Azóta sincs a kisebb hazában katonafogdosás, amióta én a fogdosó hajdúkat fűztem karperecbe! Nem, nem lehet ezt símán s tejeskását kanalmazgatva hajtani végre. Ahogy te csináltad harminc tavaszán a márkálison, az volt igazi, amikor képibe másztál Czirjék kamarásnak!

Az ablakhoz lépett és nagy füstölésbe fogott. Hosszan kibámult a várgyűrűre, a templomkastély nyugodalmas, kösziklabiztos, mintegy öröktől-valónak tetsző tornyára. Késő éjtszaka volt most is, mint amikor először állott itt az ablakban, azon a szerenádos, májusébresztő éjjelen.

— Enyed... én Nye Bojszám... utolsó végváram, menedékem! — mormogta arcszőrzetei alatt.

Aztán visszafordulva, ismét hallatta furesa, nyerítésre emlékeztető kacagását.

— Pontosan egy lófejjel jár előbb Enyed Bécsnél, — tudod-e? Már tudniillik intézkedésben. Mert gondolkozásban: hét mérfölddel. Az államminiszter most kezdi fejét törni az alkotmány hasznain — így suttojják, ha nem ámítás az egész. Enyed erre már 30-ban ráébredt... Mi szolgálunk neki az ideákkal!

Szász szíve feldobogott. Varró, a császári posta is mondott neki valamit, hogy fontos királyi leiratot jelentettek be hozzá.

— A fejedelem Isztriában időzik — erőt gyűjt magának az udvari intrikától való távollétében! Ki kell rukkolnia végre, nincs más útja! — Gyanús volt nekem Czirjék megpuhulása. Megszagolta ez már, hogy fenyeget a diaeta és a főispánok, sarkalatos hivatalnokok újraválasztásával. Mert állítólag ezt ígéri meg öfelsége készülő kiáltványa, vagyis az 1791-béli 20-ik cikkely betartását... Ígéret szép szó! Ugyanakkor,

hallom, a gubernium bemártja Alsó-Fehért a mostani tavaszi márkális eseményeiért!

— És mi lesz teendőnk, ha a fejedelem csakugyan enged?

— Szorítjuk tovább a karikás ostort a kormány s az udvar nyakán. Jó úton vagyunk, láthatjuk. Akármit ígérjen a császár Isztriából: *mi választunk*. Csak a te ügyed jutna már jóvégre nemesi állapotod igazolásával! Szentül hiszem, hogy ez is Czirjék körme... Lehetetlenné kíván tenni mint táblabírót a megyén!

— Őszire Torda megtartja az első tanukihallgatást. Gerendkeresztúron nagyapámnak birtoka volt. Ármálisunk persze nincs, mert Székelyföldről, Szermerjáról jöttek ki őseim.

... A híres-neves novemberi-decemberi márkális széken a megnyitó beszédet Kemény Diénes tartotta. Bejelentette, hogy immár évek óta letölt a változó tisztikar hivatalfolytatásának törvényes szakasza, a kerületi tisztek, fő- és aljegyzők tehát kibúcsúznak.

Később beszélték, hogy szónoklata közben egy figyelmeztető cédula reppent elébe. Ha most leköszön a főjegyzőségről, Czirjék kimódolta, hogy vissza ne kerülhessen többé fizetéses stallumba. A kijelölés joga ugyanis 1791 óta a főispáné! Teleki Ádámot tartogatja helyette. Kész forró vasat a tűzben! A guberniumnak is ez volna inyére. Legfeljebb valami becsületbeli *no-bile officiumra* lehet kilátása!

Ez a röpke intelem égő csipkebokorra változtatta a fiatalembert. Mintha felnyúlt volna, akár a lángoszlop. Haja ágaskodott, kivirágzott. Szeme nem földről vett tüzeztől lobbant.

— A haza becsületbeli szolgájának lenni a legnagyobb megbecsültetés. A hon megelégedésén kívül soha semmi, mások kegyelmétől függő jutalomra számot nem tartok!

Mindenki tudta, hogy ezt szegényember mondja, akinek még ma is kerítetlen a portája, aki sereg testvért nevel, és sereg testvérral osztozik. Éppen azért tetszett oly mindenki felett valónak e pillanatban. A férfias szépség, önzetlenség és törhetetlen hazafiság eleven, erdélyi szobrának. Ott a szála hófehérre gipszelt kőboltja alatt, mintha a hon Istene küldte volna le szószólójának, annyi nemzedék után, mely a haza javát csengő pénzért, előmenetelért aprádonként eladogatta.

Valaki sírt a páholy háttérében. Anna grófnő csendesen cirógatta idősebbik leánya reszkető kezét. Fanni — mert ő is ott volt — elébehajolt, hogy észre ne vegye senki Kata felindulását.

A fiatalok még ezen az estén találkoztak. Szász Károly hosszú szorongatás után végre megkapta az imprimaturt a Syllogera. Ezt most már gyorsan nyomdába kellett adni. Kata végezte a másoló munkát.

Mielőtt a professzor megérkezett volna, a leány szerencsét kívánt Diénesnek gyűlésbeli szép fellépéséhez. Mély megindultság készítette rá, hogy nem csupán egyik, — hanem mindkét kezét odanyújtotta a férfiúnak. És Kemény Diénes mindkét kezet külön csókolta meg. A jobbat: illendőségből. Ám a balra leomlott, mert ez nagyobb ajándék volt annál, mint amit várt. Ráadás. Elborította tűzzel, szerelemmel.

— Olyan régen szeretlek, — vallotta be.

— Miért hallgattál? Mindig, mindig hallgattál! — tördelte Kata, kicsit szemrehányón.

— Azért a valakiért, aki, féltem, hogy örökre közöttünk áll a te szívedben!

— És én is féltem . . . mindig féltem, hogy nagyot szállok alá előtted, ha első szerelmemet megtagadom érted.

Hogy rácsodálkozott a leányra az újból felnyíló, izzó férfiszempár!

— Miért e nehéz szó: «megtagadni»? Nem tagadjuk meg őt sem te, sem én. Ha ő tudta volna, hogy oly fiatalon beszólítja Isten az ő seregeibe, engem hagyott volna maga helyett neked...

— Igaz, — bölintott Kata fellelékezve. — Benned újra felleltem és tovább szerethetem őt!... Egyetlen szerelemmel szeretlek mindkettőtöket, örökrel!

... Kérőbe Diénes Kemény Ferencet és Wesselényi Miklóst küldte. Anna grófnő aztán kiutazott Csekela-kára, ahol legelőször is kimeszeltette és bekerítettette a portát, befedette az istállókat. Nagy vágás-szekereken kihordatta a menyasszonyi ládákat, melyek Kata születése óta egyre teltek. A vén Ráki nénivel elrendezte, felszerelte a házat a sok drága szép kelengye holmival. A hűtölést igen nagy csendben, vízkereszt után tartották meg, ahogy özvegy házhoz és a sokat szenvedett arához illett.

A lakodalom délutánján — amikor az ifjú pár már elutazott — Anna grófnőt Papnéni a sárga nappaliban sírva kapta. Egy levél reszketett a lányától búcsút vett anya kezében... A pecsétes, címeres írásban a nagybátya, Teleki Mihály, Marostorda nyugalomba vonult főtisztje reccsentett rá «húgomasszonyára». Felhányta neki, hogy Pipás- vagyis koldus-Keményhez adja oda elsősülött leányát, aki jóval parádésabb házasságot érdemelt volna. Még hozzá lázadó jakobinus fattyú-liberálistához. «A kerítést megcsináltathatad a fiú-jószágok elspórolt jövedelméből, a patakot is béfonathatad a csombordi füzesből, de próbáld meg majd bekeríteni ennek a megyei órákulumnak a gyujtató s árvízzel kiöntő természetét. Fejedre gyujtja majd az országot és a saját portádat is, megéred.»

A gyertyák bizonytalan fényében Papnéni csak

nehezen böngészte át az epével, tüskével rótt gonosz sorokat. Ám, amikor megértette, miről van szó, odalépett kisírtszemű úrasszonyához. Amúgy is át-
 érezte a mély és sajtó nyugtalanságot, mely minden igaz anyát eléfog leánya első idegen éjtszakáján. Lehajolt a grófnőhöz, és kezetsókolt neki, mintegy engedelmet kérve a második csókhoz, melyet homlokára adott. Közben anyai mozdulattal vonta fejét saját öreg szívére. Minden megfordult egy pillanatra: a grófnő rang nélkül való gyermekké vált az öreg, hűséges szíven, már-pedig:

— Gyermek: gyermek —

Aztán csak szemével kérdezett az öregasszony, és a kandallóhoz ment. Bedobta a levelet a lángokba. Jól cselekedett: de azért nem is álmódhatta, mi zaklatta úgy fel úrasszonyát. Miféle sejtelmeket bolydított meg benne a levél célzása, mely mintha vakon is telibe találna.

Míg ez folyt a burg viaszillatú, meghitt sárga nap-palijában, a fiatalok egyébbel küszködtek. Az idő felengedett, és a Szárazvám-völgye járhatatlanná vált a fekete, lakkozott hintónak: Kemény Ferenc nászajándékának. Ott rekedtek a cuppanó, kerékagyig érő, szivajkós sárban. Be is alkonyodott, mire a futár a szomszédos faluban a hintóhoz bivalyokat, magának falábakat kerített, s az uraságoknak átadhatta a maga tizenkét-markos hátaslovát. Diénes akkor maga elé ültette Katát. A menyasszony reszkető, édes riadalomban zárta le szemét a férfi kebelén, ölében. Szent sóvárgásban olvadt fel, valaminő boldogság-kévének érezte csak magát az ölelés e szűk és egyben végtelenül tág birodalmában. És a vőlegény állát a kedves arcához fúrva a régi-régi lovaglásra gondolt, amikor jó tíz évvel ezelőtt a Mirzán poroszkált Enyed felé. Milyen nagy szenvedéseknek ment akkor elejébe!

Most fordított irányban léptet a ló, és léptet a gazdag élet...

Nászútjukat a párákban talp nélkül lebegő havas kocsány-boglyák szegték, néha egy-egy jegenye ijesztett rájuk, hirtelen növe fel a szürke, alászakadt, boltozatlanul lecsüggő mennyéig. Károgó, láthatatlan varjúfelhők húztak át felettük, éjjeli tanyára sietve. És a levegő vastag volt, csipős, a nehéz föld téli nyirkos gőzeitől.

De ők minderről mitsem tudtak, vagy még éde-sebbre ébredtek tőle egymás először kóstolt drága melegében. Az idő kettejük szívének tik-tak-jára múlt! Rávirradtak, milyen nagyon jó egymáséi lenni a vigasztalan végnélküliségben.

Mögöttük a bivalyos elnyújtott nógatásai, előttük a falásbas futár óriási alakja, mint útmutató a köd-váarak országain át... Egyszer aztán vége szakadt ennek a didergető gyönyörűségnek. A bizonytalan messziben kis sárga tűzpont derengett fel. Pontosan egy gyermekláncfü bolyhos fejének tetszett... Az okos Ráki néni, a gazdasszony tétette ki az udvarház verandájára hívogató jelnek a konyhabeli olajlámpást.

Valahol, a világ legvidámabb városában most tündéri kék fénykörrel égtek a ködben a hidak lámpásai, és a leghatalmasabb császári udvar egy pompázatos hálótermében a nyájas fejedelemasszony elmerengett egy partécédulán.

A vetköztető udvarhölgyek vették át a palotás-lakáj ezüsttálcájáról... Azt hozta hírül, hogy a Kemény baronessz férjhez megy, valahova, túl az Óperenciára.

— Die, mit dem orientalischen Lächeln... bólogatott Karolina Augusztá érzelmesen elmélázva, ahogy asszonyok szoktak tündönni szende leányok esküvője felett, szeretettel és megindultan.

A császárváros örökre elsüllyedt Kata számára.

Tizenkettedik fejezet

FUTÓRÓZSA

Ami Szásznak, akár főúri barátjának, a zsidói bárónak igen-igen szívéen feküdt: az a nemességnek és a diplomás, de nemesség nélküli rendnek, a *kaputosoknak* vagy *honoratoroknak* összeszoktatása volt. Még pedig nem torozásokon, hanem szellemi tornákon. Erre a célra siettek pesti példára a nemzeti kaszinó megalakításával, mintegy neveldét állítva az emberek politikai iskolázásának is.

Hogy a hölgyvilág szívét is megnyerjék a szép cél-
nak, Szász Károly már az első farsangon, élve a «Ke-
mény-téllal», kaszinóbált rendezett.

Fehér január volt, a hó vastagon prémezte a vár-
falakat, bástyákat, háztetőket. A várárok jege fénye-
sen tükrözte vissza a fellobbanó pirosat, amikor a vá-
rosháza előtti térségen, a kapubejárat két felénél meg-
gyújtották a magasan felnyúló máglyatüzeket. Ezek
fénye pótolta az utcák hiányzó világítását.

A bejárat szemöldökivére szegzett fenyőfűzereken
papirosvirágokból kirakott «Isten-hozott» fogadta a
bálozókat. A síkos, letapadt havon hintón és szánkó-
ban, bivalyszekéren és gúnyáskosárban érkeztek az
atlaszcipellős táncosnék, kit tüzes paripák és kit
lihegve lelkesedő ifjúurak repítettek idáig.

A kapualjban sorfalat állott a rendezőség. Házas-

emberek csakúgy, mint a fiatalok, hogy minden hölgy hozzávaló férfiú karján lebeghessen fel a kőgrádicson, és illő helyezést találjon a terem körbenrakott széksorain. A függönyökkel kárpitozott emelvényre főfő bálányául maga Anna grófnő lépett fel legelsőnek. Melléje Czirjék főispánnén kívül jónéhány Keményné települt. A nemzeti együtt-tartás és érzés szerint a professzornékkal egysorban foglaltak helyet, aztán ott volt velük Mukics ezredes «sült szászné» felesége. Mukkot sem tudván magyarul, épp azért ültették Anna grófné és Szász Károlyné közé, hogy a társalgásban fennakadás ne történjék.

A népzeneészek és a katonabanda felváltva fogják húzni a terem alsó végében, a karzat alatt. Az egész bálnak a legszebb belső békesség jegyében kell lefolyni, hiszen a cél a társadalmi egyenlítés és ezáltal a hon boldogulásának szolgálata. Egyetlen egy gáton szenvedett Szász akarata hajótörést: a professzori kar semmikép nem tágított a tilalomtól, mely a schola ifjúságát — a jurátusokat kivéve — a báltól eltartóztatta. Így a diákok szerényebbje csakugyan otthon maradt, a merészebbje segített magán. Szász rávette a városfőhadnagyot, hogy az ünnepi alkalomra Lilleque-keletfestesse a kopott ünnepi szalát. A mester famulusával, Márton konfráterrel dolgozott. Így vonultak be erre az alkalomra az enyedi városháza vigadótermének mennyezetére a székely Szentföld templomi angyalai: ezúttal pufók és pogány, pillangószárnyú amorettek képében. Bandzsín persze, bár ők sohasem látták az örök fényességet! Csillárok, kölcsönként tükrök, padlószappanozás tisztaságot és fényt árasztottak.

A megnyitó tánc előtt a zsúfolt ünnepélyek kezdő és jótígérő víg méhkas-dongása, zsongása dagadozott a teremben. Mindenki méltányolta az ódon helyiség felfrissítését. Ez az első, meglepő benyomás előkészí-

tette a kellemes hangulatot. Frakkok, díszes nemzeti öltönyök, vörös-kék huszáregyenruhák kavarogtak vegyest az akáccal, nefelejccsel, rózsával ékített tüll-ángle és tarlatán báli-köntösökkel. Ruhatár nem volt: a dámák az ablakfülkékbe rakták le meleg holmiikat. A bálányák már most, a nagy felsorakozásnál mérlegelni kezdték, ki lesz a fényes éjtszaka koronázatlan királynője? Mint a bimbó a vastag héj alól, úgy bomlottak elő a leányok a fehér hárászkendőkből, prémezett gallérokból és bundákból. Már első megmutatkozásra szemét szúrt Köteles Lilla cseresznyebogyókkal díszített almazöld köntösében. Hirtelen fehérségét, bronzfényű haját, szájának mohó pirosát, szemének nyugtalan tenger-kékjét ritkamódon érvényre hozta a szokatlan színösszeállítás. Piciny ezüst gyöngytáskáját nyeglén lógatva a hosszú zsinóron, diadalra kész önelégültségben pillangatot körül. Élete első nagy bálja volt!

Kötelesné az ibolyaszín ottomán-selymek egész végeit szabatta magára. Vállát óriási hamuszürke csipkekendő fedte, mely szokásról itt még — a bárónékon kívül, kik a Journal szerint öltözködtek, — senki sem tudott. Ezzel minden rangjabelit lefőzött. Némelyek azzal vigasztalódtak, hogy úgy fest benne, mintha férjeura szemfedőjét szedte volna magára. Az emelvényre telepedve, Lillát egy barátnőjére bízta, Lujzikát természetesen el sem hozta. A szegény leányzó, mióta eszevesztve ingben szaladgált az utcán, kerülte a világot. Átadta magát a háztartás gondjainak, és édesapja írásait rendezgette a scholabéli múzeum számára.

— Ez született vénleány, — állapította meg róla Rebeka, és örült, hogy így lerázva őt: lelkifurdalás nélkül, könnyebben fedezi a maga s Lilla báli költségeit.

Mióta az Isten Báránya-portát oda kellett hagyni, beérve a Varcagás-utca elején bérelt polgárházzal,

egyre növekedett benne az a belső harag, mely külső magatartását meghatározta. A deákok — kik Helmezczy-féle új szavakat tanulgattak, — «fesz és pöf» címen foglalták össze tempóit.

Ám Lilla szép volt! Legszebb lett volna itt, már úgy indult az este hangulata, ha a feltárt ajtóban, éppen a lassú magyar megzendültekor meg nem jelenik egy királynői alak, sugáran és törékenyen, ahogy a hattyúprémes belépőből hirtelen előragyogott. Tündökölt a szó valódi értelmében. Nemcsak aranycsipkéekkel díszített borostyánkő-színű ruhája révén, nemcsak az arcába hirtelen felszálló szende pirtól, a szemérem igaz csillagzásától, mely a dús pillák alól felrebbenő tekintetéből áradt. Pillanatig tartott csak zavara, miközben hirtelen maga elé emelte ugyancsak aranycsipkéből készített legyezőjét — aztán leejtette a védőfalat, hiszen férje kísérte, aki mellett nem tarthat senkitől, s azonkívül Szász Károly fogta balról karon, mintegy diadallal hozva előre őt. A professzor tüntetett véle egyenest. Nem a burg kiesi Rozi-tündérét hozza be a társaságba, hanem a megvetett, «patkoncá»-nak csúfolt polgári osztály nemtőjét. Imé tejfelvilág, lássátok, mivé tehet a szépség, az erény, a műveltség három gráciája akármi rendből valót!

Ezért lesett rá Szász egész este. Maga akart lenni kalauza ennek a jelképes bevonulásnak.

Mindenki meghökkenve bámult a jelenség felé. Rozit a városban keveset lehetett látni, mert szinte egészen csak otthonának, övéinek élt. A tágas, kényelmes, jó móddal berendezett lakás, a független rendelkezés neki mind kedves újdonság volt, nem is győzött véle betelni. Rövidesen kis paradicsomot akart varázsolni környezetéből. Egyébként is: a tél elején lázas betegségen ment keresztül, melyet nehezen hevert ki. Mester doktor sokáig el is tiltotta a társasági

örömöktől. Mint mondta: «mert neki úgy kell élni, mint a hónapos rózsának: cserépben, óva, ápolgatva, néha be is árnyékolva a nap hévségei elől.»

De most újból virult! Ha kicsit elfogult volt eleinte, azt a férje által Bécsből rendelt káprázatos ruházat, fejkendő, és a rátapadó pillantások okozták. Később belejött a táncba. Egy kisebb szünetben kézsokra járult Anna grófnőhöz, és az megsímogatta égő arcát, mintegy mutatva, hogy kedve telik benne. Ez boldoggá és könnyűvé tette lelkét! Mintha madár volna és szárnyon járna. A bálanyák közt akadt, aki Rozi megjelenésében hivalkodást látott, de a grófnő elintézte a megszólást. Aki ilyen kivételesen szép, annak kötelessége is, hogy e szépséget érvényre hozza.

Amellett Roziban nem volt semmi kacérság, sem elhittség. Mindenki közeledtét jónéven vette, mint igaz királynő bármely alattvaló hódolatát. Főházbéli, megyei ifjakkal éppoly szívesen táncolt, mint tiszturakkal, vagy közrendű ifjakkal, álarcos deáknéppel. Olyan volt, mint aki először talál rá az életművészetnek nyitjára. A szédülő kavargásból szeme visszavisszarévedt férjére. Úgy látszott, a biztonság jóérzését belőle meríti. Igaz, közben Judittal is váltott titkos és jelentős pillantásokat. Még tegnap feladta neki a bárókisasszony, miképen törjön borsot a Kleebblatt-fiak orra alá, ha közelednének.

Annakidején Mukics ezredes személyesen kérlette volt meg Anna grófnőt tisztjeinek garázdaságáért, melyet a burg neveltje ellen elkövettek. Rozi szokatlan bájos volta és a két tisztúr zöldfülűsége menthetővé, másfelől a hetekig tartó áristom megbocsátandóvá tette az idétlenkedést. Ígyhát az ifjú asszony mindig fogadta az utcán a két dalia tartózkodó köszönését. Most azonban merészebb dolgok következtek. Draskovich egész egyszerűen felkérte a contredance-ban.

Nemzetének szép táncát Rozi csodálatos, beléjeszületett könnyedséggel lejette, úgy siklott benne, mint a habléány a vízben.

— Oly boldog vagyok, hogy nem haragszik reám, — nyögte az immár főhadnaggyá előlépett «dühös horvát».

— Pedig haragszom, — és Rozi titokzatosan ajkához emelte összecukott legyezőjét. Hamiskásan mosolygott is.

— Um Gotteswillen! főbelövöm magam. Itt, a helyszínen!

— De ez nem változtat azon, hogy vénített engem!

— Én? Kérem, madame, mondja, hogy arcátlan útonálló vagyok — de véníteni a föld legharmatosabb rózsáját? — Egyáltalán van-e a virágnak, mely ki sem nyílt még, kora? Lehet-é azt így hát véníteni?

— És mégis. Mert kegyed... — Rozi restelkedve nézett maga elé, de győzött diadalmas fölénye és két hamis, rávillanó fekete nagy szem biztató integetése, — képzelje gróf úr, édesanyám egy régi albumában megtaláltam édesapám hajdani principálisának, Le Basseur hercegnek halotti partécéduláját.

Draskovich nyekkent egyet.

— Mit gondol, mikorból való? — folytatta Rozi suttogva és kissé akadozva is. Közben óvatosan ismét a pódiumon ülő Juditra tévedt tekintete.

— Én... hát honnan tudjam én... ha herceg is, de oly távol nemzetbéli...

— Pedig illenék tudnia. 1809-ben temették el a Vendée-ban... És én... én tizenegy decemberében születtem!

Draskovich mint a főtt rák, úgy pirult el.

— Itt rögtön letérdelek bocsánatért!

— Ah, dehogy, — elég volt a feltűnésekből főhadnagy úr. Majd jöjjön bűnhődésre a kotillonban!

Ugyanígy incselkedett Wolkensteinnal is. Megköszönte neki, hogy épületes lóugratásaival hozzásegítette a világ legderekabba férjéhez!

Annál gyöngédebben szólt Zeyk Károllyal. Megkérdezte, begyógyult-e teljesen az a régi seb? A férfi nem nézett reá, hanem valahová, a színes, kavargó, keringőző áradatba.

— Amit a kard vágott rajtam? Az begyógyult...
— És megrázta markáns, értelmes fejét, mintha valami szigorú, szomorú «nem»-et mondana véle.

Ekkorra már mindenki megbékült, vagy felgyuladt a gondolatra, hogy Rozi a bálkirálynő, és ő nyitja meg a kotillont.

Judit baronessz magához kérette a fő-táncrendezőt, Csinádi asszesszort. Megbeszélte vele, hogy az első figura a tükörbe-nézés legyen.

Csinádi rohant a kartondobozért, melyben a kotillon jelvények — ordók — érkeztek Kolozsvárról. Hatalmast káromkodott. A doboz felszereléséből hiányzott a kezitükör. Sebaj. A baronessz Zeyk Károlyt vette elő.

Siessen a burgba. Az ő pipereasztalkáján van egy faragott aranyrámás jószág, hozza el rögvést. És Zeyk Károly kocsiba vágta magát, indult.

... Köteles Lilla hamar leszámolt véle, hogy legelső bálján nem ő a királynő. Talán nem is forgatott ilyesmit fejében. Mindent gyönyörűnek talált, kivált a fiatalemberek szünetlen ostromát, mellyel körülfogták, akár valami hetykén előugró és bevehetőnek gyantott váracskát.

Éjfél felé néhány frakkos álarcos vegyült el a keringőbe. Tudták, hogy deákok, de az illem tiltotta, hogy felfedezzék őket, kicsodák.

Két csinos fiatal leány, egyforma hófehérben, hajukban is egyező fehér rózsabimbók — azon bújt össze

hamis nevetéssel, hogy a körülöttük szelet csapkodó scholabeli jurátusok, a diákság ellenőrzői, állandóan faggatóztak:

— Máli kisasszony nem sejtí, ki az az álarcos, akivel most járta el a nagymazúrt?

— Máli kisasszony nem ismert rá keringőző társának hangjára? Lehetetlen!

— De nem szóltak, — nevettek a lányok. — Némák azok!

Mindkettőt Málinak hívták. Egyik Baritz kirólgusnak, másik Mester doktornak Amáliája volt: édes barátnők. A bálteremben «galambpár»-nak szokták őket emlegetni.

— Pedig még az arca gödréből is ráismerek Berekméri Zsigára, mert ott behorpad a selyem álorcája. Hozzá folyton a Köteles kisasszonyt dajkálgatja: ez legbiztosabb árulója. — Csak foghatnám meg künt a gágon...

Az Amália-galambpár ismét összebújt és összekuncogott. Aztán szétrebbentek, elreppentek a tánc forgatagában, anélkül, hogy kiadnának deákjaikon.

Éjfél után felállott a kotillon. Csinádi asszessor és Köllő jurátus voltak az előtáncosok. Ők osztották szét a dobozokból a kettébe vagdalt vörös papiros-szíveket. Nagy zsongás indult, mint a méhesben: kiki kereste a maga szíve párját — bár az elosztás némi számtással, s a hajlamok titkos ismeretével történt.

Végre a táncosnők letelepedtek a körberakott székekre. Megtalált párjuk pedig mögójük állott. Kezdődött az első figura.

Csinádi meghajolt Rozi előtt, és odavezette a terem felső végében kített, aranyozott lábú, kecses töltöttzékhez. Aztán átnyújtotta neki a faragott nyeles tükröt. A fiatalasszony ismét röstelkedett. Fejét, szokása szerint, kicsit félrehajtotta, és csak lassan emelte

fel pilláit. Körültekintett, mintegy köszönetül a táncosok, a vendégek seregein. Láta a nyájasan rámosolygó Anna grófnőt, akihez Mukics ezredes éppen hozzáhajolt, és érezte, hogy róla suttognak. A két Kleeblattfi is ugyan meregette rá szemét a terem felső végének sarkából. Ezek táncosnő nélkül maradtak, jelezve, hogy Rozit próbálják megnyerni partnerül.

— Micsoda vállak... micsoda hattyúnyak! — csettintett Draskovich.

— Die denkbar schönste Schlafstätte der Welt, — állapította meg Wolkenstein irígyen.

És káromkodott egyet Siposra. Ezen a «párnán», mely márványsíma volt és márványfehér — de ki tudja, mennyire nem márványhideg — valaha maga számított megpihenni!

Rozi balkezében felemelte a tükröt, jobbjával kihúzta zsebkendőjét arany csipkéből készült kebelfodorából, fejét lehajtotta. Várt. Ezalatt Draskovich — emlékezve Rozi tréfás meghívására, — lábujjhegyen az ifjú asszony mögé lépőzött, és vállán át fölbehajolt. Színes, fátyolból készült szitakötő-jelvényt adott át hódolatul. A tükörben Rozit látta, Rozi meg őt. És az asszony csakugyan fizetett. Mosolyogva tűzte fel a szitakötőt, s azalatt Draskovich kezébe adta a tükröt. Aztán visszavette, és áttörülte zsebkendőjével.

— Nem kellesz, — azt jelentette a pajkos mozdulat.

— Tündér, de gonosz, tizenharmadik, — súgta a dühös horvát. — No majd adok én annak, akit nem törül le!

Kötelesné megértette a jelenetet. A hadseregről ugyan megvető véleménye volt, — «osztrák ármádia» — de hogy ez a felcsöppent — így merje fumigálni a tiszturak hódolatát! Felfújta magát. Valósággal szétterpedt. Tekergette nyakát jobbra, balra, kinek mond-

hatna egy lealacsonyító megjegyzést . . . Latolgatta. Az egész ünneplés bizonyára csak Szász Károly agyában fogamzott. A mágnásnék befelé éppúgy mérgelődhetnek, akár jómaga, a született primorleány. Bezzeg Ágnes . . . az ő szép Ágnese . . . megaszott, holdkóros . . . és Szászné itt pöfög a gyöngypillangós asszonyi főkötővel kontyán, és karattyol az ezredesnével! Csattan ki az egészségtől, elégedettségtől! Fiadzik, mint a házi nyúl, gyarapodik a házatája mindenben! Na és ez a cifra patkonca-kisasszony . . . ez a jött-ment . . . nézd csak, nézd: most Wolkensteinon áll bosszút . . .

Akárki instállja, mindenkitől elveszi az ordót, már egész pillangósereg van belőle a kebelén, s aztán átörli a tükröt . . .

Most maga Sipos Pál lép Rozihoz. Felnéz urára, mosolyog. Beszélték később, hogy mintha könnyes lett volna a szeme, és hogy súgott valamit férjének, mielőtt a tükrön őt is letörölte. Sokan állították azt is, hogy férjétől akkor Szász Károlynak izent. Szász csakugyan odaállott mögéje a hívásra. Rozi vele akarta megnyitni a kotillon-körtáncot. Bólintott, felállott, és a tükröt, zsebkendőt a székre téve, lekapcsolt keblérői egy kis borostyánkő melltűt, és feltűzte Szász frakkjának kihajtójára. — Kotillon! — sikkantotta Csinádi, és a szappannal síkosított padlón becsicsonkázott a szála közepébe. A táncos-koszorú talpra ugrott, hogy körbelejtsenek a termen az új figuráig.

Rozi újból felvette a tükröt, mert magasra kellett tartania és úgy vezetni véle a táncolók élén. Véletlenül belenézett saját arcába. Mintha nem ismert volna magára! A viaszgyertyák sárga fényében, a pazar ruhában, ékszerekben, a boldog lázban, mely átfűtötte: egy más világból idetévedt, túlon túl megajándékozott teremtésnek látta idegen-önmagát. Szíve oly nagyot dobant, mint a virágé dobogna, ha volna szíve és értelme

is: reáébrednie és átallátnia pompája teljén, hogy ez nem maradhat így, mert az élet, az idő nem tűri a tökéletest.

Fent az emelvényen ekkor végzetes dolog járt le. Sok apró körülmény boldogtalan összejátszása folytán. Anna grófnő éppen felállott, és a társtalanul üldögélő Judithoz lépett.

— Nem szeretném fiam, ha valaki gőgnek vehetné félrehúzódsodat. Egy baronessznek jobban kell vigyázni a tapintatra, mint másnak! Azt hiszik, azért nem táncolsz, mert lenézed a társaságot!

Ezt a pillanatot használta fel Kötelesné. Arcán hirtelen megjelent a kakaspulykák lila haragszíne. Igazából Szászné, Mukicsné és a többi bálanya felé fordult, de oly hangosan rikácsolt, hogy a táncoló koszorú is jól meghallhassa odalent:

— Pih! Nem érzik a dámák a rántás-szagot?

Rozi kék tekintete fennakadt a gonoszkodón. — Kezéből hirtelen kicsúszott, padlóra koppant a faragott tükör. Az üveglap sikoltó csörrenéssel ezer és ezer apró szilánkban pattant szerte. A szépen lendülő keringő megtorpant, pár párra szédült, Szász Károly érezte, hogy a karjában tartott virág-test egészen elrogy, ha nem tartja meg erősen, csaknem erőszakkal. Gyorsan, mint valaha, amikor a burgbeli «Schabernack» éjtszakáján vitte, mentette, akár saját gyermekét: indult vele a női öltöző felé. Egy kisasszony megsértette lábát a szilánkokban. Atlaszcipője is felhasadt. Többen a vérzőlábú táncosnöbe botlottak, mások az öltöző felé kiabáltak, Rozin akarva segíteni:

— Bontsák ki a miderét!

— Vágják át, ne bontsák!

— Vizet... otkolonyt!... Ecetet!

Senki sem tudta, mi történt. De bálon szokásos volt az ájulás, mert a fiatal hölgyek nemigen ettek az-

nap, hogy derekukat jó karcsúra fűzhessék. Csinádi ismét csicsonkázott, s úgy hozta a jeges limonádét. Anna grófnő gyorsan magához szólította Zeyk Károlyt, Arra kérte, hogy folytassák a kotillont, mert jobb, ha a feltűnés mentől kisebb. Maga besietett Rozi látására.

A fiatalasszony a keskeny falipamlagon feküdt. Bár arcát, karját élettelen sápadtság borította: nem volt ájult. Nagyon is éberem, tágult szemmel, mint a halálra rémített gyermek, meredt maga elé, miközben csuklásforma, könnytelen száraz sírás rázta gyöngéd vállát, kebelét. Szólni nem tudott, sőt minden erejével összeszorítani igyekezett fogsorait, hogy a zokogó hangok ne törhessenek ki torkából. Szívfacsaró állapot volt ez, melyet semmiféle hirtelen-orvoslás: tarkója alá fektetett vizesruha, arclemosás, sőt az ablakok feltárása sem enyhített. Csak akkor látszott valamelyest csillapodni e sajátmagával vívott testi-lelki tusában, amikor Judit kért bebocsátást a lezárt ajtón, és testvéri gyöngédséggel reáborult. Ő tudta csak igazán, mivel lehet ezt a mimóza-lelket gyógyítani!

— Rozi-tündér... hiszen mi téged mind úgy szeretünk! — Tegezte most, de ez fel sem tűnt senkinek.

— Drága jó kirólgus úr, legyen szíves és kísérje haza betegünket, — kérte Anna grófnő Mester doktort. — Bízva reám Málika őrizetét addigra is, örömet vállalom! — Te, édes Fannim, maradj mellette, míg lecsillapodik!

Szerencsére az öltözőnek külön lejárata volt az udvarra. Rozit bebonyálták a hattyúprémes fehér galérba, és óvatosan levitték a lépcsőn, beemelték a hintóba. Fanni, a doktor és Sipos Pál ölkben vitték hazáig.

Fent az emelvényen Kötelesné sejtve, hogy túlment a határon, az ártatlant adva magyarázkodott:

— Fel nem foghatom, miért néznek rám egyesek oly vasvilla szemmel! Nekem nagyon kifinomította orromat a sok migrén, és most is megéreztem az étkező szálából az ételszagot! Talán csak nem az én szavamat vette valami célzásnak az a nebáncsvirág!

Rozi idegrohamára még borzasztóbb fordulat következett. Hajnalban csuklógörccse hörgő, fuldokló vergődéssé fajult, közben néhány csepp friss vért is köpött ki. Minden ópiumos cseppek mellett is a hörgések visszatértek, és a vérhányás fokozódott.

Az első, irtóztató napokon ez a roham tizenkét óránként szinte pontosan megisméltődött, és megfagyasztotta rémülettel úgy a beteget, mint azokat, akik körülvették. — Végre csendesebb állapot következett. A köhögés, melytől Rozi úgy félt, hogy szakadt róla a verejték, ha csak csepp ingerét érezte, kimaradt. Ezzel kimaradt a vérzés is, de nem csökkent a belső forróság. A nagy vérvesztés és a sorvasztó láz annyira legyengítette a beteget, hogy keblén összecsukott keze szétesett, ha egybe nem kapcsolta az olvasóval. — Mégis, mindenki hitt felgyógyultában, maga Baritz is, éppen, mert Rozi nem köhögött. Csak Mester doktor komolyodott el befelé az első, hetek múlva végzett óvatos kikopogtatás után. Tudott a baj egy fajtájáról, mely igen ritka. Maga is csak Bécsben látta egyetlenegyszer. Professzora «száraz formának» nevezte... Köhögés nélkül, külső jelek nélkül: a beteg elég benne valósággal.

... Ezekben a hetekben Szász Károlyhoz futár hordta a kolozsvári nyomdából a korrektúra-íveket. Szoros égedelem-munka volt ez!

A megyegyűlések évadja következett, akkoráig kezébe kell adni a haza minden érdemes fiának az alapvető okiratokat. Hogy az erőset még erősebbé alapálja, a tudatlant, a kételkedőt világosítsa, a gyává-

kat bátorítsa, a kényelmeseket felriassza! A zsbói úr jött-ment Enyed és a Kolozsvár között. Néha eltűnt, és akkor azt mondotta magáról, hogy ne keressék, Bukarestben jár, vagy a föld fenekében.

Végre — február első hetében, egy este a báró futára bevágatott a kész Sylloge-példánnyal és néhány sor írással. Lelkes kolozsvári ifjak útrakeltek a könyvekkel szerte a kisebb haza északi megyéibe. A Székelységbe és Délerdélybe pedig küldje szét maga Szász a példányokat. Pakk-szekér szállítja a küldeményt Enyedre.

Ami ezután megindult, az, ha kisebb mértékében el is törpült a nagyobb haza küzdelmei mellett, de volt benne némi titokzatos és érthetetlen rendszer és egyöntetűség. Ez származhatott ösztönből, az időknek bizonyos eszméktől átítatott voltából, de mégis inkább valami gondos, központi akaratból fakadó tervszerűség tetszett ki belőle.

Először Torda tett hitet az ősi alkotmány mellett. Február tizedikén Teleki Domokos előlülővel, számos más-megyebeli patriótának, Szász Károlynak, Kemény Diénesnek, Weér Farkasnak jelenlétében felesküdt a Diplomára, mint minden ezentúl való tettének zsinórmértékére. Február 17-én Dicsőszentmárton követte Torda példáját. A változó tisztai állásokat megújította és elhatározta, hogy mint Torda Teleki Domokossal, ő Horváth Mihálylyal levelet indít a magyar országgyűléshez. Kéri a nagyobb hazát, támogassa Erdélyt az országgyűlés egybehívásának követelésében.

A lelkiismereti szabadság kívánalma együtt nőtt a politikai szabadság óhajával. Krasznán, Közép- és Belső-Szolnokban, Háromszéken, Felső-Fehérben magának a katolikus egyháznak fiai állottak ki a türelem lovagjai gyanánt a vallási szorongatások ellen. Kezdett kivilágítani, hogy igaza van a cenki grófnak. «Minden

vérbeli erdélyi ugyanazt tudja és akarja.» Szállóige lett Szász Károly jeles vallomása:

— Erdélyben örülök, hogy protestáns vagyok, Írthonban katolikus szeretnék lenni. Mindenütt az elnyomottakhoz, soha az elnyomókhoz tartozni nem kívánok!

Éppen sejtődni kezdett a tavasz a tájékon. A diákok hóvirágot hordtak be a Bükköslaposáról. Ott a déli verőn korán eltakarodik a hó.

A leányok bekapcsolatlanul hajtották be este a salugátereket, hogy tisztelőik belophassák mögéjük, az ablak párkányára, a bukétákat.

Wesselényitől futár jött. Tavaszi üzenet Szász Károlyhoz. «Könyved kettős tüzes nyelveket gyujtott mindenfelé a szívekben. Ha a 32-ös év a félelmeké, a 33-as a diadaloké lesz. Magyar kebel nem lehet gyáva ott, ahol ismeri jogait. — Mellékelem a császári dörge-delem másolatát. Rövidesen hivatalosan is megkapja a pecséttartó vármegye. Salve!"

Szász szokásos üdülőhelyén: az ablakmélyedésben levegőzött. Nagy füstfelhőket fújt szivarjából, s úgy édelgett a latin írásművön, melyben a gubernium újabb árulkodására — az udvar végre felszisszent. A kormányzék már tavaly bepanaszolta Enyedet. De a feltség akkor lanyhán, éppencsak tudomásul vette a vádakat. Csak hadd perlekedjék ki magukat a szakállas barbárok a márkálison. Szelepet kell hagyni a kiömlő epének!

Csak a *tettek*, csak az őszi tisztújítás váltotta ki a császár felháborodását. Szava most kemény parancs-zóra, szinte már durvára vált. Vegyék tudomásul, hogy minden végzésüket, ami a megyei tisztek választására, megerősítésére, valamint a vallásos ügyre, át-térésre vonatkozik: semmisnek tekinti. A más törvény-hatóságok felizgatása céljából járkáló küldöttségeket,

és különösen a magyarhoni országgyűlés megkeresését jogtalan túlkapásnak minősíti. A közigazgatás rendjének megzavarását célzó mesterkedések megzabolozására Alsó-Fehért s az annak példájára induló többi megyét egész szigorával fogja sújtani.

Legelsőben is azzal, hogy nem lesz diaeta, míg a törvényes csend és rend helyre nem állítódik. Az országgyűlés egybehívása neki magának, a felségnek is változatlan akarata, de csak ha erre a nagyfejedelemség méltónak mutatja magát. Éppen ezért regulázás végett beküldi a horvátországi bánt, Wlassics Ferenc altábornagyot, mint a maga személyének teljhatalmú királyi biztosát.

— Rendteremtés! — rándult el Szász ajka gúnyos mosolyban. — Katonai kísérettel, biztosí teljhatalommal!

A császár kesztyűt dob Enyednek, Erdélynek, az alkotmányoknak.

— És nekem!... suttogta végül.

Oly hihetetlen volt ez! Hogy a vizaknai fatökéről... idáig érkezett. A világ leghatalmasabb állam-miniszterével, a rettegett Metternichchel sakkozik,

— Még eddig mattot nem kaptam!

Szíve csendesen feszült. Nem gögtől. Csak a biztos jóúton haladás férfias elégtételeitől. Arcába piros rózsák szöktek. Mély hála töltődött ki benne sorsa, elfogadott hivatása, és nem utolsó sorban: az őt megbiztató Fanni iránt. Hitt az asszony jó ösztönében.

A császár azt is megizente, hogy a „rapax libertas”-tól részeg Alsó-Fehért külön kell megbélyegezni. A lesújtó ítéletet minden más megye márkális gyűlésén megnyitóképpen kell felolvasni!

— Ha ennek nem lesz ébresztő hatása!... A felség maga segít nekünk a kedélyek felrázásában. Az ájultnak mi tehet jobbat — a nyakonöntésnél?

... A világítatlan város siket csendjét most odalent bocskoros lépések csúszó-mászó visszhangja verte fel. Daróceruhás házidarabont loholt hirtelen lélekszakadva végig a keleti piacsoron. Kezében lámpást lóbált, csak úgy libegett-lobogott benne a láng aranyos pillészárnya. Nemsokára rá a minorita rendház haranglábjában megszólalt egy csengő-forma kisharang.

— Valami szegény lélek — elszáll, mielőtt látná a haza feltámadását... — Szász e pillanatban őszintén szánta azt, aki meg nem éri már az elkövetkezendőket. Vihart vagy jó szeleket: mindegy. A hömpölygő, izgalmas történelmet!

Péter inas kopogott be. Mögötte, a küszöbön ugyanaz a lámpásos legény állott, megtorpanva futtában. Ködmen nélkül, képéből kikelve. Ügyefogyottan, dadogva kérlelte az urat, hogy induljon vele hozzájuk. Szász rettentőt olvasott ki a feldúlt, elrémült ábrázatból. A legény Siposék szolgája volt.

— Baj van?

— A domnuval is!

Futvást igyekeztek lefelé a Magyar-utcán. A fiatalpár ott lakott, négyablakos szép úri házban.

Az oszlopos tornácot Sipos üvegablakkal tétette zárttá, hogy Rozi ott tarthassa féltett szobavirágait. Valami szívszorító, ünnepinél fagyosabb csend lebegett az ámbituson. A tengelic kalitján fekete kendő, nehogy a madárka felcsicseregje a némaságot. Mester doktor lehajtott fejjel éppen kifelé jött a betegszobából. Szótlanul bölintott Szásznak, és rámutatott Sipos könyveszobájára. *Ott van rá nagyobb szükség!*

A professzor benyitott barátjához. Soha sem halott olyan zokogást!

Szegény, törékeny Mutiliné egész testében didegve, kéztördelve tipegett veje körül.

— Az anya . . . az anya . . . hát nem az anya a legnagyobb vesztes? — morzsolgatta esdeklőn.

Csak jóval később ment be Szász halottlátni. A nyughely függőnyi félrehúzva, az ágy üresen. Rozi a földrevetett matráccon feküdt, oda nyújtóztatták kihülésre. Könnyű fehér lepedő takarta.

— Mint egy angyal . . . mint egy angyal . . . a lelkem . . . — susogta az idős gazdasszony, miközben Karolina félrehúzta a leplet. Alig meggyűrt éjjeli ingében ott feküdt Rozi. Fejéről lecsúszott a főkötő, nehéz kökényszínű fonatai kétoldalt a földre kígyóztak. Szeme környékét fekete árnyékok, ajkát szederjes sötétség tette döbbenetessé. És mégsem orcája volt az, mely ebben a pillanatban örökre, életreszólón vésődött Szász Károly lelkébe. Letiporva látta a legszebb virágot, mellyel életében találkozott. Legázolva csak azért, mert alulról jött, mert keresztül mert nőni a rendi kerítésen, mely születése által férjétől elválasztotta. A legostobább előítélet alázta meg, és hozzá ugyanazon személy révén, aki a nagy Köteles Sámuel is egy életen át gyötörte, kisebbítette rangtalan származásáért.

Sötét kétség szállott fel a professzor lelkének láthatárán. Vajjon jó maga — minek állott szolgálalába? Nem annak az alkotmánynak, mely nációkra, religiókra, úri és jobbágyrendre, nemesre és nemtelenre bontja a nemzetet és az emberiséget!? Anélkül ez az alkotmány fennáll, van-e értelme a különböző rangbéliek összehozásával próbálkozni? Rozi halála: csattanó *nem*-et felelt a kérdésre.

A fiatalasszony két karja szétnyíló ujjával: mint két szál hirtelen, gonoszul lekaszált, egymásra esett liliom, úgy feküdt a matráccon. Bár nem kulcsolódott, de mintha rimánkodó mozdulatból bomlott, kapcsolódott volna széjjel: ne feledkezz meg rólam! Ta-

posd el a világot, mely ilyen szenvedést és ilyen gyászt teremt!

Szász lehajolt, és megcsókolta a két halottan is beszédes kezecskét. Szegény, fagyott liliomágakat.

Ott maradt reggelig barátjával, szó nélkül virrasztva a férfibáratnak.

Didergő pirkadásban ért haza. Szobájába osont, hogy észrevétlenül lepihenjen. Asztalán ott feküdt a Sylloge első kezébe jutott példánya, Wesselényi diadal-mashangú levelével. Mintha ezen az éjtszakán elmúlt volna a nagy öröm tőle, mellyel könyve megjelentét várta.

Bús virradásban, józanodásban, tanácstalanul töprengett, szívében olyan kétellyel, mintha hideg kígyó kúszott volna kebelébe.

Fanni nyitott be most, kisírt szemmel. Már tudta Rozi sorsát. Még az este befutotta a várost a hír. Most Szász Károlyt is megtalálták a könnyek. Összeborulva sírárták nősző-leányukat.

— Ó Fannim, kedvesem! Ez a halál — engem többre figyelmeztet, mint hinnéd. Attól félek, hogy zsákutcában botorkálunk előre, mi hazafiak. Hogy a Sylloge fényrehozatalával — egy lépést teszünk vissza-felé az igaztalan közállapotba!

Tizenharmadik fejezet

JUVENTUS INDOMITA

Az úrfik kiskollégiumában, az Athenae nevű tágas kamarában az ifjak esti összejövetelt tartottak. Az Úri Kaszinóval egyszerre Szász Károly az ő számukra is megalkotta, Zeyk József, Wesselényi Miklós és Kendeffy Ádám védnöksége alatt, a Társalkodási Egyesületet.

A publika tetején Zeyk Domokos trónolt, a párbajozó Zeyk Károly testvéröccse. A fiatalember csak idén érkezett a scholába. Atyja, a guberniumi konziliárius Kolozsvárt taníttatta, a maga közelében tartva őt. Hogy aztán szekere rúdja mégis Enyed felé fordult, azt nagy füst előzte meg. Körüle most faggyúgyertyák égtek, tövükkel egyenest az asztallapra ragasztva. E szegényes fénykörből kívánt magyarázni az ágyakra, ládákra telepedett juristáknak, filozófiai hallgatóknak, encyclopaedistáknak.

Bánffy Dániel úrfi, az Egyesület elnöke, szerényen félrevonult, csak a jegyzőkönyvek nótáriusa ült az asztal mellé.

Zeyk úrfi minden percen lángba-boruló, olajosan fénylő pillantású, gyorsbeszédű, hórihorgas ifjú volt. A gyertyák koppangatására szolgáló otromba, laposorrú ollót kezébe kaparintotta, és azzal hadonászott jobbra-balra, mialatt a hallgatóság elrendeződött. Mi-

előtt szavába fogott volna, megbeszélés szerint Tóásó kért szót. Kapával vágott, szeszinű képét előretolta a gyertyák fényébe:

— Ameddig mi, szegény legények is látogathatuk a márkálisokat, addig nyomon követhettük a kisebbik haza fejlődő eszmeáramlatainak folyamatait. Miótától fogva a schola professzori kara úgy döntött, hogy csak a megyében birtokló nemesek fiainak engedi meg a közgyűlések látogatását és az épülésben való részvételt, azóta erőst megkurtulánk az okulásban. Éppen az idén nem hallhattuk ama felejthetetlen lelkeségű közgyűléseket, melyeknek híre futótűzként terjedt szét a hazában. Kérjük azért szeretve-tisztelt grádusbélinket, Zeyk Domokost, hogy az ország dolgainak mibenállásáról minket tájékoztatni ne terheljessék.

Tapsok, helyeslések, «úgy van» és «halljuk» következtek.

Az asztal előtt álló ifjú először az 1832-es esztendő általános megmozdulásaira utalt: Kraszna, Doboka és Udvarhely életjeleire, melyeket azonban egyszerre homályosított el Kolozs, amikor Bethlen János, a «vének» titulált, elég gerinces volt kereken visszautasítani a neki felkínált adminisztrátori tisztet, mint hazafi által el nem fogadható, törvénytelen helyzetet.

Az idén, 33-ban még nagyobb csoda esett Erdélyszerte. Most, a múlt héten lezárt márkális napokon. A császár tavaly májusban ugyan az alkotmány helyreállítását ígerte volt az isztriai kiáltványban, mégis, feleletül az ősszel Alsó-Fehérben történetekre: katonai erővel, mint ellenséges földre küldötte be áprilisben Wlasics altábornagyot, Horvátország bánját. A kormányzó tiltakozhatóit volna az erőszak ellen, de nem tette. Inkább elfogadta őt, ki aztán, alkotmányos or-

szágban hallatlan, semmi által sem korlátolt hatalmat gyakorol most. Hogy megossa az erkölcsi erőket, és megbénítsa az Enyeden kijelölt cirkumforáló patrióta csapat működését: az 1791-beli 12-ik törvénycikkely rendszabása ellenére az egész országban *ugyanegy napra*, május 2-ra tűzte ki a márkális széket.

Micsoda csattanó választ kapott ez a Bécsben kiszelt ármánykodó sakkhúzás! A megyék — egymagukban is — egyértelemben határoztak! Legfigyelemreméltóbb dolgok mégis Enyeden és Zarándban történtek. A két forró lélektűzhely úgyszólván pontrólpontra egyképpen nyilatkozott meg. Holott a világon semmi előzetes tanácskozás nem esett meg közöttük. Mégis úgy döntöttek, hogy a császári kommisszáriushoz küldöttséget indítanak. Értessék meg az altábornaggyal, hogy a vármegyék eddig sem tettek semmi törvénytelen lépést. Csak a diaeta hosszas nem léte miatt szokásból kiment törvényeket akarták erőbe hozni. Ezért is állhatatosan megmaradnak határozataik mellett, és osupán a fegyveres erőnek lesznek kénytelenek engedni.

Mire Zeyk Domokos idáig ért fejtegetésében, már felugrott az asztalra és onnan deklamált. Néhány izzadságcsepp is lefutott sápadt, kicsit szeplős arcborán, kék erekkel átfutott halántékán.

— Tisztelt atyámfiai, jól értsük meg! A revolúciónak legbizonyosabb szímtomái azok, ha távol lakó hazafiak anélkül, hogy együttesen tanácskoznának, mégis egyet gondolnak és cselekszenek! Az eszmék most együtt járnak nemcsak hazánkban, de egész Európában!

A termet homály takarta. Csak a szónoklónak alulról megvilágított, sovány arca és a közvetlenül körülötte könyöklők körvonalai világítottak. Távolabb a hallgatóság már beleveszett a gyertyák és egy-két

lopva szívott pipa füsthomályába. E szavaknál azonban a mélyfigyelmű csendben valaki az elmosódó tömegből előre lépett. — Közepes termetű, hamvas gesztenyehajú fiatalember. Semmitmondó képe, kissé fél-szeg mozdulatai nem sokat ígértek. Csak álmatagul felnyíló pillái alól tekintett ki oly sajátos szempár, mintha fátyolosan és mégis áthatóan mintegy a látottak, hallottak mögé, a dolgok utolsó értelmébe pillantana.

Darabos hirtelenséggel emelte fel jobbkezét.

A szónokló kérdezve meredt a tiltakozó mozdulatra.

— Szót kérek, atyámfia. Te mondád imént, hogy megyéink nem tettek törvénytelen lépést — amint hogy nem is tettek! — És akkor nincsenek revolúciós szimp-tomák. A revolúció a törvényszerűnek felforgatása!

A szavak egyszerűen, nagyon is érthetően hang-zottak.

Parázs vita támadt. A hamvas gesztenyehajú ko-nokul védte álláspontját és azzal az erdélyi politikai mozgalmakat. Mindaz, amit a vármegyék követelnek és amit itt-ott meg is valósítottak: mint a tisztújítás, főispán-választás, országgyűlés egybehívása, a katoná-és adóügyek diaetális rendezése oly ősi jogok, melyek-nek a forradalmi lépésekhez semmi közük, és Isten mentsen, hogy a hazának valaha is köze legyen a for-radalomhoz! Szász Károly soha oda nem adja magát revolúciós megmozdulásokhoz!

A beszélő színtelen arca átizzott. Fátyolos szemé-ben mélységes, a lélek háttéréből előparázsló tüzek bolydultak fel.

— És az új egyházi főigazgatótanács organizá-ciója? Az sem forradalmas megmozdulás? Márpedig ez igazán Szász professzor alkotása. Konzisztórium-i ti-toknok szerepében készítette!

— Ha így igaz, akkor nem lehet forradalmas. Ő ellene van minden erőszakos lépésnek.

A háttérben fontoskodó kappanhang szólalt meg:

— Instálljuk szépen a vitatkozókat, beszéljenek világosabban és mindközönségesen a jelenlévő személyekhez! Itt valamennyien okulni akarnak, és ahhoz kellenék alkalmazkodni!

Tóásó újból elődugta képét a gyertyák fénykörébe.

— Tisztelettel én is az ökeme szavát szóлом, s kérem szeretettel legjobban tájékozott társainkat: világosítsanak fel minket az organizáció mibenlétéről. Annál inkább, mert annak végrehajtásánál, amint hallók, a haza tőlünk ifjaktól is elvárja a magunkét.

— Igen! — fisztulázott újból egy okvetetlenkedő és meglepődött hamis hang a háttérből. — És mi lesz a *mi* szerepünk benne? Halljuk!

— Átadom a szót! — ugrott alá Zeyk úrfi a rögtönzött emelvényről. — Közkívánatra Zsigó atyánkfia fejt fel a tisztelt egybegyülteknek az új egyházi organizáció mibenlétének fontosságát!

A színtelen és lágypillantású legény nem hágott fel, csak megállott az asztal párkányánál. Szája finom rángásokkal remegett, fejét kissé behúzta válla közé. Szinte púposnak tűnt fel így. Úgy védekezett, mint a sún.

— Nem vagyok szónok, — szabadkozott ügyefogyottan — és a mai este előadója határozat szerint Zeyk Domokos! Mi csak az ellenvéleményt képviseljük.

— Te állasz legközelebb professzor Szászhoz, — szólt vissza Zeyk úrfi némi enyhe irígységgel. — Aztán öregebb politikus is vagy nálamnál!

Jóízű, kacagós hang bontotta most meg a tárgyalások komoly, szinte ünnepélyes menetét.

— Hogyne! Már fika korában rángatta a csengetyűkötelet! Korán feltette magában, hogy szava megszibe hallatszódjék!

Tóásó emlékeztető szavaira sokan megvidámodtak. A színtelenképű nekipirult. Ezzel a csengetyűrángatással időtlen idők óta bosszantották.

Tóásó kint lingárolt a kúrián, amikor valaha Zsigát behozta édesanyja a kollégiumba. Ott várakoztak ketten a harangláb árnyékában. Akkora volt az ujonc, mint egy papik. És ácsinkózott a csengetyűkötélre, csakhogy el nem érte! Hát éppen akkor fordult bé professzor Szász a nagykapun, s meglátja a gyerkőcöt a haranglábban. Ölibekapta s megbiztatta: Húzzad öcsém! És Zsiguca húzta! De hogy húzta! Félreverte, mint égéskor... A klasszisokban incendiumot kezdtek kiabálni, s a vénlegények futottak a jégszeges gerundium-botok után...

— Én voltam az eset hites tanúja! Hát most csak beszéljen ökeme!

Tóásó lélekből, teleszájjal kacagott, hogy hatalmas, hibátlan fogsora tövig kiragyogott. Ámde hirtelenül hátra kellett fordulnia. Kiliti jót rándított kikoszlott-kopott tógáján.

— Si tacuisses...!

Ami azt tette, hogy ha hallgat, jobban teszi.

— Te mit gyámbászol éngem, komé? Ki beszéljen, ha nem professzor Szász famulusa?

Valaki hátul dobolni kezdett egy hatalmas pán-tosládán, úrfi-félén.

— Csend, rend, figyelem! Halljuk Zsigót!

A hamuszínű legény nyelt egyet, aztán belefogott mondókájába. Éppoly szürkén, színtelenül, -amilyen maga volt. De szavaiban is benne élt szemének átható ereje. Először megmagyarázta, mért oly népszerűek ma a kálvinista főkonzisztórium gyűlései. Miért tolong oda

a közértelemesség. Az alkotmányos élet ugyanis leszorult a márkálisokra és az egyházi életbe. Maga az egyházi főigazgatótanács azonban új alapon való felépítést kíván. A régi szervezet szerint abban a vezető világi pozíciókat mindig a kormányzók illusztris kálvinista tagjaival töltötték be. Az Ausztriai Ház rövidlátó politikája azonban odáig vitte a dolgot, hogy tíz kerek esztendeig nem volt egyetlen kálvinista kormányzói tag sem, s azután is csak Katona Zsigmond úr. Ez a szűkeblűség és törvénytelenység azzal bosszulta meg magát, hogy a főkonzisztórium dolgaiba a kormány részéről senki belé nem szólhatott többé, mert nem képviselte ott senki. Elölülőit, tanácsosait független és nem hivatalnoki sorból való személyekből választhatta. És ez jól volt így! A kormányhivatalnokokból álló főkonzisztórium úgyszólván bürokratikus csúszott-mászott a felsőbb akarat szerint. Ettől 1827 óta szépszerével megszabadultak. Bethlen Imre gróf tanácsára akkor óriási főtanácsot szerveztek, arisztokratikus alapon. Ebben a püspökön, generális nótáriuson, direktoron, espereken, professzorokon és más dignitáriusokon kívül minden tekintélyesebb nemes férfiút bevettek patrónusi címen, ha egyházáért kész volt áldozni... Ezt a határozatlan számot kell most aztán csökkenteni, a főtanácsot határozott számú testületté tenni, hogy könnyebben alkothasson. A bürokratikus főkonzisztórium csödbe jutott nemcsak azért, mert elfogytak a gubernumban a református hivatalnokok, hanem mert addig is, míg akadt belőlük szemszúrásból egy-egy, azok soha semmi gravament orvosolni nem tudtak. Az arisztokrata elgondolásé pedig, mely minden nemesnek utat nyitott, túlméretezte a testületet. Most hát demokratikus megoldás fog győzni. Kötöttszámú patrónusokat akarnak behozni a főtanácsba, mégpedig választás útján, kötött időre.

— A választók: maga a nép. Minden családfő, rangjára való tekintet nélkül. Választott pedig lehet az olyan érdemes személy is, ki nem tartozik a populus Werbőczyanushoz, és kívül áll az alkotmány sáncain!

A kamarán helyeslő moraj futott végig. Zeyk úrfi hirtelen megint kiugrott a hallgatóságnak elejébe.

— Úgy? Vívát? Vívát népképviselet? És ez nem forradalmi újítás?

Félretaszította Zsigót, aki oly szépen kifejtette azt, amihez neki magának nem telt volna türelméből. A hamvashajú szerényen, sőt megkönnyebbülten állott vissza a névtelenségbe. Átadta a szót.

— Atyámfiain! — vette fel Zeyk úrfi a fonalat, — keetek mind jól ismerik a hazahistóriát. Tudnak-é hát benne valaha is népképviseletről? Zsigó, megfogtalak! Én úgy érzem, nagyidőknek, gyökeres változásoknak menyünk elejébe, és ez az organizáció lesz első lépés a haza politikai demokratizálása felé. Éppen ezzel kapcsolatban kívántam mára összegyűjteni Társalkodási Egyesületünket. A népképviseleti rendszernek szüksége van a mi ifjú erőnkre és lelkesedésünkre.

— Halljuk, halljuk!

— A szegény magyar népet, mióta a világ világ: először most fogják megkérdezni: kiket kíván magának fölébe vezetőkül? Kikre ruházza akaratát országos dolgokban? Nagyon nagy vereség volna, ha ez a nép most úgy járna, mint a pincébe zárt, amikor elsőül napfényre eresztik: tántorogna és idétlenkednék. Nehogy tehát a szózatolással bárhol is anomáliák történjenek, nehogy azt mondhassák az ellenkező akaratúak, hogy imé, a nemtelen nép méltatlanul viselkedett, s nem érdemes az emberszámba-vételre, nekünk fiataloknak kell vállalni a feladatot, hogy kimenjünk a falvakra és a föld népét kioktassuk a viselkedésre. Ezt már

most, scholabeli időnkben meg kell kezdeni, és aztán folytatni a nyáron át, kiki saját lakóhelyén, egész a választás terminusáig, ami tudtommal nyár közepén lesz.

Tóásó ismét kacarászni kezdett.

— Jaj, bizonyisten! Mind ismerem a falusiakat a környékből, a légációból. Itt is, Fiafalván is. Úgy kitanítom őket, mindenikből esperest csinállok!

Kiliti újból megrángatta.

— Nyughass már tőlem, — tépte ki magát Tóásó.

De akkor valami hunyorítást vett észre kenyeres-pajtása szemében, ami meghökkentette. — Mi a fene bajod van már esmént?

— Kemence van a házban, komé.

— Itt? — És Tóásó gyermeki bizalommal mutatott körül a fülledt, homályos kamarában, melyben dominált a csizmák fonnyasztózsírszaga, a gyertyák faggyúbüze és amelynek szegleteit gömbölyűre tömte be a komisz füst.

— Emlékezz a budizókra!

Csakugyan, Szóts Jóska, Vajna Imre és Sidó János, akik hajdani fika korukban kivonták magukat a Wolkenstein hadnagynak rendezett macskazenéből, most ott kuksoltak — és megint hármashban! — egy ruhásládán a leghomályosabb mélyben. Ez a nagy egytetértés tette gyanússá őket Kiliti szemében.

— Mint a kamara végén a gutta, úgy kucorognak. És felszínak mindent magukba, mint a mesebeli tyúk! Aztán ne félj, most «szídd fel bélem a vizet, hogy ótsa el a tüzet,» s holnap «ereszd ki bélem a vizet,» a legrosszabb helyen!

— Jaj komé, de gyanakvó a természeted! Sze akkó'se-árulkodtak, mikor megcsíptük őket a budiban!

— Az a baj, hogy éppen akkor nagy a szíved, mint a szád! Kiuzsukáltad Kemény Zsigóbból és Zeyk

Domokosból az őszinteséget, pedig jobb lett volna a kirándulások dolgát csak egynehányad magunkkal megbeszélni, eltervezni és minden dobszó nélkül indulni meg a feladatban.

Tóásó vakarta fejét.

— Te olyan fene óvatos nagy pócegér vagy. Mióta fennáll a schola, még sohase nem akadt áruló az ifjúságból!

— Eccer lesz, ami nem vót!

Az alacsony ajtó nagyot zökkent a métermély fa-keretben, aztán felpattant és hátravágódott a falnak. Ez nem tűnt fel azonnal, mert a termen még mindig eluralkodott a tanakodás. A zsvaj felett csak lassan gurult át a hátrább adott szó.

— A rektorprofesszor... és a rücsi feszület!

Utóbbi díszítő jelzöt Péterfi Albert nyomban megkapta, amint a scholába beköszöntött. Ujjnyi vastag, gömbölyű homlokráncai, keserves szájvonásai ugyanis a mezőségi fiatalokból azt a véleményt csalták ki, hogy teljesen olyan, mint a hírhedt ikon. Ennél irgalmatlanabb, rücskösebb szentkép még nem állott soha, sehol az útfélen.

— Az ángyuk térgyit, hát ezt a két vészmadarat ki vezette nyomra? — csikorgatta Kiliti.

— Mi történik itt? — kiáltotta el magát Baritz, valóban elképedve.

Nagy mozgolódás támadt. Az ajtó körül az ifjak helyet adtak a belépőnek, Zeyk úrfi pedig eléjükbe ment.

— Társalkodási Egyesületünk bizalmas okuló óráját tartjuk, — szólta udvarias bokaösszecsapással.

— Keed ugyan hamarsággal élére került ezeknek a... hm, mondjuk na, okulóknak!

— Engedelmeivel clarissime, csak azért, mert már

Kolozsvárt is tevékeny részt vettem az ifjúság mozgalmában!

— Mely mozgalmak bizonyos consilium abeundi-val végződtenek!

— Rámnézve csupán!

— És kire nézve nem?

— Az ügyre nézve.

— Az itt folytatódik, he? — morgott Baritz.

— Itt és mindenütt a kisebbik hazában, clarissime.

— Na, adnék én virgácsot neki! De ez most nem ide tartozik. Hanem az igenis: hogy a kaszinózás szűnjék meg ebben a minutumban!

Péterfi Albert az ajtó mellé állott pandurkodva.

— Oszlás! Itt a szemünk láttára! Mindenki, aki nem lakik a kamarában, távozik!

Baritz megrázta busa fejét, deres fürteit.

— Szavunk parancs, ellenszegülés nincs, és így felvigyázat sem szükséges. Nyugodalmas jóéjtszakát, dominék!

Megfordult s teljes méltóságában indult kifelé. Péterfi azonban még mindig farkasszemet nézett az ifjakkal. Szinte valamennyinek arcán ott ült a kényszeredett, talán keserű mosolygás, amellyel megvert, megalázott gyermekek szokták magukat a méltatlanságért kárpótolni.

— Mi van itt vigyorogni való? — förmedt rájuk Péterfi Albert.

— Örömünkben vigyorogtunk! — vágott vissza Zeyk úrfi.

— Micsoda örömük vagyon?

— Életünk legszebb napja ez, professzor uram!

— Miféle idétlenkedés ez megint?

— Csak őszinteség, engedelmével. Szegényes egyesületünkben ma egy professzor és egy rektorpro-

feszor szerencsétettek! Erre aligha volt máig példa!

— Erre az orcátlanságra valóban soha! — Ezzel csattant be az ajtó Péterfi után.

... Zeyk Domokos vidáman vállalta a karcert, azaz «pizskiriát», melyet a professzori bírói szék reá szabott a tiltott gyűlés összehívásáért és nyelves magaviseletért. A büntetést is nagy visszaperléssel vette tudomásul. Miért volt tiltott a gyűlés? Mert a professzórátus húzza-halasztja az Egyesület működésének jóváhagyását. Holott ők már gyűjtik a pénzt a cenki grófnak küldendő aranypennára!

«Pizskiria, kicsiház,
Zeyk Domokos, mi' csiná'sz?
Nem csinállok egyebet:
Fogdosom a legyeket!»

Igy szólt ma a nóta napestig a főgrádics alá épült karcer előtt. A professzorok elhitték, hogy ez a fogolylyal való ingerkedés.

Csakhogy most Tóásó, miközben néhány fikával fúvatta a nótát, lábujjhegyre állva, besziszegte a rácson:

— Czirjékhez megérkeztek a bécsi bútoros kocsik. Mi van a paskillussal?

— Kapott Kiliti jó parittyagummit?

— A holdba is fel tud lőni veled!

Zeyk Domokos kicsit szeplős keze, ideges ujjal kinyúltak a rács között. Cédulácska pottyant ki Tóásó elejébe. Éppen most ment át a kúrián egyik felügyelő jurátus. Tóásó is belefogott hát a gúnydalba, és csak kamarájában bontotta ki a galacsinná gyúrt papirost:

«Bécsi tükkör, selyem szófa...
Való neked akasztófa!»

— Tell Vilmos-i lövést inspirál, oly kitűnő — határozott Kiliti.

Hónapok óta folyt a játék. Czirjéknek minden tört

cserepét kikurkászták, megverselték, és a verset kavicsra kötve beparittyázták a vármegyeház udvarába. Nemrégiben azonban Péterfi László is kapott egy golyóbist, melyen csak ez a rejtelmesen mélyértelmű latin mondás állott:

«Si non caste, cautel»

Ami annyit tesz, hogy ha nem tisztán, hát titkon...

Május közepén kezdtek készülődni a jogi kurzus hallgatói a népoktató kirándulásokra. Zeyk Domokos kifőzte, hogy ő éppen Gáldtőre megy ki, Bethlen Imre falujába. Ifjúi támadó kedvét a dölyfös és maradi főkurátor személye régóta izgatta.

Az indulást egy vasárnapi hajnalra tervezték. Szombaton délben azonban rektori körlevél járta meg úgy a klasszisokat, mint az akadémiai tanfolyamokat. A scholába már régebb megérkezett a guberniumtól a szigorú leirat, ennek kihirdetését most hamarjában igen sürgősnek találták.

E szerint a felséges uralkodóház rendeletéből ezentúl minden scholabelinek büntetés terhe alatt meg kell jelenni a vasárnap délelőtti és délutáni istentiszteleteken. Aki bármely könnyelmű okból ezt elmulasztja, az első ízben elveszti kedvezményeit, másodszor pedig eltanácsolást kap a kollégiumtól. Miközben Péterfi László felolvasta a rendeletet, Zeyk úrfi hirtelenjében egy szelet papirostra felrótta: «Nekem nincsenek kedvezményeim, tehát nyugodtan megszökhetem. De te komé, kérezz el, mert velem jössz!»

Ez a cédula pillanat mulva Tóásó elé reppent.

Tóásó tehát felemelkedett szokott ragyogásával széles, csontos ábrázatán. Meginstállta a professzort, jegyezze őt elő azok közé, akiknek a templomi lustrálás idején komoly okból szabad lesz hiányozni.

— Nekünk szent küldetésünk van holnap — szekundált Tóásónak Zeyk úrfi.

Péterfi erre mitsem válaszolt. Tóásóhoz fordult.

— Keednek is, domine?

— Igenis, instállom alásson, — nyelt nagyot s boldogat Tóásó a szépen hangzó szavaktól meghatódva.

— Tudjuk, mi ez a szent küldetés. És keed is tudja a közmondást: Túl a vizen Tyukadon, itthon ülsz a...!

Nem először hallottak mosdatlan, lepcsés beszédet Péterfi László szájából. De még soha így egyenest nekik címezve. Az ifjúság megdermedt. Senki meg nem nyikkant. Csak Tóásó lelt szavára, mint mindig.

— Bizonyisten, — fogadkozta — professzor Szász úgy beszél mindig velünk, hogy azt a legtisztább szűzleány is pirulás nélkül hallgathatja!...

— És ha az ég leszakad, én kimegyek Gáldtőre s te is velem, — szólt Zeyk Domokos óra után Tóásónak. Most már csak azért is! Majd eszed az enyimet év végéig, ha elvonják a cipódat!

...Az ifjak templomkerülése az iskolai bfrói szék elé került. Szász nyíltan felemelte szavát az Ausztriai Háznak most hirtelen előrángatott rendelete ellen. Támadta először is azért, mert az uralkodónak semmi beleszólása az egyház belső lelki életébe.

— Felnőtt, értelmes ifjúságot nem lehet és nem szabad szankciókkal kényszeríteni a hit gyakorlataira. A szívnek alázatos sóvárgása, a ceremónia önkéntes, zavartalan belső átélése nélkül nincsen megigazulás. A parancs ránk nem vonatkozhatik, és elvetendő. A büntetés az Isten-eszmény megalázása volna, akit nem a karcertől és éhségtől való félelemből, hanem mint Krisztus kívánja, lélekben és igazságban kell imádni. Az Ausztriai Ház eltartóztatja ifjainkat a kül-

földi hittudományi főiskolák látogatásától, ugyanakkor pedig kényszerűségből való áhítatot terjeszt. Tudatlan és vakbuzgó embereket akar nevelni, mert azokat könnyebb járomba hajtani, és despotizálni rajtuk inkább lehet.

Péterfi Albert arca mint a mángorlás előtt ide-oda nyujtogatott kendő, keresztbe-hosszába vetette a gömbölyű ráncokat. Szeretett volna visszavágni. De bátyja sötét vigyorral intette:

— Sohse bánts! Csak hadd produkálja magát az advocatus diaboli!

Az ifjak aztán schola-fogságot kaptak az esztendő végéig. Tóásó és Zeyk Domokos pizskiriát is egy napra, étlen-szomjan.

...Már csokorba szedett epret hordtak haza a fikák a kiránduló délutánokról, amikor Kemény György egyszer félreszólította Zeyket.

— Tegnap este — újságolta rémült előérzetében, — a patika előtti padon ott láttam a rücsi feszületet Hamari depótkommandánssal.

Hamari János végezte mostanában a verbungot, miután Wesselényi véget vetett a katonafogdosásnak. Azelőtt is ő sugalmazta a módszereket. Mindenki tudta, hogy ő juttatta akasztófára a bükkösi Beke Marcit is, miután a kacorral megkéselt pandur belehalt sebébe. Híre járt, hogy az akasztás után a kommandánst a deákok meglesték, lepedőt húztak fejére és jól eldöngették. Ámde a kapitány másnap már lóra ült, és felvágatott a Magyar-utcán, körülnyargalt a piacon. Ki hiszi el így, hogy teste kék az ütlegektől, mint a szilva?

— Valami úgy szorítja a torkomat, mióta azt a kettőt együtt láttam.

— Tóásóra gondolsz?

Döbbenve pillantottak egymás szemébe. Tóásó nem nélkül való jobbágyfiú. De lehetne akár nemes

is: minden gránicra való legény besorozható, és köteles a vakációban a jelentkezéssel.

— Legalább ne vitted volna magaddal Gáldtőrel Kígyó nem felejtí farka vágását! — Gondolj Imre bácsira!

— Vagyis...

Elhallgattak. Megkapaszkodtak egymás kezébe. Zeyk úrfinak rángatózni kezdett a szájaszéle.

— Te, nem lehetne mindjárt útravinni nevelőkép valahova külhonba?

— A passzus Czirjék referátuma szerint osztódik!

Sokáig tanakodtak. Csak egy módot találtak megmentésére.

... A dimisszió a schola és a város nagy, közös ünnepe volt. Ilyenkor kapták meg az ifjak az első Kováts professzornak, a mostani Kováts nagybátyjának hagyatékából járó gazdag könyvjutalmakat. Maguk viszont bemutatták előhaladásukat a szép művészetekben. A banda, a harmónia, a legkitűnőbb oratórok, mind szerephez jutottak. A fikák kertészeti tudományukból cenzuráltak. Az egész ünnepség alatt tálcáról kínálgatták a közönségnek a saját tábláikban nevelt virágokat. Rózsa- és liliomszaga volt a kibúcsúzó ünnepnek!

Százával sereglettek egybe ilyenkor a hazából a főházbéli és egyszerűbb szülők, de a városi polgárságból sem igen maradt otthon, csak a beteg és a földnyomorék.

Amikor ezidén a diáknép megindult a várpiacon leszúrkált cserefa-allén át a templomba — Tóásó hirtelen orrára szorította nagy tarka zsebkendőjét. Megtorpanva kiállott a katonásan lépkedő kettősrendből, és visszafordult a schola felé. Hazaérve sebtiben ledobta szűk, foltos és zöldfakó tógáját. Viseltes polgári ruhát hordott alatta, amelyet a publikusok szok-

tak elajándékozni. Tanácstalanul körülnézett a kamarában, melyet annyiszor sepert ki mint szolgálja. Egy könnyet morzsolta el öklével szemegödrében. Aztán kifordult a pódiumra, és átugorva annak ablaktalan félkörívén, rohanvást vette magát az iskolakertnek. A titkos, tilos hágókat átrepülve kint termett a temetőben. Ott aztán ólálkodva egy kerítéshez osont, és a deszkák résein át bekémlelt abba a Varcagás-utcai kispolgári udvarba, mely semmikép sem vetekedhetett az Isten Báránnya-porta várkertjével. Csak a fából rótt filegória volt ugyanaz, mely hajdan a Szentlélek-bástya alatt Köteles professzort rejtegette csendes alkotó óráiban. Ezt a filegóriát Lujzika mentette magával a szerényebb szállásra.

— Apai öröksége! — gúnyolódott vele Rebeka, hogy úgy ragaszkodott a már rozszant lugashoz.

Tóásó megkopogtatta a kerítést, amire a napos küszöbön varrogató Dadus először morgott valami rendreutasítást, aztán mégis csak előcibikelt, és átkukucsált szokott leskelődő likán át.

— Jaj, domine Tóásó, mit rémíti az embert! Kopogtat a temető ódalából! A szentet is megéjjesztené véle!

— Lelkem Daduskám, a föld alól is küldje nekem ide Lujzika kisasszonyt! Mondja meg: úgy kérem, mint az Úristent!

— De nincs idehaza senkifia! Csak Ágnes kisasszan, s ő fekszik. A tekintetes asszan Lilla kisasszannal a dimisszióra ment, Lujzika kisasszan pedig virágot vitt fel az úr sírjára.

Dadus egyszerre csak észrevette, hogy a kerítésnek beszél. Hamar keresztet írt magára.

— Eiszem, mégiscsak a kisértettye vót az ebszülte deáknak! — dohogta.

Nem mert utána kémlelni!

Tóásó majdnem bukfenceket vetett örömében. Ill'a berek, mint a nyúl, nekiszaladt a hegynek. Pillanatok alatt termett fent a temető kiugró ponkján, ahol kápolna-forma, klasszikus emlékmű homlokzata hordozta a rózsaszínű márványtáblát:

«Emlékezetére, hogy szívből tisztelték — Hálás tanítványi könnyek közt emelték.»

A sírfelirat aranyozott betűi szikráztak a délutáni verőfényben. A szerény mauzoleum előterében a kis virágoságyas kékllett a bokros-fürtös lobéliáktól. Azt kapálgatta kereken Lujzika. A csontkemény földön ütemesen csendült a szerszám. A padon néhány patyolatrózsa fejecskeje piroslott.

— Lujzika kisasszony, — szólította meg az ifjú halkán, igen halkán, nehogy megijessze.

A leány felpillantott. Rémülten el is akart húzódni, mert első percben aligha ismert rá a gérokkos Tóásóra, akit pár esztendeje megszokott a maga szűk és zöldesbe játszó reverendájában.

— Honnan és hogyan kerül kegyed ide? Dimiszió idejében!

— Én már dimittáltam, s eljöttem kegyedhez az útlevelemér!

Rátalált tréfakedvére és mosolyára is egyben, mely napok, sőt hetek óta lefonnyadt csontos arcáról.

— Csak ne állanék tükön, ó Istenem, csak leülhetnék kegyed mellé ide a kicsi padra, mint amikor hajdanában, a bástyába jártam a csepegő mécseszsírért a szalonnák alá... Most már bevallom, azután is, amikor a priváta-díjaimból telt vóna gyertyára. De nekem kedvesebb vót annak a zsírnak a jó füstös bástyaszaga!

— Mint édesapámnak — merengett el a lány, és szeme könnyekkel telt meg.

— Jaj, nem ríkatni szerelném, még itt a drága professzor urunk sírhalmán se! Csak azzal akarom megvigasztalni, hogy én tudom, miér' kerüli a világot, és hogy miér' jár csak a temetőbe még imádkozni is.

Lujzika elpirult s eltakarta arcát.

— Tudom, hogy szégyelli kegyed s szégyelni valónak tartja a kegyed édesanyja is, amért a professzor úr halálának reggelén csak *úgy* futott végig a piacon...

— Ne bántson, instállom szépen, ne bántson! — nyöszörgött a leány.

— Dehát én szíves jóindulatból mondom ezeket, drága jó Lujzika kisasszony, s esdeklek, ne érezze sértve magát az én ügyefogyott tempóimtól! Éppen azt akarom most megvallani, hogy addig mint a testvéremet, úgy szerettem, de azóta nagyon is megesett a szívem azon, hogy ilyen igen nagy érzéssel volt édesapja iránt... Anyám szegény úgy tanított, hogy aki szülőbecsülő, az *mást is* meg tud becsülni... jaj, de miket össze nem beszélek, amikor senki-semmi vagyok s földönfutó. De mielőtt elfutnék, itt, ezen a szent síron meg akarom tudakolni: tudna-é egy kicsit imádkozni értem, hogy ne váljak a császár rabjává!

Lujzika szelíd hálával pillantott az ifjúra, aki oly kétségbeesett várakozással nézett le rá, mintha élete felől lesné az ítéletet.

— Szegény édesapám nagyon kedvelte kegyedet, — tette meg szerény és szende kerülővel a viszontvallomást. — Az ő emlékéért... de nemcsak azért, hanem átaljában is... imádkozni fogok a kegyed javáért!

— Akkor instállok egyet az ő virágaiból! -- És Tóásó rámutatott a patyolatrózsákra. Keze úgy reszketett, mintha nagy félelmek után volna. Lujzika átadott egy félignyílt, nagyillatú bimbót, de visszakapta kezét a hálacsók elől.

— Jaj, csupa agyag vagyok a gyomlálástól!

— Szent agyag ez, amibe a boldogultat temettük — szólt az ifjú áhítattal, és mégiscsak kezetszólt. Aztán kiegyenesedett, szinte nyujtózkodott, és körülpillantott. Arcát fényesre sikálta a mosoly meleg verőfénye. Övé volt a világ!

Futva megindult. Az Órhegy élén, túl a temetőn, a schola szőlői alatt. Ott ahol egyszer a fogdosott katonák szomorú dalát énekelte a szüreti estén, most más, vidám nótája kelt:

«Ej-haj, de nem bánom,
Nekem is van virágom.
Sej-haj, de leszakítom a nyáron!»

Itt elmetszette a forduló szellő a nóta szavát.

... A két Péterfi ezalatt csodálkozva meredt a templom professzori díszhelyéről a jelenetre, amikor Tóásó helyett Kiliti vette át annak testimóniumát. Barátjának, mint mondá, eleredt az orrávére.

A hazavonuló, nótázó, kurjongató diákok harsogva kacagták el később a minden rendű-rangú szekereken, hintókon és háttas paripákon, hogy az ünnepély végén Péterfi László berontott a Berna kamarába, és ott Tóásó után szimatolt. De csak keshedt tógájával találkozott, meg rossz süvegével, melyeket Zeyk Domokos egy polcra való keskeny szalmazsákra húzott rá. A bábót aztán ráültette, háttal az ajtónak, Tóásó üres ládájára. A professzor előbb ráördített, s aztán berúgott a maskarába! Soha senki nem találkozott többé Tóásó György nevével. Sokan, sokan tüntek el akkortájt a gránicra való végzett ifjakkól, ha ki kellett már lépniök a schola szabadságából. De Tóásó még tartozott volna néhány esztendővel a scholának és a tudománynak.

Testimóniumát Kilititől egy Bánffy úrfi kérte el és gondosan elpakkolta a maga címeres holmii közé.

Tizennegyedik fejezet

JEGYKENDŐ A POCSOLYÁBAN

A kisebb haza vénje esti feketére hívta meg legszorosabb barátait az óvárbeli Bocskai-házba. Szokott módján, a széles török pamlogon heverészve látta őket vendégül. Ez nála nem volt figyelmetlenség vagy udvariatlanság, hanem a bizalomnak jele. Az ő kényelmessége életforma számába ment. Úgy tartotta be, ahogy más valami jelvényt tűz fel, drága köntöst ölt, ha ünnepel. Szólás-mondás járt róla azzal kapcsolatban is, hogy nem cirkumforált. Soha sem volt vándorpatrióta. «Ült, mint Jupiter az Olymposon». — Tudták okát, és tisztelték is gyengéjét.

Ifjúságában az udvari kancellárián szolgált, és akkoriban a flaszterszint szerette a mágnások kedves falusi zöldje helyett. Első gavallért játszott Bécsben, és gyakran lefőzte ebben még a nála jóval idősebb Krakowiczka grófot is. Csomó előkelő és alantas női sorson tiport keresztül, gondtalanul fel sem fogva, vagy mérve akkor a tetteinek nyomában támadt szenvedéseket. Csak vagyonban nem tudott lépést tartani a pazar lenyeggel. Ennek mintha titkos aranyforrásai lennének valamerre.

Amikor János gróf már kridázott, vagyis nyakára hágott az apainak, Dániel nagybátyjának halálával hirtelen megkapta ennek rátestált örökségét. Hozzá el-

nyert feleségül egy szép, még szinte csak serdülő kisasszonyt is. Jó gyermekek áldása következett — mintha Polykrates gyűrűjét viselné. Ekkor felesége, alig harminc évesen kórjadozni kezdett. Ismeretlen betegség sorvasztotta. Bethlen János azóta úgy élt mellette, mint akit összezártak egy lassan haldokló virággal. El nem mozdult mellőle, és kedvéért megszokta a fekvést, a mozdulatlan tengő-életet. Szívsebe mély lehetett, bár soha senki panaszkodni nem hallotta. Rebesgették a beszerceiek, — oda költözött be Vajdakamarásról a jónevű szász doktorokért — hogy régen megpattant szívekért... talán anyja sokat búsított életéért is: vezeklésül reámért keresztnek tekinti az ártatlan feleség balsorsát. Ám a boldogtalanság sokmindenre tanít. Bethlen Jánost idejében rászoktatta: eszmélkedni, türni és tekintettel lenni másokra. Ezért számíthatott ő valóban «vén»-nek a négy között, akikkel azon február eleji estén kolozsvári otthonában elvitakozott. Mióta elsőnek utasította vissza a gubernium által felkínált törvénytelen adminisztrátorságot, Wesselényi forró és ünnepies baráti csókkal avatta a haza és alkotmány keresztés vitézévé. Még egy nagyszerű hadmozdulat következett erre Bethlen részéről. Kimondatta a kolozsvármegyei közgyűléssel, hogy ha féléven belül nem lesz diaeta, akkor többé nem fognak engedelmeskedni a törvénytelenül országgló kormányzéknek. A határozat annyira eltalálta a lényegest, és a harcmódor oly egyszerű, becsületes és kérlelhetetlen volt, hogy hazaszerte megéreztek egyet az ocsúdó akaratok: Erdély ügyeinek kristályosodási folyamatában Bethlen mint a fonál ereszkedett le. Nem csillogott. Nem is vált ékes jegeccé. Csillogtak helyette Wesselényi, Szász és Kendeffy. Ámde ő lett a láthatatlan gerinc, amely köré csoportosulni lehetett. Ma este megpendítette, hogy Wlassics

amilyen csendben hagyta el most decemberben az országot, oly biztos, hogy nyolc havi ittléte alatt átlátott a dolgokon, és a hazafi pártra nézve nem térszen kedvezőtlen jelentést a felségnek.

Wesselényi komoran csóválta fejét.

— Jánosom: te Wlassics altábornagy kezéből akarod megkapni igazunkat? Akit Bécs azért küldött ránk, hogy egy-követ fújva a kormánypártiakkal, növelje a széthúzást közöttünk, s a *divide et impera* elvével még jobban nyakunkba szorítsa az igát? Nekem Wlassics révén az üdvösség sem kell, ahogy nem kellett hajdan az úrbértörvény a Czirákyána-bizottság kezéből! Osztrák maszlag ez mind, és megfricskázása alkotmányos jogainknak!

— Nekem pedig a Belzebub sátán kezéből is kell a diaeta, mert anélkül soha nem törhetünk igazi célunk felé: a törvénytelen kormányzók megbuktatására! Az ördöggel való cimboraság miatt legfeljebb elkárhozom én, a magam személyében, ámde nemzetem üdvözülni az én kínjaim árán — tette hozzá csendesen kiderülő ábrázattal. De ez a derű nála nem volt mosoly. Mosolyogni csak felesége szobájában szokott, hogy elfedezze vele szomorúságát.

— Értelek, — szólt Kendeffy. — Értem egész politikádat. Látom a járószalagot, amelyen az altábornagyot megsétáltattad.

Szász csendesen figyelt a társalgásba. Nemcsak azért, mert legfiatalabb volt négyük között. Az a kor régen tovatűnt, amikor a középrendű nemesnek beleszólás jutott az országos nagy dolgokba. A megyén is csak *votum* számába ment. A pálcát a főnemesség tartotta kezében, mely kiosztotta maga között a vezető stallumokat és szerepeket. Szászt a Kemények nagylelkűsége vitte tovább egy lépéssel, mint amennyire más rangjabeliek juthattak. S ez szerénnyé tette őt. Azért,

amely bátor volt a fórumon, többnyire hallgatott, és csak okulni vágyott a magántársaságban, melybe tehetségei, de bizonyosfokú kegy is sodorta. A köz javáért mindenre készen állott; a maga kivételezett voltát nem használta fel saját tündöklésére.

— Valóban, az altábornagy szalagon sétált — bölintott a haza vénje, de az Igazság felé, és ez a fő. Sikerült meggyőzőnöm, mi az ő valódi szerepe, ha a katonához illő politikamentességre és a birodalom javát szolgáló tárgyilagos, elfogulatlan ítéletalkotásra törekszik a mi küszált erdélyi dolgainkban. Elértem nála, hogy nem a kormányhű talpnyalókkal érzett, hanem hogy az egész helyzet fölé, mint bíró emelkedett. Nagy feladat volt ez... de megvalósítható, mert az adott tényeken épült, és így megérte az izzadságot. Jó katona mindig ért a valódisághoz, és ismeri annak parancsolatait. Neki is elég volt a megyék május másodikai egyöntetű fellépése!

— Sakkot kaptam, — azt mondotta nekem — s hogy itt nincs más mit tenni, mint csakugyan egybehívni azt az Isztriából már úgymint megígért országgyűlést. Persze, azután az egyháztanács organizációjának felülről s váratlanul történt véghezvitele kicsit elkedvetleníti őt is, és a dolgokat is megzavarta.

Szász mélyen elpirult. Ez a pír még első ifjúságából maradt meg. Nyomban kiült rá, ha szívét hevesebben megdobbantották. Mintha óvó jel, «vigyázz» volna!

Wesselényi felforrt és kicsordult, akár a mérgeesen lobogó fazék.

— Te magad adtad az eszmét János, hogy az egyházi szervezetet helyezzük demokratikus alapról Kemény Diénesnél nincs mélyebben szántó jogi lelkiismeret kisebb hazánkban! És ő maga állapította meg, hogy főkonzisztóriumunk ősi szervezete még az 1709-

beli s későbbi változtatások átvizsgálása alapján is teljesen homályos. Ha már újjá kellett tenni, és választani lehetett az arisztokrata, bürokrata és demokrata megoldások közt: te mondad, hogy válasszuk a legszabadelvűbb megoldást, és fektessük kettős, népképviselési alapra! A családfők válasszák meg a kegyurakat, a kegyurak a gondnoki kart, mely egyik alap-alkotó része a konzisztóriumnak!

— Igaz. Eddig egy lépés hiba sem esett. Ámde hiba volt, hogy te Miklósom, rávetted Bodolla püspököt a pápai autoritás gyakorlatára — ki aztán egyszerűen megkerülte a közzsínatot, az egyházvidékeket és végrehajtotta a patrónusi választásokat mindezen fontos fórumok előzetes megkeresése nélkül!

— A siker igazolja a forradalmi lépéseket! — vélte Wesselényi.

— Éppen az, hogy túlságosan is sikerült! Negyvenen buktak ki a régi nagy patrónusokból! Való ugyan, hogy jóformán bitorolták a helyzetet, mert apáról fiúra szállt — s nem érdem szerint, az officium. De elvégre tettek is valamit az egyházért, nemcsak éppen terpeszkedtek a címeres, szőnyeges kegyúri templompadokban! Ha ez a szervezet előbbször átment volna a zsinaton, a traktusok akarátán, akkor nem zúdulhatnának fel...

— Soha át nem ment volna! Soha! A zsinaton a csúszómászó papok, a traktusokban világi urak buktatták volna meg!... Az üdvösséget a Belzebub ördög árán is! Csak neked szabad ezt vallani, de Bodolla püspöknek nem?

— No ezt most rámolvasod — bólintott Bethlen, — de nem én döntök ebben, engem hiába főzöl és győzöl le. A tiltakozó memorandum, melyet a nagyenyedi schola ebben az ügyben augusztusban az egyházi fő-

tanácshoz nyújtott be, nem érvén ott célt, alighanem tovább vette útját...

Kendeffy Szászhoz fordult.

— S te hogy érzed magad oly professzori karban, melynek minden tagja aláírta volt a tiltakozást a te szellemi műved ellen? Végre is te voltál pennája a biztosságnak, mely az új organizációt előkészítette — s a te hatalmas szónoklatod érdeme, hogy a többség által elfogadtattad!

— Egyensúlyban állok így Bethlen Imre gróffal. Egyedüli ellenfelem a kurátorátusban. A professzori karban meg én vagyok az ő egyetlen ellenfele!

— Szóval Bethlen Imre... — kapta fel a szót Wesselényi.

— Az augusztusi nagy kudarc és lepirongatás után, mely a főtanácsban érte, amilyen fejes és cinemintye, lerakta mérgét az altábornagynál, s tudtommal: nemcsak szóban.

— Az altábornagy szélnek eresztette Czirjéket, miért pártolná hát Bethlen Imrét? — mérlegelt Szász. Sehogy sem tudta elképzelni, hogy a rosszindulatnak ilyen könnyűk és biztosak legyenek útjai.

— Wlassicsnak nem tetszett az alsófehérmegyei üres megyekassza, de mivel tromfolt neki vissza a bécsi intrika? Czirjéknek azt hiszem, tetve is táncolt a változáson. Előlépett s jutalmazva is vagyon! Számfeletti tanácsnokság a kincstárnál... ez tán kutyaállapot? — Wlassics mindenesetre kikérte a főtanács elől-ülőjétől, Rhédey Ádámtól az új szervezetnek összes iratait. Nem saját fejétől, elhihetitek. S azok alighanem hamarabb Bécsbe érkeztek, mint jómaga.

— S mit lehet gyanítani az iratok s az ügy sorsáról? — képedt el Szász.

— A felség semmiképpen nem lesz elragadtatva a demokratikus választás kísérletétől... De ha éppen el

is veszítjük e ponton a harcot, elvégre az egész csak mintaiskola volt, a népképviselő legelső experimētuma. És hát mikor, miben sikerül az első kísérletezés? De egyszer mindent el kell kezdeni! Így Bethlen.

— Ti nagyon is előre siettek! — szólt Kendeffy elgondolkozva. — Ugyanbiza hogyan is állunk ott a néppel, ahol még a *nemzetet* is csak most költögetjük? S lehet-e szó ott demokráciáról, ahol az arisztokrácia arra szorul, hogy öntudatát valamikép felserkentsük — akár körme alá dugdosott tövises fájdalomatos módszereivel! Egyelőre elég lett volna a köznemesség érdemeiből válogatni a méltatlan patrónusok helyébe. Óriási nevelői munka lesz csak a hétszilvafások kipalérozása is!

Wesselényi fel és alá járkált — de most mint a cövek állott meg. Szava elcsattant:

— Nem lehet minden lépést ujjnyira kimérni! Az idő kezdi sarkantyúzni a dolgokat. És ez is reálitás. Pórnépünknek lelkiekben is állati sorsa! A nemesnek van rá lehetősége, hogy magától is megemberelje magát! Ámde más itt a főkérdés:

— Hisztek-é az erdélyi nemzeteknek és a nemtelen rendnek emberséges jövőjében? Vagy ti is valljátok azt a képtelen és szégyenletes állítást, hogy a mai jobbágyság őseinek bűnei miatt került pária-sorba? Szent Isten! Egy fajta ,amelynek atyáiból kilenctized bűnöző lett volna!? Ilyet kiagyalni, ilyen bélyeget sütni egy nemzetre, s még hozzá saját magunkéra! Valamit adni kell már a népnek! Vessétek szemeteket a bajoni parasztságra: nem fellázadtanak Bethlen Józsi ellen, és nem elköltöztek inkább más falvakba, valóságos exodust rendezve? Ott vagon Alsó-Fehérben Gáld, Kemény László előzvegyült házatája: nem gyujtogatják-é jobbágysai, holott mégcsak nem is sanyargatta senki őket? A vérben van már a méreg, a

kétségbeesés nadragulya-cseppje! Menenius Agrippa meséje ma már nem lakatja jól őket. Ember-számba kell venni a szegénységet! Vagy nem mulatta-é meg, hogy megérett az alkotmány sáncaiba való bevételre!?

— A nép persze hogy megérett! De nem ért meg az ország, az arisztokrácia és a történelem arra, hogy bevegye erőszakkal az igazságot. Látni fogjuk ezt az organizáció további sorsából — állította Kendeffy. — És mekkorát zuhan ez a nép, ha vissza áll a régi rend, és a választott patrónusok fúhatnak a plattenbe! Milyen megalázódás, kitaszftódás lenne!

— Ki merné velünk ezt megcselekedni?

— Bethlen Imre. Ő nem felejt, és körme távolba ér.

— Ezen azonban nincsen csodálnivaló! Olyan szégyenben, mint ő, senki sem maradt. A három konzisztoriális főkurátor egyike: és kiheppen a patronátusból tulajdon falujában. S még hozzá egyik szorgalmazója volt a főtanács átalakításának!

— Na de aztán csinált is skandalumot! — szolt a «vén» ismét azzal a sajátos kiderüléssel, mely rövid és csalóka, akár a felhők pillanatnyi vékonyodásakor támadó hirtelen, futó világosság.

Szász tovább is csak hallgatott. Mostanában enyhe kékes köd borult rá néha, melynek inkább szagát érezte, semmint színét látta. Talán Sipos Pálné temetési szertartásából maradt e ködnek egy paránya a gyászünnepélyen viselt gérokk posztójában. Vagy lelkének többé ki nem szellőző rekeszeiben gomolyodott volna össze az illat a problémával? Ámde ha csak szó-bajött az új egyházi főigazgatótanács organizációja, vagy ha éppen visszaidézte magában annak munkálatait — mindig ez a szag csapódott ki benne, és ülte meg idegeit. A tömjén, a hervadó, félig megfagyott télutói virágok és a felbomló test első, alig

fogható elmúlás-lehelletének fojtogató keveréke. Ez szorongatta, sarkallta előre munkájában, mellyel a társadalmi egyenlőség felé akart egy lépést tenni. És ez adta szájába most a felkiáltást:

— Egyet akarok megkérdezni tőletek, lelkiismeretem parancsára! Ha az egyházi főtanácsot elgáncsolják odafentről, de a diaetát megkapjuk: a törvényesen választott főkormányzók és a visszaállított alkotmány... ad-e nekünk keretet ahhoz, hogy törvényes úton megteremtsük a *haladó* Erdélyt? Nyit-e kaput nekünk a reformok, az igazi demokrácia felé? Jobbágyság, nem nélküli honoratiorok helyzetének méltányos rendezéséhez?

Wesselényi áttüzesedett. Hangja bongott, mint a kalapács és üllő összecsattanása.

— Először alkotmány, de aztán: reformok! Gyökeres újjátétele az avatag igaztalanságoknak! Erre vegyétek eskü-szavamat!

Ebben a percben felnyílt az ajtó a lakás nappalija felől. Főkötös asszonyfej jelent meg a nyílásnál. Bethlenné ápoló vénasszonyáé. Mögötte pillanatra a kisnappali kerevetére láthattak, ahol sok csipkés párna, selyempaplan közt, fejét feltámasztott karjára hajtva, törékeny nőalak pihent.

Beburkolva, körülpárnázva is: mintha dideregne. Arca sápadtan világított, száján, szeme alatt kékszilvaszínú, beteges árnyékok. Mellette, a kicsiasztalon félretett horgolás és egy tálcán az estebéd. De az asszony sem nem evett, sem nem kézimunkált. Nagy szomorú tekintettel bámult át a résen a pipafiüstös dolgozóba.

A házigazda eltűnt egy pillanatra.

— Ó Jánosom, egy falatom sem esik jól, sem lefeküdni nem tudok kegyelmed nélkül! Ez csak fonto-

sabb, mint a sok diskurzus azokkal a mogorva uraságokkal!

— Miért nem próbál itt szenderegni kicsit, míg bejöhettek?

— Wesselényi hangja átbúgja az egész házat. Tudja, Besztercén volt jó, ott oly csend volt a Schieferberg alatti szálláson... Jobb volna nekem, ha oda visszaköltöznénk... vagy éppen haza Vajdakamarásra!

— Visszaviszem, mihelyt nyílik az idő, angyalom!

...Csikorgó februáreleji nap tápázkodott fel későn, rossz kedvben Kolozsvárra. Fújta a Vlegyásza mérge a fagyos zuzmara-szilánkokat. A csizmák talpáról letapadó hókéreg domborúra púposodott fel a kollégium kőlépcsőin. Az auditóriumban összeült a főigazgatótanácsi nagy-gyűlés. A csak hébe-hóba fűtött teremben a vaskályhák hirtelenül kiáradt forrósága birkózott a metszően éles levegővel. A falakon kijegecült a beléjük fagyott nyirkosság. Az urak belehevültek a bundába, és mégis borzongtak, ha levetették. A világoosság is felemás volt. A külső fény szürkén vegyült el az égő faggyúgyertyák betegsárga, nappali pislákolásával. Két csoport nézett itt most hideg farkasszemet egymással. Bethlen Imre és a régi patrónusokból újra megválasztottak egy-falkába húztak a «Credo-beli Pilátusokkal»: Inczedy László, Sebes Antal és Naláczy József uraságokkal. A kormányzéknek egyszerre megjött jobbik esze, és inkább kineveztetett néhány kálvinista hivatalnokot, csak azért, hogy — vi officii — beleheppenjenek a főtanácsba. Ezeket hívták most Pilátusoknak. Már az augusztusi gyűlésen jelentkeztek!

Katona Zsigmond elbetegesedett állapota folytán Sebes Antal éppen az előlülői székre aspirált! Bodolla ekkor választást rendezett. A megválasztott Rhédey

Ádámért díszes papi és világi követséget indított. A gróf csillogó nemzeti díszben jött meg és foglalta el tisztségét. A generális főkurátornak így megürülő helyébe Bodolla ismét kormányshéken kívüli magányos személyt, vén Bethlen Jánost választatta meg. Soha ilyet, mióta fötanács van! Hogy ne a gubernium református hivatalnoki személyei üljenek be a vezető pozíciókba!

— Ez a szokás a tíz esztendők alatt, míg nem volt emberünk a guberniumban, kiment divatból — jelentette ki a püspök.

Most éppen bevégezte főpapi könyörgését az ülés derekas munkájáért. Bethlen Imre soron kívül szót kért, és megtudakolta, vajjon a kormányshék és a felséges császári-ház jóváhagyta-é augusztus óta ezt az egyházszervezetet, melynek alapján ma összegyültek?

— Quo iure? — vágott ridegen Bodolla hangja.

Ebben a pillanatban az auditorium ajtaja felnyílt. Balsejtelmet támasztó arc, alak jelent meg a küszöb felett. Lázár László alkancellaré. Magasnyakú fekete dolmányban, derekán széles fonatos arany övvel: a guberniumi díszruhában. Egy fitos koncipista kísérte, kezében szalaggal átkötött okmánypapíros. A kormányshéki előkelőség, mint aki vadidegen itt: csak nézdelődött pillanatra. Végig az egyszerű, meszelt falak ívein, az egybegyültek fekete tömegein, a püspök hófehér hajzatán, szigorú vonásain. Akárha bünbarlangba lépne. Ámde mégiscsak felfedezte Bethlen Imre körül a gubernium embereit.

Kiegyenesedett, köszönt feléjük, szinte biztatólag. Aztán az emelvényre lépett, és bejelentette az előlülő Rhédey Ádámnak, hogy szavának meg kell előzni minden másnemű tárgyalnivalókat.

A fekete csoportok, papok, professzorok, espere-

sek, világi patrónusok: komoran feszültek elejébe a törtélenendőknek.

A követ ünnepélyes tartást vett fel, és belefogott beszédébe. Hírüladni jött, hogy a reformáta egyházban mostanság előadódott fejtelten zavarok nincsenek kedvére a felséges kormányzéseknek, de elsősorban magának a császár öfelségének sem. Az idevágó panaszos felfolyamodások és előterjesztések a haza atyjának szentséges személye előtt fekszenek, és a végleges véleménynyilvánítás nem fog sokáig késni — eredménye sem lehet kétséges. A felséges kormányzések, ismerve az uralkodó álláspontját, a most összeült tanácskozónak mindenekelőtt szerény intelmet óhajt tolmácsoltatni. Lelkiismeretükbe kívánja idézni, hogy a felség meg nem szenvedheti, hogy egyesek most veszedelmes újításokkal Herostratos fáklyáját vethessék a béke megőrizett szent templomának fedélszéke alá.

— Ugyan hová vezetett a világon akárhol is a fordított úzus, ha a közgyűlések az aljas alsóbb népesség soraiból sorakoztak? — Itt egy pillantást vetett az újonnan választott patrónusokra. — Amikor a gyűlévész gyülekezetek Lengyelben, a csonka-parlament Angliában, a francúz katonák az Oratóriumban és a közbakák a Colonnadeban, a paróka-fésülők az Elysiumi-mezőkön és az inasok a Louvreban tanakodtanak a közönséges hazai dolgokról; amidőn borbélyok, serfözök és teátrálista gézen-gúzok kormányra kaptanak, ez a salak sokaság nemdenem, hogy megfertőzteté a mult század utolsó tizedének históriáját?! Kigyelmetek pedig, papok és urak mindközönségesen ezen áldatlan emlékezetű csöcselék-uralmak példájára mégcsak nem is a vargák rendjére, — melyről megmondá Apelles festő, hogy ne tovább a kaptafánál — hanem magára a járatlan és műveletlen bocskoros és mezítlábos jobbágnak agy-

velejére bízzák vala dolgaik felett az ítéletet, s azoknak jóvoltából sereglettek most ide együvé azt gondolván, hogy méltók, azon votumok által választatván meg, a haza ősi családjaiból való, kiszorított patrónusok helyét bétölteni!

Az ősz, már töpörödött püspök elaszott kezét egymásra fektetve, leeresztett szemhéjjal hallgatta a be-tanult szóáradatot. Ha néha felpillantott: Bethlen Im-rére hullott hideg pillantása. Nem késélesen. Inkább kíváncsisággal. Mit szól saját sikeréhez? Mert ez a dí-szes oráció válasz az ő felterjesztésére.

Mielőtt Rhédey Ádám elnöki jogon tiltakozhatott volna a túlkapás ellen, Gáldtő ura már megharsant, mint recsegős trombita:

— Követ uram: ad rem! Ne pirongasson, hanem halljuk magát az izenetet!

A fitosképű irnok gazdája parancsára megoldotta a szalagot a papirostekercsen. Udvaronci készséggel prezentálta az alkancellárnak a széttekert ívet. Mintha igen kellemetes dolgok pattannának ki abból a jelen-valókra nézt.

A gubernium visszaszármasztatta benne az új kon-zisztórium által felterjesztett memorandumot, mely-ben az egyház a most már jólismert Leopoldi Diploma alapján revízióját kérte a visszaéléseknek, melyek az áttérések és a vegyes-házasságok körül évszázados tör-vénycsavarás útján az úzusba becsúsztak.

A követ felolvasta a visszavetett akták kísérő ira-tait. E szerint a felséges kormányzék nincs abban a helyzetben, hogy oly fórumnak kérelmeit továbbítsa a császár elejébe, mely törvénytelenül alakult és mely-nek szervezete még a fejedelem megítélésére vár.

A püspök ezt is nyugodtan hallgatta. Egy pillan-tást váltott az előlülövel, s megértették egymást. Bo-dolla magának kérte a válaszolás szerepét. Rhédey

tisztelettudón intett neki. Nem értett egyet püspökével az áterőszakolt választás dolgában. Éppen azért hagyta, hogy a püspök védje meg a maga igazát. Kis szünetet tartva, az izgalomtól némán remegő teremben megkondult a főpap már fásuló, de még mindig harang-erős szava.

— Köszönjük a követséget, alkancellár uram. Instálljuk méltóságodat, jelentse annak tolmácsolását urainak. A követ azonban hozni és vinni szokta a szót: vigyen tehát kigyelmed is hírt mitőlünk a kormányznak. A mi üzenetünk pedig ez: a nemes és szent reformáta eklézsia szervezeti dolgaiba a *kormányzéseknek s a felséges uralkodónak beleszólása nincsen*. Kegyes és istenfélő fejedelmeink ebben minékünk teljes magunk-kormányzását biztosították, és uralkodói eskü pecsételi ezen állapotunkat. Hasonlag megerősítve és bátorságban találatnak a többi bévett vallás jogai is, melyeknek elsikkasztása miatt a harcot halálunkig folytatjuk, mert azért kaptuk Istentől és a hívőktől palástunkat. De vigyen meg méltóságod még egy izenetet, külön az én nevemben.

Valahová messzibe nézett, mintha emlékeket idézne fel.

— Öreg és törődött voltomban, melynek immáron nem javallatos a sok utazgatás, mégis végigjártam jónéhány falut a patrónus-újítás heteiben, hogy lássam a mi pórnépünket első megszólamlásának idején. Mert szentséges a pillanat, amikor a szülő először hallja ríni világrahozott magzatát, és még szentebb, amikor szájából az első emberi ártikulált beszédet veszi. De legeslegszentebb momentum, amikor a földnéma hirlelen égi csoda folytán megtalálja szavát. Hogyne áldanám hát azt az órát, melyben népemet felnőtt ember számába véve, róla a lélek lakatjait leütve, először megszólaltatám!

Lehajtotta fejét, s újból felemelte.

— Bárminemű erőszak taposson is reá próbálunkra, sokaknak és elsősorban magának a magyar szegényrendnek lelkéből soha ki nem törődnek többé azon történések emlékei. De nekem nem a külső dekorumok szépséges volta iktatódott szívembe. Nem az, hogy az asszonyemberek gyolcsfehérre mosták a férfiak kenderholmiit és úgy tették őket útra a szózatoláshoz. Nem, amiért leányaik leszaggatták gyenge ablakbéli, tornácbéli virágaikat, hogy a lovak füléhez kössék. Vagy hogy kifonták hajukból a vasárnapi pántlikát, levetették a tarka fejkendőt, sőt elővették a ládafiából a féltett jegyruhát s úgy aggatták az igásökrök szarvaira örömben. Nem azért, hogy zsoltárt és bibliát nyomtak a kerges kezekbe, mint Isten házába való menetelkor. Ó nagyságos, méltóságos, tekintetes, nagytiszteletű és tiszteletes uraim, nem a külső méltóságra, a hibátlan illendőségre gondolok én most, melyről a bocskoros pór nép, a бүdös-parasztnak titulált szegénység tett vala tanubizonyságot a szózatolás alkalmából. Hanem arra a másik tanuságtételre, ami nemcsak ünnepi érzetére, hanem bölcs jövőbelátásra és ítélőképességre vall: hogy egytől-egyig a *hazának és saját magának igaz jóakaróit ültette a kegyúri székekbe!*

A püspök itt megállt és rámutatott a patrónusi karra. Mély megilletődöttségben ültek ott az alkancellár által imént «gyülevész»-nek legyalázottak. Voltak ezek közt főházbéliek, voltak kurtanemesek és nemtelen, egyszerű, magukat valamimód megváltott jobbágyok: már gazdai sorba valók. De mind komolyak, tisztesképűek.

— A nagyságos kormányzék érthet ebből, s jelentse is az udvari kancelláriának, a felségnek, hogy merrefelé mutat az idők szekérrúdja. — Elvigye hát

méltóságod ezt az én izenetemet! — tette hozzá keményen, amikor észrevette, hogy a követ arcán az elején színlelt unalmat gúnymosoly váltotta fel. — Ezt én megkövetelem!

Az alkancellár gögösen felnyúlt, és végignézett a püspök rokkant alakján, melyet a szerény fekete magyarka aszkétai egyszerűségben és szegényességben mutatott meg a palást alatt.

— Ego sum imperator — mondotta elővigyázatlanul. — Sapienti sat!

A püspök érezte a lesajnálást. Lassan felállott, felemelkedett, szinte nőni kezdett.

— Ego sum ecclesia Christi! — vágott száraz, csontos öklével az asztalra. Hangja végigdörgött a termen, mint a menny haragja. — Kicsoda szolgál nagyobb urat kettőnk közül?!

A követ sötéten nézett maga elé.

— Vigyázzunk, superintendens uram, arra a palástra, melyben Krisztusát szolgálja! — szólt élesen, hidegen.

Bodolla ezt is elérte.

— Nem fejezhetném be szebben pályámat, mint ha elesem rajta Krisztus Urunk szegényeiért! — vetette vissza méltósággal.

— Rég számolt ő ezzel, hogy a patrónus-választásért letépik válláról a palástot! — súgta Wesselényi Kendeffynek. A döbbenetben a követ az asztalra rakarta a kancellistával a gubernium által visszavetett iratokat, és körülményesen feladatta magának bundáját.

A szabadelvű urak mogorva, keserű szókat cseréltek azalatt maguk között.

— Kellett neked Wlassics? A te organizációdát fogja megbuktatni, — szólt Wesselényi most Bethlen Jánosnak.

— Az altábornagy olyan, mint a hegedű. Kent

vonóval és csínján kell játszani rajta. Macskaköröm, de tigriskarom is hasztalan váj belé, mert csak visítatja. Hanem ezt a teátrumot itt nem ő rendezte. Ez a bitor gubernium kesztyüvetése! Mert érzi már, hogy inog alatta a trónus. Minél rühesebb a kutya, annál inkább vakarózzik!

A püspök Bethlen Imre csoportjához fordult.

— Nagyságotok és méltóságotok közül, mondják, akadt, aki a szózatolásra felvonuló jobbágy lovának serényéről leszaggatta és pocsolyába tiporta a beléjekötött selyem jegyruhát.

A gáldtői uraság tágult arcerei megteltek dühös piros vérrel. Felugrott ültéből.

— Ne példálódzzék reverendissime, mint a kancsi mészáros, ki nem oda vág, ahová néz! Mondja meg, hogy e lecke nékem szól! Igenis én téptem le a ringyrongyot, s tehettem, mert ami jobbágyomé, az az enyém is!

— A ringyrongy a magyar népet jegyzé el jobb jövődjével! — dörgött rá Wesselényi. — Átkozott a kéz s leszárad, mely azt tenni merészelte!

A püspök merően szemébe nézett Bethlen Imrénnek.

— Excellenciádnak én csak eggyel tartozom most. A nagyapostol Pál igéjével: «Bajos az embernek az ő lelkiismerete ellen szólni és cselekedni.»

Bethlen Imre dúlt arcán a harag veresét hamuszínű fakóság öntötte el. Rágta szájaszélét kegyetlenül. Keze ökölbe szorult. A guberniumi tanácsosok, akik körülvették, hallották, ahogy fogai összecsikordulnak.

Kendeffy Ádám végig szótlánul, karját összefonva állott. Szeme villámokat szórt, szemöldöke össze-összerándult. Maga volt az eleven Jupiter tonans, nem az olympusi nyugalmú, mint vén Bethlen.

Amikor a követ kifelé indult, szoroson nyomon

követte. Csak éppen hogy sarkára nem hágott. — Túl a küszöbön életetoppant.

— Odabent a császár s a gubernium, a rex és a regnum követe voltál s így sérthetetlen. Itt önnönmagunkért állunk kiki helyt. Remélem, tudod ki vagyok, aki most az ügyért, melynek megtiprására vállalkoztál, számadollak.

A követ rebbenés nélkül vetette vissza a szót.

— Hogyne tudnám. A haza legnagyobb köteke-dője, aki keresve keresi a háborúságot, és megtorolja a kákán, hogy nem terem bogot!

Kendeffy keze kardjának markolatára ugrott.

— Még a mai nap folyamán felelsz nekem.

Egyszerre árnyék esett a szóváltók közé. A püspök töpörödött alakja. A felszentelt kéz Kendeffy szája, szava elébe emelkedett.

— Tedd el a kardot, Péter — mondotta szigorúan.

— A követ nem engem, nem reverendissimét sebezte, hanem *az én püspökömet!*

— Fiam. Az igazság sebheterlen. Harcolni fogunk tovább a békesség eszközeivel, s az idők csudatévő erejével, mely a mi pártunkon vagon.

Kendeffy mellkasa zihált, arca márvánnyá keményedett. Kezét alábocsátotta, pilláját is. Meghajolt, és félreállott.

Sajátos, zúgó zaj indult meg körülötte. Akik közelében álltak: értették és nem is a jelenetet, és később sokféleképpen magyarázták. A terem szárnyas ajtaja régen nyitva állott. Szükség is volt rá, mert a vaskályhák nekihevülve adták ki mérgüket. Kint a gágon azonban így hivatlan, de magát hivatottnak tartó hallgatóság szüremkedett össze. Elsősorban magából a kollégiumból. Ám voltak ott a város immár szárnyra kelt ifjúságából is jónehányan. Kemény és ingerült

phalanx, mely körbe fogta a küszöb előtt vitázókat. A névtelenek. Ezek most kilépnek a tömegek közé, mintegy a gyermek-rigmussal szívükben:

«Tüzet viszek, ne lássátok,
Eg a házam, ne tudjátok!»

És belesütik a szívekbe az elégedetlenségnek, a megtiportságnak sajgó égési sebeit. Köztük ott ácsorgott egy nyurga, kicsit szeplősképű, zilálthajú ifjú is. Zeyk Domokos, aki a tetves-diligenciában kapott évközépi vakációra éppen hazaérkezett Enyedről apja tanácsnoki rezidenciájába.

OSZK

Tizenötödik fejezet

A PIHENŐ KARD

Ezen a farsangon minden áldott napra meg volt állapítva a mulatság. A Nemesasszonyi Egyesület, kaszinó, tisztikar, vármegye, kormányzéki elnök és más nagyurak vetekedtek a szórakozási alkalmak rendezésében. A fennmaradó éjtszakákat a Redut termeiben táncolta át az ifjúság. Az arisztokrácia még nem oszlott meg politikai szembenállás szerint, de nem is tehetette, mert akkor apa fiával, bátya öccsével került volna más karámba. Csak a kormányzéki elnök báljai kezdtek népszerűtlenné válni. Hatvan-hetven ragyogó uniformisra alig esett ott feleannyi frakk. Nemzeti ruha, körszakáll pedig legfeljebb egy-egy ha csillengett-billengett a Jósika-ház mézsárga parkettáin... A keresztszegi Csákyak, Kolozsvár főispáni dinasztijához illően, gondosan tartották az egyensúlyt a kétféle érzületmód között. Február elején szoárét adtak, melyre minden rangjukbélit meginvitáltak. Cseperedő leányuk, Lálly komtessz, Kendeffy Rosalieval és Mikes Marieval együtt a kolozsvári farsang szépségkirálynői rangjáért versenyezhetett. De nem versenyzett: mert a három leggyönyörűbbnek tartott lányka szoros szívbéli barátságot kötött egymással.

A szoáré jelmezes volt és a barátnők pontosan

egyforma breton parasztgúnyát varrattak maguknak. Virágos kasmirból szoknyát és pruszlikot, hozzá fehér tintukból kötényt, szárnyszerű keményített fehér csipkegallért és csipkefőkötőt. Szándékosan választottak olyan viseletet, mely eltakarja hajukat. Magasságuk egyforma volt, csak fürteik színe különbözött. Így senki fel nem ismerhette, melyik az egyik és melyik a másik. Mindhármuk leányörzöje is Csákyné volt, mert Marie szülei Szamosfalván rekedtek valami hídjavítás miatt, Rosalie mostoháját pedig otthonfogta húgának, Katinkának lázas torokfájása. Így még a garde-ról sem lehetett őket megkülönböztetni!

Csak a szülő kutató és féltő szeme fedezhette fel az eltérő vonásokat rajtuk. Kendeffy Ádám, aki leányát elkísérte, mégis megsejdtette, hogy nem az ő embere az a vékonypéznű uracs, aki minduntalan felbukkant egyik bretonleány oldalán. Nyilván nem akarta tudomásul venni, hogy Marie Mikó Imrével, Rosalie Wesselényi Farkassal és Lálly az alföldi nábobbal, Kóji Komáromi Györggyel tart titkos szívbéli kapcsolatot.

Maga Kendeffy sem tudta eleinte, hogy miért olyan nyugtalanító neki a széllél-bélelt dominós ifjú tapadó ragaszkodása. Szerette volna Rosaliet félreszólítani és megkérdezni, ki csapja körüle a szelet, de nem mert mérget venni rá, hogy nem Mariet vagy Lállyt zavarná meg kedvtelésében.

A délelőtt óta kimerültnek érezte magát. Szokatlan bágyadtsága ellenére állandó, nyugtalan feszültség hajtotta vérét, és így nem kívánta a magábavonulást. A kártyázók és puncsozók termeiben, mint idegen világban, térült-fordult. Játék és ivás: ezek ellen harcolt egy életen keresztül! Mindig újból és újból megfeneklett a két táncterem közajtajában, és nyugtalanul követte a keringő forgatagában a pillangósvállú bre-

tonleánykák mozdulatait. Végre kotillonra került a sor. Ekkor más «öregekkel» együtt maga is felállott pár fordulóra. Így legalább taszítódott az idő szekere!

A kandallón álló óra elütötte az éjfélét. A banda trombitása lefújta a táncot, az álarcok egyszerre lekerültek.

Kendeffy Ádám mintha elveszett báránnyal találta rá, valósággal lecsapott leánya kesztyűs kezére. Magával vonta óvatosan, és mégis sietve a ház kredencébe. Ott az ablakmélyedés földig redős, piros plüssfüggönye eltakarta őket.

— Rosaliem, kedvesem, — mondta és átnyújtott neki egy pohár limonádét — hűtsd le magad itt csendesen az itallal, és közben mondd meg nekem: szent-é neked mindaz, ami a te édesapádnak a legszentebb?

A leány szeme eltágult.

— Jaj édesapám, hogy lehet valaki bálban ilyen ünnepélyes? Én most éppen fagyaltot szeretnék enni tejszínhabbal, Lálly mondta, hogy az kitűnő lesz.

— Nem, édes fiam. Felelned kell kérdésemre...

A leány elkomolyodott. Érezte, hogy nem tréfáról van szó.

— Hiszen tudja... — szólt szemrehányóan. — Mindenki becsüli a világon, de mi hárman: mama, Katinka és én, házi istenségünknek tartjuk!

Hozzá símulva, megcirógatta atyjának finom őszi dérrel beporozott halántékát. A férfi arcán boldog elégyulás suhant át. Mégis keményebben szorította meg a kis hízelgő csuklóját.

— Akkor nem táncolhatsz többé egy lépést sem azzal a kóficcal, aki folyton a nyomodban van, és aki ma délelőtt... hóhérsegédi tisztet vállalt a konzisztórium ülés pellengéres megalázásánál! Te katolikus vagy édesanyád után, de az én leányomnak abban

az esetben is utálnia kell a törvénytíprót, ha az történetesen a más hitűeken tapos végig!

Az igazi bálnak szövevényes, édes története szokott lenni. Regény az, melynek a táncosok eleven hősei... Letenni egy gyönyörűnek induló olvasmányt, az is nehéz, de hát hirtelenül kivettetni egy igézetes színpadi főszerepből?

Rosalie komtesz pár pillanatilag tanácstalanul meredt apja szemébe. Apró kék-fehér fogai kocogtak a citromvizes pohár szélén. Szíve összefacsarodott.

— A franciámat is elkérte. Be is írta táncrendembe, — mutatta. — Mindjárt az éjféli utáni langausz után azt kezdjük...

— Akkor hát azonnal eltűnünk az estélyről. Eredj át feltűnés nélkül a köntöstartó szobába. Amíg felöltözöl, elküldöm Mózsit a hintóért.

Szokásban volt a házi multságokra kölcsönadni a személyzetet. A gróf palotás-huszárja is itt segített a felszolgálásnál. Indult is nyomban és észrevétlenül.

... A kocsit a kapualjban próbálták bevarni. De mert az késett, hát kimentek a kegyetlen csillagokkal szikrázó februári éjbe. Rosalie didergett. Lábfeje csonttá fagyott a vékony szattyán cipellőben.

Az apa pillanatot sem várt többé. Hirtelen ölbe-kapta leányát.

— Jaj édesapám, úgysem bír el hazáig!

— Ilyen drága terhet? Hetedhét országig! Aztán tudod-e, hogy mindenki annyi súlyt bír el, amilyen nehéz ömaga? Te pedig könnyű vagy, mint az angyalkák, a súlyod is csak a belépő mantillodé!

Féloldalra hajtva szép fejét, apásan megcsókolta leányának kacsóját, mellyel az vállába fogózkodott.

Megindult gyorsan, keményen, át a piactéren. Jól esett neki ez az erőpróba. A nagy megalázás után a tudat, hogy a nyegle ifjútól elrabolja a prédát.

Hogy fogja majd az lenyúlt orral keresni párját, amikor a franciát beharangozzák!

A tanácsházon alól, a Közép-útca elején áll a Kendeffy-ház, a vándorpatrióták útjainak kiinduló középontja. Azon folt nem eshetik soha! Még egyetlenegy, méltatlannal eltáncolt quadrille által sem.

A kapu tárvaállt, a hintó éppen kifelé robogott. Kendeffy intett a kocsisnak, hogy forduljon vissza, aztán ment tovább, pihenéstelen.

Az ajtónálló hajdú feltárta előttük a földszintre nyíló férfiszoba bejáratát. A híres terem, ahol a sok honfibú, honfigond és honfiterv biztos menedéket talált, ahonnan szerte a kisebb hazába szétáradtak a titkos, megtartó erők, most éjjeli nyugalomra volt át-hangolva. A széles török kereveten ágynemű fehérlett, a zölddel ernyőzött olajlámpa békés fényt hintett az asztalról. A kandallóban már láng nélkül, áradó melegséggel parázlottak az átizzott bükkhasábok. Bár senki sem volt jelen, mégis minden nyájasan várakozott itt az otthon figyelmes gyöngédségeivel. Még a pamlag elé kiültegetett csizmahúzó is, akár hű kutya, leste a hazatérőt.

— Asszonyod önméltósága talán lefeküdt már? Mert csak a kisasszonyok kamrájából süített fényesség az utcára!

— A méltóságos grófné Katinka komtessznél várja haza méltóságotokat.

Kendeffy Ádám még szorosabbra fogta magához leányát.

— Rosaliem, kedvesem. Soha el ne felejtse ezt a velem tett utadat. Te csak igazvalódi patrióta felesége lehetsz. Még holnap áldásomat adom Wesselényi barátom unokaöccsével, Farkassal való mátkaságodra. Fiatalnak tartottalak a nászra, de jobb, ha minei hamarabb biztos karok közt tudlak benneteket, leá-

nyaimat, két szememfényét. S eben esik, ha holnap az a báli himpellér meghallja eljegyzésedet.

Mintha nehezen szólt volna, szinte kifűlva. Rosalie forróbban ölelte apja nyakát.

— Köszönöm, édes jó apám, áldását is, ezt az utat is. De most már meginstállom, eressen el, hogy drága kezét megcsókoljam.

— Anyádig viszlek.

Megindultak a csigalépcsőn, mely az asszonynép lakosztályába vezetett. Kissé összehúzódva éltek itt négyesben: az anya, a két leány és mademoiselle Dormand, a guvernánt. De most még nagyobb zsúfoltság is támadt azzal, hogy Kendeffy Ádám a keleti szárnyat átadta úri kaszinó céljaira. Igaz, tavaly Szentgyörgynapig ajánlotta fel, de aztán csak ott maradt — mindük gyönyörűségére — a nemzeti-művelő egyesület. A két testvér közös hálóhelyre kényszerült. Egyik boltív alatt kereszt nézett alá a falról, másikról pedig a polcra helyezett zsoltár és biblia. Igen jól megfért a két jel és a két leány egymással.

Ide igyekeztek most, az igazi külső és lelki béke csarnokába, a virrasztókhoz. A meredek csigalépcső közepére érve — Rosalie úgy érezte — apja mégis kicsúsztatta öleléséből, talán tréfálni akar? Nem lehet, mert ő így keményen belevágta lábfejét a kőgrádicsba! És apja is elbotlott. Aztán felállt, kezét szívére nyomta és mormogott:

— Velem ez még soha meg nem történt!

Az előre lépkedő hajdú kezében bizonytalanul táncolt a gyertyafény. Kendeffy Ádám fogózkodni próbált. Oly hihetetlen mozdulatnak tetszett ez. Tölgyfát, tornyot ki látott tántorogni, kapaszkodni? Valamikép mégis felértek az anya kamarájába. Kendeffyné felugrott Katinka ágya mellől, és szinte repült elejébe férjének,

— Ádám . . !

— Bórám, kedvesem! — felelt a férfi ismeretlen, szenvedő hangon.

Átölelte feleségét, próbálta csókjával megérinteni ajakát, mintha lelkét akarná átadni még neki — de karja aláhullott, akár két tehetetlen, súlyos fatuskó. Előbb térdre bukott, aztán elvágódott, végtében. A gyermek Katinka mezítláb csúszott le ágyáról, és sikoltozva borult apjára. Az anya és Rosalie feltépték az ablakot, leszaggatták a férfi ruháit: dörzsölték a tehetetlen tagokat! A cselédnép rohant ki ecet, kámforszesz, ki doktor után. . . Szívesen adtak volna mind a maguk életéből, hogy urukat talpra tegyék véle. De az orvos a papot tartotta önmagánál szükségesebbnek.

Az óra hármat ütött. Valahol a számlálhatatlan csillagok közt egyik megfényesedett a hazaérkezett lélek ragyogásától.

Még azon éjtszaka szétfutott a halálhír, és még azon hajnalban megjött a halottasházba ifjú Wesselényi Farkas intézkedni.

A keserűség egyfelől, a hirtelen megnyert boldogság másfelől, egy csapásra családfővé tette a tapasztalatlan fiatal. Kívánta mindenekelőtt, hogy apósát boncolás alá vegyék, mert megfoghatatlan, hogy ily tökéletes, életerős atléta, mint a hirtelen lekaszált fűszál, elhulljon. A tudós doktorok azt állapították meg, hogy a halált az aortának, a szív balkamrájából felfelémenő főérnek pattanása okozta. De ha így is volt, akkor is miért kellett ilyen szívnek a szó szoros értelmében megszakadni? Nem, ez a halál így nem volt elrendelve, ezt a halált a gonoszság szerezte! Nem belladonnával, beléndekkel, bürökkel: léleklúggal ölték meg Kendeffyt.

. . . S most ráadásul a katonai parancsnokság két-színű módon díszőrséget küldött a gyászbavont ház vigyázására.

Wesselényi Miklós halottlátóba jövet a kapualjában találkozott össze unokaöccsével.

— És te, aki most itt a férfi vagy, tűröd ezt a gyalázatot? Császári gránátosok a leterített Kendeffy Ádám ravatalánál?

A katonák nem akartak tágítani.

Felsőbb rendeletre adják a tisztességet! Utoljára egyik még azt is felhozta, hogy hiszen ők magyar fiúk, akiknek szintén fáj egy ily nagyhírű család fejének lehullta. De hát Wesselényi nem ismert enyhéséget. Tovaparancsolta a díszörséget, mintegy arcul teremtve így a császári ármádiát.

A Házsongárdi temetőt akár fekete áradat, lepte be a tömeg. A papokon kívül Bethlen János parentálta el a halottat, az «utolsó lovagot», amint mondotta. Célzott rá, mily nagy tisztuláson ment át ez a lélek! Kendeffy Ádám ifjúkorában korbáccsal vert végig a szembejövön, ha ki nem tért hintájának, és élete utolsó napján hüvelybe tette kardját püspöke szavára. Különös, megindító módon rámutatott végül a szónok a Szentmihály-lován nyugvó, érccel kivert tölgyfakoporsóra:

«Kendeffy Ádámnak csak földi, elromlott, levetett köntöse hever e szarkofágban. Ne keressétek őt itt, szólok én hozzátok a húsvét angyalaival!»

A farsangolás beszünt. A fekete magyart, melyet vén Bethlen János hozott divatba, egyszerre mindenki felöltötte. Szakáll és bajusz kezdte komolyabbá és érettebbé tenni az ifjak arculatát.

... Február kilencedikén a Kendeffy-ház kaszinószárnyában arról folyt a tanakodás, hogy a főcsarnokban közös adakozásból szobrot kellene állítani az elköltözött patrónusnak. Éppen a megajánlásoknál tartottak. Már túljutottak az ezer pengő-forinton.

Ekkor az ablakok keményen és hosszan kifutó

dörrenésekkel megrezdültek. Egyszer és még egyszer. A kegyeletes munka megszakadt. A feltárult ajtón a fiatal Wesselényi Farkas rontott be. Hogy mi történt? A katonaság rálőtt egy deákra!

Lent a nagypiacon egyetlen irányban a «nemjő-féle» Jósikák háza felé rohant a nép.

Később sokképen adták elő a riadalom kezdetét. Állítólag egy ifjakkból álló csoport elő és hátra téblábolt a fővárta előtt, köztük egy szeplősképű, hóri-horgas, hadaróbeszédű enyedi diák is. Ez valami olyasfélét mondott társainak, hogy Gessler zsarnok legalább kifüggesztette tökfedőjét és az előtt hajbókoltatta a helvéteket, de a velük itt füstölgető Juhász juristának a bakancsok tiszteletére kell mindjárt kivenni a pipát szájából! Valaki megjegyezte, hogy ő inkább soha nem pipázik, semhogy az ármádia tanítsa móresre.

Juhász jurista ekkor ezt felelte volna:

— Én pediglen kiveszem ugyan pipámat szájam-ból, de a silbak mégis nagyot fog prüszkölni tőle!

Egyéb hetvenkedések is elhangzottak.

— Ezekről nyugodtan pipázhatsz. Nincs mit tartani tőlük. Kendeffy ravatalától is elpucoltak egy szóra!

— Mert rossz a lelkiismeretök. Ide jöttek a palotát őrizni, ahol Ádám gróf farsangi puncsába pergelték az ördögök nádmézét!

Az őrmester erre kijött sodrából, és leszólt az idétlenkedőkre:

— A várta előtt tilalmas dolog a csoportosulás! Abtreten, ifjurak!

— Menyünk, de előbbször prosit!

A pipázgató Juhász kacarászva kurjantott imígyen, közben odalépett a várta mellvédjén kihajló őrmesterhez, és összecsuicsörített szájából két füstkarikát pattintott orra alá. Fiatalos, szertelen légencykedés volt

az egész, nem kellett hozzá sokkal több meggondolatlanság, csak mint amikor a diák valamelyik túlszigorú seniorral húz ujjat az iskolában. A cserép-pipa azonban egy miccre égnek repült kezéből, — a katona szuronnal ütötte fel — aztán csengve pattant darabokra a piactér kőköckáin. A katonaság alászökött a grádicsokon, leteperte Juhászt, és ütlegelni kezdte.

A fegyverek eldörrentek. Az ifjak felordítottak:

— Igazságot!

— Bosszút!

Száz echóval jött vissza a hang, mint a bányából.

— Igazságot! Bosszút!

A négy piacsarok utcáiból ömlött a tömeg a térségbe. A három főiskolából pillanatok alatt kizúdult az ifjúság. Fejük fölött jégszeges gerundiumot lóbáltak.

— A történelem — suttogta Szász Károly, amikor Bethlen János, felugorva a kaszinó elnöki székéből, utcára sem öltözve, azon hajadonfőn sodorta egyszerre valamennyiüket le a lépcsőn, ki a háborodott városba.

— Isten, Istenem, csak most adj eszet polgárainknak! — csikorogta. — Kövessetek, segítsetek!

Rávetette magát a vártán dulakodókra. Szétválasztotta őket. Egy katona szuronya ekkor felhasította arcát. Azon véresen fúrta magát Jósika János kormányzó elnök kapujáig. Utána mind, akikkel ma együtt ülésezett.

— Csak vissza nem vágni, vissza nem ütni most! Várjatok reám idelent, csillapítsátok a népet! Vitessétek szállásomra a sebesülteket! — Te, Dániel — szólt még lélekszakadva Kabós tanácsnokhoz, — próbálj lelkére beszélni a polgárságnak!

Megiramodott a lépcsőkön. Félretolta az ajtónálló hajdúkat. Kapni akart valamit. Gyorsan, villámsebessen. Ellenmérget. Megnyugtató szavakat, elégtétel ígéreteit. Olajat a hullámokra! Tudta, ha ez nem sikerül:

minden, amin épít, összeomlik. Nem maradt tovább öt percnél a kormányzói házban, és máris hozta az üzenetet. A gubernátor teljes elégtételt eszközölni magánál a császár öfelségénél a katonai excessusért. A polgári lakosság el ne ragadtassa magát. Minél jámborabbul viselkednek, annál inkább kitűnik, mi nagy méltatlanságot szenvedtek, és hogy érdemesek a legfelsőbb jóindulatra. Sebeik orvosoltatni fognak!

A tömeg összezárkózott a kapu előtt. Amit hallottak, hátrább adták. Minden szem és minden fül a lelkes beszélőn függött. Bethlen János arcán néha alápergett egy-egy vércsepp. Egy kéz nem moccan, egy hang nem szállt magasba azon az egyen, azon a bölcseséget osztón kívül.

A piac már estébe borult. Az újonnan érkezők lámpással kezükben odacsatlakoztak a figyelőkhöz, és Bethlen Jánosnak közvetlen közelébe fúródva, megvilágították férfias alakját, melynek karcsúságát a léli ruha-holmi hiánya még jobban megmutatta. Fején a februári szél felbodrozta dús gesztenyefürteit. Felejtette az idő zordonságát, a küldetés fűtötte. És felejtette saját hulló vérét. Ha ő nem lázad, a megsebzett, — ki mer lázadni?

Majdnem templomi volt a hangulat.

Hirtelen riasztó lárma tört a figyelmezők fülébe. Kemény, pergő hangzavar. A katonaság jelződobjai szóltak le a Fellegvárból. A piac négyszögét futólépésben állták körül a gránátosok batallionjai. Mint a gyöngysor, oly szoros csatárláncot formáltak. Mögöttük a könnyű Alberti-lovasok sorakoztak, mégpedig a tűzicsapat. A leboruló estében a dobpergést elnyújtott vezényszavak vijjogása nyomta el. És megfojtotta Bethlen János békeszózatát.

Sortűz robbant a prédikációs hangulatban hall-

gató polgárok, deákok hátába. Az áhítatba a fájdalom és vakrémület ordításai hasítottak belé. Többen elvágódtak, vagy ráhanyatlottak szomszédaikra. Bethlen János tovarohant, szembe a katonaságnak, puszta életével. Fehér zsebkendőjét magasra tartva üvöltött pardont.

Nyomában Mikes János és Huszár Károly, mind vérezve már, lőtt vagy szúrt sebekből. Néha átbotlottak egy-egy elhullott polgár testén. Fekete zürzavar, céltalan futkosás, jajgatás kavargott a Szent Mihály-templom falai alatt.

Szerencsére a tömeg hanyatthomlok széttágult, ösztönösen igyekezett a piacba torkoló utcákba. Szász Károly a Rhédey-ház felé sodródott. Ott átugrotta a földig aláfüggő nehéz kerítésláncot, így állott ki a törtető, egymást tipró menekülők áradatából. Karját összefonva, tehetetlenül bámult, mintha most ocsúdna az általa felidézett történelem arculatára. Szemét elképedve emelte az égre, mint akkor, amikor Fannit először látta iszonyú görcsök közt lebetegedni.

— Istenem, hát így megy ez? — rebegette akkor, és rebegette most. A vajudás kínja, vére megrendítette. A történelem vajudasáé is.

Jeges veríték futott le rajta, egész testén. Fent a gőzös februári ég fátylai mögül néhány sápadt csillag sütött át hozzá egy más világból.

— Választottál... — szikrázták makacsul.

Bethlen János rohant el mellette. Vérébe köpülve odakiáltott neki:

— Adjunk hálákat, hogy polgáraink bárányok a vágóhídon. Békén szúrárták, lövették magukat, és így nem sikerült a heccmájsztereknek a revolúciót kiprovokálniok!

... Akkor maga Szász is megindult szállása felé az elcsendesülő nagypiac nyugati során. A Wass-ház

előtt csoportba ütközött: a Gyulay grófnök cselédnépe egy tehetetlen sebesültet próbált felemelni. Az egyik hajdú lámpást tartott, s annak lobogó gyertyafényénél Tartler guberniális postára ismertek. Bár láthatóan ájult volt, száján szabályos lökésekben szivárgott ki a vér, el-elcseppenne a letaposott hóra.

A széleshátú alak, mely a halálfiára hajolt, — nyilván valami borozó társaságból érkezett, — hirtelen visszafordult Szász felé. Vérbő, zilált képéből két üvegkemény szem meredt elő, koccant össze Szász pillantásával. Bethlen Imre!

... Február tizenkilencedikén Szász Károly ott állott a kollégium nagy auditóriumában. Ismét reátapadt az ezer fiatal szempár, mint tizenkét esztendővel ezelőtt, beiktatásán. A messzi országrészekből egybegyülekező keservesek álmélkodva hökkentek rá a gyász ünnepének sajátosan megadott módjára.

Kendeffy Ádám azonnapi óta, hogy Opris bakter útba igazította Szász Károly rezidenciájához, a kollégiumnak főgondnoka lett. És ma: az ő meggyászolására a diákságról eltűnt a kétféle öltözet. A reverendát és a színes nemzeti dísz felváltotta vén Bethlen János divata. Mindenik felnőtt ifjú egyszerű, fénytelen kelmeből szabott magyarkát viselt. Még a vég is egyazon volt, amelyből a posztók levágódtak. A «törvénytelen» konzisztórium Szász tanácsára határozta el ezt a kötelező viseletet, és a publikus ifjak vállalták szegény társaiknak költségeit, hogy a schola nagy halotti búcsúztatójára mind illően jelenjenek meg. A meglepetés a tanárikart is készületlenül találta. A juvenus indomita a legnagyobb titokban, Kolozsvárt rendelte meg az öltönyöket, és csak az utolsó pillanatban, az auditóriumba való indulás előtt vette fel.

Könnyes szem, csüggeteg arc helyett, Szász izzón és keményen dobbant ki a dobogóra, és a zokogásra

felkészülteknek az idők induló, lázas borzongásában odakiáltotta legelső szavával, hogy nem méltó áldozat a könny és a siralom Kendeffy Ádám emlékéhez. Nem arról akar szólni, hogy mit érzünk az ő elvesztésén, hanem hogy mit kell tenni elvesztése után, Kendeffy Ádám erős és igaz lelkére esküdve, hogy végre is fogják hajtani, amit vele könnyű lett volna — nélküle nehéz lesz megvalósítani. — De választás csak kettő között van:

«Győzni nála nélkül, vagy meghalni véle együtt!»

Szünetet tartott Szász Károly, miközben komor fekete dolmánya föl és alá emelkedett keblén.

— Nyilat hegyez, — mérlegelt magában Bethlen Imre.

... Kendeffy arisztokrata volt, mégpedig valódi. Mert csak az arisztokrata, aki fényes példájával, szellemével és magatartásával eluralkodik környezetén, és ezáltal *nevel*. Főkurátora volt nemcsak a kollégiumnak, hanem már régen az egész kisebb haza magasabb rendeltetésű ifjúságának. Az ő férfias példája ragadta ki az erőskarú hősök méltatlan unokáit a puhaságnak, pipérének, külföldieskedésnek bilincseiből, melyeket egy, már hála Istennek eltelőben lévő kor Perikles-i politikája vert vala a főrend ifjaira. Nevelt pedig nem szavakkal, nem indulatoskodva, csak tündökölve, mint az égitest önnön pályájával.

És vajjon mi végre? Vajjon revolúcióra? A megboldogult nem volt forradalmár. Apostol volt, aki kardját élete utolsó napján is elejtette. Nem akart ő belenyúlni a természet műhelyébe, hol csikorogva forognak az erő-termő kerekek. Csak követni kívánta a természet csendes intéseit, mely az obskurantizmus éjjelének hajnalhasadását készíti már elő. Csak reájött a nagy igazságra, hogy az életnek nincs becse a lélek, a gondolat és a szó szabadsága nélkül, hogy az emberi-

ség nem birkanyáj, mely hálásan adózik annak, aki gyapját, tejét, húsát és fiait elszedi . . . »

Mint gazdagon szerelt hangszer legszélsőbb húrjait, Szász óvatosan meg-megpendítette a hazafiúi elhivatás titkos szólamait, de aztán újból lekapta a merész fogásokból ujjait. A hév lassan mégis elborította. Kendeffy szellemének azzal kívánt hódolni, hogy az ifjúság felé reppentette legszárnyasabb szavait. Új világ van születőben, és nekik, ifjú boldogoknak már szabadabb és magasabb hely jutott annak megépítésében. Ajkára tolult a keserű vallomás, amely örökkön sajgó sebéről hozott hírt; hogy saját nemzedékét a renyhe történeti órákban való születés, mostoha körülmények és az idők igazságtalan lelke keskeny körbe szoríták, de éppen a mai ifjúság reményeiből merít maga is megbátorodást, és versenyt akar repülni velük az új idők elejébe, melyeknek előszellői már orcáikba csapnak.

— Csak a gyáva vár többet mástól, mint önmagától!

Kutató szemmel pihenőt tartott, mintha arcokat keresne a multból. Igen, voltak ott még azokból a régiemből, akikhez tizenkét évvel ezelőtt beszélt. Akkor pickével, bűgőcsigával játszó, csacska, tágszemű elementáristák, most érett, legénypelyhes fiatalok.

— Nemes ifjúság, hazánknak és nekünk is szív-szerette fiaink! Kendeffy Ádám rajzolatjához akartam most kezdeni remekképül számotokra. De a legéde-sebben fájó meglepetés, milyet soha nem éreztem, fogott el, midőn észrevevém, hogy én ötöt, ámbár akkor még nem ismertem, tizenkét esztendőnek előtte mégis híven elébetek rajzoltam! Oly ifjúnak képében, amilyennek óhajtám s óhaitom ma is hazám minden fiait . . .

Változtatás nélkül felolvasta hajdani szavait a

«mellkép» gyanánt diákjaira bízott eszményről. Lélekzetvisszafojtva hallgatta mindenki, de kivált az ifjak, a váleszi varázslatot: a jósigét, melyet azulán testreváltva láttak megjelenni falaik között. Valóban, mintha kimetszette volna egykori szavaiban az ifjúság nagy kurátorát! Úgy járt ő, mint a klasszikus művész, kinek szobra megelevenedett.

De a beszéd legszebb, legmélyrehatóbb fordulata most következett! A Kendeffynek adható egyetlen igaz tisztességtételről beszélt. Szerződésre hívta a jelenlévőket, elsőben az ifjúságot. Bethlen János igéje vezette ebben: «Mit keresitek az élőt a holtak között?» Kendeffy Ádám folyton újjászületik. Bennök is, az ezer fiatal hallgatóban. Ulixes egyetlen Achillest mentett ki az elpuhultságból, Kendeffy ezreket. És ma megint itt van, toborzani. Feltámadni.

— Magatokban adjátok vissza a hazának Kendeffy Ádámot!

Hullott a könny, de nem a gyászé, hanem a szent buzgóságé. Az új keresztség boldog felvételében zokogtak az ifjak. Ó, ha Kendeffy látta volna saját sokszoros feltámadását! A hamvashajú, félszeg Kemény Zsigában, a gyermekül báméskodó Salamon Ferenckében, a komoly Gáspár Jánoskában. A Kemények, Inczédyek, Telekiek, Újfalvyak, Brádyak, Zeykek, Bethlenek csoportjában és az iskola nemesítő védelmében élő névtelenek légióiban. Szentlélek töltetett ki bennük, hogy elkészítse a jövőndöket, felkészítse őket a nagy órákra, esztendőkre, melyek az idők távolában már moccantak, mint az ébredező méhmagzat.

De voltak a szertartásnak profánjai is. Voltak halottak, akik temetni jöttek, csakis temetni. És semmiképen sem Kendeffy Ádám ezerszeres feltámasztására, hanem egyszer s mindenkorra való elhantolására számfítottak.

Tizenhatodik fejezet

CINIS

«Á Monsieur

Monsieur le picteur Nicholas de Barabás,
Rome. Italie.

Enyed, 31. Martii, Anno 1833.

Kedves Miklóska!

Csak harmadjára sikerült egy lúdtollat remegő kézzel és elhomályosodó szemmel megfaragnom, hogy kegyedet a tragédia utolsó felvonásáról is értesítsem. Többízben leborulék íróasztalomra, és újból-újból elvetém a könnyeimtől átázott levélpapírost. Bocsásson meg nékem, szerencsétlen hírküldőnek. Sorsomul jutott, hogy kegyeddal közöljem: a mi imádott Rozink nincs többé a halandók között. Megtért oda, honnan talán véletlenségből tévedett alá a föld gyatra teremményei közé, és az Úr saját hamis irányítását korrigálá, midőn őt közülünk valódi rangsorába, az égiek közé visszahelyezteté.

Kérem, igen kérem, erősítse meg magát mindahhoz, amit kegyeddal ezen szívzaggató híren kívül is közölni akarok. Bár készséges örömmel voltam mindenben bizalmasa, úgy feleljhetetlen boldogult barát-

némnek, mint letéteményese kegyed titkainak, mégis bevallom, hogy a kegyed által legutolsó találkozásunk alkalmával reámbízott feladat súlyos dilemmába sodorta lelkiismeretemet.

Kegyed úgy kívánta, hogy midőn már nem kellend tartanom Rozink szívbeli nyugalmának felzavarásától: közöljem véle, hogy sohasem volt elfeledett és cserbenhagyott leány. Mert az az ifjú, ki iránt ő maga is annyi nemes indulatot táplált az eszmények hajnali esztendőiben: reményteli hűséggel lért vissza hozzá, és mélységes sebbel távozott, midőn meg keilett tudnia: hogy későn jött meg. Én halogattam a vallomástételt, míg a sors nem kényszerített reá, egyenest kijelölve annak pillanatát. Amidőn azon áldatlan emlékezetű kaszinó-bálon barátnémat egy minden emberi és aszszonyi mivoltából kivetkezett fúria megalázta és halálra sebesítette, bennem a Roziért való végnélküli aggodások, imádkozások és zokogások éjjelein az a gondolat fogamzott meg, hogy barátnémnek a többi nyilvánvaló gyötrelmein kívül vagyon olyan titka is, melynek kínját egyesegyedül magam tudnám enyhíteni. Bizonyára kegyed is sejtette, hogy Rozinkban élt valami büszkeség. Aki alulról kerül fel magasabb körbe, azt mindig kíséri a félelem, hogy megalázás érheti. Ezt az érzékenységet az alatt született nem bírja leküzdeni, a magas származás pedig nem sejtí, és így gyakran szándékán kívül is megtiporja. Erre engem édesanyám korán figyelmeztetett, de az olyan tapintat, mint az övé, valóban az Ég kivételes adománya, és már talentum számába megy.

Rozinak ártatlan és nemes önérzetét anyja is növelte. Mutili-mamának leckéi közé tartozott: «Ha szegény vagy, légy büszke!» — Csakhogy barátnénk büszkesége sokkal inkább volt félelem és tartózkodás, melybe elburkolta delikát lelki finomságát.

A tiszturak aljas tolakodása ezt éppúgy sértette, mint Kötelesné otrombasága. Erről a két sajtó sebről nekem s másoknak bizonyosságaink voltak. De ki tudja, forgatám magamban én, mily nyomot hagyott e mimóza-lélekben a kegyed látszat szerint való nemtörődömsége is? Az a háladatosság, az a forró ragaszkodás, mellyel professzor Szászt — ki kérőben járt nála Sipos úr nevében — és később mátkáját és férjét végig, utolsó halálos órájáig körülfogta, jogossá tette sejtelseimet. Mert mi egyéb volt ez, mint a magát elárultnak érző kebel hálája azért a jóságért, melyet kegyednél hasztalan remélt feltalálni?! Lehet-é, fűztem tovább gondolataimat, mélyebb tövise a női sorsnak, mint magunkat elfelejtve, számba nem véve, félrehárítva tudni?! Ezeket forgatva elmémben, szinte hogy kijelentődést éreztem: «fel kell tárnod Rozi előtt Miklóska üzenetét. Neki nem szabad azzal emészteni magát, hogy őt oly személy, ki közelből ismerte, szívtelenül és közömbösen cserben hagyhatta.»

De vajjon nem zavarom-e fel ezzel hitvesi szerelmét és igen kényes lelkiismeretét? Nem okozok-é neki hiábavaló, kegyetlen fejtöréseket? Nem fogja-e vádolni magát, hogy ki kellett volna kegyed mellett tartania?

Ó, mint estek ezek a gondok mind lelkiismeretem latjába, és közben, látva az ő elmúlásának nagy sietségét, mint féltem, hogy az végül is bennem szorul s nem váltva be kegyednek tett ígéretemet, adósuk maradok mindkettejüknek!

Valóban felsőbb intésre cselekedtem utoljára. Rozink egy napon azzal fogadott engem, hogy az éjjel kegyedről álmodott. Látta kegyedet szemben portájukkal, ott állva a Nuridsány-bolt sarkánál. De kegyed nem közeledett, csak erősen nézett Roziék ablakára. Kezében marék gyöngyöt tartott, és azt hullatta szemként a porba. Az álom Szántóné szerint könny-

hullatást jelent a babonában, mégpedig kegyedre nézve. Erről beszélgetve Rozival, felfedtem előtte, hogy kegyed valóban megsiratta őt annakidején, és hogy üzenetet is hagyott neki. Ez úgy szólt, hogy az olyan leányt, mint ő, nem lehet elfelejteni.

Kedves Miklóska, e tettel jót is és rosszat is vittem végbe! Rosszat, mert barátném gyenge és már súlytalan tagjaival keblemre borulva hosszan sírdogált! Rosszat azért is, mert szegényke átlátott rajtam és azt mondotta, hogy én ezt nem mertem volna őnéki tudomására hozni, ha nem vettem volna számot azzal, hogy úgylis készülnie kell az örök útra. Sőt azt hiszem, hogy utolsó gyónásában mindezt mint bűnt vallotta be páter Viskolczynak. De azért én mégsem fájlalom e tettemet, mert vagy megkapta az egyházi feloldozást, vagy a lelke oldozta fel önnönmagát, de attól kezdve Rozi megváltozott. Bár mozdulni sem igen mozdult, és karja erőtlenül csüngött le az ágyról, sőt feje is előrebukott a gyengeségtől, mégis mindig mosolygott ezentúl, még álmában is. És amikor utoljára nála voltam, izent is kegyednek általam. «Mondd meg neki, hogy odaátról, ahol nem lesz vétek reá gondolni, vigyázni fogom örökre minden lépéseit.»

Rozink tetemét a katolikus temetőben hantolták el. Sipos Pál megbízta a Szentlélek-Társulat sírásóit, hogy ötméteres gödröt ássanak, hol soha senki meg nem háborítja még száz esztendőök múltával sem kedvesének porait. Ott a kútforma mélységben is padmalyt készítettett tölgyfa-gerendákból. De mily csudálatos dolog történt a temetés alkalmával! Amidőn a koporsó a tengernyi keservesek közepette kiérkezett a gyászos örök kapuba, melyet a sír szája jelent: a símára csi-szolt sírfalakat ezer és ezer koratavaszi virág díszítette, miképha az egyetlen éjtszakán, míg az tátva állott, valaminő csoda folytán Enyed valamennyi Flora-gyer-

meke összetanakodván, odagyülekezett volna, együtt véle eltemetkezni. Ott volt a Bükkös-laposának, a kolégium pusztáinak sok egyszerű és az úri kerteknek, ablakoknak minden kényes és drága ékessége, minők ibolya, erdei és kerti jácint, amaryllis, sárgaviola, kékliliom. Szép, sűrű rendben boríták bé a gyászfalakat, mint a szőnyeg, oly csodás minták szerint, egész a padmalyig. Virággal behúzott akna volt ez, melyen Rozi koporsója áthaladott! Így vetettek ágyat drága barátnőknek Enyed lakosai, perszé a fiatalság elsősorban. Kiderült aztán, hogy a deákok házról-házra járva összemendikálták a virágokat, mint konfirmációra. De azt a könnyhullajtást, amit a tenger népek véghez vittek, amikor a hármonia elhúzta utoljára a Róza-szerenádöt! Ántos, a praeses zokogva dirigált, páter Viskolczy és professzor Szász sem győzte magát zsebkendővel. Hiszen már azt sem lehetett száraz szemmel bírni, hogy Sipos Pál barna haja Rozi betegségének heteiben olyan fehérre őszült, hogy csillogott, ahogy levett kalappal támaszkodott a professzorra, ki pillanatra sem tágított mellőle. De tudja, ki sírt a legbúbánatosabban? Márton, a konfráter. Leült egyik távolabbi sírhalomra, és mint aztán hallottuk, az «egyetlen valódi, földreszállott angyalt» siratta, akit életében látott.

Már az első éjtszaka után híre kelt, hogy a tövisi út felől éjfélét látni lehetett egy sárga bolygó tüzet a katolikus temetőben ide-oda kanyarogni, s aztán az új sírnál hajnalig megállapodni. A szekeresek persze lidércre esküdtek, pedig hát az a fényesség Sipos Pál lámpása. Azótától fogva is minden nap: reggeli harmatig ott ül a halom mellé bevert fapadon. Megszólítani érte senki sem merte eddig professzor Szászön kívül. Annak pedig így felelt meg:

— Én, ki megszoktam véle tölteni éjtszakáimat,

ki minden áldott este betakargattam s párnáját feje alá igazítám, ki gyakorta őriztem álmát, magam éberen, csak hogy láthassam, mily ártatlan az én Rozimnak azon arckifejezése, melynek már nem parancsol az illem s a betanult szelídség, hanem a maga valóságában mutatja magát, hogyan aludjam most puhára vetett ágyban, felejtsem ötöt, ha néhány órára is, amikor oly borzasztó magányosan, jobban mondva oly szörnyű társadalomban: a halottak birodalmában fekszik?

Még azt is mondják, bár kitudhatatlan, honnan kerül ilyesmi elő, hogy a legelső éjszakán Sipos Pál más gyászolókkal is összetalálkozott volna kedvesének sírján. Tőle magától ezt nem hallá azonban senki. Mert hetekre szintűgy megnémula, amiképpen megöszüle. Én gyakorta látogatom a szegény jó Mutili-mamát, és Karolinát. Szász professzort több ízben találtam náluk, ki barátját mindenképpen próbálja felrázni kísérteties életmódjából. Ő vetette fel előtte, hogy Rozi emlékét meg kellene örökíteni valami nagyon szép sírkövel, és ajánlotta, hogy e részben lépjenek kegyeddal összeköttetésbe. A professzor tőlem tudta meg, hogy kegyed a Havasalföldön szerzett aranyakkal Rómába érkezett. Tervbe vették hát, hogy kegyedet egy szolgálatra kérik. Arról lesz szó, hogy utazzék Carrarába, hol mesterség gyanánt üzik a szép sírszobrok faragását, és készíttesse el Rozi emlékművét. Sipos szívesen rááldozza megtakarított pénzét, melyet egy bécsi bankba tett le felesége nevére.

Kedves Miklóska, e soraimmal egyidőben valószínűleg meg fogja kapni a professzor úrtól a felkérést és a pontos útbaigazítást. A mű tervezését és kifaragását bízta a legjobb ilyennemű mesterre, aztán gondoskodják a felírásról, a helyes becsomagolásról és úti irányításról is. Hiszem, hogy ezt kegyed mint szent kö-

telességet, hálával veszi a sors parancsából, és annak, kinek arcképével első sikerét aratta, kész örömmel segít megadni az utolsó tisztességet is.

Ezen soraim nem a császári posta útján mennek, mert ott nincs diszkréció. Szalánczy Domokos indul éppen kifelé. Nagy utánjárással passzust kapott külföldi tanulmányútra s Bernában, peregrinációjának végső célpontján adja majd fel írásomat. Tudom róla, hogy inkább kezét vágná le, semhogy levelem titkát megsértse, és így nyugodtan rábízhatom.

Kegyed szívsebére az Ég vigasztaló balsamait, megbízatásának véghezviteléhez lelki erőt kívánva, maradok régi igaz barátnéja:

B. Kemény Judit.»

... Szinte tizenhárom hónap telt el e levél óta. Erdély felett vonaglott a történelem: a két elhervadt liliumkéz pedig mozdulatlanul feküdt a kútmélységű sírban, együvé fogva Szász Károlyné olvasójával. Nem moccant, és talán mégis, mégis belenyúlt néha mint gyöngé és titokzatos reszketés Szász Károly tetteinek legrejtetteb rúgózatába.

Enyed népe most ott állott a sírkő-szentelésen. A Herzsa felett, a Gálpritty és Kakasdomb közé szorult keskeny földcsíkon, mely mellett a Tót-utca húzódott, — Totengasse —! Ezen érkezik meg Sipos Pál minden éjjel a temetőbe. Szemben a feketekapuvál, a magaslat egy nyájasabb teknőjében, a dúsan kisarjadzott két szomorúfűz-csemete között egy, e tájékon szokatlanul vakító és pazar szobor csillogott az áprilisi verőfényben, a korai virágok nyirkosan dús szagaiban meg a tömjén kék illatában.

Magas talapzaton kettétört oszlop tövére térdeplő angyal borul zokogva. A gondolat nem különös, vagy meglepő. De ahogy az angyal szárnyait elejti, oda-

csüggeszti, és mégis, mintha görcsösen karolni kívánná a karcsú kőlábat...

Azok a szárnyak csalódásig kifejezik a vonaglást, mintha a figura élne és kínosan pihegne... Azok a szárnyak: sírnak! Sírnak, sírnak, az idők örökéig, amíg egy darab márványban él a művész megszólamlása!

Suttogva és fejbólogatva, könnyezve és fájó büszkeséggel dícsérgették a követ a halkán váltott szavak, beszédes tekintetek. Minden sóhaj, minden fájdalomban lezárt szemhéj a művészt magasztalta, aki — más hazának ismeretlen fia — így átértette a gyász határtalanságát, mely Rozi után maradt a szívekben.

Kemény Judit rejtelmes diadallal állott a remekművel szemben. Néha, zsebkendője mögül, óvatosan kémlelt Zeyk Károly felé, aki arcának kifejezésén minden erejével uralkodva, áhítattal, de könnytelen, férfias gyászban tekintett hol a papra, hol a szoborra. Olykor, igaz, jól fegyelmezett arcát eltakarta levett kalapjával, mintha csendesen imádkoznék. Anyjával, Zeyk Károlylyal és a svájci mademoiselle Dévezvel indultak aztán hazafelé a landauerben, ámde Anna grófnő kiszállt a Tövis-utcában, valami rokoni látogatás okából.

— Mit szól az asszesszor úr öméltósága a síremlékhez? — érdeklődött a mademoiselle olyan józanul, mintha sohasem ismerte volna a burg kedves neveltjét, és nem az ő kövéről volna szó, hanem valaki ezeridegenéről.

— Csodálni való... és előttem szinte rejtelem, — felelt Zeyk Károly megindultan.

Mademoiselle Dévez fölényesen mosolygott. Ettől a mosolytól állának, arcának hegyessége, vízszínű szemének apró mivolta még jobban kiformalódott.

— Naturellement! Önöknek ez csodaszamba is

mehet. Így eltalálni a lényegét! Ez kérem a latin géniusz megnyilvánulása. Ezer mérföldről is tudja, mi a szükséges, mert született művész. Itt, ahol a művészet számára hideg égöv alatt élnek az emberek, s még az irodalomban sem tudtak mindmáig semmi nevezetést alkotni, valóban csak az az álmélkodás a természetes, amellyel a tömeg a szobrot bámulta . . .

— Ah mademoiselle, comme vous êtes chauvine, — vetett véget Judit a nevelőnő pöffeszkedő prédikációjának. Ajkán rejtélyes mosoly vibrált, mintha gúnyolódnék.

— Egy szál futórózsát fogok az oszlopra felvezetni, mit szól hozzá kedves cousin? — fordult Zeyk Károlyhoz.

Hazaérkezve bezárkózott szobájába. Anyja tiltotta az ilyen megbúvásokat, de Judit most egyedül volt otthon, és a mademoisellel egyszerűen lerázta nyakáról. Pihenni akar, a sírköszentelés nagyon megviselte. Csakugyan: szeme alatt barna karikák sötétlettek . . .

Kihúzta feketére lakkolt, görbelábú íróasztalának titkos fiókját, előszedett onnan egy fakazettát. Kebeléből hosszú ezüstláncon függő kulcsot vont elő. A ládikát felpattantotta. Néhány pirossal pecsételt külföldi levél alól rajzlapokat emelt ki és sorban felrakta, megtámasztotta őket az asztalka hátsó fiókjaihoz. Minden lap Rozi síremlékét ábrázolta, finom, igen-igen gondos ceruzarajzban, más és más oldalról tekintve. Mindenik alá odajegyvezve: N. B. p. Nicolaus Barabás pinxit. Ez volt a kettejük titka. A szobrot Miklóska nem bízta idegen fantáziára. Ó dehogy is! Megtervezte maga, és csak a kőfaragót fogadta meg hozzá. Ezért remegett eleven zokogásban az a két angyalszárny. Ezért próbálta is, és nem is merte átölelni a kettétört karcsú oszlopot! Ezért beszélt egész Enyedért, és leginkább a leg-

sebzettebb szívekért! Csakhogy erről nem volt szabad tudni senki élőknek. Csupán a halottnak odalent a földben és odafent igazi hazájában.

— El kell pusztítanom még ma az egészet, mielőtt valaki hozzá férne! Holnap meghalhatok... s nem jobb volna nekem, boldogtalannak?

Judit újból sírni kezdett, de most nem Rozit, hanem önmagát siratta. Egyben haragudott is magára a gyáva, hiábavaló könnyekért. De nem tehetett róla. Rosszul is volt, nagyon. Sokáig élt a dolgok előkészítésének feszültségében, és ez felajzotta. Most meglazult a húr... Fejét, mely a nyakszirttől kiinduló ütemes hullámokban sajgott, tenyerébe ejtette. Soká ült így, jótehetetlenül. Zeyk Károlyt látta maga előtt, ahogy kalapját arca elé tartva sírt — nem szemével, nem ábrázatja változásaival, sokkal mélyebben: lelke vonaglásaival.

Estébe hajlott, mire összeszedte magát.

— Gondolom, a gazdasszony érzi ezt, mikor kést kell fennie kedves állataira! — csikorgatta kínosan, sűrű fogai között. Keze csetlett, botlott, reszketett, nem akarva sehogy sem engedelmeskedni annak, amiben Miklóskával megegyeztek. Előkereste a piktor legutolsó levelét.

«Ne lehessek büszke az ő sírkövére, sem a jelenben, sem a jövőnkben, soha. Ne növelje az, amit a kőbe szívemből adtam bele, semmivel az én világi, művészi dicsőségemet. Csak *neki* akarom adni, ingyen és titokban, olyan titokban, ahogy az ő boldogulása érdekében tovaloptam volt magamat életéből. Mint a szőlőtolvaj begereblyézi a háta megett maradó nyomot, el akarok mindent tüntetni, ami valaha valakit rávezetne áldozatomra. Kérem tehát, igen tisztelt, kedves bárókisasszony, semmisítse meg utolsó tanúbizonyosságait is buzgalmamnak.»

A leány gondosan bezárta ajtaját, és lement a konyhák felé, ahol valaha Mutili mestert lesték Rozi-val, hogyan készíti a pástétomokat és felfújtakat. Paraszat kotort a vacsorára begyújtott tűzhely alól, saját kezével vitte be a lapáton szobájába. Ott apró tüzet gerjesztett a cserepés kemencében. A lány tavasz viszsanyomta a füstöt, de azért ő nem nyitott ablakot. Nehéz szívvel elvégezte a szertartást: minden levelet, minden rajzot a lobogásba vetett.

— Mademoiselle Dévez, — mormogta közben gúnyosan — mert régi szokása volt, hogy magában gyakran és dühösen elvitatkozott társalkodónőjével: *comme vous êtes folle!*... A kemence elé széket húzva várakozott, míg a papiroslapok irgalomkérően felgömbültek, elsötétedtek, aztán újra izzásba jöve világosszürkére hamvadtak. — Még mindig futkosott rajtuk egy-egy panasztévő szikrafolt! — Közben, akár ezüst krétával írva — újra megjelentek, fel-feltűntek a csodálatos finom rajzolatok. Kezével kellett a halál ellen mindenkép lázadó árnyképeket szétporlasztania. A parázs megégette ujjait.

Ismét várt. Aztán, mikor minden kihamvadt, kis tollúseprűvel szedte ki a most már jeltelen, néma, semmiről árulkodni nem tudó pormaradványokat a kályha torkából.

Másnap kertészükkel, Gyökérásó Minyával kivétette a déli veranda tövéhez ültetett futórózsát. Halványszirmú, mindig halódó illatú bimbókat szokott az hajtani júniusra. Lemetszette gallyait, csak egyet hagyott rajta. Azt fogja körülfuttatni a sírkő oszlopán. . .

Befogatott, és a hintóba ásót, kapát, gereblyét tétetett. De nem vitt magával segítséget. Egyedül készítette el a gödröt, hintette meg alját a papírzacskóba összegyűjtött hamuval. Aztán betaposta földdel a gyö-

kereket. Hadd szívják fel életre, magukba, a megsemmisített szépséget.

A síremlék körül még csak ezután történt a legkülönösebb. A talapzat névtábláján, Rozinak oly megindítóan rövid időközű évszámai alatt mintegy másfél tenyérnyi hely maradt üresen. Sipos Pál önmagának hagyatta meg. Abban a hitben élt, hogy nem sokáig bírja már az életet, és alászállhat kedveséhez.

Mármost vajjon szentségtörés volt-e, vagy a legmélyebb, hódoló áldozás, mellyel a juvenus indomita adózott ismét a halottnak?

A sírkövön, pár esős éjszaka után, amikor Sipos Pál nem tudott kint virrasztani, nagy mesterséggel berótt felirat jelent meg a név alatt. Rozi hajdani nagyleányává avató versét variálta az örökre névtelenül maradt költő:

«Mulier formosa —
Nunc cinis, ante rosa.»

És Sipos Pál belenyugodott a sírfeliratba. Nem kívánt nyomozást, és nem kapartatta, csiszoltatta le az elparentáló sorokat.

Tizenhetedik fejezet

SZELEK JÁRÁSA

Utat szárazító, rakoncátlan forgószelecske kavarta a port, a tollat, szalmaszálat, papiroshulladékot a gubernium előtt nyíló térségen. Bethlen Imre — míg az ablakmélyedésben Jósika Jánosra várt — fénytelen üveggolyó pillantással meredt ebbe az apró boszorkatáncba. A vigasztalan kopár utca-kép, a szürke házak, szürke por és szürke fák — mintha csúfolódnának véle. Hát flasztterszín kell Bethlen Imrének? Nem okosabb volna most Szentimrén a kristályfehér Hunyadi-templom oldalában a tavaszi alá szántani? Gáldtön a Maros-gátakat vizsgálni, a park csudaszámában emlegetett vízműveit? Szentmiklóson az olasz nyárfást ritkítani erdészével, ahogy már régóta kitervelték? Mégiscsak szép dolog az, amikor a föld kikeletre nyújtózkodni kezd s lerúgja takaróit, barnán, meztelenül készülődve a köntös-váltásra! Érezte hirtelenül az összegereblyélt és felgyújtott avar földön-kúszó fanyar szagait, orrfacsarását — be sokat cucurázta máskor feleségét, hogy ilyenkor haza kell menni, falbarúgva a városi semmiskedő életmódot... Most még Krakowiczka utálatos, tolakodó jelenléte sem bántotta. Csak a történések zürzavarába bámult. Mióta a vért okádó Tartlert látta a hóban fetrengeni, nem tud most már kilépni a közdolgok sod-

rából. Mit téblábolja át a böjtöt, a böjti ronda szeles évadot Kolozsvárt? Mit lesi a nagyvilág időjárását? Ólálkodik, fülel, mint a rosszat szimatoló állat!

... Még meg sem száradhatott a vér Bethlen János orcáján, s Hardegg, a katonai parancsnokság futára már vitte a hírt lovon s lóhalálában a császár színe elé... A tartományi kancellária s a gubernium nagyálmosan hintóban ringatózó futárát Metternich már nagyelégedetten fogadhatta:

— Das wundert mich gar nicht! Dies hab ich von Klausenburg schon lange erwartet!

Ez a fülebe jutott szó Bethlen Imrét felbőszítette.

Úgy! Tehát várták odafent. Talán elő is készítették. És most, bosszúból odadobták a várost a büntetésképp megszállásra küldött katonaság martalékaul. Még a betegágyas asszonyokat is kiverték fészükéből a terpeszkedő, pöffeszkedő Bianchiak, Albertiek... Közben — s ez leginkább fúrta — hozzájok, az ő szállásukra *nem* kvártélyoztak. Hadd lássa a világ, ki a derék udvari ember!

— Mi... mi a puzmogivaló? — fordult vissza és reccsent rá dühösen a kancellistákra, akik körmölgetés közben félszájából félszavakat izengettek egymásnak

A koncipista — ugyanaz, aki elől Kendeffy Ádám hazalopta volt leányát Csákyék estélyéről — oktondin jelentette:

— Megyénk küldöttei megérkeztek Bécs-városába. És — állítólag a felségnél kegyre találtak... Hjah, Bethlen János bácsi indította őkegyelmeiket, s megkenegette előre az ő írjaival!

— Igenis fiatal vagy ahhoz, hogy ily sok véleményed legyen! — kelletlenkedett Bethlen Imre. — A valót szöld: mi hír jött a követségbe küldött Kemény Domokostól és Zeyk Józseftől?

— Őfelsége azt mondta volna nékik, hogy ha az összetűzésben a katonaság volt a hibás, úgy méltó büntetése lesz az ármádiának.

— Rászolgáltak! — dünnyögte a gróf, amire ugyancsak eltárgult a koncipista macskaszeme.

Megjött a gubernátor. Szép, s vénségében is daliás férfiú. Hivatalbéli ruhája nagy pazarsággal, tenger aransujtással készült, modorában pedig igen-igen úriás tudott lenni.

Betessékelte vendégét saját termébe. A követek izenétéről már ő is értesült.

— Én inkább Wlassicsnak tulajdonítom őfelsége indulatainak megbomlását és még erősebben az aggkori energia lassú megfogyatkozásának. Valamit vetni kell az okvetetlenkedőknek. A konc pedig alighanem a diaeta lesz. Ami igaz, igaz. Az altábornagy úgy jött, mint a kormány embere, s úgy ment, na... nem mondom, hogy mint az elégedetleneké. De sok tekintetben áthangolódva! Titkot sem csinált új meggyőződéseiből. Füleml hallatára mondotta, hogy az erők levezetésére és a helyzet tisztázására csak a diaeta összehívása volna elégséges intézkedés. Azt hiszem, ezzel odafent el is fűrészezi a fát maga alatt. Ha lesz is diaeta, a biztos most már Estei Ferdinánd lesz Wlassics helyében.

Minden bíráló kifakadás nélkül, csak a tényeket sorolva fel, így társalgott. Holott Bethlen Imre jól tudta, hogy az idők ily fordulata mit jelent. Maga a gubernátor mai helyezettése válik majdan a hazafi-párt legkiáltóbb botránykövévé.

— Valami előterjesztésnek vettem hírért, mely kezdedhez jutott volna, — kezdte a szót cifrázatlanul, — s mely engemet kiválóan érdekelne!

— Igen, úgy van, mint mondd. No de jó kémeid vannak! Még csak iktatva sincs!

— A Bethlenianum-kollégium ellen?!

— Benyomásom szerint inkább bizonyos személyre megy a dolog. — Hűvösen elmosolyodott. — Nem grata personád az illető!

A kamarás elrándította vállát, s morgott valamit.

— Miről van szó? — kapta fel fejét.

— Több kázusról is. Vérbeli enyedi históriákról barátom, aminők a te scholádban dívnek.

Bethlen Imre szeme körben kezdett forogni. Eszmélkedett. Kapcsolt.

— Deézi Hosszú István neve alatt jött be a feladás?

— Mint már kétszer is az elmúlt esztendőben.

— Hallátom ezt a legújabb főztet! — ... pillantott Bethlen ordas mogorvasággal a higgadt, majdnem szenttelen gubernátorra.

Jósika kinyitott egy fali cisztát, és előhúzta a vaslag, merített papirosra rótt felfolyamodást.

— Friss ez még, azt hittem, csak magam néztem beléje, de úgy látszik, valamelyik kezem-lábam is!

— Ne vádolj senkit. A szimatot Enyedről vettem. Ott a patika előtti padon jár el az emberek szája, s amit kettőnél többen tudnak, az már nem titok.

Mohón, csaknem bukdácsolva futtatta át szemét a hosszú és körülményes írásművön. Esze nem fogott jól, a részletek homályba hulltak lelkében, de a lényeg világitva, sercenne gyúlt fel benne.

Deézi Hosszú István, nyugalomba vonult városi protonótárius, akinek a scholához égvilágon semmi köze, még fiai sem voltak, hogy odajárjanak, a schola néhány «skandalumát» foglalta írásba.

Bethlen Imre körmével kezdte kopogtatni a papirost.

— Hát honnan veszi a dolgok javarészét, fenekén ülve, a volt protonótárius uram ökeme? Honnan?

Hogy a scholában mik történtek, és a professzori karban ki mint vélekedett a történekről?

Felugrott, nehézkes medve-fürgeséggel, de az ívet összefogva, bundájának zsebébe süllyesztette. (Bundában járt, mert nem számított rá az őszen, hogy Kolozsvárt fog kitavaszkodni.)

— Hohó öcsém! Lassan a testtel! Hivatalos írás, mit akarod eluzurpálni? Felelős vagyok róla, vagy mi?

— Ha ide nem adod, kár volt megmutatni!

— Parancsolj helyet foglalni ott a pipatóriumban egy töltött széken, s olvasd át kényelmesen.

— Igen, mer' úgy megy ez nálam! Ehhez nekem csend kell s háborítatlanság! Kénköves szél fú ezekből a dolgokból, és előbb-utóbb a schola nyakába jön a fiskális kereset!

Jóformán köszönés nélkül döngött kifelé téli nehéz csizmájában. A gubernátor alig ért nyomába, hogy bár kikísérje.

— Érts meg, Imre öcsém, a felfolyamodásnak rövidesen továbbítódni kell! S egyszerre így odavagy a scholádért!

— Mi az, hogy *egyszerre*? — kapta vissza fejét Bethlen Imre, és vasvilla szemet vetett búcsúzásul. —

... Ugyancsak elámult Johanka grófnő, amikor aznap a vásárlásokból Lujza komtesszel késő délidőben szállásukra érkezett. Nagymorgós időjárásra számított férjeuránál. Káromkodásokra, hogy kedves böjti étele, a füstölthúsos borsó káposztacikával ízeit vesztí a várakozásban, aszalódásban az istenverte aszszonyi firlefanec, sárgabugyigók és idres-fodros pendelyek miatt. A házi égiháború helyett palotáshuszárja alázatosan jelentette, hogy a kegyelmes gróf úr lóra ült s annyi izenetet hagyott hátra, hogy igyekezzenek az egész háztartással hazafelé Gáldtőre. Neki sürgős dolga akadt, s előrement. Ejnye! Imre gróf, aki hat-

lovas hintó és kornétás futár nélkül Gáldtőtől Enyedig se adta volna?

A Via Strata kétezeresztendő sárga kőlapjain rázatta most magát Bethlen Imre, a császár bizalmasa, csillagokkal díszített kamarásvitéje. Hol volt az az idő, amikor imádott fejedelmét kísérte itt, érette tűzbe vízbe menni készen? Hitte volna-é akkor, hogy egyszer visszafelé visz útján egy felfolyamodást, mely a császári ház biztosságát akarja óvni... Pedig így van! S ő megfordítja azt az írást, kizökkenti jó kerékvágásából! És ez nem anomália?

Olykor megállította a lángszínű Hamilkart. Lehajtott, szélnek szögezett fejjel töprenkedett, bucsálódott. Aztán meg-újra nekiveselkedett. És beszélt magában, magával.

Ez a figura, ez a Deézi Hosszú István harmadszor szúrta most pennára a scholabeli állapotokat. Elsőízben csúful nekiesett Szásznak. A professzort többi tanártársaihoz való pökhendiséggel, megvető fölényeskedéssel, az ifjúság kegyeiért való vetélkedéssel mocskolgatta meg. Második felfolyamodásában egy skandalumot írt le, apróra. Még az elmúlt őszön Péterfi Albert pár napra megváltoztatta óráinak rendjét. Takáts és Dohy tógátusok — akik a városon is preceptorkodtak, és jórészt a priváták díjaiból éltek, — meg merték kockáztatni a kijelentést, hogy elfoglaltságuk miatt nem jelenhetnek meg az előadásokon. A professzor akkor Takátsot semmirekellőnek titulálta, aki csak tekergés céljából akar az óralátogatások alól kibújni. Az ifjak erre — az egész hat évfolyam — nem jártak el többé Péterfi Albert óráira.

Végül is Szász juhásztatta meg őket, de hogy mivel hatott rájuk, azt egyik sem árulta el. Péterfi akkor a kurátorátushoz folyamodott elégtételért, kérte, hogy a lázadókat példátlanul bűnhödtessék. Csakhogy

a zendülést a professzor izgágasága hívta ki, hát jó-maga Bethlen Imre is azt tanácsolta neki: érje be véle, hogy a deákok némán, bocsánatkérés nélkül, de visszatértek előadásaira...

Mindezt Deézi Hosszú István úgy tudta, akár a kiskátét. Hát honnan? Kitől? És miért fáj neki annyira — ha Péterfi Albertet szorítja valahol a csizma?

...Most, harmadjára a legfrissebb felfolyamodásban mindezt újból felhánytorgatta, megpótolva a januári lengyelszöktetéssel, és végül a Kendeffy Ádám felett tartott emlékbeszéd aprólékos megabárlásával. Minden ízét, porcát kitapogatva mutatta ki az oráció felforgató törekvéseit. Végül oda lyukadott ki, hogy ez a szellem szüli a tavalyi lázadáshoz hasonló és a lengyel-eset féle skandalumokat. Általában az ifjak bomlottságát. A bűnlajstrom tételei közül a lengyel ügy rosszat ígért. Politika! Még hozzá külpolitika és tetejébe a borotvaélen táncoló lengyel kérdésben! A császár, igazság szerint, nem kíván a cárnak szerencsét, sőt szeretné, merthogy jómaga rövidségben maradt a lengyel örökség dolgában, még Krakkót bekebelezni. Nóde ez jámbor óhaj, étvágy... a nyílt magatartás egyebet mutat. Ausztria elismeri a krakkói körzet függetlenségét és egyébként a cár álláspontját.

Januárban pedig lengyel foglyok érkeztek Enyedre. A bécsi irányítás és képmutatás kemény eljárást írt elő. A lázadókat, ha a birodalom földjén megtalálják, szigorított escorttal az örökös tartományokba kell bellebezni.

Volt a városháza udvarában egy sötét és szutykos rabszoba, hová hetivásár idejére a körmösujjú cigánynépet szokták begyűjteni. Itt kellett a két ifjúnak, a Fiatkinsky grófi testvérpárnak, egy napot eltölteni. A közönség, kivált a schola népe felbolydult. A

kollégium kapuján zsidongott, rajzott ki és be a hírhordó, kíváncsi deákság, és a rövid utat a városháza bejáratáig sorfalak szegték reverendákból, nemzeti öltözetekből. Ekkora tömeg: zúgott is. A kora délutáni órákban megjelent a scholában egy vármegyei hajdú, Lázár Benedek adminisztrátor izenetével. A rektor-professzort, Baritzot kereste, de csak Szász Károlyt találta.

— A dolog égető, — magyarázta a kurír — mert az írás a piacon ácsorgó és kiabáló deák urak azonszerűleg való megrégulázását követeli.

Szász átlátta, hogy nem kerestetheti Baritzot, mert ő ilyenkor betegeit fogadja. Felbontotta az írást, és intézkedett jómaga. — A januári kék alkonyatban a piacon ember ember hátán tolongott. Mégis sikerült neki az utatnyitó diákság között gyorsan beférkőzni a tömlőcig. Ott néhány öregdiák, élén a fugadi Bánffy Dániel úrfival éppen körülzárta a silbakot álló káplárt, sőt már maga a börtönajtó is tárva volt. Az udvar közepén fáklya égett, és az esthajnalnak meg a kormos piros tűznek visszás fényében Szász egy pillantással mindent felfogott. Ezek az ifjak szabadítani érkeztek!

A bűzös hideget lehellő börtönszobában deákok körvonalait vélte felismerni, közülük kihallotta Zeyk Domokos kocsintó hangsúlyú franciaságát, amint hevesen magyarázkodott a két sugárszőke fogolynak.

Ebben a pillanatban kemény trapp nyomta el az udvar lármáját. Hirtelen bevágtatott Ramberg őrnagy erős csapattal, és azonnal kezét akart tétetni a káplárt körülzáró ifjakra. Bánffy Dánielt ott nyomban le is fogták. A többi rá akarta magát vetni a katonákra!

Szász a kritikus percben vakmerően azt ígérte Rambergnek, hogy öt perc alatt kiürül a piac és az udvar a diákoktól, ha szabadon engedi a Bánffy úrfit. És csakugyan, az ifjúság el is tisztult szavára, be a

scholába, valósággal ámulatba ejtve az őrnagyot és az ácsorgókat. Maga Bánffy Dániel vezette őket. Szász most félreállítva az őrt, a börtönbe nyitott. Igen-igen meghökkent! A félhomályban egy fürtös, Rómeó-barettes és prémezett-topánkás kisasszonyt pillantott meg. Köteles Lillát! Három tanítványával: Zeyk Domokos, Teleki Elek és Szilvási Mihály úrfiakkal gyorsan megértette, hogy az iskola érdekében azonnal távoznik kell. Pár udvarias szóval a lengyel grófi testvérpárt is tájékoztatta a helyzetről. Kilépve a kapun azonban nem tartott diákjaival, hanem átlós vonalban a piacon keresztül igyekezett a leányhoz csatlakozni. Az ügy kurátusbéli megvitatásánál egyfelől aztán azt állította, hogy a lengyel foglyok meglátogatása nem bűn, és maga a császár sem tilthatja meg a rokonszenv kifejezését. A három ifjút viszont azért nem követte a schola kapujáig, mert elhúnyt kollégája leányát akarta a katonák és a csöcselék tumultusában a sötétedő alkonyórában hazakísérni.

— Ez — érvelt a beadvány, — sophisma. A kollégiumot jóval előbb, mindjárt a lengyelek érkezésének hírére le kellett volna záratnia, ha már rektori jogokat gyakorolt a főispáni levél felbontásával. Így elkerülhető lett volna az, ami bekövetkezett. A három ifjú hagyta, hogy Bánffy Dani beterelje maga előtt a deákságot a kollégiumba. Ők maguk azonban nem mentek vissza aznap a scholába. — Este pedig: az egyik fogoly megszökött. És hogyan! Vacsorára Kemény Simonné a burgba invitálta a két Fiatkinskyt. Természetesen a káplár is elkísérte őket. A vár északi kapujánál az idősebbik gróf megkérte öcesét és örüket, hogy pillanatra betekinthesse a falak közé. Többet aztán elé sem került. Állítólag odabent a torony mögött a fugadi ménes egy gyöngye várta, szélesebb háttal paripa s a délikapu is nyitva felejtődött. Segesdi bácsit teljesen elázott álla-

potban találták. Később, az eszeveszett nyomozásnál suttogták a városon, hogy a két lengyelnek fontos izenete volt a török porta részére, és megegyeztek a szökés ily módjában. A porkolábnak pedig nem járta meg eszét, hogy egyik testvér a másikat cserben hagyhatná. — Valószínűen ő is itókához jutott, és elment tőle a szépesze. — Mármost a beadvány így okoskodott:

Világos, hogy a három ifjú a megugratást készítette elő — és Szász kezükre játszott, amikor nem kergette vissza őket a scholába, és nem záratta rájuk a kaput. Mert a Köteles kisasszonyt hazáig el sem kísérte. Többen is látták, hogy a leány a Varcagás-utca sarkán elköszönt a professzortól, és befordult Spaghetti mester udvarára . . .

. . . Amikor a két első felfolyamodás hírért vette: ő maga Bethlen Imre, egyetértésben Bánffy Ferenc és Tövissi Gergely kurátor-társával, sietett elgáncsolni Hosszú Deézi árulkodását az egyházi főtanács útján a kormányzéknél. Kijelentették hármában, hogy mindaz, amit Szászról és a scholabeli lázadó szellemről mond a panasz, fundamentum nélkül való rágalmazás. A császárnál elég volt az ő kamarási szava. Ismerve buzgalmát és lojalitását: a felség a megindított hajszát hagyta elaludni.

Maga nem is mulasztotta el a volt protonótárius orra alá megtörni a finom borsot. Az pedig csak ümmögött s vállát vonogatta minden pitiszkálásra. De aztán a dolog mégis csak megváltotta színét.

Amikor Katona Zsigmond elbetegesedvén, az egyházi főtanács előlülését átadta Rhédey Ádámnak, furcsa dolog sült ki. Az pedig, hogy Katona Zsigmond egy időben a kormányzékhez intézett feljelentésekkel maga is kapott egy panaszíratot hasonló tartalommal. Ez már nem Deézi Hosszú Istvánnak, hanem magának Péterfi Albertnek aláírásával készült. A tanácsnok

azonban az egészszet, mint lim-lomot ad acta tette. A fiatal Rhédey a maga szigorúbb felfogásával lejáratta ugyan a dolgot, de milyen dísztelen véggel! Ha Bethlen Imre ennek lefolyására gondolt, előntölte a düh verítéke, és Hamilkar bánta meg felföví, sisteregve kilocsosanó mérgét. Ilyenkor előre ugratott, de úgy, hogy az útmenti szántásokból fellegmód kavarogtak fel a Maros völgyének ezer és ezernyi varjúsergei.

Enyeden csak éppen leszállt a lóról a Két-Hattyú udvarán, és indult a schola új, déli szárnyába, a kurátori ülésterembe. Lovását közben Péterfi Alberthez menesztette.

— Ad audiendum verbum, — ennyit firkantott számára egy bilétára.

— Mi ez? — lökte ki a zsebében elhozott frást az asztalra, amikor szembekerültek.

A professzor felvette az ívet és olvasni akarta.

— Claritásod ne játssza meg előttem a tájékozatlant, mert nem teátralista! Ugyan mit mondjak magamnak, hogy most már harmadszor ismerem rá szőrös Ézsau kezére a Jákob hangja megett!

Péterfi szorosán szembenézett a főkurátorral. Nem válaszolt.

— Hát van-é erre példa, amit claritásod cselekedni merészel? Amikor első két ízben állt bé sugónak a vén számár Deézi háta s körme mögé, hát nem én magam adtam bizonyítványt Szász Károly hűségéről és polgári magatartásáról? Nem Bánffy Ferenc tett tanúságot, hogy a professzor hozzá mindig egész becsülettel viselkedett? S nem claritásodat küldtük fel a főtanácsba Csórja Bálinttal egyetemben, hogy tanui legyenek a főtanács tiltakozásának, melyet ez ügyben megéjt a guberniumnál? S akkor tavaly egyszerre csak kisül a turpisság, hogy claritásod Deézi machinációival egyidőben akart áskálódni Szász ellen éppen

a főtanácsnál! Ez háládatlanság! Vélem, jótévőjével szemben adni ellenbizonyítékot s az én állításomat cáfoló jelentést?

— Amint tapasztaltam excellenciád álláspontját, visszavontam feljelentésemet a schola előljárósága előtt.

— És megígérte egyben, hogy mint alaptalant, örökre megsemmisíti panaszát! Így volt-é? Nemde-nem? Hát ki iszkitelte Deézsit újabb felfolyamodásra? Vagy tagadja, hogy claritásod áll ez alkalommal is a háttérben és ráncigálja a báb kezét-lábát a szép komédia-játékban?

Péterfi Albert korbca húzta szemét. Pillanatig viaskodott magával, de megemberült.

— Nem tagadom. Mint professzor, feladó nem lehetek. Ilyen kvalitásomban folyamodásomat elsöben is a kurátorátushoz volnék köteles benyújtani, holottan mióta öt személyre bővült Szász akaralából, a nagyobb rész egykövet fúj véle és elvágja szavamat. Nem ezt kellett látnom akkor is, amikor a deákok tüntetésből elkerülték kurzusaimat? Kicsoda fogá pártomat? Mely elégtételt nyertem? Senkitől semmit. S a felbujtó akkor is ki más volt, mint az a hamuszínű csókafióka, Kemény Zsigó, Szász kolléga grata personája!

— Boldogtalan! Ilyen személyes kiosi sértődések örvén kívánja világ elé teregetni a schola szennyesét? Nekem tán gyönyörűség volt, Szász mellett kitennem magamat? De kitettem, mert tovább látok az orromnál!

Péterfi Albert alulról felfelé emelte pillantását a főkurátorra.

— Engedelmével — én nem is értem egészen excellenciádat.

— Pedig a kutya sem nevezhet a rébuszok embe-rének! Én ugyan világosan kifejtettem annakidején

claritásodnak, mi lesz földolga Enyeden, s fő-kötelessége, ha elfoglaládj a scholabeli katedrát.

— Ez az, kegyelmes uram. Excellenciád engemet egyenest azzal a megbízással helyeztetett stallumomba, hogy Szász Károly romboló befolyását ellensúlyozzam, mégpedig minden erőmből.

— Hogyne! Befelé! Intra muros! Mint kínai fal megett! A tudomány eszközeivel! Nem módját ejtém, hogy műve, a Literatura Antiqua világot lásson? Amikor Danczkai minden garast fogához ver?!

Péterfi arcán keresztül-kasul kígyóztak ráncai.

— Mire vittem véle! Szász Károly diákjai titokban válasziratot gyártottak ellene, s pellengére húzták állításaimat! Szent meggyőződéseim, hogy maga Szász spékelt meg a firkálmányt a személyemmel való éktelen gúnyolódásokkal! Kézből kézbe járt közöttük s jár máig ez a gyalázatos epepeia! Nem, soha bentről — csak kívülről lehet kitépetni gyökeréből a kárhozatnak ezt a fagyöngyét, mely el fogja szívni a scholának életnedveit! Igen, kegyelmes főkurátor uram: kiszaggatni! Ez az egyetlen remédium!

— Szerencsétlen anya szülöttel! Azt gondolja, hogy ezt meg lehet úszni a schola veszedelme nélkül?

Péterfi konok képet vágott. Némi merészség lepte meg, s kiömlött szava:

— A scholánál is szentebb a haza és a felség személye, tekintélye. Gróf uramnak mint a felség kedvelt választottjának, többszörös kitüntetettjének, kamarásának ezt nálamnál, egyszerű közpolgárnál sokkal erősebben kellenék érezni, felfogni szívében!

Bethlen Imre nehézkesen szedte a lélekzetet. Most leckét vesz saját pártfogoltjától — és milyen leckét! Nem is tudja hirtelenjében, arcátlansággal áll-e szemben, vagy fanatizmussal? Talán mindkettővel, mely

mögött a személyi apróbb sérelmek fütőkemencéje hevít!

Péterfi, mint a jószimatú állat, megérezte feljebbvalójának ingadozó állapotát. Vérszemre kapott.

— Miféle összefüggésben van ez a kettő?

— Mert aki fiskális kereset alatt áll, az nem lehet követ a diaetán! Én sem csak orromig nézek, főkurátor uram! — Én vártam is a felfolyamodással, ameddig hihettem, hogy kisül rá a suskus a nemessége körül. De Lázár adminisztrátor úr felette lanyhán kezelte ötét. Beérte a tordai publikálással, ahol is sikerült neki szorultában tanukat fogdosni arra, hogy ősei Gerendkeresztúron nemesi birtokban éltek... Ezt a dolgot évekig is húzni-halasztani lehetett s kellett volna, de nem: Alsó-Fehér bevette a lustránál nemesei sorába. Nekem se maradt más hátra, mint fiskális akcióba vonatása ökemének.

Bethlen Imrének álla esett le.

-- S hol... hol akar Szász követ lenni?

— Vizakna pedzi! «A kisebb haza felszentelt szónoka», — ez a neve! Közben még a magyarhoni Tudós Társaság is tagjául választotta!

— A cenki maszlag!... — Bethlen Imrét kirázta a méreg. — Országháborítók kedvelik egymást. Persze! Similis simili... aha! sze' még aranypennát is küldetett nekie a helyi kaszinóval a jól számító kártyakeverő!

Közben csűrte-csavarta keze között az elorzott felfolyamodást.

— Szóval ciarításod hiszi, hogy ha az írás nem megy tovább — még megtörténhetik, hogy ez a szószátyár országos konkolyhintővé avanszál!

— Attól félek, hogy máris az. Ő a hamelni patkányfogó. Bátyám végignézte, mit nem vitt végbe a lengyel skandalumkor. Valósággal bűbájosságba

verte az ifjakat. Egyet intett, és a deákság ki-sereglett a piacra, hogy innepelje a foglyokat. Ismét intett, s a föld nyelte el őket. Hát nézzünk szembe a dolgokkal, excellentissime! Mi lesz, kérdem, ha a *haza egész ifjúsága* s tán férfiúi rendje is meginduland az ő furulyája után? A kiskóstolót, azt megkapta Kolozsvár februárban. Hát nem Zeyk Domokos, az ő másik grata personája hepciáskodott a fővártá előtt, nem ő ugratta bé a boldogtalan Juhász deáket? A' még most is ispotályban nyavalyog! Nem abból támadt aztán annyi ártatlan polgári személy gyászos pusztulása? Nem azért jött rá Kolozsvárra a katonai megszállás nyomorúsága!?

— Rémlátó vészmadár!

— Ezt az én felfolyamodásomat vissza nem vonatom. A nemeslelkű Krakowiczka gróf mondotta nekem, mikor szerencsém volt véle megismerkedni excellenciád házában: hogy Lengyelben is így kezdődött. Az ifjúság felelőtlen uszításával, garázdaságával. Excellenciád megteheti, hogy ad acta tételi az írást, vagy szerez Szász mellé tanukat. Nekem a lengyel példa erőt és gerincet adott. — Én azóta, hogy az ottanvalókat apróra tudom, nem tágítok a magam útján. Nekem több a becsület, mint a fokhagymás kolbász; nyeltem, s lapultam eleget a mostani alkalomig, mert nem voltak jó tanuim. De a lengyelszöktetést Hamari kapitány is végigvigyázta a patika padjáról, s a deákságból is tudok szemtanút állítani!

— Bolond lyukból bolond szél fú! — ordított Bethlen Imre a professzorra. Éppen csak a gyűlölt Krakowiczkára kellett még emlékeznie! Ettől venni példát, önérzetet, ettől a kocsonya-gerincűtől!

... A hosszú és fárasztó összecsapás után a gróf először Gáldtőre lovagolt ki. Ott kapkodó, hebehurgya munkára hajszolta embereit, de maga mintha távol

lett volna attól, ami körülvette. Azonnap, amikor éppen a vízilugas javításába kellett volna kezdeni, hirtelen mindent faképnél hagyott. Ellovagolt a Küküllő völgyébe, Bethlen-Szentmiklóstra. Ott felé se nézett a pompásan kifestett dísztermeknek, melyek még a lengyel gróf elismerését is megnyerték — hanem beköltözött a télies hideget őrző irodaszobába, melyben tisztartóját hálatta, ha beidézte elszámolásra. Napestig unottan lapozgatta, turkálva és rendetlenül, a gazdasági naplókat. Éjjel faggyúgyertya mellett fel és alá dobogott a kamra deszkapadlóján, s mint az előszobában háló inasa mondotta később, hangosan perelt magamagával.

Amikor egy fuldoklási roham szederjeskéken, kiguvadó szemmel az ágyra terítette, az öreg kulcsáraszszony hintót, lovasembert indított Enyedre a főkiról-gusért. Baritz doktor nehezen ismert rá a hatalmas, keménykötésű Bethlen Imrére. Olyan volt az már, mint a ledölt, felfordult bálvány. Magamagának romladéka. Nyögött, panaszkodott, átkozódott is — közben a politika érdekelte csak. Orvosságot nem akart szedni, hanem a diaeta felől faggatózott. Mintha a forrónyavalya vette volna elő, magas lázrohamaiban gyakran elvesztette eszméletét. Ilyenkor a semmibe beszélt, de azért összefüggés volt szavai között. Szüntelenül Péterfi Alberttel vitalkozott. Azt állította, hogy nem Szász, nem is Zeyk Domokos, hanem ő maga provokálta a katonák vérengzését azáltal, hogy Wlassicscsal Bécsbe küldte a főtanács-szervezet körül való botrányok irományait. Mert erre volt válasz a főtanácsbeli skandalum, és ebbe halt bele Kendeffy Ádám. Az ő halála izgatta fel a várost, és tette arcátlanokká az ifjakat...

Baritz végül is megállapította, hogy a betegnek vére romlott meg a sok keserű felháborodástól. Azért tudta a betegség így leteríteni. Szigorú koplalást és

borogatást írt elő, de a beteg eszméletén is csak vitatkozni kívánt vele. A medicinák s előírások inkább bosszantották. Mintha egyenest csak a disputa kedvéért tűrné a főkirólgus jelenlétét.

Természetesen Baritz szóval, lélekkel és epével: Péterfi Albert álláspontját képviselte, és még orvosi tapintata sem akadályozta, hogy Szászt alaposan be ne mártsa a főkurátor előtt.

— Nincs mit szépíteni, — úgy mondotta — ahogy ez a sátánfajzat lábát betette a scholába, elviselhetetlen atmoszférát teremtett. Folytatta a háborgatózást a megyében, s most már csakugyan elkövetkezhetik a kisebb haza országos gyűlésében is a maszlagok széthintése. Deézi Hosszú István felfolyamodása a legjobbkor vágná be csapját a garabonciásnak. Torkára forrasztaná a szót!

De Bethlen Imre csak hördült az ilyen beszédre, szemét meregette és fogait csikorította. Azt sem akarta, hogy áthívják Gáldtöröl Johanka grófnét és családtagjait. Pedig hazaérkeztek már. Krakowiczka gróf kíséretében. A grófné hozzáfogatott a park átrendezéséhez. Mert a lengyel főúr méltatlannak találta, hogy oly nagyvilági hölgy régimódi, négyszegletű táblákba osztott «kert»-ben andalogjon, holott kiművelt széplelkét franciás, lenge külsejét schönbrunni pompa illetné meg. Bethlen Imrét ez most már éppúgy nem érdekelte, mint kúrája.

Egy súlyosan bélelt levelet készített el, öt helyt is gondosan lepecsételve. Azt átaladta Baritznak, majd ha indul vissza Enyedre, vigye el, s bízza a császári postára. És ezt az indulást még siettette is.

A főkirólgus azért mégis átizent a családjáért, s míg megérkeztek volna, az utolsó éjtszakát végigvirrasztotta a nagybeteg mellett. A végtelen elgyengülésben a gróf semmi testi fájdalomról nem adott jelt. A láz lo-

bogó ihleteiben cserepes ajkára szünetlenül visszatért
egy alkaiosi verstöredék:

Ἄσυνέτημι τῶν ἀνέμων στάσιν.

Nem értem a szelek állását.

Nem hiába volt a klasszikusok barátja: görögül
mondott búcsút a világnak.

Jósika János pedig visszakapta a szinte hogy el-
orzott folyamodványt. De sajátos módon elgyalázva!
A papiros négyszegű darabokra volt felszabdalva,
hogy ne lehessen továbbítani.

OSZK

Tizennyolcadik fejezet

BOMLÓ TŰSKEVÁR

Vezércsillag kellett.

Arról volt szó, hogy a félelmetes, vöröstüzű, nagyuszályú üstökösnek vagy a vakítóké, álló égitestnek bizonyossága után sorakozik fel a nemzeti akarat.

... Wesselényi nyugtalanul cirkumforált és ingerelt.

— Huszonhárom esztendeig zárva állt az országgyűlés terme, valamint őfelsége «atyai» szíve is a diaetáért esdeklőknek. Minek most ez a nagy cécó, amért negyedszázad után megszűnnek lábbal tiporni törvényeinket? Nyalogatni a kezet, mert lazítja nyakunkon fojtogatását?

Bethlen János, a házánál nagy csendben tartott összejöveteleken nyugodtan elheverve, fejtegette a pipafüst karikáiba fordítottját ennek az ingerült okoskodásnak:

— Csipkerózsza nem huszonhárom, de másfélszáz éve alszik a túskevárban. Alkotmánynak hívják szépséges alvó királykisasszonyunkat, s ha még soká talál aludni, örökre elszenderül. Belzebubnak is gyertyát gyujtok, ha utat ereszt felébresztéséhez.

... Nem kellett sokat biztatni a kormányzókat, elintézte az katonai, polgári és egyházi hatóságoknál, hogy a Galiciából érkező diaetai biztost úgy fogadják,

mintha a kész üdvösséget hozná huszáregyenruhájának zsebében. De a márciusban összehívott megyegyűlés is úgy döntött, hogy erősen megadják a módját a tisztességtételnek. A fenség elé a grata persona Bethlen Elek, a két Esterházy és Bethlen János megye ki hín-tóval, a fiatalság pedig lóháton.

— Hadd lássa Mária Terézia unokája, *mi nekünk a diaeta, a konstitúció!* — hirdette a haza vénje.

Ünnepnek ígérkezett minden pillanat attól kezdve, hogy a megye határán a főbíró a fenségnek elébevezette a megyei birtokosok és tisztségek küldöttségét, és Bethlen Elek konziliárius felköszöntötte...

Egyetlen ómen zavarta meg a két napon át folyó diadalmas bevonulást. Jósika János gubernátor azzal akarta mintegy felmagasztalni zentelki kastélyát, hogy útja közben ott hálatta meg Estei Ferdinándot. Azon a délutánon azonban huncut áprilisi záporosó tette pocsékká a töltött-útból elágazó falusi kerécsapást... A könnyű hercegi gála-szekér belefűlt egy kátyúba, honnan csak bivalyokkal tudták később kihúzatni. Nehézkes erdélyi hintót kellett előkeríteni a gubernátori szállás félszeréből. Ámde arra át is kellett hágni a latyakon. Ekkor történt, hogy Bethlen János tulajdon köpenyét kapcsolta le, terítette a főhercegi csizmák elé. Így aztán mocsoktalanul léptek át kettesben a nyugatias batárból az erdélyi süllyesztő pocsolyákhoz szokott s alkalmazott járóműbe.

— A fenség kátyúban reked majd kisebbik hazánkban az istenverte sok lojalitás közepette — har-sogta Wesselényi, amikor a nagy csúfságnak hírét vette. — S közben meg is fogja tapodni köpenyegünket, be a pocsolyába, mint Bethlen Imre tette volt a jegyru-hákkal!

Máskép, a Zentelkén történt kis zökkenőn kívül minden úgy ment, mint a karikacsapás. Fenesig díszes

nemzeti öltözetben úri lovas sereg vonult ki fogadtatásra, a dús férfias dísze örvén Bajusz Palinak becézett Bethlen Pál ifjúember vezérletével. Legnyalkább lovagló s leghuszárosabb legény egész Kolozs vármegyében! Hozzá sokszáz-esztendőös drágaszép magyaröltözékét vette fel, milyenre még itt is szemet tátnak, a régi magyar köntösök gazdag világában. Innét a város határában a tanácsurak s a patrícus polgárság, Monostortól a várkapuig a közrendű lakosság sorakozott, a kapun belül az oskolák, a céhek a zászlókkal, gyalog és lovaskatonák kettős sorral... Tenyérnyi rés, üresség ne essék a tisztességben!

— Két hónapja, hogy a császári pikák megszurdosták a polgárokat... s most ugyanazon pikák árnyékában hajolnak majd a céhzászlók hódolatra! — uszított a haza vastagja, Wesselényi.

— És én nem viselem képemem a pikák sebhelyét? — felelt vissza vén Bethlen. És halántékán kiveresedett az éktelen forradás.

— Odatartva másik orcádat is, azt gondolod, hogy jobban érsz célt? — brummogta a vastag.

— Azt gondolom, s szívesen felhasítom az ügyért a szívemet is! — így a vén.

A főherceg hatfogatú hintója köré úri lovas csapatokat szerveztek. Dísz-szekerekben nagyúri dámák, idősebb férfiak, az ország tejfelvilága. A Bánffy-házban kormányshék, katonai főtisztek, vármegyei tisztesség, papság álljon fel fogadásra. Fent a tágas palotán a fehérvári deákpüspök, Tusnádi-Kovács Miklós köszöntse, s aztán következék a defilírozás. Ha pedig a főherceg ki talál jöni az erkélyre, hát harsogjon a vívát s az éljen, hogy visszaeszkessen a Szent Mihály templom cirádás falairól az örömmek ujjongása! Este mécs-pompa s tűzijáték. Bodolla püspök ugyan nem hivatalos, mert a konzisztóriumbeli viselt

dolgai miatt kegyvesztésben vagon az udvar színe előtt, de azért a kálvinisták is csak tegyenek ki magukért. Úgy mint ők, nem énekel semmiféle rend a városban. A kollégium vonuljon hát ki a harmóniával, minden instrumentumokkal, és adjon éjtszaka fáklyás muzsikát a főherceg szállása, a Bánffy-ház előtt.

... A fogadtatás után a diaetai biztos legelőször is erdélyi körútra indult, főképp hogy felkeresse Szébenben gróf Hídvégi Nemes Ádám kincstárnokot, a felség grata personáját, kit a legmagasabb kegy valami nevezetes és még egyelőre titkolt szerepre szemelt ki.

Maga az országgyűlés május hó 26-ára kihirdetődött, és ezzel a keblekben az első jutalmaztatás hálaérzete támadt.

Csak természetes, hogy a megye Bethlen Jánost választotta meg — már csak a hibátlanul megrendezett fogadtatás sikeréért is — egyik követének.

Mindenki szeme rája függeszkedett a következő napokban. Óvári háza rajzott, mint a méhkas. Jöttek hozzá a legkitünőbbek. Bánffy László, a krasznai adminisztrátor, Teleki Domokos, Küküllővármegye követe. Haller István Belső-, Degenfeld Ottó Közép-Szolnokból. Bethlen Domokos, Weér Farkas, Kemény János, Kemény Ignác: mind kitünő követek, regalisták az ő intéseit vették, s hintették, fogantatták meg másokban. — Az országos gyűlés megkezdésére Bethlen János világos és nagylelkű, amellett célszerű programot adott. Szembeszállott Wesselényi tervével, aki heves megrohanást akart, és a törvénytelen kormánysszék tagjait az Approbata idevágó rendelkezései alapján nótapörbe kívánta fogatni, mint hűtlen és gonosz tanácsadóit a felségnek. Vagy van felelősségi elv az alkotmányban, vagy nincs! — ezt dörögte minden felé. Bethlen János erre is nemet adott ki jeligéül. És hiába: mindenki rá hallgatott mostan.

— Elég büntetés lesz a guberniumnak és elégtétel nekünk meg az alkotmánynak, ha a diaeta által megnyerve a törvényes választás lehetőségét, sorban kibuktatjuk őket, és szétkergetjük, mint a kakasszó a kísértetek hadait. Süssük homlokukra a népszerűtlenség billogát — s nyugodjanak békén: holtakról jót vagy semmit! «Menj el mellettük s felejtsd el őket» — idézte rájuk a Pokol egyik szentenciáját. Ha a kormány széket kicseréltük, és a megyei választási jogot is visszaszereztük: eljön a jobb világ minden rendünkre! Ily értelemben vigyétek szét az utasításokat megyéitekbe!

Valóban, mint Jupiter az Olymposon, úgy rendelkezett, intézkedett... Erélyt diktált, túlcsapongás nélkül. Így azon nevezetes estén is, amikor úgy tizenegy óra tájt a Bocskai-ház előtt az Óvár csendjét lovas futár paripájának megtorpanó patái verték fel. Künn a tornácon mozgolódás támadt, s az ajtónálló hajdú a grófné palotás-huszárnak érkezését jelentette. A kezevén pihenő házigazda letette az éppen kiivásra fel emelt feketés-csészét. Színt cserélt, és felállott kényelméből.

A szűk, mélyhomályos előszobában vette át az izenetet. Jöjjön, siessen! — a grófné nem bírja tovább nélküle.

Az összegyűlt barátok csendes megilletődésben oszlottak szerte, egy kettétört este elégtelenségével. Soha senki sem tudta meg ennek a besztercei hazalátogatásnak történetét. A «vén» szívében mély tövissel tért vissza.

— Hazája még soká lesz, Jánosom, de felesége? — ez volt ismételt szava a betegnek.

Bethlen János még azonnapi lemondott követi helyhezteséséről. Szépen ki is magyarázta, el is fogadtatta a közvéleménnyel.

— Miután behívtak királyi hivatalosnak, ügyis tagja leszek a diaetának. Az én átadott követi helyemen pedig így eggyel több jó hazafi állja a sarat.

Utódául Kemény Domokost óhajtotta. Csak kevésnek — s köztük Szász Károlynak fordult meg akkor eszmélkedéseiben, hogy a józan állócsillag cedált a tüzes üstökösnek! A regalisták senkit sem képviselnek. Őket csak behívják királyi kegyből, bizalomból a credentialis levéllel. Aki képvisel, aki sokakat képvisel, azé a hatalom! Mit is tud tenni néha egy gyenge szózat, egy könnyes suttogás! Most égitestet térített ki útjából. Útmutatót, mely egy ország sorsát írhatta volna be a Magasság könyvlapjaira!

... Májusvégi nefelejcsszín ég virult ki odafent. Néhány ázott, igen lágy felhő fordult csak a csillagda tornya felől a gubernium négyszegben körülépített udvara fölé.

Befelé a szűk kapun át ömlöttek a fekete-magyarkás, gérokkos uraságok százai. Már szorongtak, annyian voltak. Városi, megyei követeken, magyar, székely és szász rendeken kívül a regalisták is, ha nem is valamennyien. Közös nemzeti gyűlésre voltak felkészítve, mielőtt országos gyűléssé alakulnak. Megállapodást akartak minden előzetes kérdésben. Magán a diaetai megnyitón már teljes felkészültséggel, tisztánlátással, símán és tudva folyják le az alkotmányozás első aktusa. Ilyen sem volt még soha eddig. A három uniált nemzet régebb mindétig is külön-külön tartotta nemzeti gyűléseit. Szász Károly most is így óhajtotta. Hadd legyen kinek-kinek egy saját szellemi otthona, ahol, mint ő mondotta, lelki tisztát cserél, s úgy érkezik aztán a közös találkozóra.

Wesselényi másképp követelte. Közösén határozzanak. Lehet, hogy némely szász uraknak ez nem lesz szájaizükre... Persze, hogy jobb szeretnek külön uta-

kon tapodni, mióta a Diplomába is bele tudtak imádkozni a járáskeléseikkel néhány kedvező privilégiumot a maguk számára! Mégis: ezúttal győzött az arany középszer. Legyen hát legelőször külön tárgyalás. Aztán nemzeti gyűlés, már a guberniumi országos szalában. Abból alakuljon át az országos gyűlés.

Csakhogy az előzetes külön gyűléseken a magyar urakból senki, a székelyekből is alig valaki jelent meg! A hangulat Wesselényi felé igazodott. Bezzeg most a közösre ugyan sereglett, szorongásig a sokaság. A kormányzók pódiumnak nevezett tornácaira is felhágta már, de a reggel kilenc órára kért terem érthetetlen módon zárva maradt. Nehéz fekete vaspántokkal erősített, alacsony ajtóin a kiugró négyszegű vas-zárakból hiányzott a kulcs, és a kerek kilincsnyomókat hiába kattogtatták, dacosan csuklottak vissza helyükbe.

A türelem még nem fogyott ki. Schreiber, szepesszéki szász követ azt kérdezgette: ha huszonhárom évig volt türelmük várni, nem várhatnak még vagy huszonhárom percet? Amire valaki azt felelte, hogy ezt a kurta időt a legnehezebb kibírni!

Szász Károly, Kemény Diénes és Bethlen János is ott állott a pódiumon.

Már nevet kaptak együttesben: a triumvirátus. Még magyarkájuk is ugyanegy végből szabódott. Most kitűnik ez a verőfényben. Ugyanaz a bolyha, fekete-sége. Ha valakinek ígér valamit a szép külső, akkor csak ide kellett fordítania szomjazó szemét. Ilyen emberbokrétát keresve sem találhatott volna Erdélyországban. Pedig ez a kor kivételes bőkezűséggel teremtette a szemrevaló, jókiállású férfiakat. Szálas, izmos alak mindahárom, de Bethlen János a leghajlékonyabb, a hajdani udvari ember könnyed eleganciájának minden kellékével. Széles homloka alatt két okos,

valamicskét ravasz szürke szem csillog, finom, görög-vona!ú ajkain is óvatos fölény, elnézés búvik meg a pörge bajusz rejtekében.

Milyen más Szász Károly, tündöklő kék pillantásával, keményebb tartásával s arcának változó pírjaival! Haja is ragyog és szintvált: néha szőkének tűnik, ismét gesztenyebarnának, máskor szinte vörhenyesnek. Bajusza nincsen az aranyszájúnak: így folyton előcsillognak pompás, kicsit nagyszemű gyöngyfogai. Vidám, hívő, tudja, mit akar, biztos a dolgában.

De legkülönösebb a harmadik triumvir. Ahogy társalgás közben néha felveti fejét, és kikémlel az égre: karcsú, kicsit merev alakja akár valami régi képről szállt volna alá, és szemét is valahonnan fentebbről hozta: ezüst villámokkal cikázó, csodálatosan nyílt és célbataláló tekintetét. Haja a fiatal boldogságban még dúsabban kivirágzott, csupa kékhamvas, kökényszínű fürt, csupa gazdagság!

— A láthatatlan ember, — lopózkodik rá minden kíváncsi szem Kemény Diénesre, Alsó-Fehér követére.

Bizony láthatatlan! Ahogy vége a megyegyűlésnek, pártgyűlésnek, konzisztóriumnak: köd előtttem, köd utánam! Valamikor *menekült* így valakitől — most menekedik: hozzája! Minden óra veszteség nélküle! Lovásza még mundérját sem meri kigombolni, úgy kell urát készenlétben lesnie egy most már vérbeli Mirzával, zsibói ivadékkal — és aztán haza Csekelakára. Áldomás, tor, baráti kvaterka, kaszinó az ő számára nincsen!

— Új még a méz, s úgy látszik, igen aromás — kacsintanak össze felette az öregebb rendek.

A bejáró nagykapu aljában acélkőrmű lódobogás. Csipkerózsának új költögető daliája érkezik. Csak úgy reng a föld, ahogy ledobban a sokat bámult barna pej-

ről, Ráróról. Feszés dolmánya szinte párállik a verőfénytől, melyben odáig vágatott. Széles mellkasa, busa nagy feje magasan úszik a tömeg felett, melyen átvágja magát, s felszökve a grádicsokon a triumvirátust aposztrofálja:

— Ilyen olcsó az ideje a haza szent dolgának, hogy napon sütkérezve tétovázunk? ... Mi az? Nincs kulcs? Elküldtetek érlette? Mi ide nem kérlelni, nem koldulni jövénk — még megessenék belé! Hallja meg, aki siket, hogy megérkeztünk!

S egyszerre akkorát döndít félöklével az egyik teremajtóra, hogy beledöbbennek a hajdani jezsuita rendház — most guberniális rezidencia — összes ablakai. És még egyet vág, és még egyet. A zsíros, kehes deszkák ropognak. Az épület ormára felhúzott csillogda-toronyból rémülten kireppen néhány öreg, álmos bagoly.

A «vastag» állával int a szédülten és vakon keringelő madarakra:

— Amottan ébredeznek a kormányzék tanácsurainak lelkiösméretei! Negyedszázadig aludtak! Jó reggelt! Boldog felvirradást! Hajrá!

Mostmár két ököllel csap újból az ajtóra, hogy az egyik vaspánt szegei meglazulnak és kifordulnak a szúrágta tölgyfadeszkából. Vastag rozsdá és por ragadt meg alatta. Keskeny rés támad a két meglódult deszka közt. A vastag pedig harsog:

— Rezelnek az urak! Jön az Approbata 2. Részének 3. titulusa, a gonosz tanácsadók nótájával! ... Betörhetném, de illemtudásból nem teszem! — fonja össze karját dombos kebelén. Való igaz. Csak egyetlen deszkát kellene kinyomni most. Aztán még a vállat alátámasztani. Egyben ki lehetne fordítani az ajtót. De akkor hirtelen, a résen át egy szempár jelenik meg. Lehet, hogy régóta hallgatózott, s rémüldözött is már

odabent. Egy pillanat, és megint eltűnik. Valamerről, másik ajtón át az egész figura kioldalog a folyosóra, s most ráismernek.

Az impertinens kancellista, Lázár László totum-fac-ja. Magas kakóca hangon adja elő, hogy a helyettes korlátnok úr még az este bezáratta a közvetlen bejáratoakat, és a terem kulcsait magával vitte.

— Nincs semmi baj, csak indítsunk hát egy hajdút az alkorlátnok úr szállására.

Két fiatal regalista vállalkozik a követségre. Kulcs helyett azzal a meghagyással jönnek vissza, hogy Lázár László a szálát nem engedi át a mai ülés céljaira. Nem is érti, miféle gyűlésről lenne szó. Az egyesült nemzeti-gyűlés valami olyan lelemény, melyről nem tud se törvény, se úzus. Mint nem országos, nem diplomáciai jelentőségű magánösszejövetelnek fontossága nincs. Tartsák az urak, ahol akarják, de a hivatalos terem hivatalos ülésekre szolgál. Most egy hajdú kerül elő, kezében színes cédula kalligrafikusan kicirkalmazott írással, és a meghozott rendelkezéssel. Csuporka csiríz, ecset a ragasztáshoz. Világos, hogy az irkafirka már tegnap elkészült, csak az oktondi kancellista elfelejtette kiragasztani.

Wesselényi nyomban érzi, hogy ez a vágás, jobban mondva skorpiócsípés az ő koncepciójának szól. Az ő együttes ülésezésének.

Előbb a tömeghez fordul:

— Ha kívánjátok, egy-kettőre kinyitom a magam kulcs... csontjával!

Nekifekszik az ajtónak, és az ropogva kezd megerezkedni. Akkor kacagva szól rá a szurkoló kancellistára:

— Hallod öcsém, cérnakáplár, nem ijeszgetünk itt többet, azt a dajkásra bizzuk. Hanem csak megmutattuk, hogy ha akarnók, az ajtó is kinyílnék nekünk! Ezt

mondd is meg Lázár akkorlátnok uradnak! S tedd hozzá: nem tudtam, hogy a nagyságos főkormányosok a csuliverébhez jár illedelem-órákra, mely jószágocska a nemes fecskemadarat szintén ki szokta verni jogos tulajdonából, maga ülve be a fészekbe — ő helyette!

Kiállott a pódium lépcsőfokára, és felemelte kezét. Az alacsony emeletes ház tetején keresztül mutatott arra felé, ahol a már elboruló májusi égbe éles szürke háromszögben íródott a Farkas-utcai templom homlokzata.

Előresietett: mindenki megértette mozdulatát, és követték. Zápor indult, kövér, koppanó cseppekben hullott a fedél nélkül maradt, kiutasított hazafiak kalapjára, dolmányára.

— Elázott sereg, — csikorogta Hunyad követe.

— Eső: áldás, termékenység! — korholta Wesselényi vidáman.

A papilak ódonul, földbe-süppedten húzódott meg a templom ijesztően hatalmas támpilléreinek oldalában. Maga is kicsid erősség: mégcsak ablakai sincsenek az utcára. A követségbe küldött két fiatal regalista, Jósika Miklós és Bethlen Imruska már előkerült: ők nyitottak be a templomkulcsokért.

— Ne felejtsük el soha, hogy Isten házának küszöbén át lépünk be az alkotmányozás nagy munkájába — mondotta Bethlen János higgadtan, mégis némi áhítattal.

— Az alkotmányozás valódi isteni munkálat, — adta hozzá Wesselényi is a magáét a szóhoz.

A fenséges környezet, a hűvös levegő, melyben százados imádkozások illatait érezték, az architektura nemes, semmi profán vonallal meg nem tört nagyszerűsége magához térítette, hódoltatta a felháborodástól lihegő indulatokat. De a szemek tétovasága mintha nem Bethlen Jánoshoz tájékozódnék, menekednék.

Mind többen tapadnak Wesselényire. Benne szimatolják a faltörő kost, amelynek rá kell rontania az alkotmányosság és méltányosság köré csalárd módon felvont várfalakra. Nem, most láthatták, Bethlen János leterített köpenyének lojális mozdulatát soha sem fogják megérteni abban a fellegrvárban, mely mögé a gubernium bezárkózik minden jószándék elől... nyilván nemcsak a maga merszéből, hanem felsőbb biztatásból. A lelkek hőmérőjében magasra futott ma fel a higanyoszlop.

— Ez a templom arról nevezetes, hogy legnagyobb egyhajós szentély a kisebb hazában. Értsétek ebből a jelentést, urak, — atyámfiai! Egy hajóban egyesült nemzetek! — buzdított Wesselényi.

— És egyetlen vezér... — mormogta valaki a tömegben.

A zsidói báró sodródott a láthatatlan választás nagy tisztsége felé.

... Arról kellett határozni, hogy ki legyen az országgyűlés ideiglenes előlülője, míg a rendes elnököt megválasztják. A fáma meghozta már, hogy Estei Ferdinánd főherceg ebben a kényes ügyben látogatott le Szebenbe. Hídvégi gróf Nemes Ádám hát a kiszemelt! Nagy probléma a hazafipártnak. Mert rájuk küldött előlülő ellen minden alkotmányosan érző kebel tiltakozott — de a kincstárnok személye valóságos klenódiuma a kisebb hazának. Soha árnyék nem esett rá! Szolgált a felséget és szolgált a köz javát, és mindenki tudta, hogy ezt a kettős köteleességet csodamódon tudta egyeztetni. Még az Ég is arra hívta el, hogy ő legyen az országgyűlés első ideiglenes vezetője.

Ha a szívek nem égtek volna a sértődöttség lealázó tüzeiben, akkor tán győzött volna Bethlen János álláspontja. Hogy tegyék túl magukat a főhercegi jelölésen, legyen az mindegy számukra. Válasszák meg szívük

szerint, törvényadta erejükből Nemes Ádámot — iktasák ezt mindjárt az első diaetai ülésen jegyzőkönyvbe, és fogjanak az igazi nagy feladathoz: a rendes előlülő, a naplókat és irománykönyveket vezető három ítélőmester választásához, és nyomban azután az úgynevezett sarkalatos tisztségeknek betöltéséhez.

— Imé, mindeneket újjá teszek! — fogadják el az Írás ez intelmét, és siessenek a feladat elvégzésével.

De Wesselényi másképp rakta meg a tüzet, a zárt ajtókkal neki címzett sértés haragjának diktátuma szerint. Kijelentette, hogy elsőben is semmiféle tudomást nem kell venni a főhercegi óhajról, — nincs tudva, mert nincs tudva hivatalosan -- hogy a felső akarat mit kíván. Nemes Ádámot csak úgy fogják előlülőül fogadni, ha *egyesegyedül a közbizalomra támaszkodva foglalja el helyét*. Tehát sem a felség jelöléséből, sem állásából kifolyólag. Ezt magának a *kincstárnoknak ki kell fejeznie élőszóban* — mert ez így jogos, és a jogból egy iótát sem szabad engedni.

A szentencia végigdörgött a templom tágas öblén, és visszahangot kapott a háttérben szorongó ifjúságtól. Csak egyetlenegy, külsejére jelentéktelen, szürke fiatalember nézett elfátyolozott, mindenén túllátó szemmel az ünnepi jelenetbe.

— Két malomkő közé fogja így szorítani a lojalitásban és patriótaságában egyformán hibátlan érzésű férfiút, — állapította meg.

De ily hűvös fej kevés volt most itt. Az arcokon ott égett a reggeli megszegyenülés bíbora, a lelki esővertség, elázottság keserű szégyene.

— Holnapra szíves tisztelettel meghívom a károkat és rendeket lovagdámiba nemzeti ülésre! — zárta be az értekezletet Bethlen Gergely. Tehát ma: Isten házában. Holnap a lovakéban!

Amikor kifelé indultak, Szász Károly megszólította a hallgatag ifjút.

— Hogy kerülsz ide, édes fiam?

— Arra járok, amerre a történelem! — felelt Csóka Rózália gyermeke mélyen elpirulva, mert szégyelte bevallani, hogy professzora nyomát követve hagyta oda Enyedet, még mielőtt a scholától végső testimóniumát kézbe kaphatta volna.

Este lángra lobbantak a fáklyák. Nemrégén parancsszóra gyúltak fel a főhercegi fogadtatás illuminációjára. Most a szívek rendelték, hogy világítsanak. A három főiskola fiataljai kivonultak Wesselényi ablakai alá. A kollégium harmónistái szerenádöt adtak.

Alig kezdtek a kánonba, a ház megvilágosodott, mintha lakójának lelke tüzet fogva kigyullasztaná. Egy perc múlva felnyílt a nagykapu öble, és a haza vástagja kilépett hódolói közé. Egetverő éljen-vívát fogadta. A dal végeztével elragadta egy ifjú kezéből a fáklyát.

— Indulunk minden jeles hazafihoz, hogy egyik legyünk ma a szeretetben, tisztességben és mint dél előtt valánk, akaratunkban! És mindenkit felköltünk, viszünk magunkkal: mint a lavina, végiggörgünk kincses Kolozsváron!

— Mily nagylelkű! — adózott néki az ifjú Jósika Miklós rajongva.

— Mindenki *pares* neki, ahol ő egyszer *primussá* ütődött, — tünődött Csóka Rózália fia.

— Ne lohaszd a hangulatot! Te fanyar vadvacor tel!

Dalolva, világolva, úgy mentek, mint a diadalmenet. Megálltak az öreg Schreiber követ ablakánál is... de onnan nem akart életjel támadni.

— Jégszívű szász ez...

— Aranyszívű öreg, eiszem elaludt a mai sok

lárma után! — szólt Wesselényi, és becsengetett a házba.

— Engedelmet, hogy felvessek, — rohanta meg az ágyban a hálósipkás, jägeringes szendergöt.

— Bocsánat, hogy veled végeztetem ezt, ami az én kötelességem lett volna: az ébredés!

Csatlakozott ő is a menethez, melyet a fellármázott város népessége jócskán megszorított. Az ablakok mindenfelé megvilágosodtak. Mécs-sorok gyulladtak ki a párkányokon. Meleg, biztató, reményhangulatú májusi éjtszaka volt.

— Na, végezetül a nagypiac nyugati során végig, s aztán oszlunk! — vezényelt a kálvinista deákok harmoniae praesese.

A lépéseket rohamra fogták. A hazafiak együtt tartottak az ifjúsággal.

Ahogy a «nemjőféle» Jósikák háza elé értek, egyszerre fejfel-lánggal lefelé fordultak a fáklyák. Ugyanakkor kopogó jégzápor verte fel a port a kövezeten. Az ifjak most ürítették ki zsebükből a kavicsot, száraz fuszulykát, borsót, egyéb szemetet. Lapátoló embereket kell majd ehhez fogadni, ha megvirrad.

A «kőhintésen» kívül egyébként néma volt a Jósika Jánosnak szóló tüntetés. A macskamuzsikától ezúttal eltekintettek. Schreiber követ megiramodott szállása felé, de alig tudta elfojtani a jóízű nevetést.

— Ősz fejemmel megértem, hogy diákcsínyben vegyek részt!

— Ma mindenki fiatal, bátyám-uram! — paskolta meg vállát Wesselényi.

Tizenkilencedik fejezet

MÁGNESTŰVEL

A főkonzisztórium nagy kísérletet, a fogamzani próbálkozó magyar demokráciáért vívott szellemi tusát Rozi emléke árnyékolta be. Az tette Szász Károly képzését fájdalmasan érzékeny és találékonnyá. Most, az alkotmányért vívandó küzdelem hajnalodásán még sötétebb felleg vonta lelkét borulatba.

Pedig micsoda fényekkel indult el ezen az elébe-táruló új pályán! Ugyan fogja-e feledni valaha is a szavakat, amelyekkel Vizakna polgárai követjükké avatták? «Úgy saját érdemeiért, mint azért, hogy ezen város előtt szolgálatjokról kedves emlékezetű és közönségesen tisztelt nagyatyjába és atyjába vetett bizalomnak méltó örököse». Milyen jóra-ajzó rúgó volt ez, micsoda szíverősítő! De aztán... A balsejtelem abban a pillanatban született meg, amikor a kaszárnya-forma rideg gubernium pántos ajtói kétnapi késéssel, május 28-án mégiscsak felpattantak a szent ünnepélyességgel érkező országos követek előtt. Méter-széles küszöbökön át lépkedtek a nyugati szárny szálájába — a hajdani jezsuita refektóriumba. Szíve akkor úgy kalapált, mint amikor először ment úrvacsorára. Templomi áhítattal foglalt helyet az oldal-székből, melyet a triumvirátussal egyakaratosan maguknak kiválasztottak. És miért szégyelte volna meg-

indultságát? Nem sírt-e később az egész terem Kemény Diénes beköszöntője alatt? Nem sírt maga Kemény Diénes, a könnyek valódi gyémántjaival amúgyis kristálytűző szemében? Amikor kimondta, hogy változzanak át *nemzeti gyűlésből országos gyűléssé, és válasszának elnököt!* Országos gyűlés, választás! Két szó, melyre a hosszú politikai nyomorgatásban minden jótól elszokott honfiszívek megáradtak és kicsordultak. Hullámozott és elrendeződött a karok és rendek sokasága. Megindult a vita az ideiglenes előlülő dolgában... megkezdődött Nemes Ádám vesszőfutása. A tiszteletben megőszült nagyúr, a szeplőtlen becsületű országos hivatalnok hiába hivatkozott az 1791-béli tizennegyedik törvénycikkre. Ez a cikkely az ideiglenes előlülő kiküldését a főkormányszékre ruházza. Hiába jött ajkára lelke mélyéből az őszinte fogadalom:

— Hanyatló napjaimat édes hazám és imádott fejedelmünk szolgálatára felszentelni utolsó pihenésemig meg nem fogok szünni!

— A kormányzék törvénytelen — és nem küldhet ki senkit, mert semmiből semmi nem következik! — ezt a keserű igazságot kapta válaszul Wesselényitől. Még az éljent is, mellyel az elaggott, de roskadtan is kemény jószándékban érkező férfiút a terem önkénytelen felviharzásban fogadta, a zsidói úr így egészítette ki:

— Éljen — *annak idejében!*

A főherceg sértődötten hívta vissza az öreg thesaurariust, amikor fülébe jutott a gyűlés többségének szigorú kikötése.

Egy hónap veszett el aztán, míg megtalálták a formulát, hogy Nemes Ádám — akit mindenki posztján kívánt látni, — végre elfoglalhassa helyét «őfelsége parancsolatából, mint választott előlülő». Egy hónap: a haza drága pillanataiból.

S míg ezalatt szakadatlanul folytak a tanakodások a lovagdában, a templomban, — úrvacsorabornak és lótrágyának váltogatott illatában — Szász Károlyban mint örök *ceterum censeo*, minden lelkes és tüzes kiállásai közepette visszatért a kép, a benyomás, amit a nagy méltósággal üléselő, de hirtelen széteszlott első országos gyűlésen nyert. S vajjon nem izzott-é ama riasztó látványnak emléke minden előrelátó hazafi lelkében. Amikor mint szörnyű valóságra-ocsúdásban reá kellett ébredniök, hogy a *diaeta* összetétele ijesztő fenyegetés a hazafiúi reményeknek? Még a legmostohább korszakokban is méltányos úzus volt, hogy a *kép-viséleti elemet* a *behívott elem* túl nem szárnyalhatta. Ámde ezúttal a kormány kíméletlenül járt el!

A királyi hivatalosok száma éppen kétszer annyit tett ki, mint a választott követeké... És ezek közt, ki tudja, hány lesz a *factionista*... az ármánykodó?

— Mi ez? — tette fel a kérdést Szász Károly azon az estén a baráti körben. — Lehető-é ily túldagasztása egyik csoportnak? Ugyanakkor, amikor oly családok tagjai, mint a nagyváradi Inczédyek, a malomvízi Kendeffyek, a csíkszentmihályi Sándorok, a Vayak, a pávai Vajnák... és még sok derék, nagymultú, nagyérdemű család nem kapott egyetlen behívót sem?

— Lehető — magyarázta Bethlen János, — oly balga és tisztázatlan kormányzati rendszer mellett, minő a jóhiszemű fejedelmi időkből mint roppant anakronizmus maradt reánk. Elődeink még a vad Báthori Zsigmond alatt sem érték meg, hogy az országgyűléssel a zsarnok visszaéljen. Most a felség a vesztét szimatoló gubernium biztatására légiókat idézett be a *credentionálisnak* nevezett behívók szétküldésével.

— A kormány nem kitudni akarja véleményünket, hanem megsemmisíteni! — állapították meg a hazafiak az első döbbenetben.

Felvenni a harcot az érdemtelenek ezen csapatával, melynek minden tagja szavazóképes! — Milyen üres cécónak, rossz játéknak tűnt ezzel a feladattal szemben az ünnepélyes megnyitás! Püspöki Veni Sancte, — mintha Isten megáldhatná a kormány hamis szándékait. Isten szemére nem borul hályog a legvastagabb tömjénfüsttől sem, — dobogták a honfiszívek. Isten nem áll be factionistának, cselszövőnek!

Mise után díszes küldöttség indult át a főhercegért szállására, ki aztán gála-szekéren robogott fel a gubernium elé. (Azóta rendbe tették a Zentelkén pocsékká zúzódott alkalmatosságot.) A kormányszék tagjai a lépcsőn várták a fenséget, s úgy kísérték fel a főajtóig. Annak egyik deszkája vadonatújan ütött el a többitől... Wesselényi öklének nyoma! A terem főhelyén bordóbársony trónus emelkedett, és odáig a padlón veres posztószőnyeg. A főherceg ékes deáknyelvű orációja a «közboldogság gyarapítására való törekvést» kötötte a rendek szívére. Az éljenzés rá önkénytelenül, örömmel fakadt. Minden kicsi mézesmadzag jótvárrásra hangolta a sokadalmat.

Aztán Jósika János állott fel a hatalmát sugárzó díszruhában, melyen a magyaros, kemény és szabályos sujtást domború, aranyhímzésű akantusz levelek hajladozó, csavaros rajza pótolta. Ez a hajlékony minta — akárha a keblet is jellemezné, melyet fedez. A nagy dísz erősen elütött a vénbethleni egyszerű fekete divattól. A szép és kimért férfiú válogatott szavaitól jeges fuvalom lehelte a terembeliek jórészének lelkére. És alighogy a fenség távozott, — mert az ő jelenlétében semmiféle vitatásnak helye nincs, — Wesselényi keményen vágta oda neki, hogy főkormányzói tiszte nem alapul választáson, és így törvénytelen. Tekintse hát magát itt egyszerű magánszemélynek, — jeles beszédét a rendek is csak mint privátus ember gondolatainak

kifejezését tekintik. Senki rá nem bízta, hogy az országos gyűlés nevében a fejedelem tolmácsolt üzenetének megfeleljen. A diaeta éppen az anomáliák megszüntetése végett gyűlt össze, nem szentesítheti hát már első lépésénél a hatalmat bitorló gubernium helyzetét.

Míg ez a heves vagdalkozás folyt, Szász Károlyt újból elfogta az első gyűlés döbbenete. Odahaza Enyeden sokszor eltöprenkedett, elvből háborogván, hogy a fehérvári püspök és a «fogarasinak» címzett — igaziból balázsfalvi unitus püspök minden törvényes alap nélkül, sőt súlyos alkotmányos ellenmondások mellett is beszólítódnak regalistáknak, — míg a legnagyobb magyar felekezeti püspökéről maholnap a palástot szedi le a gubernium... Ez a keserűség most egyszerre elfuvódott, legalább is háttérbe szorult. Mi az az egy-két nem törvényes votum? Az ő mélységesen komoly, céltudatos mivoltának a megnyitó ünnepség valami rajta kívül eső, mások által játszott játszmának tetszett. Mindenben részt vett, és véleményét nagy figyelem jutalmazta: de mikor magában maradt, csendes számításokat végzett. Ott, ahol több, mint kétszáz regalistával szemben mindössze alig száz kiküldött és felelős megbízatással, irányítással felruházott követ van jelen — nem szakadék felé menetelnek a hazafipárt törekvései?... Gondosan utánanézett, melyek kritériumai a regalistának? Elegendő birtok! Bizonyára. Hogy lelki függetlenségben maradhasson! Aztán: kellő jogi iskolázottság, gyakorlat, a megyebélieknél nemesi állapot. Székely és szász egyáltalában nem jogosított a királyi hivatalos tisztére. A kormányzó azonban mindezen kritériumoktól alaposan eltekintett. Igyekezett főképen csupa megkötött kezű-lelkű hivatalnokokat sorakoztatni fel. Névtelen senkiket, akik számukkal mégis megsemmisíthetik a követek határozatát. Vétőjük annál mérgezőbb, mert egykama-

rás diaetán: jelen vannak az összes tanácskozásokon.

— Akit csak lehet, meg kell puhítani belőlük — ez volt Bethlen János jelszava, és valóságos térítő munkába fogott.

Mikép a nemzet, a fejedelem is mindenek előtt egyet óhajtott a királyi előadások szerint: a kormány-széknek, a legfőbb dicasteriumnak újraválasztását. De az elgondolás, a valódi cél mintha mégis homlokegyenest ellenkeznék a két, színre oly egybevágó akarathál.

Szállást magának Szász Károly a Tauffer-házban vett, s ott tölték azok a virrasztásos éjtszakák, melyek tanúi voltak mentő elgondolása megszületésének. Vigyázattal, előkészülettel vágott neki útjának. A nagy nemzetek törvényhozási módjait éppúgy áttanulta, mint a kis német «Petitionslandtagok» jogszokásait. Főképen Amerikának, Franciaországnak és Angliának alkotmányos életét búvárlotta. Aztán visszamenekült a parányi Erdély szintén igen tanulságos történelmének távolaiba. És mielőtt kiállott volna a maga tervéért, melyet végső, de biztos csolnakul ácsolt meg a hazaszent ügyének megmentésére, a gubernium-választás becsületes, reális eredményének biztosítására, hát legelőször felvetette a nemzeti gyűlésen a legegyszerűbb és legméltányosabb megoldást. Ezért a megoldásért is a messzi multba ment vissza. Simon báróra gondolt, akinek édesapja egykor rácsapott a Diploma homályos szövegére: «tria e receptis religionibus». Ez a kifejezés volt a kaptány, melyben lábát törhette a nemzeti akarat, igazság. «Hármat-hármat vagy összesen hármat» a négy religióból?! Az a félretett fogalmazvány, a Diploma eredeti szövege, vagy valaminő elsődleges terve — melyet Rhédey nem hagyott publikálni: világosan beszélt. Aszerint *csak három, összesen három* személyt kellett jelölni a sarkalatos hivatalokra... Márpedig

ha csak hármat jelölnek, akkor minden esetben, a legtöbb szavazattal bírók kerülnek a felség elé a felterjesztésben, mert hiszen az csak természetes, hogy azok jutnak be a hármasba, akik a közbizalmat bírják. És nagy szerencsére Bethlen János kipuhatolta már, hogy *legtöbb* szózat még így, a mai összetételnél is: hazafipárti jelöltekre fog esni. A regalisták egyik felében a kormány törököt fogott! Szász felvetette hát a nemzeti gyűlésen: térjenek vissza az ősi és méltányos választási módhoz, mert a «hármat-hármat» csak a homályos szöveggel való visszaélésből fakadt rossz úzus. Senki nem vehet rá mérget, hogy jól értelmezték.

A kormánypárt leforrázta az indítványt. A régi jegyzőkönyvek bizonyítják, hogy az úzus a «hármat-hármat» elvet fogadta gyakorlatba, és aszerint választottak tizenkét gubernátor és kilenc-kilenc tollvivő ítélőmester-jelöltet. Azért csak kilenc tollvivőt, mert a szászok külön fórumokon ítélkeztek, és ítélőmestereik az országgyűlésen nem szerepeltek. Szász meghátrált az érvek előtt. Ha ez volt az eljárás: akkor követeljék a felségtől, hogy a felterjesztett személyekből mindig azt erősítse meg, aki a *legtöbb szavazatot nyerte*.

— Hiszen így a megerősítés üres játék!

Szász belátta, hogy itt, e ponton nincs mit küzdeni. A begyepesedett rossz szokást hiába ostromolja, az eredeti diplomaszövegről hallgatnia kell. A választás *módján* kell hát segíteni. *Ne juthasson be egyetlen kormányérelmű sem a tizenkét választott közé!* Ez a feladat. Vajjon tudta-e azonnapi, amikor az első választások diaetái előkészítő vitájára felkészülve a kormányház háza felé sietett, hogy politikai pályafutásának egyik legmagasabb kilátója felé igyekszik?

Túlkorán indult ki. A Farkas-utca még csendes volt. Sokszor felmérte most lépteivel ezt a zajtalan, zárt világot a csillagkoszorús Mária-szobortól a három-

szög-homlokú kálvinista templomig. Iskolák, tanári rezidenciák, ifjúsági bennlakások, megye, gubernium, új nemzeti színház: a haza összefutó szív-erei. És mindez: végtelen harmóniában. Ember pedig szinte senki, sehol. Verebek szemelgettek a kőkockák közt sarjadó fűbokrokban. Fecskék hintáztak sötétkék ívekben, és néhány csitri teátrálistáné igyekezett át az utcán. Zsoltárhullám, monoton deákszöveg olvasása és a színpróba kardala hömpölygött át olykor a csodálatos utca levegőjén, mely látta Mikes Kelement, Pázmány Pétert, Apáczai Csere Jánost... és lát ma újból egy nagyrahivatottat.

A művésznők összecsisvíteltek, és utánabámultak a félig lehúnyt szemmel, mintegy megszállva fel és alá lépdelő Szász Károlynak:

— A tudós követ! — súgta alábocsátott apró nappaizsa mögött egyikük.

— Nagyon is szemrevaló s begybeszűrő egy «tudós», — kacagtak össze hamisan Thalia fodrosszoknyás papnői.

Szász mindebből semmit sem vett észbe, mint általában soha a női kacérkodásból, incselgésből. Szíve minden húrja egyébtől feszült, egyéb által pendült. És ma éppen úgy vitte lelkét, mint csorranni-kész korsót: vigyázva és megterhelten. Szent meggyőződése volt, hogy kivételes ajándékot ad ezúttal nemcsak az országos gyűlésnek, hanem nemzetének, az egész hazának is egyben. Olyan titkon fogantatta meg magában, s olyan szerencsés és szerencsehozó elgondolásnak tartotta, hogy mind-mostanig nem merte leleplezni, megmutatni senkinek. Attól félt, hogy ha töredékeiben előre feltárja, szentségtelen vagy értetlen érintéstől elcsenevészedik, mint a babona szerint az újszülött, ha ok nélkül nézik és fogdossák. Csak teljes kiértségekben akarta megmutatni tervét...

Még a szapora séta után is korán érkezett a szálába. Oldalpadjából az emelvény magasában ülő ideiglenes elnökkel, a közügyigazgatóval és ítélőmesterekkel éppúgy szembekerült, mint a terem székeire zsúfoltan beérkező rendekkel. Romlatlan, lelkes pirossága előre arcába szállt, és hangját is hajlékonyrak, harangszavúan csengőnek érezte. Kész volt a szárnyalásra, testében és lelkében.

— Vizakna beszél, — ez mindég feszülését jelentette a figyelem húrjának. Különösen várakozásteli hangulat ült a három schola deákjaiból és a táblai irnokokból álló «auditóriumon».

... A szála jóleső hűvösében és jóleső figyelmetességében Szász legelőször a törvényesség mellett tett vallomást. Szent princípiumnak nevezte, és a magyar önérzetnek örök jelszavául ajánlotta.

— Olyan ez, mint a mágnestű a hajózásban. Rongált sajkájával nem fog ugyan a hajós sík tengerre indulni, még a legjobb paxis nautica-val sem, — de mágnestét el nem veti azért, mert a part mellett anélkül is tudna csúszkálni. Hanem megőrzi, mert tudja, hogy hajóját jobb karba tévén, csak attól vezéreltetve hasíthatja át egyszer az óceánt új kincsű országok felfedezésére.

Ez a mágnestű a politikában a törvényesség. Az alkotmány sajkája megrozzant — de azért a törvényességet el nem vethetik. Törvényes az, ami jogos. Ami juss: azt keresni és őrizni kell, mert azt nem elkölthető módon bírják.

— Nem a mieink a jussok, hanem csak mint jólelkű gyámokra és gondviselőkre bízattak reánk, hogy továbbadjuk őket. De ha a jogokkal nem élünk, megkopnak, leromlanak. A jogot nemcsak bírni: gyakorolni is kell.

Nem arra akar ő hát most biztatni, hogy törvénytelen úton valamit kicsikarjanak, vagy valamiről lemondjanak, hanem arra, hogy egy hatalmas és elperelhetetlen jogukkal éljenek.

Mindenek előtt gyakorlati, célravezető áttekintését kívánja adni a törvényesen kijáró jogos helyzetnek. Az országgyűlési választások módjára nincs sehol semmi törvényszabta előírás. Jellemzője ez az egész erdélyi közállapotnak. Az alkotmányos élet megszakítása az úzusokat, melyeket írásbeli kodifikáció nem őrzött, a hosszas használatlanság folytán rozsdásokká, elavultakká tette, és az újra meginduló alkotmányozásban elsősorban magát az újjátétel módjait kell szigorúan megállapítani, és szükség szerint újjá cserélni. És itt több fontos szempontot kell összeegyeztetni.

— Az ifjúság érzés- és erőteli éveiben, együtt azon kevés idősebbekkel, kiknek lelkét s szívét örök ifjúság szelleme lengi körül, ősz fürtök alatt is azt hiszi a fellengő képzelet: *minden lehetséges, ami szabad*. Az önösség silány rabjai, az erkölcsi képzetek magasságára emelkedni nem tudván, azt hiszik: *minden szabad, ami lehet*. Mindenik csalatkozik! Mert csakis az ész, akarat, érzés és tapasztalás súlyarányos egyesüléséből alkotott egész ember tudja azt: hogy szabad, ami szabad, lehető az, ami lehető, és kötelesség az, ami szabad és lehető is, és *hasznos* is egyben. S ezért a tennivalók széles mezejéről azt választja, ami *lehető*, és létesülésével újabb lehetőségekre nyit mezőt! Ezért emberi és polgári hitvallásom ez: földi erő által helytelenség, törvénytelenység tételére magunkat kényszeríteni semmi áron ne engedjük, ellenben törvényes óhajtásaink létesítésének kiküzdésénél zsinórmértékül vegyük az emberi, a polgári, a hazai *lehetőségek* barometrumát, s midőn fájdalom! száznemű törvénytelenységnek törvényes lábraállítása van feladatul előttünk, vegyük elő

azt, amely a *kivihetőség* természetes rendje szerint első kötelességünk!

Gróf Gyulay Lajos csodálkozva hallgatta Szász higgadt bevezetőjét.

— Nini: az ultra Alsó-Fehér! Mily elővigyázatos!

Csakugyan: beszéde oly mérsékelt hangot ütött meg, hogy maga a «hegy», a regalisták magasabban ülő csoportja is helyeselt kezdeteinek.

Ámde a vallomás után, melyet Szász a törvényességnek és a lehetőségnek tett, következett az a *törvényes lehetőség*, melyre senki nem gondolt manapság. Változtassák meg a választási eljárást magát.

— Vajjon a konstitúció szent neve lehet-e nevetésnél egyéb, és a törvényhozásba van-e a nemzetnek befolyása ott, ahol egykamarájú országos gyűlésben eldöntő szózáttal bíró tagokat a kormány tetszése szerinti számmal nevez ki, míg másfelől a nemzettől választott képviselők száma határozott?

Miért teheti ezt a kormány? Mert nincs megszabva, és csak a méltányosságra, belátásra volt mindig bízva, hogy a felsőség vissza ne éljen e téren szabadságával. S lám: a kormány most változtatott a hagyományon, mely követek és regalisták számát eddig igekezett arányban tartani. Miért nem volna szabad hát az országgyűlésnek is változtatni a választási eljáráson? Hisz nincsen semmiféle megkötöttség errenézve. Az alkotmányos élet parancsai nálunk a szívben éltek mindig, s azért nincsenek kodifikálva.

Áttekintette a haladottabb európai népek és végül Amerika választási gyakorlatát. Kimutatta, hogy mindenütt a világon általános elismerésben részesül, sehol kétségbe nem vonhatón az elv, hogy csak az a megválasztott, aki *a szavazatot adók felénél legalább eggyel több szavazatot, azaz aki általános többséget nyer.*

Felmutatta az eddig szokásos erdélyi választási

módnak legtorzabb eshetőségét. Vegyük, mondotta, hogy háromszáz szózatból kétszázhuszonötöt kap meg egy, ötvenet a második és huszonötöt, vagy annál is kevesebbet a harmadik, «legtöbb szózattal bíró személy». Miután a jelen úzsnál minden vallásból a három legtöbb szavazatot nyerőt kell felterjeszteni, tekintet nélkül, hogy mennyi szavazatot kapott, a felség viszont tetszés szerint választ közülük, — megtörténhetik, hogy a huszonöt szavazattal bíró nyeri el a megerősítést, holott a közbizalmat *legkisebb fokban élvez* a három, illetőleg — ha a máshitű előterjesztettek mind több szózatot nyertek, összesen tizenkettő közül! Ha tehát megtartandónak ítélik azt, hogy a felség döntésébe beleszólni nem lehet, *akkor az abszolút többség elvére alapított okos választással lehetetlenné kell tenni, hogy a kevésbbé vagy alig-alig óhajtott személyek a felség elé kerüljenek előterjesztésre.*

Szokva volt hozzá, hogy már előadása közben megkapja a titokzatos érintkezést hallgatóinak lelkével. Azt a delejes szellemi vonzást, mely szinte odaforrasztja minden szavát a kitárulkozó figyelembel! Ez a húzás, egybeforradás ma mintha időről időre megszakadna. A síri csendben csak annyit érzékelt, hogy a szívek mélyén nagy kavarodás indul, zűrzavara a kételyeknek és ellenmondásoknak. Pedig sohasem hatotta úgy át a tudat, mint most, hogy igaza van, és hogy igazától függ minden! Mintha fénycsíkot látna maga elé, a messzibe vetődni, akár lámpásból, melynek egyetlen oldala világít. És a fény *csak* előre mutat, messzibe mutat, utat mutat!

Egy öreg erdőre volt a kollégiumnak, a fejedelmesszony havasában. Annak emléke járt fel benne most. Mindig így köszönt el a kiszálló bizottságoktól, Danczkaitól, az erdésztől és őtöle:

— Legyen utatok megvilágosítva!

Most tudta, mit jelent ez a szó: látni egy titkos vezető sugárkévét maga előtt. Érzékelte, hogy az egész nagy türelemmel kibőjtölt, kiszorított országos gyűlésnek sorsa, a nemzetnek jobb jövője, a haza életének emberivé, korszerűvé formálódása fordul meg ezen: sikerül-e úgy választani, hogy a legjobb indulatú patrióták jussanak a sarkalatos hivatalokba, a vezető stábumokba! Olyanok, akikben az idők parancsa felköltötte már a lelkiismeretet, és akik a helyreállított alkotmányt minden rendnek javára fordítják.

A terem legmagasabb emelvényén az izzóarcú hallgatóság, úgynevezett auditórium körében egy mélyen elmerült ábrázat függeszkedett reá. A szelídgesztenye-színű fürtök néha megrezzentek az ifjú homloka felett. Mint a világosságra forduló virág, mely a verőfénytől termékenységet, megáldatást remél, úgy bámult belé az előadásba.

— Luna inter ignes minores — hold a csillagok közt, — mormolta önmagának, egyre bólingatva a szónok szavainak nyomában.

— Élsz a jus murmurandi-val? — bökte oldalba Teleki Elek, a táblai kancellista.

— Ó lebírhatatlan erejű érvek, és leírhatatlan szépségű előadásmód! — Nem ellene mormolok, — hanem mellette, érette!

Ugyanakkor Szász szívét névtelen remegés kezdte szorítani. A bibliai magvetőre gondolt... A «hegy» felől ellenséges pillantások éles pengéi villantak reá. Meleget sóvárgott, és a hazafi-pártra rebbentette szemét... Wesselényire. Mint vastag, mohos fatörzs a hajlósabb fiatal fák között: úgy ült magába húzódba. Mozdulatlan mordságában miképha elhárítás volna, legalább is a hallottak nehezen való emésztése. Talán nagyon új volt, nagyon egyszerű és nagyon átlátszó a

plánum. Vitathatatlan, amit vagy elfogad, vagy elvet az ember. És Wesselényi a küzdelmet szerette, a verekedést és a lebírást, felülkerekedést, nem a meggyőzetést.

A szónok ismételte beszédének velejét. Erősen, keményen aláhúzta a lényegét, ahogy kovács üti utolsó percben izzóan szikráztatva a vasat.

— A Diploma értelme azt hozná ki magával, hogy az erősítették meg, aki a legtöbb szózatot kapta, de én ezt a törvénycikkelyből ki nem vehetem! E mesterséges, homályos visszásságnak egyetlen ellen-orvosszere van. És ez: minden választottnak a *nemzeti akarat abszolút többségét kell bírnia!*

Arca kisápadt közben, és haja a verítéktől megsötétedett... Mint nagy, nagy megfeszülés után, mint aki sok erőt adott rá munkájára, úgy ült vissza helyébe.

A jobboldal szót kért. Jósika Sámuel jelentkezett első replikára. A kormánypárt vezérszónoka az egész gyűléshez fordult. Elsőben is az előlülő Nemes Ádámra pillantott. Hangjában nem a támadás éle, hanem a megbotránkozás érzelmes, mély színe ütközött ki. A szeretet, melyet a felség iránt családjának hagyományai és ifjúkori papi nevelői belécsepegtettek, szívében áhítattá nemesedett.

És nem pengetett berozsdált húrokat. A lojalitás minden lélekben élt, s a hódolatvágy ott csirázott a keblekben. És Jósika Sámuel tudott játszani a húrokon, mert meggyőződés fűtötte, és higgadtság mérsékelte, okosság sugalmazta szavait. Férfias megjelenése csak növelte a hatást, melyet komoly szavaival elérhetett. A szelfdebb és idősebb férfiak a hazafi-pártban is magukba szállva figyeltek.

— Nem kell-é áldanunk a Gondviselést, hogy mint hajdan Rómának Vespasianus halálával, dicső-

ségesen uralkodó felséges Ferencünkben egy Titust ajándékozott nekünk? Nem gyakorlá-e ő a polgári társadalom újjászületésének törvényeit, még mielőtt annak teóriája az újabb időknek tudósai által kifejtett és míveltetett volna?! Miért kellene ily fejedelem ellenében erőszaknak, fortélynak eszközeivel élni? Hát nem nyertenek Lombardia, Velence, Galicia, Tirolis jussokat engedő új alkotmányt? Nincsen-e új polgári, büntető és kereskedelmi törvénykönyvük? Nem hagyatott-e meg a magyar rendeknek, hogy fenséges nádorjuk vezérlete alatt a közelébb tartandó országgyűlésen a közterheknek méltán valóbb elosztására, a földművelés fejlesztésére, a mesterségek tökéletesítésére, a kereskedelem előmozdítására, a tudomány virágoztatására a királyi szék elé javallásokat nyujtsanak bé? Nem terjeszkedett-e ki felséges fejedelmünk újjászülő gondoskodása ezen mi, messze a setétség országának szomszédjában fekvő hegyes hazánkra is? Nem vizsgált-e meg mindeneket itt is ő maga, felséges fejedelem-asszonyunkkal együtt? Nem igyekezett-e közelebb vinni egymáshoz a népnek különböző klasszisait? Nem az igazság sebesebb kiszolgáltatásának tekintetéből osztotta két részre a főkormányiszéket? Egy könyvet kellene írni nékem, ha mindazokat, melyeket felséges fejedelmünk több mint négy évtizedes boldogító uralkodása alatt, szélesen kiterjesztett tartományaiban, népeinek szerencséjére újtott és jobbított, csak illetni is akarnám!

Az érzelem és az értelem ily előkészítése után a történelem tényeivel demonstrált. Másfél évszázadon át mindig úgy választottak, hogy felküldték a tizenkét legtöbb szavazatot nyerőket — minden bévett vallásból hármat, és a felségek szinte mindig azokat erősítették meg, akik ezek közül a legtöbb votummal bírtak. Szász Károly újító plánuma tehát először is tör-

vénytelen, mert évszázados gyakorlatot akar egy csapással felborítani. Hozzá éppen az alkotmány legsarkalatosabb kérdésében, a főhivatalnokok szabad megválasztása ősi jussának formájában. Szász indítványa sérti az alkotmányt, de sérti az agg uralkodót féktelen bizalmatlansággal, szeretetlenséggel és egyenesen gyanúsítással. Kifejtve a haza édesatyja iránt tartozó végtelen tiszteletet, ő Jósika Sámuel, felteszi a kérdést, akad-e magyar, aki a sír felé hajló aggastyánt ekkora megszegyenítésnek kívánná kitenni? Mert mi egyéb az elgondolt választási mód, ha nem annak kimutatása, hogy nem hisznek a felség jóindulatában, hogy félnek szabad döntésétől, hogy meg akarják kötni szent kezét a kurtára szabott cselekvési lehetőség béklyóival? Hogy meg szeretnék bénítani, szinte bélyegezni? ... Azt az uralkodót, akinek személye legbiztosabb záloga az európai békének! Aki mint Jephthe, mint Agamemnon saját gyermekét áldozta fel a béke oltárain Mária Lujza császárné személyében!

Szász magába mélyedve figyelt. Mindez oly szépen hangzik, de azért ő csak azt a sorsmutató, útmutató lelki derengést látja, mely messzibe, egysugarba világít előre:

— Résen légy! El ne kábulj, meg ne szédülj! Egyetlen út, amelyen új rend, igazság épülhet a kisebb hazában, az, amit te látsz magad előtt! Máskülönben visszahulltok a sötétbe, ahonnan még ki sem kapaszkodtatok ... Most már el ne vétsétek az utolsó nagy nekiveselkedésnél! A regalisták száma, személyei: óvó jel, hogy mit várhattok onnan a magasból!

... Felpillantott. A kormánypártból Cserei Miklós kért szót, akit az ifjú auditórium «kurtakígyó» díszítő jelzővel tisztelt meg. Jósika Sámuel fellelékzett. Az elnök nem adta meg neki a szót. És Jósika tudta, hogy ez most így van helyén. Cserei féktelen! ... S az

ügy most borotvaélen áll... a szó, amely most következik, jobbra vagy balra billentheti...

— Az igazság annál többet nyer, minél kíméletben adatik elő! — súgta önmagának.

— Persze, mert Wesselényi már előbb feliratkozott a «litániára», — sziszegett mérgesen a kurtakígyó.

A haza «vastagja»-nak arcán különös fény ült. Mint amikor a nap a jégről verődik vissza. Szavai is fényt és fagyot sugároztak. Dícsérte, magasztalta az egész koncepciót. Szász Károly beszédének csodálatos közjogi alaposságát, felépítésének mestermunkáját. Az elgondolásnak matematikai pontosságát, biztonságos voltát. A tény igazságát, hogy a választási mód jogi elveit teljesen kitisztázta, semmi kétséget sem hagyva fenn. Az ősi eljárás csakugyan megváltoztatható, mert a törvény ebben szabadkezet hagy az országgyűlésnek! Ez mind igaz. Szász mégis meglepetve figyelt. Hát habókolást vár ő most kebli barátjától, pártjuk vezérszónokától!? Vagy mi ez? Nádméz a keserűre hintve?

Már egyszer megütközött Wesselényivel. Akkor volt ez, amikor a «vastag» egyesíteni kívánta a három nemzet előzetes tanácskozásait. Akkor a középúton találkoztak. Legyen előbb külön-külön, aztán egyesített tárgyalás. De a külön ülésekre tüntetőleg szinte senki el nem járt a patriótákból! Színre nem, de igazság szerint már akkor alulmaradt a vastaggal szemben.

— Vizakna követe elfelejtett egyet, — fűzte Wesselényi a szót. — Ő, aki beszédének súlyát a mágnestűről vett szép hasonlattal kívánta megadni: ezt a mágnestűt, melyet az örök nemzet, haza figyelmébe ajánlott, a törvényességet önfejűen legázolta, kiejtette, vízbe hajította ezúttal. Avagy van-e valaki jelenlévő atyánkfiai, a mélyen tisztelt karok és rendek közt, akit Szász Károly úgy, amint az az ősi gyakorlat és az országos gyűlés rendjéhez illik: *indítványába előre be-*

avatott volna? Hát szabad-e a nemzeti gyűlés előzetes tanácskozásait ennyire lenézni, megvetni, hogy ott mélyen hallgatott tervével, és hazafi-társait mintegy kész helyzet elé kívánja most állítani? Egy javaslat mindig sokaknak, sőt az egésznek már előrebocsátott értekezése legyen! Soha önfej-diktálta magányos nézet, mely hosszú huzavonára ad alkalmat az országos gyűlés színhelyén! Nincsen semmiféle indítványnak jogosultsága még a megvitatásra sem, amely nem adódott elébe a három nemzet előzetes közös tanácskozásainak. Amelyről nem volt ideje a lelkeknek a gondos, lelkiismeretes meghányás-vetésre!... Furcsa, hogy ugyanazon személy, aki annyira védte volt a három nemzet külön gyülekező jogát, és így a bizalmas előkészítő megtárgyalásokat, most még az egyesített nemzeti gyűlést is átugorni kívánja indítvány-tételével! Vagy talán éppen azért cselekszik így, mert a közös nemzeti gyűlés nem szíve szerint való fórum?

Wesselényi pillantása itt a fém jéghideg csillanásával koccant össze Szász tekintetével. Megütközött véle!

— Vizakna követe fél a fejedelem döntésétől, pedig az csak egy hivatalnok-csoport személyeire vonatkozik, kik akármi törvénytelenül is igazgassanak, emberek, tehát elmúlандók. De ha magunk kezdjük áthágni magunkszabta szokásainkat, illendőségünket, hová jutunk? Ha történetesen legérdemtelenebb jelöltjeink is jutnának a sarkalatos hivatalokba, mi volna ez az anomália ahhoz képest, ha levelkeznők saját önkényünkben folyólag alkotmányos szabályaink-előírta magatartásunkat!? Hát nem Vizakna követe hirdette valaha a jégtörő vármegye márkális székein, hogy pöreinket elveszíthetjük, állásainkból kiszorulhatunk — de az alkotmány ellen egy lépést ne tegyünk?!

... Szász Károly megkövülve bámult Wesselényi

érveibe. Mint a fütykös csapásai hullott rá mindenik. Hiába érezte, hogy indítványa nem csupán helytálló, de az egyetlen, ami igazságos rendet teremthet a haza megalázott, elkuszált, áldatlan helyzetében! Hogy *csak* ez hozhat *feltétlenül* nemzeti, hazafiúi akaraton nyugvó főkormányiszéket! Hasztalan, mert ugyanakkor kínosabb belső pirulással látta be, hogy a nagypolitika síkos parkettáján megbotlott. Igaz, a botlás oly jelentéktelen, mint talán az anyáé volna, aki a megáldottság boldog tudatában eltitkolná állapotát, míg a gyermeket teljes ép szépségben be nem mutathatja övének... Egy csapásra akart vele hódítani. Természetében volt a szívós kitartás, a maga órájának türelmes kibőjlölése. Ahogy Enyed vármegyeházában a Sylloge anyagának fényrehozásával is várt sokáig, esztendőnél tovább, amíg a teljes igazsággal jöhetett. Vajjon nem az óvatosság is csendre, lappangásra ítélte mai indítványával? Nem jobb volna-é annak gyorsan, előzetes hírek nélkül, szinte feltűnés, észrevétel híján, mintegy hallgatólagosan keresztülmenni!? Ne vegye észre a sok factio, a rosszindulat: milyen messzi-hordozó ereje van!

... Harangos macska nem fog egeret!... Legjobb volna, ha jelentéktelen, formai változásképpen csúsznék keresztül! De nem, nem lehet, hogy egy puszta külső hibáért cserben hagyják harcos bajtársai... nem is őt, hanem az igaz utat, a haza felemelését! Látja a rászegződő szemeket, hallja a suttogásokat, önkénytelenül, tájékozódásul keresi Bethlen János tiszta és értelmes, józan tekintetét... jaj, hiszen Bethlen János az este hazament, ismét futár jött érte, felesége mostmár moccanni sem tud, egész alsó teste béna... és nem akarja túrni idegenek gyámolítását, a nagy keresztyéni szolgálatot, melyre reányomorodott... a regalista eltűnhetik, mint a pára!

Bethlen János tesz-vesz, emelget egy tehetetlen be-
teget, mialatt a hazát, a haza dolgát hasonlólag hűdés
érheti! Az az asszony nem Fanni, nem Kata, akik
virágsorból asszonyemberekké nevelődtek az idők
által!

Az auditorium pódiumán nyugtalan lábdobogás,
mint a fiatal csikók istállójából. Az előlülő mellett
Kemény Diénes leteszi a lúdtollat, és szólásra emelke-
dik. Szavai olyan egyszerűek és tiszták, mintha fürdő-
vízből hozna fel fehér gyöngyszemeket. Arról beszél,
hogy adjanak időt önmaguknak az indítvány átgondo-
lására. Gyűljenek össze ma délután nemzeti ülésre, tár-
gylják ott meg aprójára Vizakna tervét, és így, utólag
téve eleget a formának, holnap döntsenek szavazással,
hogy kívánják-e elfogadni. Ezzel a sérelem kiköszörü-
lődik, s el is felejtődik. Éppen elég sérelem van, amely-
nek gyógyulása kétséges és fáradságos, sőt reményte-
len! Minek szaporítani a gyógyíthatók elmérgezésé-
vel?

— Keresztelő után az esküvőt, mi? — élcelt dur-
ván Cserei Miklós Kemény Diénes megfontolt szavaira.
— Szép egy tempó: nem respektálva az illendőséget,
ilyen fordított sorrendhez idomítani a haza nagyjait!

Szász talán észre sem vette, hogy most köznemesi
származására és így járatlanságára történt célzás. A
hazafipártból rendreutasító hang törte át a termet.
Degenfeld Ottóé:

— Erdélyben nincsenek a hazának nagyjai! Csak
hazafiak és atyafiak vannak az országos gyűlésben!

Az auditorium tapsolt. Cserei legyintett az ifjak
felé, mintha azt mondaná: csigavér!

Pár percig tartott a vitatkozás. Wesselényi irányí-
totta. Az elnöknek, aki nagyothallott, minduntalan Ke-
mény Diénes sűgött... Szász Károly végül csak egy
kérdést tett fel: biztosak hát a tisztelt rendek affelől,

hogy a régi választási móddal csupa valóban érdemes egyed kerül a megválasztottak közé? Vagy affelől, hogy a felség csak a legérdemesebbekből fogja az elnököket és később a többi sarkalatos hivatalnokot megerősíteni? Ha így van, akkor megérti, hogy neki-féire kell állania indítványával. Wesselényihez fordult, mert alattomban felkelt gondolataival maga-magát is szembesíteni kívánta, mintegy leszámolva velük.

— Inkább méltatlan elnök, csak mert egy lépést hibáztam?

— Inkább!

Szász elsápadt, akár ha arculvágták volna.

— Igenis: inkább. Mert a fejedelmet törvényes formák betartásával — kényszeríteni fogjuk az igazságosságra! Módkunkban lesz!

A kormánypárt minden tagja Szász indítványa ellen szavazott, de a hazafipárt nagyobb fele is. Ki lojalitásból, ki pedig, mert hatt Wesselényinek, és hitt a fejedelem feltétlen jóindulatában. Volt, akit a közhangulat sodort, vagy az előrelátás hiánya. De a legtöbb szívbe mégis a titkos sértődöttség fullánkja tört belé, hogy Vizakna megkerülte és így fumigálta őket. Hogy diktatori hajlamokkal lép fel!... Szászban a lélek is beneszakadt. Újból és újból megrohanta valami ösztökéltség, még akkor is, amikor már elhallgatott a vita a halott indítvány felett. Az az érzés kísértette, hogy talán nem hallották, nem értették jól meg. Hogy kiáltania kell, mint a süketek fülébe! Ilyenkor kínosan felnyögött. Mázsás kövek nyomták vissza ültébe. Számált. Újból és újból átszámolta a votumok esélyeit. Nagyon is hű barátai maradtak a számok, egész életére. Nagyon is átallatta, kikre számíthat a hazafi párt. Bethlen János mindenkit kipuhatolt. És sokakat meg is főzött babonázó módszerével.

De minden puhatolás nélkül is: az arcok ma árul-

kodtak a lélek mélye felől. A votumoknak jó egyharmada kormányhű. Azt jelenti ez, hogy ha megfontoltan előre összetanakodnak a személyekre nézt, hát minden bévett vallásból legalább egy emberüket bejutatják a tizenkettő közé.

... Amikor ezen a napon déli ebédje után a fogadóból hazafelé indult szállására, neveltje, az ifjú Mikó Imre csatlakozott hozzá. Udvariasan bocsánatot is kért, bár magatartásában volt valami hideg öntudat. Ő nem vallotta — akár a nemjőféle Jósikák sem — hogy a kisebb hazának nincsenek «nagyjai». Viselkedésének kimért előkelőségét fokozta gyásza, melyért mindenki a legnagyobb kíméléttel bánt vele. Pár hónapja, hogy mátkáját, Mikes Mariet, a Csáky szoáré egyik breton leányát sírbakísérte. A jelmezestélyen táncolt vele utoljára. A gyönyörű gyermeket már másnap láz verte ki, és azután a kiütni nem tudó skarlát megállította szívét.

A fiatal főkormányszéki irnok halántéka táján már őszülni kezdett. Ez még komolyabbá tette külsejét.

Szász maga is megköszönte a felajánlott kíséretet. Nem sokan dörgölődtek ma hozzája.

— Claritásod megbocsát, ha mindjárt in medias res fogok szavamba. — Kérte is és vette is egyben magának az engedelmet. Arca mereven, szinte kövesülten szegődött a földnek. Felső fogainak éle belevágott ajakába.

— Tudja, hogy szeretem hazámat... és szeretem volt alma materemet. És én — szava kínosan elcsuklott — nagyon tudok szeretni. Ez ad bátorságot — nem, ez parancsolja, hogy ifjabb s volt-tanítvány létemre is megmondjam: a schola egy professzora nem tehet oly indítványt, amilyent claritásodnak méltóztatott ma tenni.

Szászon sajátos tisztánlátásban: Köteles Sámuel emléke suhant át. Egy régi, régi hajnal... egy régi intelem. Amúgy is ólomnehéz tagjaira most új súlyokat függesztett a szó.

— Én... sok felé vagyok bejáratos... sok mindent látok, hallok. — A scholának nem hoz szerencsét claritásod még olyan fénylő szereplése sem!

Szász bólintott.

— De mi a legnagyobb szentség, gróf úr? Mi több... még a scholánál is?

— A schola... annyi mint maga a kisebb haza... a haza utolsó mentsvára... A lélek vaskészlete... Egy darabja a hazának! A hazát... ha egészben nem lehet: darabjaiban kell védelmeznünk!

Szavai törten, nehézkesen születtek, mert mélységekből bányászta, hozta fel őket.

Verejték ült ki orcáin, melyeket a kora gyász már összekarmolt finom, első ráncvonásaival. Futó jegyek voltak ezek a szenvedésre elhivatott férfiún.

Szótlanul mentek együtt a Tauffer-házig. Ott az ifjú összecsapta bokáit, és kimért kézzorítással elköszönt.

Szász valaminő gyilkos éberségben töltötte a délutánt. Mint a forgókomédia figurái: indultak, úsztak el benne, előtte mindig előlről a gyászos képek, történetek... Vajjon túljut-e mindezen valaha is? A zűrzavaros, testi érmelyedést és lelki ájulást kiváltó felfordult állapotban?

Estveledett. Péter inas csendesen asztalt terített. Csinos pontossággal, mindennek megadva módját. Úrasszonya így tanította be. Szép kristályüvegbe húzta le a herlósit, és felszelte karéjra a Fanni sütötte komlóscipót... Aztán kitárta az ablakot és bebocsátotta a leereszkedő nyári este kellemes hűvösségét.

— Most elmegyek a kosztér' — mondotta.

Ebben a percben, künt a gágon felcsattant a húzós csengetyű. Kétszer.

— Zsigó úrfi lesz.

A vendég szemén meleg bocsánatkérés ült ki, ahogy a küszöbre lépve volt professzorára pillantott. Szerény volt, és kicsit ügyefogyott: egészen ellentéte az öntudatos, elszánt Mikó Imrének.

— Félek, hogy inkommodálom claritásodat!

— Kedves fiam!... Azt hittem, odalent vagy te is... — Szász Károly ajka rándult egyet.

Kimutatott a nagypiac túlsó oldalára. A pislákolva most gyúló utcai olajlámpák fényében látni lehetett, amint az ifjúság gyülekezőben van. Bizonyára Wesselényi kap szerenádot... Hiszen ő vitte el ma az utolsó forró, diadalmas tapsokat. Már hányadikszor a nagy döntések idején? A közös nemzeti gyűlés elhatározásánál, Nemes Ádám beiktatásának első elgáncsolásánál, és most a választási terv porbahulltán.

A fiatalság, melynek jelenlétét a konokul ellen-szegülő Nopcsa Elek táblaelnöknél Szász harcolta ki: Wesselényivel érez.

— Itt az én helyem ma... — mondja az egyetlen: Kemény Zsigó.

— Akkor oszd meg vélem falatomat is!

Péter inas hamar felvágott, tálra rendezett egy kicsi finom hazait is. Facsart-sonkát: melynek titkos készítési módját Fanni Papnéni izes disznóölési különlegességei közül tanulta el. Az öreg minden Árvarózsának lemásolta nászajándéku: «A valódi burgbéli disznóölés» című füzetet, pontos törvénykönyvét a nagy szertartásnak.

— Koszt csak koszt... mentegetőzött a hű szolga a bőkezűségért, mely megszállotta.

A két férfi morzsolgatva evett, és morzsolgatva beszélgetett.

— Egyszer... — mondotta az ifjú a herlósinak átforrósító halására, — Diénes bátyám a kezemre vágott a burgbeli ebéden, mert villára akartam szúrni az utolsó falatot tányéromról... «Tanulj öcsém mórest, azt nem illik megenni, mint az éh-farkas, olyan appetitussal!»... Nem, mi otthon efféle firlefancot nem tanultunk. Édesanyám mindig egyszerűsége s természetessége nevelt... De ezzel a felfogással az ember gyakran belevét a nagyvilág dolgaiba, s aszerint ítélik meg... Én azóta is faragatlan tuskó számába mentem a burgban, csak Judittal értettük meg egymást... Oktalan világ... Diénes hozzá tudott törni a tempóhoz, én soha!

Szász rátette kezét a tanítvány kezefejére. Érezte, hogy mire céloz annak ügyefogyott vígasza.

— És ezen az ország sorsa dőlhessen el! Etiquetteszabályokon, formaságokon!?

— Torozzunk halottamon, fiam. Valamikor mosolyogtunk mamzell Amandán, aki Juditot a «kompliman»-nal gyötörte a táncórákon. Hogy hát a kompliman fontosabb mindennél az udvari életben! Hogy Judit feltétlenül bele fog sülni... Hát én sültem bele! Hanem ez már eső után köpenyeg! — Inkább leszedeitem az asztalt, és csinálunk egy régi kedves enyedi estét, mi?

— Amitől nem halljuk a vakok által vakoknak adott éjjeli muzsikát!

Zsigó úrfi engedelmet kért, hogy betehesse az ablakot. Fáklyafüst és dallamfoszlányok csaptak be a piactérről.

— Én beléláttam... Wesselényibe. Lehet, az is sebezte, hogy professzor uram eljárását az őáltala létrehozott uniált nemzeti gyűlés ellen való tüntetésnek vette. De nem ez az utolsó lelkirúgó. Egyéb ajzza, sarkantyúzza őt! A nagyravágyás ördöge lakozik benne.

Nem bírja el, hogy ne ő vezessen, ne az ő normái győzzenek! Bethlen Jánost is ő bírta rá, hogy regalista legyen követ helyett... és így súlyát veszítse!

Szász megragadta vendége csuklóját, és erősen megszorította.

— Szó sem igaz ebből! Wesselényi ellenségei költik mindezt fejére!

— Lehet... s ha claritásod mondja, szentigaz. De azért... én mégis megmondom, kimondom! — sziszszent fel az ifjú, farkasszemet nézve professzorával.

— ...hogy hazánkfiainak nem a higgadt értelem, hanem a forró elragadtatás nyomában szeretnek indulni, hisztériát ez nem szerencsés vezércsillag a gyengéknek és a lábadozóknak! Kolompost kívánnak maguknak! Mint keleti faj, a magyar mindig külsőségeken kap! Vezérül neki csak olyan kell, ki széles, köpcös termetű, erős, mint a bika, s dörgő hangja megremegteti az ablakokat!

Mélyet lélezett, és lehúnyta szemét. Akkor összerázkódott. Kényesen, mint baljós szagot érző állat, szimatolni kezdett.

— Hiába zártam be az ablakot s a táblákat is. Érzem a füstöt, szinte csípi szememet, torkomat!

— Mert saját kemencémből szivárogoz, fiam.

— Tűz, nyárelőben?

Szász bólintott. Mosolygott is.

— A gólya megöli fiait, ha fogságban kelnek ki, és nincs reménység, hogy valaha szárnyra bocsássa őket! Megöltem a lelkem egy fiát... Az auto-da-fé-ja füstölög.

Zsigó úrfi félig nyitott szája visszakapta a levegőt. Kezét homlokához emelte.

— Stuhler, a stenografus mondotta... hogy claritásod nem kívánja iktattatni mai beszédét... Hogy el kérte tőle a jegyzeteit is.

— És elégettem. Saját kéziratommal együtt. Volt. Nincs.

— Szent Isten! Hát nem claritásod kívánta a ki-nyomatott diaetai naplókönyvet, melybe a fővitalások, a főokok a személyeket is odatéve, bévezetődjenek?

— A teljes napló, igaz, az én indítványom volt. Én óhajtottam, hogy mind küldőink, mind a maradék megtudhassák magunkviselését az országgyűlési naplókönyvből! De szerencsémre — volt egy kikötésem. Hogy az egyes vélemények a jegyzőkönyvből és a naplóból is elejthetők legyenek, ha közérdekkel teljességgel nem bírnak!

— Közérdekkel nem bíró egyes vélemény? Ez a beszéd? Hiszen ebből tanulni kellene nemzedékeknek közjogi alaposságot, orátori művészetet...

Szász ismét mosolygott.

— És illojalitást, nem?...

Kiitta poharát.

— Te fiam ismered az én illojalitásomat. Nessus ingét rajtam! Amikor a Péterfiék lojálisak — a hátam borsószik. De amikor ma Jósika Sámuel beszélt, meg-irfigyeltem. Hogy valaki így tudjon hinni a fejedelem igaz indulataiban, mint az istenáldotta hívő a dogmá-ban. És nem csupán ő. Figyeltem Nemes Ádámot. Tiszta lélek! És bólogatott Jósikának, mint templom-ban a prédikációnak. És sokan, sokan megyebeli küzdő társaimból! Rám pedig azonkép meredtek ezek az urak, mint botrányköre! — Mi hát akkor ez a belém-plántált csira, mely gyermekkorom óta ott hajtott ki bennem már a vizaknai ablak alatt, a tanulóhelyemül szolgáló fatőkén...? Talán anyám ültette el bennem? Ő soha sem mondta máskép, csak «az átkos Bécs». Soha nem hitte máskép, csak hogy onnan fentről egyéb, mint «vakulj magyar» nem jöhet! Pali bátyám-ról azt állította, hogy kicserélték lelkét az ármádiában!

Azért volt képes Oroszországba szökni, és onnan soha hírt sem küldeni... Anyám nem engedett engem a katonai zseni-akadémiára, Bécsbe! Pali sorsától, példájától féltett! «Te is béveszed majd a maszlagot» —! És mégis, hidd el nekem, én sem születtem lázadónak! De a történelem ismerete számomra anyám sötét látásait igazolta. Szégyen, hogy vallanom kell — de lelkiismeretem parancsára vallom, hogy hinnünk — csak kötve lehet. Mint véled, ez nem lealázó tudat? Gúzsba fogni a fejedelem kezét!... De ha csak így őrzi meg nem csupán hazánk javát, de önnön adott szavát is! Hajtanék én, fiam, boldogan fejet, egy szent és legfőbb földi jóakarát előtt! Ha: bízhatnám benne!

Darabig hallgattak. Az ifjú szíve szinte hallhatóan dobogott. Az erdélyi magyar tragikum szelét érezte meg.

— Van-e föld, ahol nehezebb jó hazafinak és ugyanakkor igaz alattvalónak maradni? — sóhajtott.

A professzor ismét a könyvespolcra intett.

— Vegyünk hát elő valamit, ami eltávolítja szívedet s szívemet a mai kudartól. Űsd csak fel Bölöniben Pocohanta indián királyleány szívetindító történetét! Ismered már? A szép mindig új marad, s kedves véle a viszontlátás!... Ott balkézt megtalálsz, az a tarkakötésű, a' lesz a'!

— Parancsára. De ha megengedi, előbb kiiszom poharamat, és egyetlen verset olvasok fel — a magam könnyítésére is!

Koccintottak. Az ifjú a polcra Horatiust emelte le. Csinos vademecum kiadást.

— Két évezred elég távol van tőlünk? Vagy tán nincs is távolság a dolgok között? — Szemébe, mint hamvától lefújt parázsra, szikra gyült.

Álltában az asztalhoz támaszkodva, a könyvet

az olajlámpa alá tartva, belevágott sisiergő, kínba felcsapó hanghordozásban:

«Quo, quo scelesti ruitis? Aut cur dexteris
Aptantur enses conditi?
Parumne campis atque Neptuno super
Fusum est Latini sanguinis —»

Olykor kiugrott pár sort, vagy szinte ledarálva rohant át rajta. Csak azt emelte a hangsúly éles, szinte sértő világosságába, ami akárha a mai nap gyötrő és végzetes csatavesztéséért kiáltana égre.

«... sed ut secundum vota Parthorum sua
Urbs haec periret dextera?

— — — — —
Furorne coecos an rapit vis acrior
an culpa? responsum date!

— — — — —
Sic est: acerba fata Romanos agunt...»

Már nem is olvasott. Tudta ő kívülről a kétségbeesett feddő verset, mely a bűnös rómaiakra ráolvassa, hogy vagy örület, vagy bűn, vagy az Ég haragja sodorja őket, hogy Róma az ellenség szájaíze szerint, önönkezétől pusztuljon el.

Most elfelejtette, hogy sohasem tartotta magát jó előadónak. Ajkán szárnyat kapott a szó. Hirtelen leejtette a könyvet, leborult az asztalra, és magához ragadva professzora kezét, megcsókolta és behullatta könnyeivel.

Szász Károly szeme is beharmatosodott. Valami nagy moccanás támadt benne. Sejtelmes, üdvözítő és megfejthetetlen. Ki ez az ifjú, ez a különös, látó, érzékeny aeol-hárfa lélek! Ki ez, mi kapcsolja hozzá mintegy lelki köldökzsinórral... Miért sajog érte, utána legbelseje, mintha összetartoznék véle földfeletti parancsok, predestináció szerint?... Homályos, édes kínban jelentődött ki most benne az ige, anélkül, hogy ajkára jött volna:

— Ez az én szerelmetes fiam...!

Huszdik fejezet

NYÍLVESSZŐ

«Sárga virág a réten,
Nem láttalak a héten!
Azt gondoltam, meghótál...
Hát a pipékkel vótál!»

Jula, a zabkalászhajú, pünkösdirózsa-arcú tündér mindig a száraz dajkájától tanult versikével köszöntötte a diaetáról hazalátogató édesapját. És Szász Károly ilyenkor felkacagott, lelkéből.

— Ha te azokat a pipéket látnád, angyalom! Torzonborz farkasok, rókák!

A nagy világoskék szempár rémülten tágult szinte feketére.

— És hogy tudott megmenekülni édesapám?...

Amikor most, a választás megejtése után a felség döntésének kivártáig megtért Enyedre, «Vizakna» forróbban szorította magához az élébesereglő csemetéket, — három fia is volt már — és Fannit, ezt az áldott, gyümölcsöző fügefát. Érezte a fészek pihe-puhaságát, a vérség erős kötelékeit, a szerelem vigasztaló, feloldó hatalmait. De Jula, ahogy ölbe kapta, felborzolta az apai fürtöket, és hirtelen ámulva kiáltott fel:

— Édesapám! Tudja-e, hogy ezüstszínű szerencsehajszálai nőttek?

— Hát legyen szerencse — komolyodott el a professzor.

Csak másnap, az első zavartalan, boldog otthoni pihenő után tudta meg a döbbenetes újságot, hogy távolléte alatt a Köteles családot új csapás érte! Olyan pedig, mely szinte szégyennel volt már határos. Az egyszerűbb puritán polgárok a tragédiát Kötelesné gögjének égi büntetése gyanánt fogták fel, főkép a Siposnén elkövetett gonoszsága miatt.

Lilla egész télen és tavaszon át énekelni meg gitározni tanult Virág Linától. Ez a finom és nagyműveltségű özvegyasszony onnan vette nevét, hogy valamikor egy kosár üvegházi rózsa között találták Mester Károly doktor édesapjának küszöbén. Az öreg seborvost Erdélyszerte ismerték. Fehér háttal szélsebesen vágatott az országutakon magasrangú betegeihez. A házába lopott lelencet különösebb csodálkozás nélkül fogadta, és nagy gonddal neveltette, később éppen híres bécsi intézetben. Aztán pedig oly gazdag kelengyével adta férjhez, mint valami grófkisasszonyt. A leányzó feltűnően hasonlított is egyik mágnáscsalád híres-szép nőtagjához...

Lina asszony korán özvegyen maradt, és Bécsben szerzett tudományából kívánt megélni. Varróiskolát, zenetanfolyamot tartott. Nagy szeretettel foglalkozott a táncra, dalra, jókedvre termett Köteles kisasszonnyal. Talán igen sokat is beszélt neki a nagyvilágról, ahol felnőtt. Ballerinákról, énekesnőkről, ragyogó operastékről... Lilla ilyenkor nekihevíülve bocsátotta szárnyra csilingelő szopránját. De nem akart zsoltárt énekelni. Hanem a divatos áriákat firtatta, koloraturát próbált.

Ezen a tavaszon Enyeden is színészek jártak. Az új adminisztrátor, Lázár Benedek távol állott attól, hogy a vármegyeházát kínálja fel nekik, mint hajdan Simon báró tette.

— Nem azért ment rá a megye kasszája, hogy

most összeszegezzék, ragasszák, elmocskolják a tekergő teátrálisták!

A különben is szerényebb-igényű trupp kénytelen volt a vár nyugati árkára nem régen épült csizmadiaszínben ütni tanyát. Ezzel a csapattal tűnt el Berek-méri Zsiga, Lilla mátkája. Kiszivárgott később a nagy fejveszettségben, hogy Lilla is menni akart velök. Könyörgött anyjának, hagyja őt hivatásának útjára térni.

— Inkább lássalak kiterítve, mint hogy országvilágban kóborogni, s tán rossz hírbé keveredni tudjalak!

Ez volt az a kijelentés, melyet később Kötelesnének alkalma lett volna megsiratni, megvezekelni, ha ugyan értett ehhez a két szomorú ténykedéshez!

Néhány héttel rá, hogy a csapat állítólag Brassónak vette útját — Lillának nyoma veszett. Hátrahagyott levelében arra kérte anyját, testvéreit, hogy gyászolják meg. Nem bírja ki tovább így, egyáltalában nem is termett erre a helybenülő, skatulyába pakkolt életmódra. Ha nem lehet teátrálistáné, hát elemészti magát.

Még azon estén bejött Csombord egyik esküdtje, és hozta azt a Marosparton, egy fűzfabokron talált kis francia-kalapot, mellyel Lilla a házat a hajnali órákban elhagyta. Rábukkantak később egy elhullatott fél harisnyakötőre is: finom kanavászra kivarrt rózsabimbókkal s halványkék szalagokkal. Virág Lina megismerte, hogy tanítványa ezt nála készítette, a varróiskolában. Egyéb ruhadarabjait bizonyára ellophatta valaki a partról, a hímzett pántlikát pedig elhullathatta...

A legborzasztóbb időket éppen most, Szász Károly hazatértekor élte át a család, a város. Fizetett halászkok napok óta kotorták a folyót, hogy csákányokkal

felhozzák a hullát, ha valami szikladarab vagy vízyokér lefogta volna.

Közben napfényre jött még pár adat. Ez azonban inkább összekuszálta a feltevéseket. Varró, a császári posta tudott róla, hogy Lillának jó két héttel ezelőtt idegen földről levele érkezett. Előre, nagyon várhatta a kisasszony. A kihordó hajdúval megállapodott, hogy minden délelőtt a postaház előtt találkoznak. Ezüsthúszast ígért neki, ha meg hozza a sóvárgott izenetet.

Ismét a vén Telegdi Máriskó, a temető talpában lakó virágárusné jelentkezett a hírrel, hogy egy alkonyatkor látta Lillát a kerítésükön átmászni és aláugorva, a százesztendősen elhunyt Robogányi Kóródi Sámuel sírja előtt állingálni. Egy fiatalember érkezett le hozzá az Orhegy felől, és sokáig beszélgettek... Sima, borotvált-képű, hosszúhajú ifjú volt, szalagos pörgekalapot, magyarkát, és hozzá igen furesán: lombos nagy sárga nyakkendőt viselt...

A városfőhadnagy utána kutatott az eltávozott színesztruppnak. Thalia e papjairól kiderült, hogy egy Brassóból éppen hazainduló bojár emigráns meghívására átszekereztek a Havasalföldre. Oda pedig már el nem ért a szász királybírók keze sem. Különben is ott volt a csipkekalap, a strimflikötő, no meg Lilla búcsúlevele! Kötelesné új folyókotrókat fogadott, és megátkozta a városfőhadnagyot, hogy az ő leányát szökéssel merte gyanusítani. A vízből azután egy finom batisztclair alsószoknya is előkerült, sok-sok volánnal, hurkolt fehér-hímzéssel. Nem volt kétség, hogy a boldogtalan teremtés merre vette úlját.

Szász Károlyt mindez megfeküdte, mint a rossz álmom. Homályos, szorongó lelkifurdalást érzett. Hiába tudta világos ítéletében, hogy semmi sem terheli a Köteles árvák sorsa miatt... Az apa jelent meg olykor

előtte nyájas, melegbarna szemének földi gyarlóságoktól kimosott pillantásával. És ez a tekintet beszélt, a bibliai Márta csendes, panasztalan szemrehányásával:

— Ha te velünk lettél volna, mindez nem történik! . . .

Mit mondhatott ez ellen? Másfelől: ugyan lehet-e tenni a végzet által írt utak ellen? Mindig hitte régebb, hogy az ember maga irányíthatja életét. Most sejteni kezdte, milyen kevés az egyes jóakarát ereje!

Szüntelenül felbukott benne az a hajdani reggel, amikor a makrancos kisleány fent állott a várfalon. Újra látta az apa rémülettől kifehéredő arcát . . . Azt a gyöngéd, féltő aggodalmat, amivel később felemelte a kavicsshalomról az elvágódott gyermekeket! Mint mentette a házba, szívére szorítva!

Akkor az asszony is milyen kétségbeesetten tudott sivítani érette:

— Jaj, forradtszájú leányom lesz!

És most fülébe jutott Szásznak, hogy Kötelesné egyszer, az utolsó hetek perpatvaraiban kegyetlenül arcul vágta Lillát. Megütötte úgy, hogy valósággal felszakadt az ajka, és napokon át vérzett.

— Bánom is én! Legalább nem kellesz a kóbor teátrálista fattyaknak a repedt pofáddal!

. . .Egy másik emlék is kísértette Szászt. Az a pillanat, amikor a lengyel foglyoktól haza akarta kísélni a leányt. — Soha senkitől olyan kosarat még nem kapott! De nem is szólt senkinek azóta sem arról a kudarcról.

Alig tudta volt a tömegben a leány nyomát követni. Azután is éreznie kellett, hogy az gyorsítja lépteit, és felszegett fejjel, előreszúrt pillantással előzködik, valósággal fut előle. Ő mégis kitarzott mellette, sőt néhány komoly szóval meg is intette. Édesapja emlékére hivatkozott, akinek bizonyára nem tetszenék, ha ide-

gen férfiszálláson látná őt és ily zavaros utcai tumultusban minden kíséret nélkül. Lilla rejtett mosollyal, összehúzódo szájjal figyelt a szóra. Aztán váratlanul szembefordult vele, és félig csípősen, félig kacagva felelte:

— Ha édesapám forog valamiért sírjában, az nem az én személyem, professzor úr! Hanem Ágnesél Érette igazán sajoghat a lelke még a síron túl is! Ami pedig a kíséretet illeti, éppen ott vár Zsigám a vívószála előtt. Gyakorolni megyek magamat a florett nemes művészetében. Nincs időm leckehallgatásra. Jóestét!

Nem mondta még azt sem, hogy Károly bácsi. Megjátszotta a rátarti nagyleányt, s aztán kereken faképnél hagyta őt.

Mind e lélekesüggesztő visszagondolások, izgalmak mögött pedig ott függött lelkének égboltján az első országgyűlési választás eredménye.

A hazára haragudni nem lehet. Indítványának lezavaztatása után megkeményítette magát, és azt kérdezte lelkiismeretétől, mi jót tehet az adott, nem ínyére való fordulatban? Kidolgozta a titkos választás lehető legegyszerűbb technikai módszerét. Aztán Kemény Diénessel és más jótorkú, jómellű követekkel — akik a neveket kiáltották ki — mindvégig segített a lebonyolításban, hogy kímélje az akadozó-szívű, asztmás-lélekzetű Nemes Ádámot.

Az eredmény meghozta az első, még csak igen halk döbbenetet. Igaz, a szavazóládákból kikerülő szózatok úgy oszlottak meg, hogy az első és második helyre csupa hazafi-párti választott került be, de harmadikul a kormánypárt emberei is bejutottak.

A Szász jósolta bajokból az első így már bekövetkezett. Maga a fordulat pedig — a szózatok számának megoszlása folytán — a jóreményű bizakodók sze-

mében is rejtélyesnek tűnt. Mintha a votum titkosságának leple mögött sokan máskép vallottak volna színt, mint ahogyan Bethlen Jánosnak ígérték. Most sokaknak eszébe jutott Kemény Diénes elbukott indítványa! Alsó-Fehér követe a nyílt szózatolást ajánlotta volt. Kinek mi a szívé, az legyen nyelvén. A közdolgok folyamatának nyilvánosnak kell lennie. Ezt mondja Európa! A nyilvánosság biztosítéka a törvények őszinte teljesítésének. A titkos szózatolás ott van helyén, ahol *egyedül* dolgáról van szó! A haza ügyében csak nyílt kiállásnak van helye, mert a haza iránt való érzelmeket semmiféle érdekért titokban nem szabad tartani. Azért független a nemesember, hogy ne féljen lelki arcát felfedni a köz érdekében.

De minden óvatosságot elhessentett valami vak bizalom. Hittek a szózatolók őszinteségében, hittek a felség méltányosságában.

Szász állta tovább a sarat. Megszerkesztette a kísérő írást, mellyel a választás eredményét a felséghez terjesztik. Mivel sérelmeikkel is appelláltak, őszintén, de tapintatosan előadta, mint rekesztette ki a gubernium a nemzeti gyűléseket az országos tereméből. Részt vett az ünnepélyes küldöttségben is, mely a három nemzet pecsétjével ellátott aktát Rhédey Ádám vezetésével átvitte a főherceghez. Bethlen János kívánta, hogy emelje így az aktus fényét a maga személyével.

Igen, jöttek-mentek, cselekedtek — mindennek megadták a módját. Ez a lázas és lelkiismeretes tevékenység fenntartotta. Látva, hogy mások jót várnak, rendre utasította magát. A gyávák szoktak mindig a legrosszabbra számítani. Igaz, néha megrohanta, leteperre az érzés, hogy a titkos szavazással és az ő indítványának elvetésével fejjel mentek neki a falnak. Aztán lebírta gondjait. Felemelte lelkét, mint tört gallyat, kimarjult tagot.

Egyik éjjel Fanni tágas, boltíves hálószobájában látta magát. A nap éles, sárga kékben ömlött be az ablakon, csipkévé tagolódva a nagy-levelű pelárgóniák ágasbogas rajzaitól. A fény elé állított kis virágos papirosernyő mögött Julia ült fehér csalánvászon empire-köntöskében, két fényes ezüstszőke varkocsa a vállára eresztve. A rámára hajolva hímezgetett. Egészséges, piroska ujjai fürgén szedték türe a gyöngyöt, öltögettek le-fel a mintán.

... Ahogy szokta tenni: fölébe hajolt, hogy megcsokolja hajának választékán, mely a tisztaság természetes illatát lehelte. Szeme akkor rátévedt a hímezőmunkára. Szent Sebestyén képe volt az, s egy darabon most, a szív táján, felfejtve, kibontva. Az alapul szolgáló lyukacsos kaucsuklap meztelenül tetszett elő.

— Mit csinálsz? — hökkent meg ő rossz előérzetben.

— Egy nyilat varrok belé szíve közepébe a szegény bácsinak — szólt a kisleány felpillantva.

... Amikor ebből a különös álomból felébredt, első tekintetét a képre vetette. Sértetlenül ott függött kerevete fölött.

— Álom s esősidő! — hessentette el magától a lidércnyomást.

Mégis, később, a nap folyamán magához vonta Fannit, és nehéz szívvel vallotta neki:

— Mindig mosolyogtam az álmofejtőkön... de most félek, hogy július 26-án új nyilat hímezhet angyalom a vértanú testébe!

Közben Kötelesné gyász-istentiszteletet tartatott. Ez alkalom lett volna rá, viszontlátni Ágnest annyi idő múlva. Csakhogy anya és leányai a kivehetetlenségig elburkolóztak a fekete kelmékbe fátylakba. Arcuk előtt is derékig érő krepp ereszkedett alá. Mögötte kfsérteti árnyékká, látomássá komorult, mosódott el a

három arc. Maga Ágnes oly törékenynek tetszett, mintha csak egy fogásra aggatott ruhacsomó lenne.

Kötelesné most is keményen tartotta magát. Szigorúan összefogott szája mintha azt hirdette volna:

— Igenis, meghalt a leányom! A gyász méltósága a mi dolgunk, az övé a tisztos eltávozás volt — ha már rossz a vére, rosszak voltak a hajlamai!

Soha Szász ezt az asszonyt ijesztőbbnek nem találta! Soha jobban meg nem sajnálta a két szerencsétlen, Istentől reábizott leányt: Ágnest, Lujzikát — sőt Lillát is, a szájbavágott, Marosba kergetett nyomorultat!

Még volt egy találkozása Enyeden! Gyorgyával, a szőlőtaposó zsellérrel. Izzadt, veres képpel dőlőngézt végig a Varcagás-utcán felfelé, kétségbeesetten kurjongatva a dalt, mellyel a falusi legények a fiatalon elhaltak után cipelik a kendőkkel feldíszített fenyőszálat. Alig ismert rá, nemcsak pálinkás állapota, hanem torzonborz, nyíratlan, piszkos és rongyos volta miatt. Próbálta jól összeszidni, de a cigány könnyekre fakadt, úgy panaszkodta el, hogy anyját gyászolja, Bába Milintyiát, akit a sótolvajlásért Szebenbe vittek le, és nem is tudja, mi van most véle. Érette való bújában, szégyenében nem vágja szakállát, haját és — mint azt már nem tőle tudta meg — házikójukból rendre mindent eladogatva napestig kocsmából kocsmába ténferegve iszik a ringy-rongyaik árából.

Hát Enyed sem nyugtatta meg, túl az otthon küszöbén!

Aztán eljött a reggel, hogy az országos gyűlés újból együtt ült a főkormánysház nagytermében. Rekenő júliusi nap. A padlót felocsolták, és az ablakokat kitárták nagymesszire. Szerencsére: nyugatra néztek. Már a hajnali napfényt is alig lehetett bírni. De itt a

méter-vastag falak tartották a hűvösséget. Gyönyörűség lett volna ide belépni...

Megfigyelhették Wesselényin, hogy arca olykor meg-meg libabőrözik, és izmos, de úriasan fehér keze összerándul ökölbe. Szikraszóró kék szeme nyugtalanul vetette erre-arra sugarait, orra szimatolt, mint a nemes paripák cimpája. Füstjét érezte a dolgoknak!

Idegessége ragadt. A hazafipárt minden tagjának szíve rendetlenül, felfokozva dolgozott. Valami alig észlelhető fény ott villódzott a kormánypártiakon. Mint a redves fa alkonyattal kezdődő, még alig kiüt-köző kísérteti világosodása.

A királyi leirat ott feküdt már Nemes Ádám előtt. Kemény Diénes bontogatta, tördelte a pecséteket, aztán ünnepélyes olvasásba fogott:

Franciscus primus, Dei gratia...

Soká tartott a bevezető. Az agyak pattanásig feszültek. Az olvasónak nem volt mersze, hogy lejjebb pillantson az íven. Mély bajtársiassággal egyszerre akarta kapni az ütést a többi honfiúval. Hangjának olvadókönyv ezüst érce lassan kezdett rekedtre érdesülni:

... Fidelem nostrum nobis sincere dilectum egregium *Alexium Nopcsa de Felső-Szilvás*...

Voltak, akik lehajtották fejüket, voltak, akik felkapták. De egy világ roppant össze most a hazafipárt felett. A hit mennyezete, mely ott feszült eleddig felettük. A hité, melyet a fejedelem jóságába, jóakaratóba helyeztek. Ferenc császár, a «Titus», igazából most csatát veszített. Egy egész országa sok-sok kitűnő emberének szívét ejtette földre. Cserepekre hasadozott, pattogzott szét a legenda, melyben ez az egész nemzedék felnőtt! Hogy a fejedelem igazságszerető édesatyjuk!

Szász Károly szinte némán ülte végig a gyűlést. Mindenkinek lehetett méregpoharat tölteni színültig

és azt Nopcsa Eleknek, a császári kegy kiválasztottjának nyújtani: neki magának nem voltak mondanivalói. Saját párttársai is suttogtak róla hirhedtté vált indítványa alkalmából olyasmiket, hogy bizalmatlankodása a kicsinyes körre vall, amelyből kinőtt.

Most nyilván kitűnt, hogy a köznemesség szűkös világa látta meg az igazságot, őrizte meg a vérverejtékes mult tanulságait. Csak örökös «vigyázz» lehet az erdélyi haza magatartása!

Az elnök javasolta utódának felesketését. Oly egyszerű dolog és ránézve nagy könnyebbség volna ez. Keressék ki nyomban az országos levéltárból az esküformák könyvét, és miután a választás és a fejedelmi megerősítés a legtörvényszerűbben ment végbe, ültesék helyébe Nopcsa Eleket. Még a mai napon. A felség sem habozott sokáig, ne töltsék ők se az időt!

Szavai úgy hangzottak, mint papi beszéd a még nyitott koporsó felett. A fedelet le kell szegezni: itt nincs többé más feladat.

Most Wesselényi állott fel szóra. Hangja elszorult torokból tört fel.

— Ezen előttünk felolvasott leírást mély tisztelettel hallottuk, nem tartalmáért, hanem annak személyéért, kitől az eredett.

Így kezdte. Hörgő beszéd módján mégis érzett, hogy valami jobb végre jutott magában. Nem akar hangot adni mindannak, ami keblét feszíti a hallottak után... csak arról óhajt nyilatkozni, amit tenni a maga rende szerint kötelesség.

Nem kíván erőszakra vetemedni. Nincs igazuk azoknak, akik megakadályoznák, hogy az újonnan választott elnök hivatalába lépjen. De először minden országgyűlési tagnak el kell olvasni a leíratot, és az új elnöknek a hazafiak által megvizsgálendő hitet kell az országgyűlés színe előtt letennie! 1791 is új esküfor-

mát készített. Szükséges tehát az eskü dolgát a felesküvő személyre is, az eskető rendekre nézve is tisztába hozni. Nemes Ádám tisztelt személye el nem hagyhatja székét, míg a körülményekhez szabott eskü szerint való meghütölés és hivatalba-iktatás végbe nem megy.

Ily értelemben ömlött ki Weér Farkas, Huszár Károly szíve is. A legszebb remények porbahullásáról beszéltek.

Kemény Diénest ördög szállotta meg! Néhányszor gúnyosan «reánk küldött úr»-nak emlegette Nopcsát, kit csak a titkos szózatolás segített a jelöltek közé.

Alsó-Fehér kétszer volt Kasszandrája ez országgyűlésnek: Szász Károlyban és Kemény Diénesben!

Wesselényi újból beszélt. Megígérte, hogy akkor fejt ki bővebb nézetét e döntésről, ha arra több idő lesz, és ha ismerni fogja a honfitársak álláspontját.

— A fejedelem hív alattvalója nyilván megmondja fejedelmének, hogy tőle mit remélt, s azon remény miként valósult. Alattvalói kényszerhelyzetünkben a végzést el kell fogadnunk, de hogy ahhoz ne is szólhassunk, hogy én, mint szabad ember, gondolataimat ki ne mondjam, arra soha rá nem állok. E kinevezésről én ezentúl sokszor és nagyon sokat fogok beszélni!

Nemes Ádám ki-kihagyó lélekzettel hallgatta a vitákat. Bár ide bé nem szűrődhetett a nyári hőség, homlokán lassan kezdett csergedezni a verejték. Kékes karika ült szeme alá, egész arca viaszosan sápadtnak, puffedtnak tetszett, mint a pincében termett szürkés-fehér csiperkegomba.

Utolsó, elosztató szavaiban arra kérte a rendeket, hogy munkálkodásuknak törvényes lábraállítását — vagyis az elnök beiktatását — siettetni méltóztassanak.

Mint aki malomkövek közt őrlődik... és pihenni vágyik.

Huszonegyedik fejezet

PER DEVIAS

Hunyad volt a kisebb haza mélypontja. A közép-kor bűnei üledtek meg benne, annak fényei, csillagai nélkül. A gubernium jobbjai közt szólás-mondás járt, hogy nincs a törvénykönyvnek az a paragrafusa, mely ott érthetetlen módon meg ne próbódnék.

E titokzatos világtájon, hol a hegyekben évezre-des titkos járatokban aludt és ébredt az arany, ahol maguktól kigyulladt kőszénhegyek parázslottak, és csecsformájú kősziklából csodatévő tejek csorrantak a boszorkányok és kuruzsló asszonyok csupraiba... itt még a másunnan érkező, jóságos és ártatlan só, «a császár fehér aranya» is botránynak köveivé változott!

A hunyadmegyei Maros hatalmas, büszke és a szorongatott mederben erősen duzzadó, mélysodrú ár. Ez volt a Marosújvárról, Tordáról aláúszó fehér kincsnek Scyllája, Charybdise. Húszával, harmincával süllyedtek el a szállítmányok. Zámon túl nem engedte őket tovább valami fortély. Mindig akadt rá tanu bőven, hogy az uszályok örvénybe kerültek.

Egyszer kirabolták a megye pénztárát. Érthetetlen módon éppen amikor azelőtt való este átszámolták a szegénységtől csengő ezüstben kisajtott tengernyi adópénzt! Állítólag maga az egyik főbíró, Makra lett

volna a ludas benne, mert az tűnt el aztán örökre a vidékről. Igaz, hogy a megye ura, Nopcsa Elek testvéröccse utána lőtt — de nem találták meg sem élve, sem halva.

A töméntelen hamisított bankó is mintha Hunyad felől venné reptét az országba. Az asszony nép itt átkot hozott magával a világra, ha szépséget. Titokzatos csábítók vették meg, vagy törték le erőszakkal erényük virágát.

A sötét világban a lélek ege is teljes boróban volt. A magyar-hitűekből egész traktusok nem értették már a prédikációt. A türelem kihirdetése óta a görög szertartású egyesült katolikusok vissza akartak térni öseik görögkeleti hitére — a kényszerű hatheti oktatás azonban nem eresztette szárnyra őket. Ezer ürügy akadt az áttérés elgáncsolására. Az egyesültek lelkésze nem akarta, a keleti nem merte részeltetni őket a válás szertartásaiban. Egész faluk éltek e miatt vadházasságban, a zabigyermekek csapatai hemzsegték. Petrilán halottak heverték temetetlenül hetekig, és végül csak a hozzátartozók kaparták el őket, szenteletlen földbe. Ugyanakkor sóliferáns kishivatalnokok kezdtek felkapni az ugorkafára. Zámon tündérpalota épült, a szem csupa márványon és aranyon pihenhetett meg benne.

És mégis ez volt a lojális megye, ahonnan a császárnak országos előlülő kellett . . . Ó, nem egy a Kendeffyekből, a Gyulayakból, még csak nem is a Jósikákából, hanem Nopcsa Elek, akinek bizantinus lelkülete az igazi bűne, a puha gerince! Ó, a maga szánalmas hetvenkilenc szavazatával. Jó, hogy nem huszonötöt, mint Szász Károly festette meg az esélyek legrosszabbikát. Wesselényi az első kábulat után gyorsan helybeért, mit kell cselekedni. Az alkotmány sem védtelen vár! Fel fogják vonni a hidat.

Elkészítette az új esküformát. A jámbor 1790-es helyébe, melyben annyi szó volt a fejedelem iránt való engedelmességről és oly kevés a nemzeti, hazafiúi kötelességek vállalásáról, szigorú kötelmeknek minden ízében átrágott formulája született meg.

«Minden az alkotmánnyal ellenkező dolgot, parancsolatot és intézetet, mi tudtomra eshetik, a rendeknek tudtokra adok, de azok végrehajtásában előmozdító eszköz nem leszek, sem pedig törvényelleni avagy ártalmas tanácsokat a felséges fejedelemnek és az ország dolgaiba befolyó karoknak s személyeknek titkon avagy nyilván nem adok...»

«Soha egész életemben törvényeink által el nem ösmert hazai hivatalt vagy hivatalos foglalatosságot semmiképen, sőt akármely hivatalát is e hazának helyettesítés, vagy ideigleni kipótlás címe, avagy más kigondolható szón alatti, a törvényektől kiszabott választási avagy kinevezés útján és módján kívül el nem fogadom, s magamra nem vállalom»...

Csupa taglócsapás, visszavágás a kormányzat titkos és nyilvános bűneire. Felesküvés ellenük — de egyhven irgalmatlan pellengérré való állításuk, kikötetésük is.

Augusztus 22-én küldöttség ment Nopcsa Elekért. Roskadó térdével, görnyedt vállával személyesen maga Nemes Ádám vezette. A székeknek, a városoknak képviselőiből a díszét-virágát választotta maga mellé a küldetéshez. Ó, milyen szívesen látná már jó úton az országgyűlés dolgát!

A követek írásos választ hoztak. Nopcsa Elek ebben ő főhercegségének, a biztosnak egy nemrégén hozzá küldött levelére hivatkozott, mely szerint a felség csak a régi hitforma szerint engedi meg neki a felesküvést. Tehát míg tanakodtak: megtörtént az üzenetváltás gyorspostán Béccsel. És megjött a letiltás.

A Bocskai-házban erre új bizalmas megbeszélés következett. A haza vénje azt az álláspontot képviselte, hogy igen sok idő megy rá minden lépésükre. Először a formula ragadott el egy hónapot, melynek alapján Nemes Ádámot beiktatták. Most az esküforma dolga húzódik majd el ad graecas calendas. Igenis pazarul bánnak a haza drága idejével!

Wesselényi kifakadt.

— Drága ugyan az idő, de még drágább az ügy! Időt ügyön venni sohasem szabad, inkább ügyet időn! Bethlen János nem vállalta a huzavonát.

Estei Ferdinánd ő főhercegsége a feloszlatás jogával kapta meg a biztosság tisztét. Ha sokáig titubálnak, szétugrasztódnak! Igaz, hogy régebb is számos országgyűlés új, meg új hűtölési formulákat állapított meg magának, külön az elnökre és külön a tisztviselőkre, de a felség jóváhagyását is megszerezte hozzá. A dolgot ő így látja: a felség *ma* nem tudja, miért kívánják ők ezt a szigorú felesketést. A kötelesség, a fegyver ezzel szemben tehát csak egy: az uralkodó felvilágosítása.

— Nincsen-é nyitva — mondotta egy bizalmas értekezleten — felséges fejedelmünkhöz a bémenetel úrnak, szolgának, szegénynek, gazdagnak, ki csak szívének fájdalmát a trónszéknek zsámolya előtt ki akarja önteni?! Hát írjunk fel, boruljunk a felség elé, és meghallgatásra kell nála lelnünk! Szervezzünk küldöttséget, mégpedig azokból, kikben a hazafiak leginkább megbíznak, tehát szózatolás alapján.

Szász előtt távoli képek suhantak el szinte eljárt-szott, paradicsomian boldog időkben. Vajjon nem ő hirdette-é a scholában, hogy három fórumtól lehet mindig kérni: Istentől, a szülőtől és professzorunktól? Neki sohasem jutott eszébe, hogy még van egy fórum: az uralkodó, aki népének édesatyja.

Kábultan hallgatta a tanakodást. Mi lenne... lehetséges lenne-é, hogy odakerüljön maga is a követésbe és eljuthasson a felség lábához? Mintha újból perspektíva nyílnék meg előtte! Pedig sokáig látott maga előtt zsákutcát mostanában. És vajjon nem ez az igazabbik távlat? Ahelyett, amit ő akart: a császár *kezének* megkötése helyett — a császár *lelkét* győzni meg?!

Ha Bethlen János hisz ebben a lehetőségben, ő miért ne hihetne? A csüggedés mindmáig úgy nyomta, mintha teknősbéka páncélt hordana magán. Nem, nem vezett el minden!

— A két probléma —, fejtegette Bethlen János — az esküé és a sérelmeké így egybefogódzik, és együtt nyerhet megoldást. Meg fogják értetni a felséggel, hogy a gravaminák miatt kell a szigorú esketés. Hályogot hullatnak le a fejedelem szeméről.

Mindjárt az eskü letiltása is törvénytelen. Az 1791-beli 3. törvénycikk szigorúan kijelöli a biztos hatáskörét. E szerint a diaeta egyedei a törvények korlátai között függetlenek. A királyi biztosnak semmi befolyása nincs a karok és rendek tanácskozására. Azt igazgatni és az országgyűlés tagjaihoz rendeléseket intézni, merő anomália.

A vezérfonalat még ezen az estén összeállították. A gondolatokat Bethlen János szövegezte. Először megokolják lépésüket. A haza sérelmei az új országgyűléssel nem apadtak, de szaporodtak. A dolgaik vitelebe való ellenséges külső befolyás miatt a haza várakozásának eleget tenni nem tudnak.

Ha ezen országgyűlés az adózók könnyítésére mitsem tesz, csak még egy inséges esztendő kell, és kész a lázadás... Nem beszélt elég hangosan folyó évi február 11-ike? És annak bűnösei nem hogy nem bűnhődtek — de magasabb rangra léptek! És csend és

rend az, melyet csak katonasággal lehet betartani? Nem meggondolandó, hogy Erdély népeinek egyrésze a szomszéd országok idegen népeinek nemzeti s vallásbeli rokona, honnan könnyen indulhat bujlogatás!

Ugyanakkor, amikor a nemesség fegyverviselésre jóformán alkalmatlan, hiszen az esztendőnkénti must-rákat sem tartják be! — Fel kell fejteni a felségnek, hogy az erdélyi ember Európa leghívebb népeivel vetekedik az uralkodó személyéhez való ragaszkodásban — s haragja nem a fejedelemre, hanem a kormány embereire háramol. Minden a felség gonosz tanácsadóitól ercd. Azoknak pennájából származott mindaz, ami a szegénységet lenyomta, a nemességet és székelységet elkeserítette, a kormányhoz való bizalmat megölte, és a felséges fejedelemben hű népe iránt kedvetlenséget gerjesztett. A fejedelem és hív alattvalói közt a sok törvénytelenység folytán emelkedett elválasztó fal áthatolhatatlan. Minden, a haza közóhaját kifejező bizodalmas szó nem a maga valóságában, hanem törvényes erősségétől megfosztva, megmeztelenítve: magának az országgyűlésnek cselekvés-módja, szelleme csak gyanús színben juthat a fejedelemhez. Mindaddig, míg a fejedelem erről derék alattvalóinak szószólása által szemtől-szemben fel nem világosíttatik, nincs remény a sérelmek közt sínylődő haza jobblétre való segíthetése iránt. A nyomás alatt lévő, s régóta nyögő nép kezdi már türelmét veszíteni. Ez pedig világos jele annak, hogy a nyomás a kor szellemével nem egyezik, és így nemcsak törvénytelen és igazságtalan, de *minden jónak országlási elvekkkel is ellenkezik.*

Másnap határozattá tették a követség indítását, és megejtették a választást. Főispánok, királyi hivatalosok, magyar, székely és szász követek, továbbá két városi követ indul fel, összesen tizenketten. Mint az apos-

tolok. Szász soha sem érzett ilyen megkönnyebbülést, szinte felszentelődést, mint a választás e napján. Egyszerre lepattant róla a teknőc-páncél. Egyszerre érezte, csak azért, hogy eljőjön az az óra, amikor megállhat szemtől-szemben a fejedelemmel, és beszélhet vele mindarról, ami szívét első eszmélése óta nyomja. Hát nem hallgatta ő meg mindig a kicsinyek, szegények és elesettek gyenge szavát? Nem adja-e meg neki ennek fejében az igazság logikája, hogy ő is meghallgatódjék, amikor éppen a kicsikért, szegényekért, elnyomottakért fog beszélni? Mindenkiért, aki a kisebb hazában üldöztetést szenved, megrövidülést és méltánytalanságot! Nemcsak a jogaikból kitudott nagyurakért, hanem a békóba vert falusi legényekért, temetetlen mócokért, földönfutókká lett Tóásó Györgyökért... Mennyi forró, fiatalos és szép felbuzdulás feszítette újból keblét!

Azon este, hogy a követségbe választották, véletlenül előrerázta haját. Hirtelen eszébe jutottak a Jula által felfedezett szerencse szálak. Nem találta őket! Megint hibátlan, dús sötétarany borította fejét, mely egyik oldalról a másik oldalra átmenet: kissé megvilágosodott.

... Az utazást gyorsan és mégis nagy körültekintéssel készítették elő. A követeknek fejenként kétszáz ezüst forintot szántak útiköltségül. Az összeget Rhédey János tette le, mint kamatmentes kölcsönt a nemzetnek, és Wesselényi tartaléktökével toldotta meg. Azt is megállapították, hogy a summát a taxás, gazdagabb városokra róják ki, és a majorság nélküli szegény helyeket megkímélik véle.

Alsó Fehér kikötötte, hogy ő a legnagyobb terhet vállalja belőle magára.

Mint a kijelöltek legidősebbje, a követség vezére

Haller István lett. Az ő kezébe teszik majd le a feliratokat és a megbízó levelet.

A memorandum végső megszerkesztésére Szász Károlyt érdemesítették. Minden segítő munkaerőt rendelkezésére adtak a demonstráló okmányok beszerzése végett.

Ez a megbízatás lázassá fokozta «Vizakna» boldogságát. Látomás lebegett előtte, úgy ült le íróasztalához. Szent Sebestyén képe magasztosult fel benne. Arról olvasta le a nyilak neveit, az orvoslandó nagy nemzeti sebekét.

A haza fizikai és erkölcsi erőinek nyomorgatása, mint:

a személy és vagyónbiztosság hiánya, a perfolymatoknak a kancellárián való önkényes, egy-két embertől függő vitele,

a közbizodalomra nem méltó idegen tisztviselők,
a só ára,

az adó,

a vámok emelése,

a pénz értékének változtatása,

a nép erejét kiszívó lotériák,

a törvénytelen taxák,

a katonakvártély és élelmeztetés féláron, s a szegénység terhén,

az embertelen katona-fogdosások, melyek miatt a pór nép önbénítésra, csonkításra és kibujdosásra, haramiaságra vetemedik,

a közlekedés elhanyagolása, az ipar kezdetleges volta, a közigazgatás fejletlensége, a kereskedelem pangása,

a külföldre utazás tilalma, a székelység katonaság alá eröltetése, a székely ifjak iskolázásának megszorítása, az igazságtalan és részrehajló könyv-cenzura, a

vallásbeli egyenlőségnek a hivatalokban való meg nem tartása, különösképpen az unitária felekezet sértő mellőzése, a türelmetlenség rémítő példái, kivált a görög óhitűek nyomása, a tisztviselői választás kiragadása a törvényhatóságok kezéből . . .

— És most . . . a folytonvaló törvénytelen beeszlás az országgyűlés dolgaiba! — Magát a diaetai naplót is le fogja tiltani az önkény, ezt suttogja a fáma! Erdély nemzetei az alkotmánynak szinte csak hírével maradtak!

Sűrűn jutott most Fanni eszébe.

— Mért tūritek mindezt? — kérdezte tőle hajdan, az idők éjtszakájának évadján.

Ő akkor tétovázott. Nem látta a kivezető utat. Most előtte áll, indulhat rajta. Talán éppen kiválasztott orvosaként a haza állapotának.

Igaz, mindjárt az elején gáncs vetődik lába köré. A felhozott sérelmeket okmányokkal kell igazolni! Az okmányok az országos levéltárban őriződnek. Lázár László alkancellár azoknak a Cerberusa, akárcsak az országgyűlés termének. «A veréb a fecskéfészken» ahogy Wesselényi nevezte. És a veréb csípett, orcátlanul. Az alkancellár az archivum kulcsát éppúgy zsebre vágta, mint annakidején az ülésteremét. Csakhogy a botrányos törvénytíprásokról a megyék levéltáraiban is adatok gyűltek. Egyszerre futottak szét a bizalmi posták: többnyire a «hallgatóság»-beli ifjakkól. Az anyagot hetek, sőt itt-ott napok alatt összeszerezték.

És míg csendesen pezsgett szerte a kisebb hazában ez a talajforgató, gyomszedő, perje és csalmatok-irtó munka, azalatt Wesselényi és Kemény Diénes papírra vetették a küldötteknek szóló parancsolatokat.

«Legtisztább s kötelezőbb utasítás az, melyet követ urak, megérdemelvén a közbizodalmat, keblökben

hordoznak, mint hív tolmácsát munkás és tántoríthatatlan hazafi érzésöknek. Soha is arról el ne felejtkezzenek, hogy ország küldöttei, s a hazának *óhajtási s reménye* mellett, annak *méltósága* is van, mint szentül őrizendő kincs, reájok bízva. Ennek következtében akármi siker vagy haszon reményéből is, oly lépést, mely kisebbitő s a nemzet méltósága ellen lehetne, ne tegyenek, *mert gyalázaton vásárolt siker nyilvános sérelemnél károsabb.*»

A továbbiakban célzást tettek rá, hogy kerüljék a bécsi udvari kancellária közbenjárását, mert az főludas lévén a sérelmek teremtésében, elgáncsolja őket. Általában semmit se várjanak a magyar hivatalnokgyarmattól. Üres biztatás, akármi tilalom, ijesztő fenyegetés által vissza nem rettenve, tartóztatva: *egyesen* a felséges fejedelem saját kezébe tegyék le az erdélyi helyzet igaz képét. Azt, melyet eddig mások az uralkodó előtt oly idegen színekkel, s elfacsart vádakkal fertőzve festettek le. A rendek szent meggyőződése, hogy a jó fejedelem őket elutasítani nem akarja, hanem ha ilyesmi előfordul, az csak a gonosz tanácsosok mesterkedéseiből eredhet. A felség erre a szeretetlen visszataszításra nem képes, mert uralkodó még a néhez bűnösök iránt sem lehet ily kegyetlen gyakorlattal. A küldöttség tehát egyszeri, sőt többszöri elutasítás után se szűnjék meg zörgetni, mert híven tisztelő gyermekek előtt a jóságos atya ajtajának végtére meg kell nyílni . . .

Bár utazásukról magát a királyi biztost is csak utólag értesítették, az akadályok, melyekkel jóelőre számot vetettek: mintegy varázsütésre elhúzódtak útjukból. Erdélyben nem tudtak passzusokat szerezni, de odakünt ezzel is jóvégre jutottak. Még csak nem is kellett érte a pozsonyi rendek külön közbenjárásához, sem a nagyobb haza nádorához fordulni. Így a pozsonyi kitérő csak

tüntetés maradt a két haza összetartozása mellett. Az ifjúság meg is tisztelte az erdélyi vendégeket. Fáklyászene, ünnepi óváció járt ki nekik. Jobb hazafiaknak, bátrabb harcosoknak aposztrofálták őket. Diaetájukat szabadabb és demokratikusabb küzdőporondnak.

— Mily jó ez így, hogy egymásról kölcsönösen szebbet hiszünk, és egymástól többet várunk! — bólintott mindenre bölcsen Bethlen János, aki Szászszal együtt a pozsonyi kitérő nélkül: egyenest Bécsbe sietett, útegyengetni, míg a többi Wesselényi óhajára a magyarországi rendekkel barátkozik.

A császár éppen Turásba igyekezett, őszi hadgyakorlatra, — de hajlandó volt a küldöttséget a morva fővárosban elfogadni. Ott ugyanis pihenőt tartott, s vendégséget a helybeli urak részére. — Néhány követ lemaradt: Haller már Kolozsvárt, s a többiek Pesten, betegség miatt. A szászok: egyig! A megbetegedéseken nem volt mit csudálkozni. Sok port nyeltek, sokféle vizeket ittak, szokatlan ételekkel éltek. Levegő, fekvőhely mind megtörte az esendőbbjét. A magyarföldi fuvaroknál az osztrák delizsánszok nem sokkal több kényelmet nyújtottak. Döcögtek, ráztak kegyetlenül. Csak az ércből való férfiak bírták — lelkileg is!

Kilencre apadva, de el nem apadó akarattal egyszer csak ott szálltak ki a fiakkerekből a császári szállássá alakított főúri rezidencia előtt. A kastély ormán pár perc híján délutáni négyet mutatott a napóra hosszú fekete árnyék-vesszeje.

Degenfeld Ottó vezetett. Mindük ugyanazon végből szabott egyszerű fekete atillában, kardosan, szakállasan, kezükben a szalagos pörgekalap. Csak Szásznak volt most is síma képe.

Szokatlan ruhák, szokatlan arcok! Ünnepi magatartás — egyben konok együtt-tartás színében tűnnek fel. Hogy valamennyien egyformán érzik, milyen szent

és nagy teher, amit hoznak: egy ország hódolata, panasza, szíve, és talán egész jövődő sorsa.

A palota poronddal hintett, gondosan felgereblyélt előterén nehéz, süppedt nyomokat hagyott kemény férfilépésük. A kaputól, fel a grádicsokon is mindenütt felállított gárdisták megbámulták őket. A ruházatban sok aranyat vártak, sujtást, zsinórt, drágakövet — a magatartásban több alázatot. Nem, nem így szoktak az esedezők a felség elejébe menni. Előre igazítják gerincüket a görnyedéshez. A nők térde is csuklik már a leborulás előérzetében. Hiszen az Ur földi alteregoja, Európa leghatalmasabb ura az, aki elé járulnak. És ezek: mint öntött vasból, oly el nem puhultan állanak az előcsarnok bársony szőnyegén.

A beszűrődő napfényben Szász oly égőpirosnak látta e szőnyeget, mintha forró nyári virágokon át tartana most nemcsak egy nagy pillanat, de éppen életcélja felé.

A teremőr felnyitotta a trónszobát. A baldachin felé futó bíbor szőnyeg vezette, szinte hívta őket... de itt már naptalanul elsápadt, szinte kifakult az eleven élet színeiből.

Maga a felség, ahogy a trónszéken ült, a perc káprázatában hol ős-öreg múmiának, hol idétlén gyermeknek tűnt fel, aki a nagytata karosszékébe felkapaszkodott... Sőt fel is öltözött a «nagyotjátszom»-hoz: szép fényes katonaruhába, hatalmas gyíklesőt kerítve oldalára... Volt valami megindító ebben a kicsire fonyadt, hosszúkás arcban, s a homlokba majdnem rendetlenül befésült, tincsekre foszló csenevész hajzatban... főleg azonban kezében, mely oly sajátos gyámmoltalansággal lógott ki a paszomántos kabátujjból... De a díszruha, a kard a tisztesség megadását mutatja és jele annak, hogy a kihallgatás nem magánjellegű.

Oly döbbsent kavarodást váltott ki mindez a lel-

kekben, egybefolyva mégis-mégis a hódolattal a felkent iránt, és a küldetés roppant, várakozásbeli feszültségével... Az urak egyszerre, minden összebeszélő jel nélkül mélyet hajoltak!

Gróf Crenneville, a főkamarási helyettes, de talán maga a felség is észre kellett, hogy vegye a medveországbeli szakállas barbárok pillanatnyi elfogódottságát. Egyébképpen a jelenet nekik nem lehetett szokatlan, sőt kelletlen sem. A császár éppen élvezte a kihallgatásokat. Soha máskor ennyire nem érezte határtalan hatalmát, mint mikor szemtől szemben éreztethette jobbágyaival.

Ötödik évtizede járulnak hozzá az esdeklők. Annakidején Magyarhonból a jakobinus konspirátorok hozzátartozói. Igen-igen nagyurak, főemberek is, akik a legfeketébb dolgokba ártották bé magukat, de azokról jobb volt hallgatni. Így kívánta az államraison. Aztán azok következtek, akik a saját későbbi vejével, a gyűlölt korzikai parvenüvel cimboráltak össze a császári város megszálltakor. — A bécsi Sappho-nak, Batányi-Baumberg Gabriellának, az ünnepelt kamara-hölgynek is ott koppant kényes térde egyszer az ő lába előtt, urának hűtlen magatartása miatt!... És mivel akarta meghatni az ő atyai szívét! Olyan cifra német-séggel fogalmazta meg mondókáját, akárha Klopstock szónokolna helyette. Rég tudta akkor már ő, a császár, hogy aki a magas irodalom nyelvén, hochdeutschul beszél s nem gut-weanerisch, az mind rebellióra hajlik! Azért még sem tudott irgalmatlan lenni a derék Baumberg Flórián udvari tanácsos leányához. Csak férjét száműzte, neki meg tetszésére bízta: ha akar, élhet szülővárosában, imádott Bécsében... Hm. Az asszonyok. Nem vállalta a kegyet. Elvonult, eltemetkezett a magyarjával Linzbe... Hehe... úgylátszik, van drágább dolog is a poétai pályánál! — Újabban a piemonti örü-

letnek, a «risorgimento»-nak elvetemedettjei: villámló szemű, érem-arcélú itáliaiak jöttek, egy mérgezett világ nyomorult bűnösei, betegek... Az asszonyok talpig feketében, fejükre borított csipkekendőkbe bugyolálva, kezüket tördelve, még sikoltozva is a Spielbergre, Kufsteinra, vagy kötélhalálra kárhozott férfiakért!

Nem könnyű sor ezeket mind elfogadni, kihallgatni, megfítni! A mérleg egyik karját a könnyek, de a másikat a tévelygések húzzák alá! És ő nem is szívesen gyakorolja a kegyelmezés jogát. Ő az igazság Szent György lovagja, aki magamagát is aláveti a törvénynek.

Vajjon nem így felelt meg a törékeny, bronzhajú, madonnához hasonló Confalonieri Teréza grófnénak, aki hitvesének életéért vergődött előtte? Ezért a nagy megalázkodásért, no meg a lágyszívű Karolina Augusztának közbenjárására végül is engedett, és a halált húszévi várfogságra enyhítette. Mit tudott meg azután az esdeklő szentképről? Mert ő mindent meg szokott tudni Sedlnitzky fülein keresztül! A grófné a kihallgatás után gyönni ment, és így tisztálkodott az előtte ismeretlen lelkiatyának:

— Igaz, letérdepeltem földi, világi hatalom előtt, — de én akkor is *csak Isten elé térdepeltem, és ő hozzám intéztem szavaimat, könnyeimet!*

Még csak fizetni sem lehetett semmimódon a kis alamuszinak, mert rövid idő múlva eltűnt a földi igazságszolgáltatás elől, és az égi Bíróhoz vette útját.

... Most egyszerre a három-nemzetes, négy bevett-vallású ország kezd hallatni magáról, a Birodalom legtávolabbi szegletéből. Remélhetőleg unitária hitűt nem hoznak maguk közt: a Szentháromság-Isten notórius tagadóját! Dicső őse, Mária Terézia soha színe elejébe nem bocsátotta együket sem!

Ez a Krähwinkel, ez a nagyfejedelemség sokáig

élte a tartományok kötelező csendes életét. Jól viselte magát, sokkal jobban, mint testvére, a szomszéd Magyarhon. Elt mindennemű vészes inspirációk és konspirációk nélkül. Ott bezzeg nem íródtak hangos könyvek, káték: nem gyűltek össze titkos szándékokban. A fehérkesztyű örülete csendes bolondériája maradt egy-egy nagyúrnak. Napoleon-szobrok, titkon őrzött fényszerzők és vakolókanaalak... Tudja ő ezt, mert hiszen előtte nincs titka az otthonok szentélyeinek sem. Igaz, volt valami szimata az államrendőrségnek, hogy annakidején a bűnös apátúrral egykövet fújt közülük néhány s éppen a legelőkelőbbje — de a nevek listája eltűnt, mint a kámfor az udvari kancelláriáról! Facsarosak ezek, és végezetre is mindig együvé húznak! Jól szemmel kell tartani, miféle szél hajtja őket, hogy most felkerekednek és idegörgenek, mint fekete viharfelleg! Természetesen elfogadja őket! Lássuk csak.

Kegyesen intett, hogy nyilatkozzanak.

— Felséges úr! — tört elő Degenfeld Ottó ajakán a szó, — az erdélyi országos gyűlés nevében jövünk felséged elejébe!

Szép deáksággal mondotta el küldetésük célját. Jól betanulta, szórul-szóra az üdvözlő beszédet. Aztán átnyujtotta a feliratokat. Egyben esedezett is, hogy a fejedelem azok iránt teendő legfelsőbb határozatát még itt-létük alatt kegyeskedjék nekik átadni, hogy a vizsgálató atyai szavakat mindjárt magukkal is vihessék.

Ferenc császár fanyarul mosolygott. Bis dat, qui cito dat, persze. De kiki azt sürgetheti, akinek parancsol. Egykedvűen hallgatta a türelmetlen fiak zsörtölését.

Crenneville kihúzott zsebéből egy papirosívet, és urának kezébe nyomta.

Az a teleírt fehér lap egyszerre mintha kínai falat állított volna a folyamodók és a fejedelem közé.

Az olvasás: nem beszédbe elegyedés. A papírt akárki más róhatta tele... Kilenc forró szív tárult fel imént, hogy mint drága perselybe fogja fel a válasz minden szavát.

A császár ujjbegynyi, húsos ajka előrefeszült. Távolból, akár hasbeszélő torkából, bágyadtan és vékonyan eredt meg a töpörödött aggastyán szava.

«Elfogadtam uraságtokat, mivel jobbágyaimat magam elébe bocsátani mindenkor hajlandó vagyok. Mint *ilyeneket* fogadom el, *nem pedig úgy, mint köveiteit egy még törvényesen ki nem egészített testnek....*»

A kilenc férfiú önkénytelenül közelébb húzódott egymáshoz. Mint fagyos, hirtelen aláfújó szélben. Jégszemek koppantak a keblek áhítva megtárt urnáiba.

Degenfeld Ottó kiveresedett. A válasz az ő beköszöntő szavaira izent, vágott vissza. Múmia ez — de fullánkkal! — gondolta magában a gróf dühösen.

Tehát nem a diaeta követéinek számába mennek! Nem is darázscsípés: arculütés ez! És most a fejedelem elkezdte lepírongatni őket. Valóban: hitvány kamaszok gyanánt kapták ki részüket. Szemrehányások özöne zúgott el felettük. Amit mindig gyanítottak, és sokan vallottak is, hogy a fejedelem és a nemzet közé áttörhetetlen gát emelkedik, azt most — a szemtől-szembenállás várvavárt, annyi buzgalommal, fáradalommal, hitttel és kétséggel kiharcolt pillanatában egyetlen papirosdarab vaskosabban érezte, mint eleddig az ezer mérföldes távollétnek, az elérhetlenségnek gyötrő árvasága.

Vádolta őket: törvényteleniséggel. Vádolta, hogy szemben az ő *igazi erdélyi híveinek* akaratóval: oldalas álutakon — *per devias* — akarnak most hozzáférni céljaikhoz. Mintha tüzes vesszővel csapott volna rájuk a váddal! Mert mit jelentett az? Hogy úgy, ahogy

itt állanak, alattvalói hűségben, igazságkeresésben: lázadók, körmönfontak, csavarosak.

Vádolta az országgyűlést a törvényes jogszokások tiprásával, személyes gyűlölködéssel, rossz hajlamok, indulatok felingerlésével, ok nélkül való időlopással, a fejedelmi óhajok és döntések fitymálásával, kötelesség mulasztásával. Újítási vággyal, az ősi szokások kijátszásával.

Ha kifejezett valamit arca ezt fejezte ki:

— Sürgős nektek a válasz? Hát ti miért nem siettek a dolgokkal?

Szava pedig parancsolt. Lássanak a kormányzék megválasztásához! Ő maga, a felség teljesítette kötelességét a diaeta összehívásával. Teljesítsék a rendek is a választások megejtésével. Hogy előbb a gravaminák orvosoltassanak? A megállapított teendőkön nem lehet változtatni. Amit a császár egyszer kimond, az őt magát is elkötelezte! Amíg tehát új gubernium nincs, addig nem fogja meghallgatni a rendek, az országgyűlés kívánságát, még kevésbé a küldöttségeket.

A császár fonnyadt, kopogó hangja lassan némi beteg forróságot kapott. Mintha apró gyönyörűségek futnának át rajta. Talán elégtételére szolgált, hogy teljes testi tehetetlenségében: hatalma adatott egy egész ország szép, kemény, daliás képviselőit megvesszőzni a pellengéren. Közben, szeméből néha apró ravasz fény kacsintott a holtmereven és holtsápadtan álló férfiúikötegre — mert úgy hatottak, mint az egybefogott vesszőcsomó. Semmi meghúnyászkodás, ami illik a jobbagynak az uralkodó színe előtt. De — és ezt is felfogta — a titkolt düh és megvetés sincs pillantásukban, melyet az itáliaiak szemében mindig ott vélt parázslani. Ezek nem a megvert állat alázatával merednek rá, mely lesi, hogy mikor ugorhatik szembe... Ezek úgy meg vannak hőkkenve, mintha azt hinnék,

hogy igazuk van, és igaztalanságot tűrnének. Ezek nem bűnösök, nem betegek, ezek azt hiszik csupán, hogy nem találnak megértésre!

Kifente hangját, amennyire tehetette.

«Ez az én változtathatatlan határozásom, melyet, valamint minden mostani szavaimat uraságtok mindenek és nyilván elbeszélhetnek. Térjenek vissza késelem nélkül hazájokba, legyenek munkások abban, hogy az országgyűlés mentől előbb kiegészíttessék, és igyekezzenek *a háza boldogságát törvényes úton eszközölni*. Az országgyűlés a sérelmekre majd megkapja a választ a főherceg útján.»

Mialatt a kezében tartott papirost összefogta, utolsó, titkos gondolatukat is szétfoszlatta. A döbönt tekintetekből még mindig feléje áradt valami kételkedés — ami ingerelte.

Igen, ezek azt képzelik, hogy a válasz nem az ő szívének sugalma. Mert jár a mendemonda, hogy az ő atyai prédikációi Lajos főhercegnek, Metternich hercegnek, Kollowratnak s más sugalmazóknak gonosz szüleményei. Mintha neki inspirációkra volna szüksége saját szolgáitól!

Nem árt egy kedélyes fricska erre. Németre fordította a szót:

— Nehogy azt higgyék uraságtok, hogy ez nem tulajdon elgondolásom, s akaratom.

Kacsintott egyet gróf Crenneville felé, és hozzábökött hüvelykével:

— Nicht dieser Herr hat's mir geschrieben, — koppintott rá a papirosra, s aztán zsebrevágta az írást és felállott.

A tortura véget ért. Az urak meghajoltak, és kezdtek kifelé hátrálni. Ajkuk zárva maradt. A fejedelmi szavakat vívát szokta kísérni. Ez a némaság, az éljen-

zés híja: volt a válasz. A megliportak egyetlen felelete.

Az előcsarnokba már csak a naplemente fényei szivárogtak. A szőnyegek bíbora az aludt vér színeit váltotta. Szász Károly úgy érezte: hogy kihült vérben gázolnak kifelé. A testőrök merev tartása, fegyelmezett arca titkos számbavételt takart. Mindig le tudták olvasni a távozókról, mit visznek magukkal. De ezeken az urakon semmisen tükrözött. Ezeknek csak a foguk s a lelkük csikorgott bévülről.

És mégis feléjük reppent egy-egy magyar tekintet néma csókja. Erdélyi ifjaké.

— Üdvözljük a kisebb hazát! — szólt utánok valamelyik. És akkor leesett a követek feje, megtört, mint elcsukló virág.

Ó, minő üdvözetet visznek!

— Hát ezért... ezért... ezért — morzsolta kínosan ugyanazt a szót és gondolatot valamennyi.

Ezért dolgoztak, verítékeztek, ezért reménykedtek, meglagadva, letagadva önmaguk elől is a tények ordítóan áru'kodó beszédét. Ó, hiszen számítottak annyiféle akadályra, minden cselszövényre, gáncsvetésre befeketítésre... de erre a hályogra, ami a fejedelem lelkét lepi be, erre mégsem voltak felkészülve.

Mint a legteljesebb vereségben, torpantak meg a grádicson. Egyik-másik homlokát törülgette. Nehéz volt lélekzeni. Bethlen János befelé perelt magamagával.

— Vajjon nem egyenrangú fél egymással szemben uralkodó és ország? Vajjon egyiké minden hatalom, a másiké a hallgatás és engedelem? Az ígéretnek morzsája sem hullott számukra! Hanem marad maga a szakadék, melybe most már be kell ugorni, a csapda, melybe önként kell besétálni: a gubernium megválasztása. Vagyis tegyük törvényessé, szabad akaratunkból

nyakunkba véve a jelen törvénytelen helyzetet! Addig még csak fel se szisszenjünk!

Úgy mentek, összetapadva, mint súlyos, fekete gyász tovagörgő szoborcsoportja. Arcukon a fakó színben kívül nem tükrözött semmi. Mintha a szó nemcsak odabent, de mindörökre beléjük fojtódott volna. Így érkeztek a folyó melletti fogadóig. Akik útvonalon megbámulták őket, azoknak szívébe nehézség nyomult. Idegenek és érthetetlenek. De azért mindenki sejtette, mit jelent a császártól ily kedvben távozni.

Átkeltek a postához rideg, kövel rakott udvarán. Együtt tartottak: Degenfeld Ottó szállására. Ott a helyiség közepén, a tojásdad asztalon kiterítve feküdtek a papirosok, hogy azonnal jelentést készítve, indítsák hazafelé a futárt. Ez a találkozás a hófehér, ártatlanul kitárt, mintegy várakozó ívekkel kiváltotta a hangosan felfakadó, sebként vérezni kezdő fájdalommal. Letelepdedtek a szövegezésre.

Mindenki egyet látott most maga előtt: az országgyűlést. A pattanásig feszült kebleket! A hazafipárt leforrázódását és a kormánypart pöffedt elégtételét...

— Hogy én ezt... megizenjem!

— Inkább, mint hogy hírül vigyem!

— Nem, inkább hírül vinném!

Degenfeld felugrott.

— Megesküdtünk, hogy végsőkig, mindent megpróbálunk! — csikorgatta.

Csodálkozva néztek reá. Ha a gyűrű nézni tudna, így bámulna saját kövére. Ahogy ott ült az asztalfőn ez a színre jelentéktelen, de annyi elszánt küzdelemben megedzett férfiú.

— Adjatok tollat — faragjatok gyorsan! Az istennyilába is — csak nem fogunk így — letisztelve — visszafordulni!

Beütötte tollát a kalamárisba, és a futárizenet szá-

mára odakészített ívpapírosra gyorsan egyebet kezdett róni:

«Sacratissimae Majestatis Suae Francisco Imperatori . . .»

— Mit csinálsz?

— Magánkihallgatást kérek. És felteszem rá az életemet, a becsületemet. Nem magamról van szó, de ügyünkről. Melyiketek akar még ily kihallgatást? Jöjünk van hozzá.

Kijelölték, kinek kötelessége a kiállítás, és ha kell, szembeállítás. Szász majdnem mohósággal kérte, hogy felvegyék a kérelmezők közé.

— De azt tudnotok kell, hogy egy elvétett szó Spielberget, Kufsteint jelenti? A felség másodszorra még inkább megkutyálja magát, azt mondják!

Bethlen János és Szász Károly megkapták az audienciát. Mindenki, aki nem viselt hivatalt. De *nem* Degenfeld, sem Korniss Mihály, sem Kemény József. «Zeichen der allerhöchsten Ungnade» — állapította meg Degenfeld.

És vállat vont.

— Csak ti álljátok meg a sarat. Jobb sem kell nekünk, mint a ti audienciátok!

Szász már tegnap is magánál szorongatta a Sylloge egy bőrbe kötött, arannyal metszett példányát. Mint a maga és társai igazoló dokumentumát. De akár taglölítés alatt: a szédületben elfelejtkezett róla. Hiszen semmi nem úgy történt, ahogyan előre elképzelte.

És most újból ott állott a fejedelem színe előtt, sokkal, sokkal nagyobb szorongásban, felelősségben. Mindenre készen. Az uralkodó ezúttal nem viselt kardot, díszruhát. Igen egyszerű, majdnem kopottas gérokkban tüntetett polgárias igénytelenségével. Ő így is az, aki! Egyenesen szerette, ha szegényesnek találják.

Most nem tartott papírost kezében. Aprójára ösz-

szehúzott szemmel nézegette meg Szászt, szinte kedélyesen identifikaálta — rámutatva —, ezt a csínytevőt.

— Tehát te vagy a memorandum szerzője, a gravaminák csokorbaszedője? — És bólingatott szavaihoz.

— Felsőges fejedelem! Csak az igazat írtam meg hazámnak s felséged országának állapotáról.

— Hm. Úgy van fiam. Csak nem is mertél volna hazudni fejedelmednek? De össze is hordtál mindent, ami szétszórva térben és időben minden országban előfordul, hol gyarló emberek kormányoznak még gyarlóbb alattvalókat. Így egyberakva azonban égre kiáltanak, persze! Procuratori fogás ez, hatásvadászat fiam!

— Felsőges fejedelem, nem az égre — csak atyai szívéig kívántunk kiáltani a gravaminák elésorolásával.

— Ezt én helyeslem, mert alattvalóim bizodal-mára mindig számítottam! De most megfordítom a dolgot s kérdelem: *nekem* talán nincs okom neheztelésre, *nekem* talán nincsenek gravamináim veletek — és éppen külön a te alattvalói személyeddal szemben? Imé idejöttél, orvoslást kérsz sérelmekre, kinck magadnak egész politikai szereplésed nagyidők óta egyetlen lán-colata a birodalom és a személyem elleni gravaminák elkövetésének! Így van-é?

— Nem tudok róla, felség, hogy valaha gondolatban is vétettem volna felkent személye ellen. Ezt magyar szív nem teszi, és én igaz magyar vagyok. Mint ember azonban én is tévedhettem, szándékomon, sőt tudtomon kívül is.

— Sajátos eltévelyedése az eszméknek, ha jóhiszeműen beszélsz. Avagy nem te izgattad-é fel először Alsó-Fehért, a pecsétemet tartó vármegyét, melynek jó példaadással kellene előljárni? Nem hergette-é fel gonosz szándékod a többi békés vármegyét is? Nem

letértél megyéddel a törvényes útról igen messze, mikor zajos gyűlésekben oly végzéseket hoztál, melyek a törvényekkel, az ősi alkotmánnyal, a régi szokással annyira ellenkeznek? Nem tétted-e azokat közzé, és nem szólítottál fel más megyéket, s a székeket, hogy ragadják magukhoz a törvényhozó hatalmat? Nem arra törekedtél-e, hogy fejedelmednek és a királyi guberniumnak tekintélyét csökkentsed, és hatáskörének ellenszegülni segítsd egyházadat és egész hazádat? És nem ebből indult ki a februári forradalom, majd pedig a diaeta háborgó hangulata? Az elégedetlenség, a szét-húzás, a marakodás és a divatlan követelődés? És ezt annál rosszabb néven veszem tőled, mert tudtommal őseid mind tisztesen szolgálták Házam javát, és tulajdon testvérbátyád életét adta a birodalomért a piavei ütközetben. De te, úgylátszik, elfajzottál tiéidtól!

Előbbrehajolt a trónszéken, és összeszorítva fogatlan száját, mutató ujjával, azzal a sovány múmia-ujjal megfenyegette, mint delinquentst. Szász körülhordozta szemét a földön.

«... Mely sívár dolog, ott állani a császár parket-táján»... csengett feléje a messzi történelemből. De felkapta fejét, hogy szépséges haja visszaesett homlokából.

— Szabad-e szabadon beszélnem, felség?

— Az én jobbágyaim védekezhetnek!

— Egy könyvet teszek le lábához, felség. Ebben a könyvben az alkotmány alapoklevelének dolgát tisztáztam. Több évi munkával és sok ráfordított lelkiösmerettel. Azt akartam vele, hogy uralkodó és nemzet helyesen lássa be, mi a jogos állapot, és a «clara pacta, boni amici» jelige alapján: az egyetértés közöttük megszülessék. Higgyen nekem a felség, hogy én ezt kötelességből tettem. Alattvalói hű kötelességből. Mert nem az a jó hazafi és jó alattvaló, aki hizelegni és kedvében

járni tud inkább, hanem az, aki, ha a sors megadja neki a módot rá: igaz tanácsot ad nemzetének és fejlődésének. Őseim valóban nagyidők óta szolgálták a közt, atyám is, nagyatyám is viselte a királybírói tiszteletet. Megtanulhattam mellettök, milyen az igaz hív odaadás a közösség javára. Felsőged kegyes jósága ma szólnom enged: és én élek a szó jogával, hogy felfedjem az igazat, szívem sugalmát: hallgassa meg ma esedező nemzetem legjobbjait, adjon tért nekik az új guberniumban! Vegye jóba a szigorított esketési formákat, hogy a felébresztett lelkiösmeret törvényes magatartást diktáljon a hatalom gyakorlóinak. Hogy a nemzetnek s az alkotmányon kívül álló szegény pór-népnek igaz javát előmozdíthassák a gravaminák orvoslása révén! *Iustitia est fundamentum regnorum* — ezt olvastam felsőged bécsi palotájának kapujára vésvé. Ehhez az igazságérzethez folyamodva szóltam!

Mindezt hirtelen, egy szuszra mondta ki, s most elakadva a szóban, lehúnyta szemét egy pillanatra. Istennek köszönt érte, vagy sorsa jó géniuszának, hogy ezt így kiönthette? De úgy érezte, hogy e pillanatért szívesen meghal ma cserében.

Felnyitva szemét, a császár furesa, gyanakvó mosolyára döbbsent.

— Már a memorandum szövegéből láttam, hogy stílusod van, s értesz az ügyes-szép érveléshez, fiam. De én kételkedem a te jószándékodban. Kételkedem, mert te is kételkedel az enyémben! Igen, igen — bólintott a feddéshez. — Te kételkedel az én Házam s felkent személyem jóindulatában. Ha nem így volna, nem szorgalmaztad volna a hivatalnokok választási módjának megváltoztatását... Azt a bizonyos indítványodat nem tetted volna az «abszolút többség»-ről!

A császár itt pisla öreg szemével keresztútbe vette a fiatal férfiút.

Szász arcán kiütközött szokott hajnalos pirossága. Nem készült fel a szemrehányásra, hiszen annyi más tárgy közt ejtődött el a javaslat, és még csak jegyzőkönyvbe sem került. Mégis messze eljutott híre! De igazában tudva magát, nyíltan megfelelt a szemrehányásra.

— Nem felségedtől féltettem a döntést, hanem azoktól, akik titokban tartják felséged előtt, kik a haza legérdemesebb fiai. Azoktól, akik az atyai kebel és a fiúi szív közt állanak: tanácsadóitól. Akik körülveszik, azok nem jóakarói sem a hazának, sem felségednek. Legyen ez is megmondva, kimondva ez órán!

A múmia-arc egyszerre besötétedett. A fakó hang élesedett, emelkedett.

— Negyven esztendeje mindig meg tudtam választani tanácsadóimat. Vagy kiknek köszönöm, hogy megtarthattam birodalmamat? S ti kiknek köszönhetitek, hogy élvezitek a béke áldásait? Talán reátok hallgassak, akik hol áthágtok minden megállított törvényt, hol elperlitek a haza drága idejét az alkotmány egy iótájáért? Bízátok reám az én dolgomat. Ti pedig eredjetek haza. Teljesítsétek nem parancsomat, hanem kötelességteket: válasszátok meg az új guberniumot. Csak ez adja vissza számotokra kegyelmemet, és házatok igaz fiainak becsülését!

Intett kezével, és felállott. Lába rácsúszott a Sylloge példányára. Ott hevert az, mint néma esdeklő, trónja talapzatán. A császár bokája csikkant.

— Még megbotlom a botránykőben, — fordult szárnysegédéhez, ismét kedélyeskedve.

Szász pedig csak hátrált kifelé...

... Tehát ez volt a csúcspont, melyre úgy igyekezett, mint élete legmagasabb kilátójára. Oly megalázó, oly hihetetlenül fura, meg sem határozható élmény, hogy hazaérve, mint temetés után, melyen illemből,

tartózkodó szeméremből ki nem sírhatta magát, most asztalra borulva: hangosan zokogott. Akár gyermek, akinek a botozás csontját is összetörte. Talán először érezte életében valójában, mi a tehetetlenség legkeserűbb formája: az Igazságé a Hatalommal szemben.

Bethlen János nyitott reá. Gyilkos hangulatban. A császár igen feltudta neki, hogy éppen ő, a hajdani udvari ember vállal ilyen rebellis ügyet, mint ez a követjárás.

— Ahol ennyi hűséget, jórakészséget, ennyi bizodalmat és ragaszkodást, tiszta szándékot így fogadnak, ott keserves összeroppanások fogják a rothadt mai világot összedöntögetni! — mondotta ki Szász az ítéletet.

— Látod, — hökkent rá Bethlen János — éppen ezt fejtettem én fel. A császár nekem is a *multat* idézte, melyet fél évszázadon át meg tudott őrizni. Én erre a *jövendők*re tettem célzatot. Mit használ a birodalom megtartása, ha nem teremti meg a hatalom a belső összetartó erőt: az elégedettséget. Azt felelte, hogy ennek dolga csak mirajtunk áll. Ekkor előállottam baljós sejtéseimmel. Megmondottam, hogy idestova már csak a pika és a puska tartja a rendet. Hm. Tudod, mit felelt? Hogy ennek a mi nyughatatlanságunk az oka, s hogy pika és puska ezentúl is lesz elegendő. Csak ne akadályozzuk a katonaszedést.

Hosszan, sötéten nézett maga elé.

— Itt, édes atyámfia, minden vén, nagyon vén, mathuzsálemi. De még mindig nem vénhedett ki egészen. És addig, amíg magától szét nem korhad, csak egy reménytelen vigasz áll fenn: gegen die Dummheit kämpfen selbst Götter vergebens!

Huszonkettedik fejezet

KOLOZSVÁRI FARSANG

Vastagodó, kék téli kora-alkonyat fogta be a hó-bafúlt várost. A schlittage ezúttal Krakowiczka gróf szállása előtt indult. A szűk utcasorban, a Mikó-kert elejétől a nagypiacig sorakoztak fel a szánok. Elöl a futár, piros cigány-dolmányban, szájában a szipka. Ezt szagos szilvapálinkába áztatott gyapot bélelte: hogy a kurír azon keresztül szívja be a levegőt. Ő indított, és oly örült futamodást vett, hogy a lovak alig bírták nyomába segíteni a szánkákat. Igaz, ezek sem voltak éppen olyan könnyűk, mint az úri világ szokott téli járóművei. Mindenféle leleményes maskarádé díszítette és tette őket a repülésre kevésbé alkalmatossakká. Pásztorkunyhónak, vitorlás csónaknak, triton-kagylónak és sörmérőnek alakította őket valami pazar és ötletes játék-készség. Az egész parádét a lengyel gróf rendezte ma. Húsége és hódolata az előzvegyült, elárvult Bethlen család iránt mindenkit meghatott. Mivel a grófnők ezidén a mély gyász miatt nem mehettek Bécsbe telelni, maga a gáláns gróf jött le hosszú hónapokra, és folyvást gondoskodott oly multságokról, melyeket a szomorú időszak is megenged. Úgy mondotta persze, hogy mindezt a kolozsvári, erdélybeli aranyozott ifjúságért teszi — dehát ismerték és tisztelték belsőbb indokait is.

Házi összejövetelek, társas-játékok kárpótolták Johankát és Lujza komteszt az elvesztett farsangi örömeikért.

Az igazság ennél is több volt. A császárvároshoz fűző új kapcsolatok közül egyik hirtelen eltépődött. Imruska az udvari kancelláriát felcserélte a guberniumi titoknoksággal. Aztán pedig, mint ifjú regalista, bevonult az országgyűlésbe. Jósika Miklós barátjával közös egyet-tartásban, családjuk és hagyományaik megtagadásával, mindenben a hazafipárthoz szegődött.

Az anya módfelett restelte a bécsi társaság előtt fiának pálfordulását! Krakowiczka éppen ezért nem győzte vigasztalni — ma például a nagyszabású schlit-tage-zsal.

A szánok heves iramban a nagypiacon keringtek. A fátyolformán áttetsző nedveskék levegőben a templom mintegy talp nélkül lebegett a köréje tapasztott házak, piaci sátrak felett. Kereken a főházakban, patriciusi szállásokon mindenütt lámpák, mécsesek, gyertyák az ablakokban. Nagy közönség bámulta a szédületes forgatagot. A gyalogjárók is tömve voltak. Bokrokban felállított fáklyák vörössárgán világítottak. Minden szánban párosan ült egy-egy hölgy és egy-egy uraság: többnyire jelmezben, álarcosan. Az inasok: hol egy, hol kettő, hátul. A gavallér hajtott. És a lovak sörényébe font zörgők ütemre verték a vidámság taktusát:

— Trallalla... trallalla!

Johanka grófnő jelmez nélkül, fekete prémgallérban, fekete baretben ült az egyszerű, sötétre lakkolt szánon a gróffal. Arcát oly sűrű fátyol fedte, hogy álarc számába mehetett... mendemonda is járta, hogy a gyászév leteltével régi tisztelőjével nászra lép. A hazafiak ezen mélyen botránkoztak.

— Magyar grófnő létere! Idegenhez!

— Lengyelhez mehet. Azt testvérfajtánk.

— Akármilyen lengyel ez a Krakowiczka! Prága mellett vannak uradalmi! Cseh pofa az, vagy morlák, mérget vennék rája. Vagy régesrég elszármazott Lengyelből...

Egyik szánkán Kóji Komáromi Gyurka hajtott: «az Adonis szilágysági fehér gubában», mellette kis varrottas ködmönben, pipikendősen a serdülő Csáky Lally...

— Ez még patriótánét csinál a kormányhú familia kisasszonyából!

Másik alkamatosságban spanyol cigányleánynak öltözve: fekete-piros-arany díszben Kemény Judit baronessz. Mellette Zeyk Károly tartotta a gyepőt. A Bánffy-ház és a Hintz-patika sarkán összetorlódtak a szánok, a futár hiába rohant lélekszakadva a Híd-utcának: valaki előzködni akart, és összebolygatta a rendet.

Zeyk Károly leeresztette a gyepőt. Körülöttük, a táncos, rőt világosság torzító, elvarázsoló fényében meg-megvillantak a tarka szánok és fantasztikus árnyékuk. Néha felrémlt egy arc: kíváncsi, csodálkozó és bosszankodó. Szócsatára is feléjük sodródott. Mégis: mindenkitől távol, mintegy idegenben és egyedül voltak a kavarodásban. Az inas engedelmet kért, leugrott és előrement utána nézni, mi történik az utca torkolatában.

— Tulajdonképpen ez az egész ünneplő felvonulás időszerűtlen — és csak idegen rendezheti, — mondta Judit kedvetlenül.

— Nem tudna kegyed örvendeni — jó, nem a lármának, a cécónak: de a friss levegőnek, a hófehér télnek, ami arra, a mi enyhébb egünk alatt, az erdélyi Meránban nagy ritkaság?

— A haza dolgaira gondolok, cousin. Tegnap délelőtt fent voltam az országos gyűlésen.

— Nem láttam sehol.

— Zsigó fedezett az auditórium felé. A titoknoki szobában ültem, s az ajtó nyitva állott. Szász professzorra vagyok kíváncsi. A hazafipárt számos jeles tagja mélyen elítéli az ő magatartását. Alsó-Fehértől nem kell a juste milieu, a mérséklet, ezt maga Gyulay Lajos magyarázta meg nekem. Wesselényi és Szász: ég és föld, zenit és nadir — így véli a gróf.

— Ez nem rossz hasonlat. Wesselényi az egekben szánt — de Szásznak lába szilárd ponton áll, a valóságén.

— Én nem látok tisztán a dologban. Nekem, női elképzeléseimnek furcsa, hogy az én hajdani konspirátorom ma a megalkuvás taposó malmába akarja befogni az országgyűlést. Én őt *így* nem szeretem, akármilyen ragyogó érvekkel is dolgozik!

A keskeny fekete csipkeálarc mögül is kivillant a leány szikráthányó szemefénye.

Zeyk Károly csendes figyelemmel hallgatta ezt a csupalélek teremtetést.

Juditot a bálók, a társasstermek sohasem érdekelték, nem mulattatták. Az udvarlók csapatait távoltartotta magától. Kicsit — éppen ezért — különccnek, titokzatosnak és érdekesnek számított. Most némi keserűség ült ki érett, pirosan virágzó ajakára, ha nem éppen megvetés.

— Kegyed Wesselényi-párti, kedves cousine, azért nem érti Szászt. Ez ösztön dolga: s alig tehet róla, kinek merre mutat az ösztöne. Az enyém lassan eltávolodott Wesselényitől.

— Holott mégiscsak ő a nemzeti küzdelem vezető csillaga!

— Bocsásson meg, de ez a csillag — mintha nem annyira vezetne, hanem inkább előrerohanna...

— Csak nem állítja, hogy Szásznak igaza van a lajstrom-ügyben?

— Nem igazságokról van szó most, Judit. Lehetőségekről. Tegyük, ami lehető és hasznos is... ez a Szász jeligéje. Ha Simon bátyám élne, ő megértené ezt!

— E szerint Wesselényi haszontalant és lehetetlent követel?

— Nem tudok jelzöt találni cselekedeteire. A kormánypárt azzal vádolja, hogy a népszerűséget vadászta ugyan, de nem vérbeli demokrata. Patricien par goût, tribun par calcul... Jobbágypai nincsenek oly aranyállapotban, mint elvei után hinnők... Béccsel pedig virtuskodásból húz ujjat...!

— Bírja!

— Ő igen. Az ország és az ügy azonban már nem sokáig! A cenki grófnak van igaza: a haza pillanatai igen drágák. Ha már azt kutatjuk: a legjobb lehetőség rég elbukott, amikor az országgyűlés Wesselényi gerjesztésére elvetette a Szász-féle választási indítványt az abszolút többség elvével. Most hát Szász azt mondja, és joggal: nincs más út kifelé a labirintusból, mint meg ejteni a választást azon módszer szerint, mely mellett akkor hitet tett az országgyűlés. Az opposzió elment már addig a végső határig, melyen túl a húr pattanása következik. Vizakna ezt érzi, és e szerint cselekszik. Át kell esni a választáson, ami urak dolga, és hozzá kell látni a szegénység ügyeihez! Mindahhoz, ami még nincs amúgyis elpuskázva!

— De miért nem látja be ugyanakkor, hogy a választói lajstromból Wesselényi jogosan akarja törölni a gubernium törvénytelen tagjait? Jól van, legyen az az álláspontja, hogy akármilyen gubernium, csak

törvényesen legyen választva. Nem magasröptű elgondolás, de megengedhető. Az azonban lehetetlenség, hogy a törvénytelen gubernium tagjai önmaguknak választói legyenek. Holott már a regalistákat is sajátmaguk jelölték ki. Vagyis: saját választóikat!

— Szász ezt belátja, de az a nézete, hogy ha a főkormánysház tagjainál firtatjuk a jogosságot, akkor ezt mindenki másnál meg kell tenni, aki csak regalista. Ennek kitisztázása újabb rengeteg időpocséklásba kerülne, és kényes helyzetek légióit teremtené. Ezért találta ki a kibékítő formulát, hogy a főkormánysház tagjai *nem hivataluknál fogva*, hanem mint a többi regalisták, behívó leveleik alapján szavazzanak. Ha már, a régi választási mód fenntartásával eleve rábíztuk magunkat a császár jóakarására, minek akkor most még bosszantani apró és nem döntő számú selejtezéssel! Gyakorlati haszna semmi, és Szász Bethlen Jánossal együtt legjobban tudja, mily határtalanul neheztel a felség a huzavonáért. És ha legalább némi remény volna a dolgok menetének megfordítására! De minden nyakasságunkért újabb megalázások várnak mostmár reánk. Nem hiábavaló volt legutóbb is a regalisták lajstromának ügyében tétetett felfolyamodásunk? Wesselényi szentül hitte, — és ma is vallja! — hogy a listát itt, Kolozsvárt, a gubernium állította össze, és meghamisította még a fejedelem kívánatait is az összeszerkesztésnél. A felség azonban elismerte hitelesnek a nevek jegyzékét, és nem dezavualta. Avagy nem kellett-é Nopcsát, hogy úgy mondjam, szégyenszemre mégiscsak székbe ültetni, minden instancia, követjárás, memorandum után is! Esketni kellett a régi esküvel, és túrni kell ügyefogyott, erőszakos elnöklését!

— Wesselényi nagyszerűen kivédte, hogy ne ünnepelessék az előlülői szék elfoglalásakor.

— Igaz, mesteri volt, amit csinált. Ahogy felvonul-

tatta Kolozsvár ifjúságát és kiadta a jelszót: ha a kormánypart tüntet embere mellett, lesz akkor másféle tüntetés is!... De mondja, cousine, görögtüzes bravúrok kellenek ma ide? Lehet-é az országos gyűlés célja az, ami ma foly: a nyomorult Nopcsa folytonos orrbosszantása, tiprása, nevetségessé tétele? Vagy mint legutóbb: a lajstrom firtatása és turpis voltának bizonygatása?

— És lehet cél viszont a tanácsnokok által a fejedelem nevében gyártott arcpirító királyi leiratok néma zsebetétele? Hogyan nyeli le Szász azt a kifejezést, mely a bécsi utat — az éppen ő általa szerkesztett felirat megválaszolásában — csúful megbélyegezi? Én jól megjegyeztem a szavakat: «A törvényes szabadság bitangolt neve alatt annak megfertőzésére és minden jó rend felforgatására mellékes utakon törekedtek»... Hát lehet ilyent állítani a diaeta folyásáról és a bécsi próbálkozásról? Még az én óvatos ítéletű sógorom is goromba fenyegetésnek minősítette a feleletet!

— Nos, hallotta volna Wesselényit erről! Valóság-gal dühöngve kérdezte: ki látott ilyet? Forradalommal vádolni — országos gyűlést!?! Diaeta és fejedelem nem képviselhet revolúciót! Követi székben nem ülhet zendülő! Ilyen nincsen! Ez kemény, szívtelen, durva és vénasszonyos rágalmazás! És nem mondom, hogy erre a képtelenségre nem izent vissza talpraesetten a feliratban. Szórul-szóra így: «Az országgyűlést a rá nem illeszthető vádaktól való megkímélésével a felség önnön-méltóságát fenntartani s öregbiteni méltóztassék.»

— Pompás! Ragyogó egyenesen!... de mondja cousin, mit tesz az, hogy ha a rendek nem fognak «re ipsa», magához a dologhoz, akkor «gondoskodás történik azon eszközökről, melyekhez a közjó érdekében nyúlni kell»?!

— Rosszat jelent... de nem a legrosszabbat, A

felség az országos gyűlés feloszlatására céloz... nos, ez is megeshetik. A diaeta szétmegy, de erőiben töretlenül...

Közelebb hajolt a leányhoz.

— Mondja, ma is fent volt az ülésen?

— Édesanyám lázas betegsége miatt nem.

— Akkor hát még nem tudja, mi történt. Szász kötötte magát ahhoz a bizonyos «re ipsa»-hoz, mindenféle kifogás, halogatás nélkül... Wesselényi Szászt szofistasággal, mala fidesselel vádolta... Végül is egybevesztek! Megesküdtek mind a ketten, hogy ha rájuk nem hallgatnak, idehagyják a gyűlést!

Judit összeborzongott. De nem azért, hogy a hó nagy pilinkékben kezdett hullani, és szabadon maradó állán alásiklott néhány fehér pihe.

— Mi lehet ebből?

— Ami ellen Bethlen János küzdött körömszakadtig: a kormány elérte. Megteremtette a hazafipártban a belső meghasonlást. Az udvar forradalmat akar, az erdélyi tanácsnoki kar pedig züllést és szétcsesést, hogy választás ne lehessen, és ők tovább regnáljanak. Bécs öröme nem lesz meg, de a tanácsuraké útban van. A rettentő feszültségnek pedig máris gyászoljuk első sajnálatra méltó áldozatát. Mit gondol cousine, miért állott meg Nemes Ádám hazafiúi szíve?

— Vízkórságos volt szegény, nyugodjék békével.

— Még soká vitte volna! De a kormányhű regalisták, a tisztelt «hegy» néhány tagja nagy szájjal elhíresztelte, hogy a felség neheztel rá az országgyűlésen való magatartásáért. Rá, akit Kemény Diénes mindétig «a szelíden elnöklő»-nek aposztrofált. Igazi előlülő volt, méltányos mindenki iránt, lojális fölfelé: ezért ütötték a kést szívébe... a gazemberek! Soha nyugtát nem lelte attólfogva, hogy ezt meghallotta!

Judit elővette batisztzsebkendőjét. Szeme könnyesen tüzelt, de küzdött megindulásával.

— Wesselényi is kezdi veszíteni a talajt, és mind idegesebb... Legutóbb a kaszinóban fordított hátat mindenkinek, mert nem ment át egy indítvány! Onnan is kivonulást rendezett...!

— Nem Wesselényi itt a hibás, hanem a végzetes helyzet — suttogta Judit. — Kegyed, cousin, vétkezik a leghűbb hazafi ellen!

— És kegyed ellen is vétkezem, cousine. Mintha dideregne. Talán nyers voltam. — Nagy gyöngédséggel szólt. — A nők mindig szívével, szenvedélyeikkel politizálnak, és ez sebezhetőbbé teszi őket. Igaz? Minket inkább eszünk, józan ítéletünk vezet...

Az inas visszavergődött.

— A Korniss méltóságos úrék szánja keresztbe szorult két hókupac közé. Ugyan megfázhattak a dá-mák. Az ülésre beomlott, nyakukig a hó! Én is segítettem a kiszabadításban, s mindjárt indulunk.

Mostmár az utcákat suhanták be a víg csörgős trallallával, a repülő piros fáklya-pernyével. A söntésnek épített szánkán már champaniát durrogtattak, és magasra tartott poharakkal köszöntek rá az ablakok könyöklőin kibámuló polgárookra.

A Monostori-út végén, a visszafordulásnál újból megtorlódtak. A pihenő alatt Zeyk Károly feljebb húzta a takarót Judit térdére.

— Nem szeretném, ha megharagítottam volna kemény őszinteséggemmel!

Megfogta a leány kesztyűs kezét a takaró alatt. Judit fejét rázta.

— Én csakugyan nem vagyok finnyás fehérpép ezekben a dolgokban. Köszönöm, hogy őszintén szól vélem, hogy — fanyarul mosolygott — mintegy férfi számba vesz... És — most engedje el a kezemet!

— Miért Judit? — Halk szemrehányás volt a szónak hamva.

— Mert ennél hosszabb kézszorítás nem jár a barátnak és az unokatestvérnek. A kettőnek együttesen sem — tréfált kényszerülten.

Zeyk Károly szája megreszketett.

— Toldjuk meg, kedves cousine, a harmadik részszel. Ami egy tisztelőnek kijár még.

Judit egyszerre visszarántotta kezét, és az ülés sarkába csúszott. Vad haraggal gondolt most Krakowicz-kára. Bár az vezette őt be legelőször a társaságba, valaha a Wolfgang-tavi kiránduláson, még sem tudott irányában soha felmelegedni. Tövisnek érezte környezetükben ezt a túlon túl tökéletes gavallért. A vén kujon megsejtett valamit az ő nagy titkaiból! Egész télen át Zeyk Károlynak kerítette. Nem egyszer tette meg, hogy a fogadásokon felállt mellőle a kredenc asztalaitól, és tüntetőn ajánlotta fel helyét Gyulafehérvár ifjú követének.

— Judit — szólt most a férfi elszántan, mint aki tart tőle, hogy a magányosság e ritka percei elreppennek — miért húzódik mindig félre tőlem?

— Én pedig azt kérdelem, miért akar visszaélni a helyzettel, melyet Krakowiczka teremtett azáltal, hogy engem kegyeddal közös szánkóra vezényelt...!

— Kérem cousine, bocsásson meg nekem. Nem én kértem erre a gróft. Igaz, fel akarom ajánlani szívemet kegyednek, itt, most, mert máskor mindig oly távoltart magától.

— Nem tartom távolabb, mint más fiatalembereket. Viszont nagyon is tájékozott vagyok érzelmei felől! Felhasználom tehát én is a magányt, hogy ezt a kérdést tisztázzam kegyeddal. Legyen ez az őszinteség órája mindkettőnk részéről! Kegyed imádta — hangja kicsit gyötrötten botlott el — az én felejthetetlen ba-

rátnőmet, akivel első gyermekkorom óta értettük egymást, jobban, mint testvéreimmel. Ez az érzelem kegyed szívében nem változott... még a Rozi férjhezmentével, sőt halálával sem! Én nagyon sokat járok ki hozzá mindmáig, és a temetőpásztorral sokszor eldiskurálok... Csúf, hogy elárulom, de mindegy... Sipos hónapokon át minden éjjel kiment felesége sírjához... nos, ki volt az, akivel első ottanvaló éjtszakáján összeütközött a hant felett, a szellemek órájában?

A férfi leejtett fejjel maga elé beszélt.

— És nekem most már sohasem szabad azt mondani valakinek, hogy ebben a szomorú, majdnem reménytelen világban meg akarom építeni a magam boldog menedékét?! Hogy társat akarok küzdelmeimhez, valódi élettársat, akinek értelme, jelleme éppoly különös, szép és ritka virág, mint volt a Sipos Pálné külső kelleme? Soha? Éppen csak a gyász illet meg ezen túlra?

— Az ember nem mindig kapja meg a sorstól, ami megilletné. Kegyed jobbat is érdemelne, igaz, mint örök bánatot — de bánatát cserbenhagyni mégsem tudja! Most pedig azt akarja, hogy megosszam gyászát, mely gyász az enyém is. Nos, én erre nem vállalkozom. Én teljesjogú nőnek tartom magamat, akinek egész férfihoz, egész szívhez van jussom. Nem vagyok — megvetően húzta el gránátvirágszínű száját — Diénes, aki beéri... beérte.

— Judit! Az Istenre kérem, ne bántsa sógorát, aki ma a nemzet egyik bálványa! Mit vétett kegyednek?

— Semmit soha... csak lenézem a megalkuvását. — Én nem alkuszom.

— Csak egyet, Judit. Ha Rozi árnyéka nem volna közöttünk... Tudni akarom, hogy túl ezen az árnyékon... mi van szívében irántam!?

Ismét megragadta a leány kezét. Érezte, hogy

abban a szív megrémült ütemére sebesedőn rohan a vér.

— Eresszen — és vegye a gyepőt, indítson! Vagy kiugrom a szánból! — Összezsugorodott, mintha oda-fagyott volna az ülés szegletébe.

A schlittage tovább kavargott. Miatta ma este a városkapuk is nyitva álltak. Hjah, ha valamit Krakowiczka gróf akar... a tejfelvilág illusztris vendége! A főkormányshéknél is grata persona, nemhogy a városfőhadnagy ne hajtana térdet kívánságainak.

De a spanyol cigányleány és cigánylegény többet egy szót sem váltott egymással.

... Míg a schlittage víg zaja fel-felcsapott a Tauffer-ház emeleti ablakaiba: odabent, a viaszgyertyák sárga fényénél két férfiember dolgozott. A forgatag régen el is porzott már, és a város fölé a késő hold félpofára fogya: felhágott éji őrlámpásnak. De a professzor csak diktált, és Zsigó úrfi körmölt. Wesselényi «malafides» vádjára készült a felelet. Tizenkét pontba foglalva: Szász Károly felsorolt minden érvet, mely a gyors választás mellett szól és minden érvet, mely a lajstromügy hiábavaló bolygatását tiltja. Az egész oráció lényegében nem más, mint hatalmas vádirat, körkép a teljes anarchiáról, melyben Erdély közügyei fetrengenek. Az adott helyzetek már nem fiai a törvénytelenységnek, hanem fiak-fiai: unokák és dédunokák. Mindent fel kell bolygatni és össze kell roppantani, ha elkezdik az illetéktelen regalisták selejtezését. Székelyt, szászt, vagyontalant, jogvégzetlent, guberniális tisztviselőt, nemtelen királyi hivatalosokat egy szálíg szélnek kell eresztetni, vagy hosszú jogi eljárással bizonyítani meghívásra érdemtelen voltukat. Elsőbb dolog most a felség rosszindulatának lecsillapítása.

— Luca széke helyett tabula rasat! — sóhajtotta

Szász. Fel és alá járt a kikopott szobapadlón, közben töltött néha magának. És füstölt, végtelenül.

— Válasszuk meg a guberniumot, hogy legalább törvényes helyzetet teremtsünk. A beálló rendezett állapotban aztán dolgozzunk szakadatlanul, hogy egy új választásnál akaratumk szerint való jobb kormányshéket kapjunk!

Voltak enyhébb percei is. Amikor a rászégeződő álmatag szemek kérdésre megállott a diktálásban, és kifejtette bővebben állításait.

Fegyvert fent holnapra a diaetabeli harc eszkö-zéül, és ugyanakkor tanított is a haza messzi, elkövet-kezendő idejére. Nemcsak tényeket, hanem magatar-tást, erdélyi bölcseséget. A «lehető hasznos» politikáját.

Már nemcsupán a szánkások, de a bakterek is aludni tértek. Mindössze a vártaházban volt ébren a katonaság. Csak ők néztek farkasszemet a két férfúval, amikor pillanatra a professzor és az örök tanítvány a szellőzésre tárt ablakhoz lépett. Azok ott lent erősek voltak: fegyveresek. De ezek itt *fent* voltak és: szár-nyasok, a lélek szárnyaival. A város pedig aludt, csak az eljövendő küzdő felek virrasztottak.

... Később Wesselényi párthívei úgy hirdették, hogy «győzött Szász stoikus szkepticizmussal kifundált szofizmája s a rendek gyáva félelme.» — A kérdés úgy dőlt el, hogy minden behívott és minden küldött szó-zatol. Tehát a kormányshék behívott tagjai is. Most arról lett volna még szó, hogy mily sorban válasszák meg a kincstárnokot, táblai elnököt, kancellárokat, or-szággenerálist, a szász comest, tanácsosokat...

Azon a reggelen, melyen magára a kijelölésre kel-lett volna sornak kerülnie: Wesselényi rendet kért ma-gának a szónokok sorában. Mióta veszített Szásszal szemben, mint a vágást kapott viador, saját sebéből fel-ajzva, lázasan tevékenykedett valamiben. Többek közt

leutazott Enyedre, és ott éjtszakázott az Órhegy alatti kísértetes ház pincebarlangjában. Stuhler volt véle, az egyik gyorsíró. A körülakók újból hallani vélték a hamispénz-verők éjféli dubogtatását a temető alól. Szekér is állott meg a ház előtt egyik vasszürke téli hajnalon, s nehéz zötyögéssel elhurcolt valami súlyosat.

— Tett a férfi bélyege, cselekvés a hazafi kötelessége — ezzel állott fel most szóra a haza vastagja.

Mindenféle választásnál előbbre való a napló kérdése, mondotta. Hónapok óta ejtett sérelem, hogy a lelkiismeretnek e diáriumát az erőszak elhallgattatta. A közintézmények nyomdáinak nem szabad többé a diatának szolgálatára állani. Miután a tilalom feloldására hiába várnak: *tettel* kívánja bizonyítani, hogy egy országgyűlésnek van hatalma tulajdon sajtójával nyomtatni. Erdélyben nincs jogos cenzura. Csak törvénytelen megszorítás a gondolat és írás fojtogatása. Sajtót vásárolt tehát, mégpedig könyomatost, amelyre még a törvénytelen tilalom sem vonatkozik. A nyomdát felajánlja az országgyűlésnek: örökre.

Míg beszélt, arca kisápadt a felindultságtól. Nesztelen léptekkel néhány patvarista indult meg a széksorok között. Nagy félív-alakú fehér papírlapokat hoztak. Gyorsan osztották ki a tanácskozók között. Ahogy szétnyíltak a fehér lapok, a terem megvilágosodott a homályos januárvégi reggelben. Az íveken a félbenhagyott napló folytatása állott...

— Magam szedtem ki, saját két kezemmel... magam hajtottam át a gépen! Rajtam kívül senkit sem lehet érettök kérdőre vonni!

Az arcok is megvilágosodtak. Ó, a haza vastagja tudott a szívek húrjain játszani! Egyszerre mindenki talpra állott. Dörgő éljen indult az auditórium felől. A titoknoki szoba küszöbén egy ifjú hölgy magasodott fel. Cigányosan fekete, de most a lelkesültség rózsáival

felpirkanó orcáin átszellemült boldogság suhant át. Gránátvirágszínű ajkai ragyogtak. Csak Jósika Sámuel és híveinek tábora maradt ülve.

A felszólításra, hogy most meg álljanak fel, akiknek nem kell a nyomda: egyesek a kormányhüekből hol felálltak, majd ismét leültek: lesve mit tesznek a hatalom főkolomposai. Egyedül Nopcsa László, a hunyadi főispán, a hajdani só-liferáns kiáltott nem-et. Akkor — soha ki nem tisztázódott, honnan, valaki hangosan közbeszólt:

— Lieber ein Spitzbube sein, als gar nichts! . . .

Sokan azt várták, hogy az emelkedett hangulatban a mai napra minden más teendőt felfüggesztenek. De Szász Károly indítványára megkezdték a választás munkálatait. Valami hajtotta ezt az embert. Nem tudott, nem akart ünnepelni.

Este felé sajátos puskaporszag, vihar előtti feszültség töltődött ki a levegőben. Az utcán őrzérek kószáltak. Később — állítólag a főherceg parancsára — Mátéfi királybíró titkon a vártára osont, hogy rendetlenség esetében mindjárt kiadja a parancsot a szuronyok használatára. Megbújva a házikó priccén: ott akart éjtszakázni.

Az ifjúság Wesselényi szállása elé vonult, és a zeneszó után felköszöntötte szép ajándékáért. A «vastag», mint szokása volt, lejött közéjük, és lelkesen beszélt hozzájuk a sajtószabadságról . . . A tüntetők innen a várta elé nyomultak. Pillanatra meg is torpantak, és egy ifjú kancellista kiugrott a sorból az őrhely grádi-csáig. Összecsapta bokáját, és felkiáltott:

— Királybíró uram!

— Mit háborognak? — ordított le a káplár.

— Semmit. Egy szóra kérjük a királybíró urat! Mátéfi kényszeredetten bújt elő. Félt, hogy leütik.

— Szépen meginstállnók: térjen szállására a fé-

derbálba! Eccer volt Kolozsvárt revolúció! Másodszor nem esznek belőle!

Harsogó kacagással oszolni kezdtek.

... Reggel falragaszok hirdették, hogy néhány napig nincs országos gyűlés. Kósza mendemondák ke-
rkedtek. Mint rendesen, több-kevesebb alapja mind-
nek volt.

Teszem, hogy a Wesselényi ajándékozta nyomdát, bár már közvagyon volt: a kormány hirtelen, még a báró szállásán, elkobozta. Ennek ügyében a hazafiak Nopcsa Eleket nemzeti gyűlésbe hívták. Az előlüiöt két könyökére támaszkodva, nagy rosszkedvben talál-
ták... A főherceg lehordta, hogy a nyomda felajánlá-
sát és az ívek kiosztását eltúrte. Nem is lesz semmiféle ülés, nemzeti sem, míg a királyi biztos nem kap Bécs-
ből választ a nyomda ügyében.

... Kendeffy Ádám halálának évforduló napján új izgalom borzolgatta az idegeket. Híre futamodott, hogy Wesselényi a nagy hazafi büsztjét meghordoz-
tatja az utcákon. Aztán, mert hiába lesték, ismét az terjedt el, hogy Bethlen János és Vizakna lefűjták a tüntetést. A kaszinóban tisztelegnek előtte kötött és kötetlen beszédekkel, de kifelé most jobb nem mozogni.

A hírek mindl aggasztóbbra váltak. Stuhler gyors-
írót halálra keresik, mert állítólag benne van Wesselényi nyomda-szerzési ügyében és az ívek litog-
rafálásában.

... Az országgyűlés három pártra tört. A jobbol-
dal Jósika Sámuellel, a mérsékelt közép Szászszal, a
bal Wesselényivel külön tanakodik. Nincs semmi egyetértés, sem biztosan kitűzhető cél többé... Kor-
mány nélkül hanyódó csolnak a diaeta.

Wesselényi követeli az országos gyűlés egybehívá-
sát, hogy a nyomda dolgát mindenféle felsőbb beavat-
kozás nélkül végkép tisztázzák. A főherceg azonban

nem enged — holott semmi joga, hogy a diaeta összeültébe beleszóljon!

Végre február hatodikán kora reggel új falragaszok jelentették, hogy megjött a királyi rescriptum, és az országos terem tizenegy órákor ismét kinyílik.

A gubernium kúriáját egyszeribe ellepte a nép, úgy, hogy a követi és hivatalosi kar maga is könyökkel nyitott utat magának a sűrűségben. Még a pódium párkányain, az ámbitusokon is mint a fűszálak állottak az izgatott kíváncsiak. Az ifjúság is összecsdült: scholákból, Táblától. A túlfeszült levegőben repkedtek az újdonságok. A főherceg palotája előtt — bár hiszen még kora az idő — hintók állanak. Szárnysegédek, polgári tanácsadók titokteljesen loholnak fel és alá. A nagypiacot és a főbb utcákat katonacsapatok szállták meg.

— Péntek napon kezdődött a diaeta, és ma is péntek van, — súgta Degenfeld Ottó baljósan ifjú Zeyk Károlynak.

— És ti azt hiszitek, hogy szombaton jobb szíve van a bécsi udvarnak! — szólt rájuk Kemény Diénes akasztófahumorban. — Ha valahol megáll az ige, ott igazából örökérvényű: nulla dies sine linea!

Végre mindenki bevergődött, s meglelte székét. Wesselényi legutoljára, mert a lovagdában tartott nemzeti gyűlésről még hazatért lakására. De már hallatszott az éljen az udvar, az ámbitusok felől. Neki mindig kijut a virágvasárnapi ünneplés, a tömegek bálványozzák. Forró, kigyúlt arccal és ragyogó szemmel ül le helyébe. Csodálkozva veszi észre, hogy a terem nem tud lecsillapodni. Az emberek fészkelődnek, suttognak. «Rescriptum» hallja innen is, onnan is. Nopcsa oly ügyefogyottan nyit, mint az elemista, aki nem tudva leckéjét, kikéreznék inkább, de nem lehet.

Wesselényi előhossa a nyomda-ügyet. Pezsgő

igazságérzettel megegyeszer megmagyarázza, hogy a napló betiltása az országgyűlés megalázása volt. Jogilag nincs cenzura, és még a fennálló, de jogtalan cenzura sem szól a könyvatosokra! Különben is: a napló mai formájában igazság szerint magánkiadvány, kézirat, senki bele nem szólhat dolgaiba... A pontos jegyzőkönyv a parlamenti élet korolláriuma: párhuzamos velejárója!

De a virágvasárnapi hangulat csak az utcán s a gubernium tornácaig kísérte Wesselényit. A teremben mintha elbágyadnának forrón születő szavai. Mint ahol fogytán a levegő, s a mécsesek betegre sápadnak le... Olyan furcsa, nyomasztó a lég. A lélek is lekonyul benne! Künről beszűrődik a zshivaj: előre s hátra mozgató tömegek nehéz lépéseinek szokatlan és ijesztő dobbanása.

Valaki befurakodik az auditóriumba, és megsúgja a hírt az ifjúságnak:

— Minden idevezető út katonákkal szegvel!

Balla, a kormánypárt izgága szónoka sunyin pisolyog... Jósika Sámuel behúnyt szemmel, kőarccal ül, mint aki legszívesebben kezét mosná az egész ügytől. Gál László, a reverendás közügyigazgató, Nopcsa kenyeres pajtása, mint inkvizitor pónál a piros-posztós asztalnál. Innen is, onnan is megaposztrofálják a legcsípősebb célzatokkal.

— Aszalt jezsuita!

— Borostömlő! Gál napja szüretkor esik!

Wesselényit a láz szédülete lepi. Hát lehet itt lelkesíteni? Kiknek szónokol ő? Az ablak felé tévedő, tétova szemeknek? Senkit sem érdekelnek szavai — holott tegnap dörgőn megtapsolták!

Huszár Károly az utána szóló. Amikor feláll — háttérben nyikordul egy ajtó: Gál László óvatlan elhagyja a termet.

— Megy a kurír a rescriptumért!

Huszár éppen arról beszél, ami e pillanatban legidőszerűbb. Az anomáliáról, hogy «ad normam aliarum provinciarum», más tartományok zsinórmértéke szerint katonai hatalommal kormányoztatnak, és a biztos kettőzött strázsákkal, fegyverekkel őrzi a tanácskozó hazafiakat. Úgy látszik, a kormány a béketűrés határához érkezett, de a hazafiak is annak szélein járnak már!

Közbekiáltanak:

— Ez most nem ide tartozik!

Az elnök is rendreutasítja:

— A jegyzőkönyvről jelentett be reflexiót...

A terem zúg.

Kraszna követe sértődötten, meghallgatatlan eltávozik.

Az ifjúság kiált:

— Vissza báró Huszár! Halljuk Krasznát!

— Kinek itt nincs szava, ne szóljon! — int az elnök az ifjak felé. Hasztalan. Lárma, mozgolódás. A fiatal Jósika Miklós szellemesen felveti, vajjon olyan nagy jót remélnek a rendek a királyi rescriptumtól, hogy nem bírják kivárni az előző vitákat, és vérig alázzák a legderekabb hazafiakat, mint tették Krasznával?

De ez így is van. — Egy néhányan persze, hogy jót remélnek — de legtöbben a legrosszabbat. Minden elviselhetőbb, mint így megfeszítődni, tükön ülni! És minden szó, a legszebb oráció is hiábavaló — míg nem tudják, mit végzett róluk a felség!

Jósika Miklós mint valami végső fényes képet dobantja a gyűlés elébe: mit is reméltek volt a diaeta kihirdetésekor a «legszelídebb fejedelemtől», ki legutolsó jobbagyát is nyájasan maga elé bocsátja, nem leereszkedéssel, hanem annak magasba emelésével. Nemdenem oly királyi személyes kiküldetését biztos

gyanánt, aki mint az összebékítés angyala jelenik meg!? Aki nem egy pártnak embere, aki segít egy szent cél kivívására . . .

Sorban, peregve foly az ülés. Mintha a maguk hajszolásával a rescriptum beérkezését is siettetnék! Wesselényi, Kemény Diénes, Teleki Domokos, Maurer Mihály, gróf Kemény Sámuel: mind elítélik az országgyűlés kilencnapos felfüggesztését. Ehhez joga nincs senkinek. Weér Farkas beismerteti Nopcsával, hogy hibázott ebben. De az elnök a kormányzékhez és a királyi biztoshoz utasítja Belső-Szolnokot jogorvoslatért. Azokon a fórumokon keressen elégtételt, jómaga csak végrehajtója a felsőbb intézkedéseknek!

A terem felzúg: haraggal és gúnykacajjal. Ez országos előlülő? Wesselényi epésen zsibbasztó cunctatornak nevezi, az ifjúság toporzékol, és gáttalanul közbekiált:

— Dehogy előlülő! Hátramoszdító!

Szász beszél most, a nyomdaügyről. A nyomdát elfogadja, miután a rendek tiltakozás nélkül átvették. De vajjon az ajándék előre be volt-é jelentve? A rendek ily esetben egykor mintha számot tartottak volna a szabad, előzetes megvitatásra, és protestáltak volna a meglepetések ellen. Ő nem tiltakozik, de fenntartja magának, hogy legközelebb a nemzeti gyűlésen megvitassák a dolgot, és azután tekinti csak érvényesnek az ajándékozást.

Oly tapintattal és oly körülírva adta e vágást Wesselényinek, hogy sokan nem is értették meg. Nopcsa Elek magyarázni kezdte Szász homályos szavait.

Milyen gúny lappanghatott e magyarázkodásban! Hiszen bánta is az előlülő, mily tárgy forog szőnyegen! Csak éppen kitöltötte az időt, míg a főherceghez küldött futár visszaérkezik . . . Talán, hogy inzultus ne essék személyén, ha túlkorán elejti a fonalat. A rendek

kezdték megnyugodni, mert csak maga a közügyigazgató tért vissza. Némi könnyülő sóhajok szálltak fel a szorongó keblekből. Attól féltek, hogy hirtelen csak szétnyílik a szárnyas középajtó, belépni látják Estei Ferdinándot a kormányszék tagjaival, hivatalnokaival, katonai segédletével. Hogy fellép a kormánypárt buzgalmából készült pirosbársony trónusra, és lesújt azzal, aminek ominózus jegyében az egész országgyűlés egybehívódott: a feloszlatás jogával. De nem, nem. A lidércnyomásos látomás szertefoszlott. Csak az «aszalt» suvadt vissza, szárazon, soványan, táncoló ádámcsutkával. Mintha valamit szorongatna reverendája alatt... Előglalva helyét a főasztalnál, odacsúsztatta az írást Nopcsa elé, az meg Sala ítélőmesternek. Feddésre készültek, de nem palloscsapásra! Ehhez nincs meg a kellő hóhéri díszlet.

Sala hangja dörgött. Latin kiejtése éneklő csikcsicsói dallamot kapott. Úgy fújta, mintha kántorkép a templomban szolgálna:

— *Illustres, Reverendi, Spectabiles, Magnifici, Generosi, Honorabiles, Egregii, Nobiles et Agiles, Prudentes item ac Circumspecti fideles nostri!*

A fejedelmi kézirat legelőször is felfejtette, mely viszontagságos állapotok akadályozták meg huszonhárom éven át a felséget az országgyűlés egybehívásában. Aztán előadta, hogy a nemzet főpanasza a törvénytelen gubernium lévén: a felségnek minden kívánsága az volt, hogy törvényes úton újítsák meg a vezető testületet, és elsősorban az elnököt, ítélőmestereket, akik nélkül nincs törvényes diaeta. Ő tehát ezek szerint mindenben az országgyűlés kezére járt. Viszont a rendek megátalkodtak. Sem a fennálló törvényekre, sem tulajdon azelőtti nyilatkozataikra nem ügyeltek, sőt ezek nyilvános megvetésével, és önnönmagokkal is szembetűnően ellenkezve a diaetát határtalan rendet-

lenségek mezejévé, a fennálló törvények s a helyben hagyott szokások mennél továbbtartó döntögetésére fordítani nem átallották. Nem a cselekedeteket rendelték a törvények alá, hanem a törvényeket akarták tulajdon önkényüknek alájavetni.

A rescriptum különös éllel támadta a három nemzet egyesített nemzeti gyűlését, Wesselényi művét. Aztán a bécsi küldöttség eszméjét, melyet a felség képét viselő királyi biztosnak tett jelentés nélkül — tehát valóságban a felség megkerülésével hajtottak végre.

Az országgyűlés szent csarnokát esküszegéssel, zabolátlansággal, egymás felingerlésével mocskolták be. Az ősök, elődök által megőrzött alkotmányt felforgatták, így a fejedelm iránti hűséget is. — Hálátlanul, cserébe, hogy ország és alkotmány, az annyi mindenfelé dúló évtizedes közcsend-háborgatás alatt, számukra megőrződött.

Következett a szemrehányás a választók lajstromával történt huzavona miatt. A felség emlékeztetett egy dátumra. 1834 december 31-én mégegyszer figyelmeztette volt a rendeket a választás sürgősségére, hogy a törvényesített helyzetben az adózó népen segíhessenek. «De az elmék máshová céloztak!»

— Miután pedig a felség mindent elpróbált a törvények és municipális jussok sértetlen fenntartására... és megbizonyította szívébe rögződött türelmességét...

Sala darált, énekelt, nyekergett rendületlen kitarással. A hallgatók döbbenve kérdezősködtek önmaguktól.

— Miért nincs szó sem a nyomda ügyéről? Hát nem *amiatt* szünetelt kilenc napon át az országgyűlés, választ várva a felségtől?

... Ki tudja, ez a levél talán már a nyomda ügye előtt készenállott... jóval előtte — suhant át a gyanú a lelkekben. Jóideje felmehetett már az a főhercegi je-

lentés, amelyre ez a válasz érkezett! Arculverés arculverésre!

«Az országgyűlés egy tanácskozó testületnek még képét is levetkezte.»

«Nehogy a közboldogságra még nagyobb kár háramolják...»

S most lehull a pallos. A mennykőcsapás. Egyetlen ige:

— Solvimus!

Nemcsak feloszlatást jelent ez. Az országgyűlés minden végzése semmisnek nyilvánítódott! Az utolsó szó, mely feléjük száll:

— Ajánljuk és parancsoljuk, hogy házaitokhoz térjete vissza!

Soha ellenkezőbb arcokat! A némaság teljes. De egy résznek rejtett öröm sugárzik képén, másik mély megrendültségben sötétedik be. Némely szem könnytelenül forog, mint az achájoké Patroklos vesztén. Vannak, akik jobbágyi módon, csupa alázatból összezusgorodnak.

Nopcsa felkel, indulna, de Wesselényi elibe toppan:

— Az országgyűlést csak a királyi biztos oszlathatja el!

Az elnök meg sem áll a kérdőrevonásra.

— Az félti a bőrét idehozni! — kiált egy felelőtlen hang.

— Nem tehetek másképp! — szól vissza hátrafelé az előlülő, szinte menekülőben.

— Protestálunk! Factio, ármány!

— Fegyverrel gyakorolják az erőszakot! — hangzik utána, összevissza, amint lapul kifelé.

De ha nincs elnök, nincs gyűlés. És újra betör valaki a hírrel, hogy immár nemcsak a főutak, a vá-

roskapuk, de az utolsó utcácska, apró udvar is telestele van katonával...

Wesselényi felharsanó szava hirtelen izzó, diadalmas pecsétet üt a kudarcra:

— Hála Istennek, atyámfiak! Legalább nem kell megválasztani törvényesen a régi törvénytelen guberniumot! És Nopcsának is fuccs!

A kifelé indulók közt akad, aki egéruvat vesz tőle és a többi hazafipárti vezértől.

— Apostolok szétfutása lesz itt, az erdélyi történelem nagycsütörtök éjtszakája! — néz utánuk Bethlen János.

Odakint ömlik a csúf téli ólmoseső.

A várost a katonasággal egyszerre lepte meg a bánáság, a rettegés. A rémhírek repkedtek, mint a lódarazsak. A susogók arról suttogtak, hogy csak most jő igazi keserves böjtje az országgyűlési farsangnak. Az emberek sebhedett, dagadt szívvel szédelegtek.

...Ezen nap alkonyatával komolyképű, szerény úr tartott a Közép-utca egyik jómóddal épült polgárháza felé. A kapubejárat jobb felén két kölépcsőn kellett felhágni a kiadott lakrészbe. Kemény Simonné bérelte a tél folyamára, míg Juditot farsangoltatta.

De most csak mademoiselle Dévez bukott fel a kis nappali szobában, csomó koffer, doboz és útiláda megől.

— Madame la comtesse még a reggel elkocsizott Csekelakára.

Az úr bemutatkozott. Kormányzéki tisztviselő, a baronessznek hozott üzenetet.

Judit a hálósobából került elő. Szemhéját mintha imént letörölt könnyek vörösítenék. Látogatójában azonnal felismerte az «Északamerikai utazás» szerzőjét. Ösztöne súgta meg, hogy elküldje Dévezet a háló-

szobába, ahol volt éppen elég tennivaló. Maguk is indulnak holnap. A kolozsvári farsang kettétört.

A sovány férfiú, cilinderét térdén szorongatva, válaszolt meg a bárókisasszony izgatott kérdéseire. Színigaz: a gubernium is kapott királyi leiratot. A fejedelmi végzés a főherceget tette meg teljeshatalmú országhalkormányzóvá. Mindent cselekedhetik, belátása szerint. Ő veszi fel a tisztviselőket, és tőle függ ezentúl az utolsó megyegyűlés engedélye is.

— Ha tudná nagyságod, mint dongják már a pályázók a guberniumot folyamodásaikkal! Ismét mások mosdani jönnek a főherceghez. Nemcsak diaetai szereplésüket — de apjukat is megtagadnák, csakhogy ártatlan, megtévesztett bárányok színében tűnjenek fel a fenség előtt. Hányat láttam én ezekből... Bethlen János sleppjében!... Gyengék vagyunk, s azért bukott el a harc. De gyávák is hozzá!

Némi kesernyés utálat futott át arcán.

— Wesselényiről mondjon valamit uraságod, a Jóistenre kérem — rimázkodott Judit.

— Neki már aligha lesz baja. A délután felpattant gyönyörű Andalusójára, és végiglovagolt a piacon, jobbra-balra integetve... nem merték lefogni. A nagyok nehezebben ütik meg bokájukat. Másról van szó, aki... az ügynek... a nyomdaügynek áldozata lehet.

Rámutatott a hálószoza ajtajára.

— Ez az idegen lélek...?

— Sokkal dölyfösebb, semhogy megtanult volna a barbárok nyelvén, aztán az ajtón át úgysem értene semmit.

— Akkor mindjárt... — nyelt egyet. — Nagyon, nagyon fontos kéressel jöttem a nagyságos baronesszhez!

Judit észrevette, hogy itt támogatni kell az őszinteséget.

— Minden jó ügyben szívesen segítek.

— Egy fiatalember... sorsáról, talán életéről van szó, instállom alázattal. Napok óta... én rejtegetem. Mint kormányhivatalnok, nem vagyok szálla a szemükben... de ma éjjel már azt hiszem, mindenütt kutatnak, legalább is férfiszálláson. A délután folyamán még a zárt hintókat is sorban megállították a patrullok, és beléjük néztek. Wass Tamásné öméltóságát ki is szállították fogatából, mert gyanúsak találták bő ruházatát. Alája is kémeletek az ülésnek. Ilyen orcátlan-ság!

Elővette zsebkendőjét, és megtörölte homlokát. Dévez elájult volna, látva ezt a nem comme il faut mozdulatot. Úri ember nem izzad, pláne hölgy jelenlétében...

De most Juditon is veríték futott le. Már mindent értett, s csak azt kérdezte, kiről van szó.

— Stuhlerről, az országgyűlés egyik gyorsírójáról... ő készítette el a szöveget az ajándéknyomda számára is...

— Hajnik?

— Egérutat vett már. Stuhler is ki tud szökni holnap reggel a Magyar-utca kapuján... hóstáti tejeslegénynek öltözve. Csak a mai éjjelre kell még elbújtatni, amíg megszerezzük a szükségesekeket.

— Ki küldte kegyedet, Farkas úr, hozzám?

— Az auditórium. Az ifjak, akik látták, hogyan figyel nagyságod az országos gyűlés küzdelmeit. Nincs külön nevük. A nemzet szíve küldött baronessz!... Azt hagyakozák, így mondjam meg.

Judit arcán forró, tündöklő könnyek szakadtak alá hirtelen. Szavából hála csapott ki, mint tiszta láng.

— Bízbanak bennem!

Bölöni Farkas Sándor kétszer csókolt kezét a búcsúnál. A leány aztán nyomban intézkedett.

— Én ma egész éjjel könyveimet és levelezéseimet fogom rendezni. Mademoiselle, ha akar, alhatik itt a kanapén. Mert a hálót fel kell ajánlanunk egy rokonnak.

— És mért nem ő alszik a kanapén?

Judit felkészült valami nagy civódásra, ájuldózásra, tiltakozásra, hogy női portájukon férfivendéget látnak el, — de erre a gyakorlati és önző, különben igen egyszerű kérdésre nem.

— Először van nálunk életemben. A vendégé mindig az elsőség, mademoiselle. Ez a barbárok szokása.

Némi falnivalót készített be a hálóba, és az ifjút egyenest odavezette. Dévez is belátta, hogy ez helyénvaló. A vendég igen megviselt állapotban volt. Tisztára menekülő benyomását keltette, aki árkonbokon át érkezik. Egyik felén lehasadt a kabátzsebel. Később egy csomag is jött számára: urasági inas hozta.

Mire Dévez másnap felébredt, a vendég eltávozott. De a dolog mégsem folyt le símán. Valaki neszét vehette a szállásadásnak. Juditot délelőtt a katonai parancsnokságra rendelték. Soká kellett várakoznia. Sok embert vallattak.

A leány égett az örömtől, s valami különös felajzottságtól. Szóval sem tagadta, hogy az éjjel férfilátogatót fogadott be.

— És kit?

Judit szemén száz szikra futott át. És gránátvirágszín ajkai mosolyogtak.

— Ezt nem lehet nőtől kérdezni, kapitány úr!

A vallató tiszt leejtette a tollat. Hökkenve bámult a kolozsvári farsang ünnepeltjére.

— Baronessz!

Judit bólintott.

— Igen, kapitány úr!

— Ach! A megközelíthetetlen! — Összecsapta az ívpapírost. De aztán gyanakodva emelte újra pillantását a leányra.

— Megesküszik vallomására?

— Meg.

És Judit megesküdött.

— Van-e más szeretőm, mint hazám szent ügye...
suttogta magában. Ő járt nálam az éjjel... az ügy! Te tudod Istenem!

De szíve mélyén nyugtalanság facsargott.

Mi lett Stuhlerrel? Csak kilépni látta házukból a tejesedénnyel, a városkapun túl lakó gazdák viseletében. Kondér és köntösholmi: a csomagban érkezett.

Amikor hazaért, Dévez ujságolta, hogy a sütemény megjött a Tauffer-cukrászdából. Okosan tette, hogy megrendelte. Jól fog az úti nehéz száraz-koszt mellé.

Judit semmit sem rendelt, ez hát csak üzenet lehet. Megnézte a csinosan felrakott halmot: csupa fehér habbal töltött íróshengerek. Egyikben a hab rózsaszínű. Azt kettétörte. Üres közepébe kis papírlap göngyölve.

«Üdvözlét és térdhajtás a szabadból.»

Tehát Stuhler túl van a városkapukon.

Ahogy *ez* a kő leesett szívéről, felujjongott. Mostmár örvendhetett a maga külön, keserves nagy örömének. A skandalum ki fog szivárogni. Soha senki többé meg nem közelíti. Élhet a maga kegyetlen, megalázott, szomorú szenvedélyének. Foltosan, megbélyegzetten. Csak anyjának fogja megmondani, kit rejtegetett azon az éjtszakán.

Darabig forró dachban élt. Leste, hogy Zeyk Ká-

rolylyal valahol a burg udvarán összeütközzék, és lássa megvető vagy döbbsent tekintetét. Higgyen róla, amit akar. Csak azt ne higgye . . . tudja, hogy ha nem állana köztük Rozi árnyéka . . . hogy akkor ő lett volna a legboldogabb teremtes a kolozsvári farsangon, a Krakowiczka-féle schlittage-on. Tán meg is szakadt volna örömében az ő sóvár, nyugtalan, beteg szíve!

De nem találkozott többé a cousin-nal. Zeyk Károly sorsa hirtelen nagyot változott. Apja, ki negyven éve szolgálta a guberniumot: a törvénytelen fordulat-tal, Estei Ferdinánd kinevezésével kénytelen volt a többi hazafiakkal együtt lemondani állásáról. És ez azt jelentette, hogy elveszti nyugdíját is! Az apa példáját a fiú a megyén követte. A Zeykeknek pedig a fényes névhez, a szép értelemhez földi jó kevés adódott.

Mi vár Károlyra? Falusi kúrián: az öreg szülő s a még ki nem repült testvérek elgondozása. Kicsiből s főházbéli tisztességgel. Ami a legnehezebb.

Judit szíve elfacsarodott. Ő akart gátat emelni ket-tőjük között. Most megkapta a gátat, a búcsút unoka-bátyjától. Amikor a fiatalember kiköltözött a burgból, levelet küldött be neki Papnénitől.

«Jól tette cousine, hogy elutasított. Kenyértelen lettem és jövőtelen. Megyek ki Kozslárdra, mint honfiú és férfiú: egykép reménytelenül.»

Huszonharmadik fejezet

IBOLYA-PARFÖM ÉS HARICSKA-PULISZKA

Estei Ferdinánd mindjárt az erdélyi provizórium első heteiben lelátogatott Enyedre. Hadd lássa a kigyófészket belülről. Hogy hangulatot keltsen, leküldte maga előtt Baritz protomedikusi kinevezését. Ez volt a legmagasabb orvosi rang. Egyetlen ember viselte csak az országban. — De nem tapasztalt semmi emlékezetest. Csak úgy égtek itt is a parancesszóra gyúlt mécsek az ablakokban, mint másfelé. Csórja Bálint, ki Baritzot leváltotta most a rektori székben, jutalmat tűzött ki annak a kamarának, ahol legszebben díszítik fel az ablakot. A pálmát Szöts József és Sidó János juristák nyerték el. Néhányan piszkiriát kaptak, mint Zeyk Domokos, aki azt hajtogatta, hogy Estei Ferdinánd jogilag annyi, mint Czirner Ferdinánd, a reverenda helyett felvett magyarkák szabója. De elköveztett ennél merészebbet is: a főherceg elé való kivonulásnál feltett pörgekalapban maradt. E miatt Csórja elé került. Ekkor azt magyarázta, hogy a polgárnak nem kötelessége a kalaplengető hajbókolás — kivált a bitorló felsőség előtt.

Csórja úgy szimatolta, hogy az ilyen rebellis beszéd a jogi katedra felől fújdogál. Gondoskodni kívánt ellenszerről. Megbízta Péterfi Lászlót, hogy az ifjak kioktatására készítsen elő egy magvas, szép ünnepélyt.

Méltatni kell az uralkodóház érdemeit! Úgy pedig, hogy maga a kormányzó főherceg is tudomást szerezzen róla.

Szembeszökő volt, amit most az idősebbrendű ifjúság tenni mert. A professzorátus a nagynehezen kicsikart Társalkodási Egyletüket Csórja indítványára március elején újból bezáratta. Az ifjak mégis összegyűltek, rendes ülést tartottak Kemény György úrfi elnökletével. A szóvivő itt is Zeyk Domokos volt, a « talpas Zeyk », akit nem tudni, miért keresztelt így az ifjúság és nyomán a város. Igaz, túlsudárra felszökkent alakjához igen nagy lábfeje volt — de talán mégis inkább mindenütt jelenvaló, örökkön talpaló, futkosó természete tapasztotta rá a jelzőt mindörökre.

Valósággal rászületett a szenvedélyességre és a szenvedésre. Most is a legmerészebb lépést tanácsolta. Menjenek követségbe a rektorprofesszorhoz, és instállják meg, hogy az Ausztriai Ház dicsőítésétől tekintsen el. Keserű időket élnek, a hazát megostorozta a felsőség. Betegvirrasztás évadja van, s nem a hóhér kezének csókolása az orvosság. A küldöttséget aztán maga vezette, és maga volt a szószóló is. Ám Csórját meg nem indította. Ő visszaemlékezett saját ifjúkorára, amikor tanár és tanítvány közt a pálca és a goromba szó közvetített. Kinek fizeti vissza a sok elszenvedett rosszat, ha nem a keze alá adott ifjúságnak? Lassan és körülmenyesen, mint bunkóval csapott le nehéz szavaival.

— Kigyelmetek igen kéteshasznú recipét kaptak abban a biztatásban, hogy «kérni szabad». Ez a princípium vitt annakidején a nagyvilágban is a tömegek divatlan követelődzéseihez, amikor is a sokaság elnyomta számával az egyes bölcs hatalom erejét. Az ünnepséget most már nemcsak hogy megtartom, hanem az egész ifjúságot lustrával kötelezem a megjelenésre.

Talpas Zeyk szája kissé elkékült és reszketett is. De azért csudamód uralkodott magán.

— Megkövetjük alássan a rektor-professzor urat. Ha már el nem múlhatik felőlünk az oratio panegyrica meghallgatása, úgy az volna szerényebbik kívánságunk, hogy azt valamely más professzor úr tartsa, és ne professzor Péterfi László.

Csórja szürke, szűknyílású szeme karikára tágult. Csodálkoztaban fagyosan mosolygott, heherészett. Félvállát felhúzta, előrehajolt:

— Kigyelmetek azt hiszik, hogy válogathatnak a professzorokban? Tudom én, hogy egyesek gyakorolják is ezt a szép erényt... hehe... hogy a filozófiai kurzusokat ki sem járva még, már látogatják a just, és ahol ez a kettő ütközik, az jórészt Péterfi Albert klasszika filológia óráinak rovására megy! Vannak keetek közt, kik ezt esztendőn át cselekedték! Hehe... Domine Kemény Zsigó... aztán eleblábolt a diaeta hírére s ott veszett!

— Rektor-professzor uram — minekünk, kiknek a haza dolga lesz életfeladatunk, a jus fontosabb, mint a teológia.

— A tanítás rendje mindenkire egyformán kötelező... hehe... s a haza dolgaihoz latinul kell tudni! Szándékomon pedig nem változtatok. Elmehetnek az urak, s megvihetik a hírt titkos kaszinójukba, hogy nincs appelláta. Péterfi László a hivatott, hogy a kérdésben az igazság védelmező procuratora legyen!

— Méltó ügghöz, méltó ember, — szólott most Talpas Zeyk csípősen.

— Keed nem fogja jól végezni! — riadt rá Csórja.

— Hol? Itt? ...

— Sem itt, sem az életben!

Talpas Zeyknek ez most mindegy volt.

... Péterfi László messze kezdte, és ez még gya-

nűszínesebbé tette orációját. Perzsiáról beszélt, melynek intézményei Nagy Sándor idejében elavultak. Karthagóról, mely a zámái ütközetkor megért a pusztulásra, akárcsak Róma a népvándorlás idején. Így Byzantium a 15. században, és a Törökbirodalom ezidők szerint.

Sorbavette Olasz-, Spanyol- és Lengyelországot, Helvéciát, hol újítottak helyesen, hol helytelenül. Tüzet köpködött Franciaországra és a Németalföldre. Mint a hibás újítás ragyogó ellentétét: magasztalta fel Ausztriát. Ennek — hangoztatta — minden részei és ezek közt a kedves kisebbik haza is időről-időre megújított, nagy kegyelmességgel és igen szerencsésen mindétig az idő parancsával tartva lépést.

— Mert — mondotta — hogy a régi idők történetjeit elmellőzzem, melyek nálunk lefolytak —

A hang, mely közbeszólt, nem volt éles vagy orcátlan hordozású. Ilyen biztatással, az érdeklődés jeléül a felső tanfolyamok óráin is éltek az ifjak.

— De! Halljuk!

A professzor igyekezett nyugalomával uralkodni az ezerfejű hallgatóságon. Sűrű tömötségekben, ember-ember mellett, karzatot, tékákat belepve szorult az ifjúság. Igenis rossz gondolat volt ez a minden rang és rend becsődítése. A megoszló felelősség csökkentette az önuralmat. A professzor csak alulról pillantott szét a termen. Hogy ki volt a «buzdító», azt nem lehetett megállapítani.

Most más irányból más hang reppent fel.

— Instálljuk . . . szóljon Eperjesről!

Péterfi László kezével intett csendet. Meg is adta a választ.

— Ha voltak is szigorúbb napjai hazánk históriájának, a világosodó idő mind szebb példáját mutatja a fejedelmi ház növekvő jóindulatának. Vagy vajjon nem az igazságnak, szelídségnek és emberiségnek lelke

eleveníté ezen felséges Ausztriai Ház nagyasszonyának, Mária Teréziának minden cselekedeteit?

Halk füttyentés hangzott el és zúgás indult. Zeyk Domokos felemelkedett. Szokott ideges módján, de bátran szembenézve szólalt meg.

— Nem!

— Ki kérdezte keedet? — kiáltott rá Csórja, aki rég szemmel tartotta.

— Professzor Péterfi tette fel a kérdést, nem? — hadarva füzte szavához: — Bánffy Ágnes anyja kebeléről tépette le, úgy hurcolta Bécsbe, hogy katolizálja! A szerencsétlen nők az árnyékszékbe zárkóztak pedig a pribékek előtt!

A kisebbek vihogni kezdtek.

Csórja felállott.

— A jurátus urak dobják ki a rendetlenkedőket!

A járás-keelés új zavart hozott. Zeyk Domokos lehúzódott, hogy nem lehetett rátalálni. Helyette valaki más vette át a szót:

— Bécs beteg világszépeit leküldötte a Bánságba!

— Kolonizált — röhögött fel a háttér. A hangu-
lat divatlanra vált. Csórja kezdte csapkodni a padot. Péterfi azonban kieresztette öblös, zengő hangját, és sikerült mindent túlordítania. Kezdte dicsőíteni II. Lipótot.

— Kit az ég csak megmutatott nekünk!

— Megétette az udvar!

A szónok nem hagyta magát. Égette a szégyen kudarcáért, hogy így nem tud ura lenni a helyzetnek. Áldotta Ferenc császárt, aki a nagyobbik hazának akadémiát engedélyezett. Lázás tüntetés tört most ki.

— Vívát... vívát Széchenyi!

Péterfi még jobban felszófolta hangját, és mint a pereszlent pergette száját:

— Vajjon említ-é az emberi nemzetnek ötven-

nyolc századokon át folyó históriája egy uralkodó familiát is, mely erkölcsének tisztaságával, indulatjainak szelidségével és ártatlanságával —

— Első Lipót! — sívított át a szó, mint nyíl a termen.

— ... ártatlanságával a királyi székből épülete-sebb példát mutatott volna, mint a felséges Habsburgi Ház? Mutat-é egyetlen uralkodót, akiben ezen virtusok inkább tündököltek volna, mint dicsőségesen uralkodó fejedelmünkben? Hatalmaskodott-é valaha az Ausztriai Birodalomban egy Maintenon vagy Potemkin? Szívta-é a népnek véréét egy Pompadour, egy Du Barry? Erőszakoskodott-é Richelieu?

— Caraffa! Básta! Belgiojoso! Metternich! Kollowrat!

Mint a hajigált kavics, mint a jégeső kopogott a kiáltozás.

— Csak azóta kószolja kedves hazánk a polgári boldogságnak örömeit és újjászülő hasznait, mióta a sok hazafiú-versengések, melyek által másfél évszázadon át megrontatott a haza állapota, a cigány kuruc-kodások, lázadó, széthúzó fejedelmek kora után végre az Ausztriai Sasnak szárnyai —

Egy rettenetes-erejű basszus túlbömbölte:

— Nem szárnyai! Karmai! Karmai által szaggattatunk!

— Úgy van! Szaggattatunk!

Egyszerre harsány lármába fült minden. A basszus hangú Kiliti deák felugrott a pad tetejére, és a szószék felett függő képre mutatott:

— Atyámfiain! A fejedelmet szidja! Ne hagyjuk a fejedelem becsületét!

Mindenki talpon. Torkuk szakadtából ordították:

— Gábor fejedelem! Fiaid vagyunk! Megoltalmazunk!

Csórja látta már, hogy itt nincs tréfa, sem hatalom. Az idegek elvesztették a zablát. Még vagy kettőt rávágott a padra, aztán odalépett az emelvényen küszködő Péterfihez, és karonragadva vitte kifelé. «Mielőtt megvernének» — gondolta. De künt ismét nekibátorodott.

— Egy szót sem kell vesztegetni az ilyen megméltelyezett haramiabandára. El kell venni kedvezményeiket! Rágják le a fák kérgeit! — Három hétig nem lesz cipósütés a kolégyomi pékségben, s punktum! Majd meglátjuk, ki a nagyobb úr: az éhség vagy a rebellió!

Annyi kedvezést adott később, hogy aki aláveti magát a «bukj meg» nevű botozási szertartásnak, vagyis huszonöt mogyorófavessző-csapásnak, az megkaphatja napi kenyerét. De nem kapott ifjat bot alá.

Mi folyt itt? Suttogták, hogy a Kemény úrfiak s más városi deákok hordják be az ennivalót. Ettől kezdve megkutatták a scholába bejárókat.

Egy kora reggelen három elkeseredett ifjú elhagyta a kollégiumot, és jelentkezett a gyalog katonaság depót-kommandánsánál, Hamari kapitánynál. Inkább, mint hogy a tanári kertek piszkos télvégi hótakarói alól kikapart káposztatorzsán éljen!

Szász hiába követelte a koplaltatás és botozás közti alternatíva beszüntetését.

— A büntetést sohasem lehet úgy mérni ki, hogy csütörtököt mondjon, vagy javítás helyett romboljon. A professzori kar maga alatt vágta el a fát!

A szökevényeket azonnal vissza kell hozni. Jómaga mint a kilenc klasszis vezető tanára, vállalkozott rá, hogy azonnal elmegy a kommandánshoz. Kieszközli, hogy halassa el a tanulók felesketését, míg a szülők megjönnek. A kommandáns tudta, hogy a kívánság jogos. Azt is hitte, hogy az ifjak úgysem tágítanak,

hiszen már be is öltöztek. Azoknak azonban elég volt neszét venni, hogy Szász Károly járt dolgukban. Bevágva néhány font kesernyés prófuntot, estére csak visszatértek a scholába. És reggeli öt órakor beóvakodtak Szász professzor leckéjére. A keserű emlékeket idéző mundérban! (A székely zekék egyelőre ott maradtak a depótban.)

A professzor arca belesápadt, amikor a szökevényeket megpillantotta. Mi mindent idézett benne az armádia gúnyája! A két februárt. A tavalyit, amikor ártatlanok vércseppjeitől iszamos köveken tudott csak lakására vergődni! És megint az ideit, amikor a mit sem sejtő Kolozsvárt egyszerre lepte bé a huszárok, gyalogosok egész áradata, hogy a felosztatás erőszakát a fegyverek hatalmával fedezze!

Nem szólította meg a szökevényeket. Csak a hallgatóság szeme elé vetítette a rémképeket. A testi gyilkosságét, a tavalyit. A lelki, szellemi gyilkosságot, az ideit. A haza polgárainak és a haza alkotmányának megtipratását.

Az osztály döbbenve hallgatott. Gyerke, a lány-szívűnek ismert szökevény sírvafakadt. Vezekényi megfogadta, hogy kiállja a botozást. Dulló pedig: hogy éhenhal. De a kaszárnyába többé be nem mennek.

Déltájban Hamari kapitány értük küldött, mert hiszen azért kaptak kimenőt, hogy behozzák ládáikat. De a három ifjú csak az összepakkolt katonagúnyákat küldte vissza maga helyett.

A kapitány ezt ujjhúzásnak vette. Azonnal átfírt a professzorátusnak, hogy a beöltözött ifjak kötelesek a kaszárnyában várni meg a szülei döntést.

Szász hivatkozott egy multévi határozatra, mely szerint a politikai, diplomáciai és ökonómiai ügyekben mindig a kurátorátushoz kell fordulni. A kuratori gyűlés öneki adott igazat. Az ifjak egyelőre a scholá-

ban maradnak! Sőt magukat a szülőket is le kell beszélni a beleegyezésről. A katonaság ma az erőszak vak eszköze, és önérzetes magyar ifjú az utóbb történetek után be nem léphet a hadseregbe.

A szó gurul, fiam, — mondta valaha Köteles Sámuel.

... A hídutcai csecsebecse- és norinbergi boltban, mely Bánffy gubernátorné óhajára nyílt volt meg jó tizenöt esztendeje, Csáky Lálly a fiatalabb Inczedy leánnyal egy kézben hordható virágtartó-nyélre alkudott, amilyennel a dámák a kesztyűt szokták kímélni a bepiszkítástól. Nászajándéknak szánták az idősebb Inczedy kisasszonynak. Mindhárman vágytak a kecses arany filigrán munkára. Már többször is eljöttek megtekintésére, de csak közös erőből tudták kifizetni. Igen-igen szorosán tartották őket pénz dolgában. Legyen hát azé köztük, aki férjhez megy.

— Hegyre földet — állapították meg irigység nélkül, a boldog vásárlás könnyű izgalmában. — Annyi szépet kap Fruzsinka és most még ezt is!

Sok-sok rend selyempapirosba göngyölgetve, aztán dobozba zárva a kincset, a boltos táncleptekben kísérte ki a hölgyeket a főispáni négyes-fogathoz. Az ajtóban egy fiatal gavallér gyors félreperdüléssel engedett utat Kolozsvár ezidei két legszebb leányának. Az ifjú az utolsó divatot ábrázolta le. Talpig szürkében, kurtaderekű frakkban, cylinderben, gomblyukában friss tavaszi ibolyacsokor. Ugyanaz a kormányzéki cancellista, aki tavaly a konzisztóriumban oly készséggel segített az egybegyűlteket megalázni.

Lálly komtesz felhúzta orrát.

— Te, én úgy utálok ezt a stutzert! Nem találod, hogy egérnek öltözött maszkhhoz hasonlít? Aztán olyan izzadt, hideg keze van. S mér' párfümfrozza

magát? Mindig éppen azzal a fajtával, amilyen virágot hord! Most ibolyafelhő kíséri... bee...

Kezét szája elé tartotta, hogy a kocsiban ülő tanti ne lássa, amint kinyújtja nyelvét a nagy undorodásban.

— Persze... aki a szilágysági fehér guba és a rámászcizma bűzét preferálja! Majd meg fogod szeretni az istállószagot is a lovak kedvéért!

Egymásra borulva nevettek. A hintó elvágtatott velük.

Mialatt kint a bécsi boltos minden udvariasságát kifejtette, a stutzer odabent kesztyűs kézzel emelt le egy pásztorlányfigurát, csak úgy találomra.

— Mondja, Fuchsmagen mester, hogy ez? — fanyalogta.

A kérdés csak addig érdekelte, míg az ajtó betevődött, sőt be is záródott. A keresztül-kasul felállított polcok, tálasok közt megindult hátrafelé, teljes közönnyel a nefelejces kávésbrikek, metszett színes üvegpoharak és rózsás-képmű faliórák iránt.

A bolt mélyén leült egy töltött székbe, de éppen csak a rúgózat fakeretére. Botját, cylinderét is úgy tette le, hogy előbb az asztalt végigtörölte zsebkendőjével.

A boltos az ablak tábláit is becsukta, aztán asztalra helyezve a világot, a háttérben meghúzódó kopott fekete szekrényhez lépett. Egvik fiókját óraláncán függő kis tollatlan tolva kulcsfélével felnyitotta.

Viaszosvászon-fedelű jegyzőkönyvet szedett elő, s éppen maga elé helyezte, hogy fellapozza. A mély és sötét bolthelyiség túlsó szegletében ekkor nesztelen lépésű fiatal leány jött be. Kezében tollporolót hozott és flanell törőruhát.

— Aber Schatzerl, mer h'am noch Kundschaft!

A babosruhás, törékeny teremtés — anyja bizo-

nyosan valamelyik meisseneni figurát csodálhatta meg vele — kis, hökkent sóhajjal — jah! — visszalépett.

— Takarítani akart a lelkem. Ilyen kényes... bollhoz nem lehet cselédet fogadni!

— Nem, csakugyan, — egyezett véle a stutzer némi fontolgatással.

— Hozott valami okosat nagyságod?

— Remélem.

— Mert kérem — bökte meg a boltos kurta ujjával a jegyzőkönyv egyik tételét: a lengyel-ügy használhatatlan volt. A szöktetésben való részvételről kisült, hogy egy Szamosújvárról kiszabadult részeg fegyenc koholmánya. Pedig ugyan kivizsgálták. De amikor maga Ramberg őrnagy is javára vallott! Sok hűhó semmiért! Az effélével a kormányzatot csak kompromittáljuk, és hitelt veszünk nála.

A fiatalember előbb Kathrichen ajtaja felé pislantott. A boltos legyintett.

A stutzer erre fehérsejű mellényének zsebéből apróra összefogott írást húzott elő. A kondrideres-fejű boltos nagy pápaszemet rakott fel hozzá. A vendég elnézegette, ahogy belemélyedt. Az a sajátos érzése támadt, hogy ez az arc lassan átalakul. A csúszó-mászó, kellemkedő kalmár mintha átváltoznék egy sötét és porszagú bécsi iroda körmőlő és ravasz spionjává.

— Hát igen... motyogta olykor, egy-egy mondatot megismételve.

— «Ne csüggedjete fiúk, fennen lebeg a hazának génusza.» — Ez kérem semmi. És ez is semmi: «A diaetái pálya nyughatatlan és örömtelen...» Mikor tartotta ezt az orációt? Az országos gyűlés után, amikor otthon felköszöntötték? »Te, akire másfél millió lélek figyelmez»... Hát Úristen ő, vagy micsoda, hogy tegezik tanftványai?...

— Ez az, hogy Úristenöknek tartják. Így tud mételyezni!

— Hm, — bólintott a kondrideres. — Nehezebb kiismerni, mert nem jár a nagy társaságba. A «vastag» báró hozzáképest védtelen, és mostmár rá is kerül a hurok a nyakára. Értesse meg kérem, megbízójával, ki az a másik szájhős, akit el kell némtani, hogy Erdély nagyvajdaságában ismét rend és csend legyen. A «vastag» horgon van már, most a «tudós»-nak kell következni. De ne gyerekségekkel álljon elő uraságod illetőjel

— Nem leckére jöttem, Fuchsmagen mester. Olvassa végig az egész orációt.

— Ez... ez... hm. — A boltos rákopogott ujjával egyik passzusra. Ezt is mondta?

— Ezt.

— Szóról-szóra? — Újra átolvasta:

«Ne politizáljatok, fiúk, hanem fordítsátok a soha vissza nem térő drága időt tanulásra. Csak ha jól ismeritek a haza helyzetét, akkor szóljatok bele a közdolgokba. Éjtszakának ideje szakadt reánk, de se baj, örökre ez már így nem marad végezetre is! Maga a császár is megbánta, hogy erőszakkal felozlatta a diaetát! Fel kell készülnünk az új és immáron győzhetetlen oppozícióra. Az idők szelleme az országot a súlyos nyomtatás alól fel fogja menteni!»

— Tudnak erre számbavehető tanukat állítani?

— Megbízóm szerint: igen.

Óvatosan leste, mint nyúlik szét Fuchsmagen ajaka a második tételnél. Szinte pattogzik rajta a kiszáradt, kékesfehér bőrréteg.

— Ez igen... ez... szivárgott ki aszú száján egy kis elismerés. — Katonáék aztán nem értik a tréfát!... Továbbítom az írást, még holnap. Az utasítás tíz napra leérkezik.

A stutzer felállott. Elégedetten igazgatta felül hólyagosan bő, alant elszűkülő nadrágját. Közben nézgette magát egy kerek, csiszolt falitükörben.

— Szeretném, mester, ha kifizetné februári angáriámat.

— Lehetetlen. Elsejéig nem kapok kézbe semmit.

— Előlegezzen.

— Saját satullomból? Hiszen alig élek! Láthatja! Csak a környékbeli arisztokrácia s a gazdag polgárok vásárolnak. A Küküllő- és a Nyárad-vidékiek, Marosmentiek felé sem pöknek a boltomnak. Sírnivaló lehet a sivár házuktája!

Az ifjú még mindig önmagában gyönyörködött.

— Most is gyalog jöttem, s közben alighanem megcsordult felülről. Kímélnem kell a finom holmit! Én se vagyok krózus!

— Kancellista uram. Én adok egy tanácsot, hogy ne mondjam: figyelmeztetést. Viselje csak a guberniumi uniformist és ne járjon Biasini-fogaton. Ha nem telik magánhintóra, honnan telik a drága fiakkerre... a sok változatos frakkra?! Az emberek találgatják...

Közletről kacsintott az ifjú szemébe. Olcsó tubák-szaga volt ruhájának, lehelletének.

— Tegye a pénzt bécsi bankba, egyenest... Kathrinchen hozománya is így szaporodik. Itt port töröl, és Bécsben majd...

A stutzer erre nem volt kíváncsi. Fintort vágott.

— Mondja, mester, a felség...?

A ravasz és közönyös arcon most némi igaz szánalom jelent meg. Mégiscsak bécsi ember volt ez a Fuchsmagen.

— Haj, haj!! — lemondón legyintett. — Vénség ellen nincs medikámentum.

— Nem jelent a... ez majd valami irányváltó-

zást? Azt mondják, a kronprinz megtanult magyarul, és némi liberálista hajlamokat is elárult egyidőben.

— Bátorság, uram. Én inkább úgy vélném — már amennyit a szegény boltosember ért hozzá... hogy az állami szentháromságnak aranykora következik. A főherceg beteges, a fenséges asszony csak a templomot járja, s a világ dolgai nem érdeklik. Metternich, Lajos főherceg és Kollowrat halhatatlanok és Sedlnitzky papa örökifjú!

A stutzert ez megnyugtatta, és azért lenyelte egyéb bosszúságait. Az a fajtájú ember volt, aki sokmindent zsebre tesz, ami csak nem történik az ő világa és a nagy nyilvánosság előtt. És főképp, ha kitűzött céljait a kapott koppintó nem sujtja.

Másnap délelőtt, de jó korai órán, amikor a tejfelvilág még sehol sem látható, Kathrinchen koszorúba rakta gesztenyeszín varkocsait, és beburkolódzott az anyjától maradt öreg, sötétszürke nagykendőbe. A kendő alatt kosárkát vitt, benne finom, fonottas porcellánból aranyozott névjegy tartót. Tegnap reggel választotta ki magának a bőpéznű és bőkezű vevő.

— Még olyat, hogy én ezt a síkos télvilágban cseledekékre adjam, ugye Kathrinchen? Megállj, Herzchen, prezentáld meglepetésül a grófnak ezt az ócskaságot is. Vidéki kastélyból bukkant elő!

Viaszfehér bőrbe kötött olasz Marcellus-kiadvány volt, többszáz éves.

— Mindent saját kezébe, érted?

A leányzó bólintott. Mért kell ezt neki mindig megmondani? Soha árut át nem ad, míg épségét a vevő írásban el nem ismeri.

A könyvbolondja Krakowiczka gróf megcsípte Kathrinchen állacskáját, úgy megörült a klasszikus költőnek. De amikor a leányzó eltávozott, felvette asztaláról az elefántcsontnyelű papírvágó kést, és a könyv

sarka alól kitolt véle egy szorosra összefogott ívet. Ahogy kihullott, egyszerre tavaszias ibolyaillat áradt szét a gróf stúdiójában.

... Mintegy tíz nap múlva Fuchsmagen mester megadta a márciusi angáriát és egyben az utasítást is, mely Bécsből érkezett. A katonaságtól visszatartott ifjak ügyében meg kell tenni a feljelentést, mégpedig a «megbízónak» magának. A stutzer ötölt-hatolt. Az illető nem vállalja, mert egyszer már póruljárt feljelentésével. Különben is, annak bizonyos felettes hatóságokat nem szabad megkerülnie. Hanem majd megcsinálja maga Hamari depót-kommandáns. Elvégre az ármádia van itt csúffátéve.

Melegtavasza a szebeni katonai főkormányshék egyes kommissziót küldött ki Enyedre, a schola nyakára.

Egyelőre a biztosok a kaszárnyában tanyáztak, és ott végezték a kihallgatásokat. Lázár Benedek adminisztrátor elnöklete alatt: Brennerberg kormányshéki titoknok, Radnóthfái fogalmazó, Elsasser alezredes, aztán Schirlding őrnagy és Bonie kapitány, részben helybéliek, részben Szebenből kiküldöttek. A schola gondnoksága kurírt küldött Kolozsvárra, hogy az egyházi főtanács is rendelje ki a maga emberét a biztosságba. A konzisztórium Szász Károlyt kívánta volna kinevezni.

— Hallod komám... — szölt Kemény György úrfi egy hajnali órán padtársához — tegnap ebédután nálunk járt, Szebenből jövet, Rhédey Ádám bácsi. Ő mondta, hogy a katonai főkormányshék nem enged biztost az egyházi főtanács részéről. Mert itt igazából nem a schola ellen, hanem *egyesegegyedül egyetlen rebelisnek üzelmei* ellen indult meg az eljárás! Ádám bácsi látta a katonai főkormányshék válaszáat a főtanácsshoz, s ebben szöszerint ez áll; az egész processus olyan sze-

mély ellen van intézve, ki a *felsőbb rendeleteket és érdekeket sértő tetteire nézve nincs* a méltóságos egyházi főtanács hatósága alatt, hanem mint politikai megtévedett, csakis politikai és katonai megítélés alá kerülhet. — Kiről lehet itt szó, mit gondolsz?

— Szent Isten!

— Ádám bátyámnak az a meggyőződése, hogy mindkét hazában kemény regulázás ideje következik. Metternich már akkor ráéhezett a professzorra, mikor a brünni császári kihallgatás után Bécsben nála is jelentkezett. A professzor nagyon nyíltan beszélt véle, akár a császárral, és szerinte túl is ment a lojalitás parancsolta tartózkodáson. És azután ugyanott eljárta az udvari kancellária urait is, buzdítva őket, hogy álljanak végre a haza ügyeinek igaz szolgálatába, s támogassák az oppozíciót. Gondolhatod, kedves grádusbélim, hogy mikép fogadták az urak a leckét egy köznemből! Köztünk maradjon, az udvari kancellárián egyszerűen orcátlannak titulálták a háta megett!

Talpas Zeyk megkockáztatott egy csúfbeszédet.

— Hagyd a káromlást. Fontosabb tudni a magunk teendőjét. A biztosság holnap beköltözteti iratait az új-kolégium saroktermébe. Ott kezdődik meg a professzorátus kihallgatása. Azt hiszem, hogy minket is vallatni fognak — legalább is Gyerkéék klasszsisát.

— Ezeket figyelmeztetni kell!

— Legelőször mást csináltam. Megkerestem Sipos Pál ügyvédet. De ő szegény maig sem igen tud lelkéből dolgozni, és így a schola prókátorához utasított. Ő lesz Szásznak is tanácsadója.

— És ő hogy látja a dolgot?

— Prókátor Weress azt mondotta, ha ez így igaz, hogy a kivizsgálás Szász ellen folyik, akkor az ifjúságnak kell résen lennie. A professzorátus nem tanuzhat kolléga ellen, ezt nem engedi a moralitás. Ha senki a

deákságból nem bizonyítja a vádakát, nincs hatalom, sem ármány, mely Szászt elbuktassa!...

... Így történt, hogy mire a suprema klasszist valatóra fogták, egyike se emlékezett rá, mit is mondott volt Szász professzor azon a tavaszi reggelen, amikor a három szökevény hazaérkezett.

Hiába feszült előttük a sok fényes uniformis, hiába förmedezett rájuk az adminisztrátor, hasztalan körmölt akkora fontossággal a koncipista. Mindenik fatens egyébbel állott elő.

— Én nem hallottam.

— Álmos voltam még. Reggel öt óra volt!

— A háromnapi koplalástól feketén borult bé előttem a világ! Szédültem, nem hogy figyelmezzek.

— Mi ketten Vízkeleti komámmal — igazat megvallva — ütöttük a csendest a pad alatt!

... Elsasser alezredes javallotta, hogy csapják meg mogyorófával a sok hazudozót. Kivált a három szökevényt, aki mégis csak kellett, hogy figyeljen, amikor neki szólt a lecke. Azok meg azt vallották, hogy Szász olyan gyönyörűen beszélt a fiúi engedelmességről, mellyel szüleiknek tartoznak, hogy hát ők sírtak a meghatottságtól, s nem vigyázták külön minden szavát. Akadt olyan diák is, aki félkegyelműnek tette magát s mindenféle badar, a tárgyhoz nem tartozó feleletet adott.

— Ezt a bécsi hülyék-intézetébe kell adni — vélte Bonie kapitány. — Az osztály esze volt: egy Andormányi fiú.

A jelentés felment a szebeni katonai főkormányshékhez. A kurátorátus ugyanakkor jónak látta Szászt a schola érdekében kihallgatásra küldeni a főhercegekormányzóhoz. Estei Ferdinánd tárgyilagos vizsgálatot ígért, közben azonban volt egy szava, mely nyugtalanító talányképpen maradt vissza Szászban.

Júniusra csakugyan kegyelmes döntés jött. Az ítélet «azon terhes vádakát meg nem valósultaknak nyilvánította», csak Szásznak némely, «a tárgyat illető kifejezéseit» róttá meg hibaképen.

A nagy öröme Kiliti vacsorát rendezett Ultrajektum kamarában. Megfőzte hozzá a scholában található összes haricskalisztet puliszkának. Kemény Györgynek kiadta az ordrét, hogy bort hozzon be a lakomához.

Nagy híre futamodott a dolognak. Több fika gyűlt be kuktáskodni a kamarába. Istenesen bedurrantottak a vaskemencébe, és előkerítették a hatkupás fazakat. Azt feltették forrni sósvízzel. Már a lisztet maga Kiliti fordította belé, úgy, hogy egyetlen csimbókban maradjon, kavarással nélkül. Ez gőzöli át, degeszti puhára a haricskaszemcséket.

Folyt a terítés, a zsírmelegítés, s a nagy fakéreg kászuból a túró kikanalazása, felmorzsolása. Kiliti csodálatosan nagylelkű volt ma.

— Ne reszkessen a kezetek. Az ember maga koplalhat, de vendégségben csak jót adhat!

Közben, rózsás porcellántányért tett a tűzhely szélére, és ládájából tiszta kenyérruhát szedett elő. A fikák ezt csak nagy megilletődéssel nézték, s legfeljebb löktek egyet egymáson, de óvatosan.

— Szedjétek ki domine Katonai ágyából a lepedőt. Övé a legtisztább, csak a héten cserélte.

Kiliti leemelte a tűzről a fazakat. Körülcsavarta egy durva csepűtörlővel, és térde közé fogva nekiesett a kavarással. Salamon Ferencke töltögette hozzá a forró sóslevet.

— De az istenfádat, ha felhigítod! A szájadba csapom a forró puliszkarudat!

A fikák oda-odakaptak ujjukkal a fazék széléhez, ahol kitarjagosodott a massa.

— Ez a legfáinabb!

A kész puliszkát ráfordították a földre kiterített lepedőre, és vízbe mártogatott tenyerükkel ujjnyi rétegre tapicskolták. Más deák csak a markába pök ehhez, de Kiliti igen megadta a módját. Amikor megvolt a zsír és túró széthintésével, rászólt Katonaira:

— Na koma, fogd a lepedő túlsó csücskét.

Egyben felgöngyöltették a puliszkát tekercsbe, mint a szakács a rolládot.

Ferencke már tartotta a tányért és a cérnaszálat. Három szép szeletet metszett le a deák a hengerből, azt a forrósított tányéron betakarta a gyapottas kenyérruhával.

— Az Aporzán kisasszonynak?

Kiliti csak félszemével kacsintott igent.

— Mire azt hiszem: ott vagy, itt légy! Gőzölögve érkezzék!

Katonaihoz fordult:

— Te nem küldenél...? Na, sócé, rikkantott egy másik fikára. — Futtig! A többi prücsökjancsi lásson terítéshez és hivogatáshoz.

Mialatt a részesedők tányérral, villával, csuporral beköszöntek, Kiliti még nyakonöntött egy halom salátát — saját termésüket a principista deákok kertjéből, melyet még a fejedelem kegyelméből bírtak — fokhagymás-zsíros-ecetes lével, tejfellel, pirított szalonatepertyűvel.

Hanem a vendégek úgy nekiestek a lakomának, hogy a házigazda végül is ráköpött az utolsó falatra, hogy neki is maradjon.

— Ökör iszik magában. Elő a csuprokkal! És most szilencium: ex, mind a két örömré! — Kicsit várakozott, aztán az ámulás kellős közepében kibökte:

— Gyuri grádusbélink vevé a hírt, hogy néhaivaló jó professzorunk kedves Lujzika leánya az elmúlt héten megtartotta esküvőjét Marosvásárhelyen!

Kötelesnét a rászakadt gyötrelmes próba elűzte volt hajdani gögös uralmának színhelyéről. Visszatért nemzetsége körébe, pátriájába, miután Lillát félévi kurrentálás után holtta nyilvánította.

— Na és ki a boldog férfiú?

— Márton György... egy mezősegi Bánffy-uralom tisztartója.

— Ejnye én azt hittem, Tóásó... — nyikkant meg egy újtógás «bagoly».

— Pssz! Holtakról jót vagy semmit!

Senkisé kérdezősködött tovább. Csak egy kis krákogás hallatszott még.

— És most a harmoniae praeses indítsa el a nótát, mellyel professzor Kötelest május előestéjén szoktuk volt megtisztelni. Felállva és rechts-um a temetőkertnek!

A praeses ekkor, hogy Ántos tavaly dimittált, Mester doktor idősebbik fia, Károly volt. Szelídképű, ábrándos ifjú, aki ünnepélyesen szája elé emelt kézzel füttyült be három szólamra.

«Édesanyám, gyujts gyertyára,
Hazajöttem vacsorára.
Forralj nekem édes tejet,
Apríts belé lágy kenyeret,
Hogy egyem egy víg vacsorát,
Amit édesanyám csinált...»

Ünnepélyes megilletődésben újra koccintottak, és visszatelepedtek a publika köré.

— A többit mi is tudjuk! — vezényelt Kiliti. Tehát első szám: Anakreontika!

«Mindennap, mindennap
Jóborral kell élni!
Jeden Tag, jeden Tag
Muss man gut' Wein trinken —
Quotidie, quotidie
Vinum bonum bibere —
Fiecare zi, fiecare zi

Sa bem vinu bunu —
 Annyira-mennyire, annyira-mennyire
 Mehr oder minder — mehr oder minder
 Tantum-quantum-aliquantum:
 Cât atâta — cât atâta
 Meg kell részege dni!»

— Szerszámok a kézbe!

Kiki vette kanalát, villáját, és maga elé húzta a cinpoharat.

— Rajta!

Halkan, gyászhangokon elindult mint koldusnóta:

«Elveszett a cinkalán
 Cikaárum hopp!
 Nincs Enyeden szép leán,
 Cikaárum hopp!»

Most a gazda rávágott villájával egy kupára. Rettenetes zenebona támadt. Mindenikük csapkodott evőeszközeivel, és torkaszakadtából harsogta:

«Megkerült a cinkalán:
 Van Enyeden szép leán!»

— Kicsoda? Kicsoda? Kicsoda? — mutatott és reccsentett Kiliti sorban valamennyire. Egyiknek-másiknak rá is koppantott fejbűbjára.

— Róza! Justina! Kata! Polixena!

— Cikaárum hopp-hopp-hopp!

Majd leszakadt az ujjongástól a százesztendőös mennyezet.

Huszonnegyedik fejezet

MÉHEK, HANGYÁK, GALAMBOK

Az ifjúság az első tavaszi szerda-délutánról tért haza a kollégium pusztájáról. Hóvirág és kakasmándikó, kék csillagvirág csokorba szedve virított a kalapokon, a hajtókákon. Repkedő fehér-kék hattyús zászlók alatt, kemény dobszóra, énekszóra léptettek. Minden ablakból utánuk lesett valaki. A százesztendős vénasszonyok is, hogy:

— Jaj, a lelkeim!

Még megcsendült a csontfehérre meszelt ámbitus harsány kedvüktől.

«Menj hát bánat,

Fordíts hátat!

Csak te maradj öröm itt minálunk —

Mert mi neked vig tanyát csinálunk!»

De akkor néhány otthonmaradt maródi kifutott elébük. Végigadták a szót egymásnak:

— Újból kommisszió szállt ki!

Először zsidongás támadt, míg a hír végigszántott, hullámlott a sorokon. Aztán, nyomában csend fagyott rájuk. A rézcsorgóknál, csupraikat töltögetve a bukéták számára, a legkisebbek össze-összedugták fejüket és tanakodtak:

— Te, quid est: commissio?

— Id est: inquisitio... adta meg a felvilágosítást valamelyik okosabb.

Fekete köd lepte be a scholát. Másnap suttogva terjedt el a városban, hogy az este Péterfi Albert ablakának hatalmas kődarab repült neki a szomszéd udvarból. Csak a keresztlécet találta, de így is bezúzódott két tábla. Miért éppen most, éppen oda szólt a tisztelkedés?

Csórja rektor pirosposztós hosszú asztalt állíttatott be a schola új szárnyának nagytermébe. Köteg finoman metszett lúdtoll, öblös kalamáris, rézporos üveg... Valóságos vendéglátó kedvében volt. Még hűsítő borvizes-borról is gondoskodott.

Maga a feladás, mely alkalmul szolgált a bizottság kirendelésére, gondos okfejtéssel készült. Mielőtt rátért volna a terhelő pontokra, azt magyarázta, hogy a Bethleniánium Kollégium a viszontagságos századok folyamán csalfaságok útján kormányzódott az egyházi főtanácsnak és a gondnoki karnak fennhatósága alá. A scholát annakidején Gábor fejedelem a maga hatalma alatt tartotta. Az Ausztriai Ház, mint az erdélyi fejedelmek jogutóda, helyezze magát vissza ősi jussába, és vegye át az uralmat a főiskola felett. Ha ez a reparáció meg nem történik, a kollégium, a kisebbik haza rebelliójának tűzfészke, fel fogja gyujtani az országot.

Kilencven vádpontot és száznál több tanut nevezett meg a feladó.

A főkormányzék — melynek címére a felfolyamodás intéződött, auditorul a főherceg kedvelt személyét, Bethlen Eleket, melléje Radák Istvánt és Donáth Sándor ítélőmestert küldte ki, aktuáriusnak pedig Méhes Sámuel, a jónevű professzort.

Miután a feladott vádak a nevelés ügyeit tárgyalták, a kormányzék felszólította az egyházi főtanácsot, hogy a biztosságba a maga részéről is nevezzen ki egy tagot. Ennek következtében került a nagytekintélyű

kormányhivatalnok, báró Kemény Ferenc a kommisszióba. A biztosság az ünnepélyes asszisztenciának módját is megadta. Az államhatalom felől gróf Lázár Benedek adminisztrátort, a schola képében pedig Csórja rektorprofesszort hívta meg előlülőnek.

— Mégiscsak különös — köszönt rá az adminisztrátor a biztosságra, — hogy egyetlen személy s még hozzá egy professzor az egész scholát és az egész hazát felforgathassa!

Esküforma és kérdőpontok megállapítása után kezdetét vette a végnélküli tanukihallgatás.

A felnőtt ifjúság tanfolyamai az új épületszárnyban tartódtak. Míg a professzorok prelegáltak: odakint a vasrácsos ablakok alatt el-eldübörögtek a címeres hintók, hozva helyből vagy messze-földről a beidézett uraságokat. Máskor fekete gérokkos, vagy magyarkás falusi papoknak, távoli iskolák mestereinek, professzorainak lépései kopogtak végig a durván rakott, bokaficamító utcakövezeten. Városi urak sétáltak, nyalka huszártisztek vágattak fel a szegletteremnek különbejárata elé. A boltos előcsarnokban eltűntek, és csak jó idők múlva kerültek újból vissza: néha elégült, sőt kaján arccal, néha elgondolkozva, sötét gondba borulva.

Lehetett így nyugton elmerülni a hellén aoriztoszoknak, a héber írásművészetnek, a magasabb mathézisnek vagy akár a római jog hajszál-fínomságainak titkaiban? Kit érdekelt az achájok bánata és Achilles pajzsának kikovácsolása? Alighogy megfeszült a teremben a figyelem: a lelkeket máris megrezzentette egy-egy összepillantás, továbbadott szó. Rendszerint csak pusztá nevek. Ámde a szívek hosszan kizengő, riadt kongással vették tudomásul!

— Chirurgus Mester Károly... Konziliárius gróf Teleki Ádám... Prokurátor Török Dániel... Posta-

mester Varró Pál... Városi komisszáros Sáska Mihály... Kemény Diénes Csekelakáról... Csehi Ferenc királybíró... Pap Bánki István... Kapitány Bauer János... Professzor Szilágyi Ferenc Kolozsvárról...

Ez így ment napról napra. És ugyanakkor, míg a kocsik, a paripák s a csizmák felverték lármájukkal és ki tudja, mily mondandók terűjével a piacot: látni maguk előtt hön szeretett professzorukat, ahogy soha egyetlen tekintetet ki nem vet az ablakon! Arcán a szokott átszellemültség, száján a szépen fakadó, magas és tanulságos szavak drága eredezésével! Azurkék szemében a fáklyával élenjárók villámai, és néha, tréfára forduló szavainál egy-egy futóka mosolya is... Hogy figyeltek! Lélekzetük is elállott, s kezük olykor szívükre szorult. «De te fabula dicitur», rólad szól most a mese, a rágalomnak, a lelki marcangolásnak fekete legendája, melyet Krisztus előtt is, és utána is megszöttek szennyes indulatúak a maguk osztovátáin mindenkiről, aki csak fennebb lebegett földi jártában egy vonallal is a hétköznapiok útisaránál.

Nem, sohasem látták Szászt elsápadni, zavarba jönni, még érdeklődni sem. S azért ültek körülötte felfokozott áhítattal, rajongással, tanítványi, lelkigyermeki szerelemmel. Azért, mert egy árnyalattal sem cserélt hangot, mert híven önmagához: szétszedte és bírálta az áldatlant, az igaztalant, és mindent eszmei síkra emelt fel. Bírta a bölcsek követ. Amihez hozzá értette lelkének valami titokzatos jejecét: az arannyá változott.

Egy hajnali első órán történt. Ilyenkor még minden nyugodtan folyhatott: a tárgyalás hétig nem kezdődött. Kicsit borongott fent a tavaszi ég, és lassan virradt. A padok szélén nehéz hamvasodással égtek a faggyúgyertyák. A gőztől, füsttől a teremben homály vastagodott, akár a szívek felett. A professzor a család

különböző formáiról, a család fogalmának történelmi elszűküléséről beszélt. Ma már ott tartunk, — fejtegette, hogy magának az atyának sem a pusztá vérségi kapcsolat, hanem az atyai helyes magatartás adhat csupán jogosultságot a fiak kormányzásához.

Amikor ezt így kiejtette, a levegőben mintha kövér légy reppenne keresztül, s döglötten koppanna le Sidó tógátus padjára. Kiliti valaminő ösztönös fürgeségben utánakapott.

Szász Károly csak rájuk pillantott.

— Papírgaluska, clarissime!

Át akarta nyújtani a professzornak a bűnjelt.

— Nem fiam. Nem szoktam elfogni más levelezését. Add át a címzettnek!

Kiliti szétserfítette két ujja közt a galacsint, s úgy tette le Sidó elé. Elleste szemével, hogy a cédulán nem áll semmi! Csak annyit árult el a papiros vonalazottsága, hogy Szöts Jóska matematika-füzetéből való.

Az óra folyt tovább. Kiliti később megtanakodta Talpas Zeyk úrfival és még néhányadmagával, hogy a galacsin mit jelenthetett. Persze, hogy nem írnak semmit. Jelbeszéd csupán a dobigálás. Valahányszor megszúrja valami orrukat a professzor előadásában. azonnal így izennek egymásnak.

Jó lesz szem előtt tartani a két mákvirágot, rosszban sántikálnak!

Innen kezdődött az utolsó jogi évfolyamon az a nyughatalanság, mely a hallgatók zárt összetartását, évszázadok viszontagságaiban kialakult hagyományos egyetértését felborította. Szöts Jóskának és Sidó Jánosnak alig volt többé maradhatása a scholában. A harmadikkal, Vajna Imrével a «szászisták» békét kötöttek, mert annak a serdülés éveiben megjött jobbik esze, és elhúzódott budizó társaitól. De a másik kettő ha végigment az ámbituson, az ajtómélyedésekből

gúnyszavakat, kurjantásokat hallhatott. Az utcán is meglőrtént, hogy «huncfut»-nak aposztrofálták őket, az auditoriumokban pedig nyílt szemben-állással találkoztak. Kiváltképpen Szász professzor órái előtt. Amikor csak át merték lépni a küszöböt, a padsorokból egész szidalomzáró zúdult rájuk. Magukon az órákon sem volt nyughatásuk. Valamelyik góbé elmés szerkezetet fabrikált ellenük. Ha hátulról megrántott egy gummiszálat, Szöts padülésén kiugrott egy tűhegy és jót szúrt a «spion» sonkájába. Az áldozat ordítva ugrott fel, tapogatva kereste padján a tűt: de az már a láthatatlan nyíláson rég visszaperdült a deszkába. Sidónak köpönyege zsebébe lopkodtak be kellemetlen ajándékokat: békát, döglött egeret, sőt rosszabbakat.

Áprilisban történt, egy reggeli hat órakor. Csórja rektor beizent a tanfolyamokra, hogy a Péterfi professzorok mai előadásai elmaradnak. Egyszerre tudták, miért! A testvérpár ma megy be tanuskodni.

Mintha mérges pálinkát itattak volna az ifjúsággal! Valaminő gyötrő, részeg nyugtalanság fűtötte az ereket — a tehetetlenség súlyával lebéntva. Jártakkeltek a padok közt, ki és be az ajtón is; zsongtak, zúgtak, tanakodtak. Így nyitott rájuk Szöts Jóska. Fültépő lármával egyszerre rontottak reá! A szerencsétlen csak néhány arcot számlált össze a nagy tumultusban, de bizonyos, hogy az egész hallgatóság nekiesett.

— Fogjátok le!

— Vessétek ki az alacsony, megveszett lelkűt!

Érezte, hogy a levegőbe emelik, ki a fejét, ki a lábát fogja, és meg-meglóbázva viszik az emeleti ablakhoz. — Azt hárman is nyitják már — és most kitartják a piac fölé. — Már készen volt, hogy lódfának egyet rajta, és alárepülve lábát-karját töri. Nem. Egészen egyéb következett. Zeyk Domokos ráordított:

— Kutyaszívű gazember, most itt, ég és föld között merd azt mondani, hogy Szász Károly fattyú-liberálista, hogy lázasztó, hogy felforgatta a scholát, és hogy nem imádhatod, mint a bálványt, ahogyan mi tesszük!

Szöts nyöszörgött, de mukkanni nem mert — kínzói pedig el kezdték rázni, mint a zsákot. Közben megérkezett Sidó is, de csak bedugta fejét az ajtón, és amikor látta pajtása sorsát: úgy elfüstölgött, mintha ott sem lett volna. Visszaemelve, beheppentették Szötsöt kínzói a padlóra. Kutyabaja sem esett — csak éppen bele fordult fel.

Összecsuklódva, vadul szikrázó szemmel, átkozódva lapult kifelé.

— Ezt megkeserülitek ti is és...

Hallotta, ahogy utánaköpdöstek. Egyet talán a nyakába is kapott. Mehetett véle. Ekkor lépett be Kiliti. Csak megcsóválta fejét, nem mondott semmit! Valamimódon szinte megszégyenültek jöttére. Kifújták magukat, és visszaoldalogtak padjukba. Csak a szívek nyugtalan dobogása nem tudott elülni. Ezen az estén Kiliti aztán összegyűjtötte néhányukat Ultrajektumba.

— Nem okos dolog ez atyámfia... jobb volna mostan... virrasztani és imádkozni tudni! Azt hiszitek, használtok a csúfságokkal és a kegyetlenkedésekkel Szásznak? Vagy a scholának? Mást mondok, s ti igazat fogtok adni nekem. Sokkal érdemesebb dolog volna Sidót és Szötsöt szabadjára eresztenei. Hadd csinálják dolgaikat. Nekem van egy plánomom velök!

Előadta, hogy mit figyelt meg. Valahányszor Szöts meg Sidó cédulát váltanak egymással: ebéd után valamelyikük firkálni kezd ama bizonyos vonalozott számtanfűzetbe. Később kiosonnak a városba — még akkor is néha, mikor privátát kellene tartaniok.

— Közülünk ugyan hiába suvadna utána akárki is, mert gyanút fognának, hogy lessük őket. Hanem Gyerkére bízám a dolgot... ő szobatársuk. Amióta a szerencsétlen katonának szökött volt, Péterfiék csak olyan jó szemmel nézik, mint a budizók. Képzetök nincs róla, hogy a légyszívű mint bánta meg tettét. Ez a bolond kölyök fejébe vette, hogy ők hárman, Vezekényivel és Dullóval okai a schola folytonos zaklatásának... Á napokban — Isten Istenem ne légyen, ha nem igazat szólok: este későn arra tévedtem a vallató terem felé... Látom Gyerkét: térdepel a küszöbön. Azt hittem, hallgatózik. De akkor már lehajolt s megcsókolta a küszöbdeszkát... Ejnye, gondoltam, ez megbolondult. Odamentem hozzá... Felemelte ujját, s azt súgta nekem:

— «Professzor Szászt idézték be... láttam, amikor bement...» És sírt. Értsétek meg: zokogott. Aztán azt mondta: szívesen meghalna, hogy jóvátegye, ami megtörtént...

— Én is odaadnám életemet a professzorért! — szólt hirtelen Kemény György úrfi mély meggyőződésből.

— És melyikünk nem? Mert ha őt kioltják: a kisebb haza fáklyáját oltják ki! — Így hangzott el a csendes deák-kamara faggyúgyertyáinak dísztelen fényénél az ifjak «vitam et sanguinem»-je.

— Csak azt nem tudom, bírok-e magammal, ha csak megpillantom Szóts Jóska sunyi pofáját — csikorgott Talpas Zeyk. Félek, hogy egyszer agyonütöm.

— S én pedig azt mondom: moderáld magadat! Többet ésszel, mint erővel.

Ebben az időben a köznyugtalanság csak fokozódott. A főherceg már a tél elején ráizentetett Bodolára a guberniummal, hogy vonuljon vissza stallumból, és tegye le a püspöki palástot. Az aggastyán vissza-

felelt. Az ő palástját csak az veheti le válláról, aki feladta. De önként, egyháza javára: leveli. Aztán csendesen, mint Nemes Ádám: behúnyta szemét. Nyájának azt hagyakozta, hogy kövessék a türelmes szenvedésben az ő példáját.

Nemsokára megint híre kelt annak is, hogy az új organizációt rövidesen fejedelmi végzéssel törlik el. A jegykendő végkép beléhull a pocsolyába.

Az egyház megvesszőzésével egyidőben történt a pozsonyi hazafias ifjak elfogatása.

Minden patriótaszív fájón dobogott értük a kishazában, de a scholabeli ifjúság érzékenysége éppen beteges tüneteket öltött. Folyton újból megkavart lélekkel végignézni, túrni, hogyan mennek be tanuskodni közülök azok, akikről rég sejtik vagy tudják, mit hordoznak lelkükben! Csak kerülnének sorra már ők is, akik halálba menő hűséget esküdtek Szásznak nevére! Csak idéződnének be vallatóra, hogy megnyithassák szájukat, hogy tegyenek hitet mellette! Hogy szolgáljanak neki, mint a bajba jutott szegénylegénynek a mezebeli méhek, hangyák, galambok...

Végre egy reggelen Talpas Zeyk rávágott Kiliti vállára.

— Na hát mire ment a Gyerkéd? Semmire?! Szóts Jóska most már nem Sidóval, nem is a rücsi feszülettel, hanem magával Bethlen Elekke' kórrespondeál s nem papirosgaluskával! És a beadványával... — kacagni kezdett — az egész évfolyamot bemártotta. Menyünk tanuskodni, végezetre! Ezt elértem a Szóts meghintáztatásával!

Kiliti mélyet lélezett.

— Én úgyis listán voltam a Péterfi ellen való tüntetés miatt, s eiszem te is, hát reánk mindenképpen sor került volna a faggatóban!

... Éppen elmúltak a fagyosszentek. A kisasszo-

nyok kezdték hazakérni a kollégium déli ablakaiban telettetett virágaikat. Nevezetes ügy volt ez: a szépen ápolt tövekért sok nyájas tekintet, kézzszorítás — sőt titkos csók járhatott. A fikák szíves-örömezt térültek-fordultak a városba, meg vissza. Az ő markukat is ütötte egy-két rézgaras.

Kiliti éppen a nagy, felfuttatott viaszvirágot ápogatta, mielőtt indítaná az Aporzán kisasszonykának. Szájába vette a frissvizet, és porrá fújva fürdette meg egyenként a leveleket. Aztán előszedte a sarokból a meglepetésül faragott létrát. A két hegyében tulipán ült, közepén csókolózó tubica-pár. Kistaffirozta véle a virágot, aztán leült a publikához. Nefelejccsel körülfestett kártyalapot szedett elő fiókjából. Nagy gonddal faragott tollat az íráshoz, és papirost fektetett keze alá, hogy el ne mázolja a betűket.

«Kegyedre gondolok, midőn megyek megtenni vallomásomat. Ha netán jutalmam az Igazság védelméért a scholából való száműzetés leend: úgy emlékezzék jóindulattal a kegyedet sirjáig hévvel tisztelő tógátus Kiliti Dánielre».

Míg ebben fáradozott, jónéhányszor kiverte a veríték, de az írásmű remekbe készült el.

Ezalatt a szintén beidézett Kemény György úrfi már ott állott a biztosság előtt. Ő volt az első fatens a szászisták csoportjából.

Az úrfi szeme előtt kissé összefutott az ünnepélyes látvány, a magas pódium, a pirosposztós asztal. Bethlen Elek rideg, kopasz homloka, Méhes a füle mellé dugott lúdtollal... Csórja rektorprofesszor előreálló félvállá, ügyefogyott, pléhbáb arcának mosolya, mely tisztára lojalitásból, hódolatból mindig megjelent rajta, és soha le nem hervadt, ha nagyurak közé került.

Csupa szeretetlen pillantás, csak Kemény Ferenc

hunyorgó szemefényének nincs jeges éle... csak az ő okos macskaképe biztató, legalább is rosszindulat nélkül való.

Méhes aktuárius ferdén hozzátolta a nagy kapcsos bibliát, és diktálni kezdte az esküt:

«Én... ez és ez... esküszöm az élő Istenre, hogy az előmbe adandó kérdésekre minden kedvezés, gyűlölség és személyválogatás nélkül, aszerint, amint tudom, láttam, vagy hallottam, igaz lelkiismeretesén fogok vallani. Isten engemet úgy segéljen, és úgy adja lelkem idvességét.»

Dónáth Sándor táblabíró megkezdte a vallatást a megállított kérdőpontok szerint:

— Micsoda utakon és módokon igyekezett professzor Szász Károly a tanuló-ifjúságot magához hódítani? Nevezetesen kit, mikor és micsoda környülállásokban?

Kemény György beszélt. Nyugodtan, egyszerűen. Szász professzornak nem kellett igyekeznie a hódításban. Úgy jött fel a schola egén, mint a nap. A napfénynek sem kell hívőket toborozni magának. Csak a tolvaj, csak a rossz szándék fél feljöttétől. Nem lehet elészámolni, kiket hódított meg. Minden tanítványát, aki őt igaz lénye szerint megismerte. Őt beszélni hallani, véle egy értelemben lenni, őt becsülni, szeretni: egy dolog! Első perctől fogva így volt ez, és nincs ebben semmi fortély. Mint édesatyja, vagy mint idősebb szerető testvér hajolt le az ifjúsághoz, és azt magához emelte. Nem tett ebben válogatást: nemtelent, nemesrendűt, kisdedeket és érett deákokat egyképen tudott megszelfidíteni. Nem hagyta el a megbotlottakat sem. A bírói székben lesújtott, de a bűnhődőket megbátorította a jóra.

— Nem oratio panegyricát várunk humanitásodtól, — intette meg az auditor.

— Esküt tettem szavamra — felelt az ifjú önérettel, — s hogy lelkiismeretes vallomást tészek. Abban vagyok hát, hogy úgy is legyen!

Donáth odafordult Lázár Benedekhez.

— Igen, elég — bólintott az adminisztrátor. Nem mondta, de hangjában benne csendült: «Nagyon is, egy főúri ivadéktól ennyire pártolni a rebellist!»

Új kérdés következett.

— A tanuló-ifjúság között a szokott törvényes rendet, disciplínát, függést, az oskolai megállított és közcsendességet szolgáló szisztémát fenntartani igyekezett-é, vagy nem? S ha nem, azt mi okból és micsoda alkalmatossággal törekedett tágítani?

Sajátosan rövid volt, amit az úrfi erre felelt. Ha a disciplínához, rendhez és függéshez a botozás, az ifjak éheztetése, betömlöcözése, a durva szidalom hozzátartoznak: akkor Szász professzor csakugyan szakított a rendszerrel, és gyökerestül újfajta eljárást vezetett be az ifjúsággal szemben, olyant, amilyent az Új Testamentom tanácsol a «Tiszteld apádat» megpótlásában.

— Ugyan... — nyögte bosszúsan Csórja. Miféle pótlékról beszél domine?

— Hogy az atyáknak is úgy kell viselkedni, hogy fiaik tisztelhessék őket!

— És ki nem viselkedik úgy közöttünk?

— Erről társaim mondanak majd többet.

A biztosság összenézett és hümmögött.

A sor most Szász Károly politikai elveire került. Vajjon azok egyeznek-é a haza ősi alkotmányával, annak lelkével és célzataival? Milyen befolyással voltak az ifjúságra, jóval-é vagy rosszal?

Kemény György újból elemébe ért. Beszélt jogtörténeti, jogbölcseleti óráikról. Előadta, mint nyitotta fel Szász szemöket, lelköket az igazságra. Mint tárta

fel a tényleges állapot hibáit, mint igazolta mindig, történelmi alapon a létrejött törvények okát, céljait, mint mutatta ki a törvénytíprás káros következéseit.

Hogy lázított-e a fejedelem, a törvényesség, a közrend ellen? Soha. Éppen fordítva. Váltig hirdette, hogy a törvényesen uralkodó fejedelem és a lojálisan cselekvő polgár a nemzet, a haza boldogulásának két alapköve. Igaz, a jelenvaló helyzetet nem tartja kielégítőnek. Port a szemükbe nem akart hinteni. De csak egyre törekedett, és biztatta őket: hogy a törvényes helyzet visszaszerzésével a haza egyensúlyát helyreállítsák.

— A negyedik és ötödik kérdés felesleges? Nemenem? — fordult Donáth az elnökhöz.

— Ilyenformán felesleges.

Ezek ugyanis arra vonatkoztak, hogy kik előtt folytatott Szász törvénytelen beszédeket, és kiket tudna a tanu új tanukul beidézteni.

— A tüntetés ügye? — hajolt Donáth újból az előlülőhöz.

— Ne terheltelessék beszólni a főkolompost! Méhes kiszólt az ajtón.

Ahogy kilépett Kemény, hirtelen megszorította a befelé induló Zeyk Domokos kezét. Jel volt ez, fogadalom és biztatás. Zeyk vállalta — előre megállapodtak ebben — az egyik igen kínos vallomást.

— Én már Kolozsvárt is megkaptam a consilium abeundit, s apám sem remél sokat tőlem... és mi is vár ma az igaz hazafiakra? Meggebednek otthon, mint Károly bátyám.

Azt a kérdést kapta, amire számított. Miért rendezte meg Péterfi László ellen a gyalázatos lázadást, melynek messze a hazában híre futamodott? Honnan merítette a történelmi adatokat, melyeket — mint kiderült — jórészt ő kiabált a pódium felé. Mit tud az

«Usus» nevű röpiratról? Ezt állítólag Szász Károly sugalmára az ifjak titkos kaszinója szerkesztette, és körözte a hazában.

Zeyk hátrarázta szálakra bomló, finom haját. Fejét felkapva, valósággal szónokolni kezdett. Az Ususról nem tud semmit. A történeti adatokat nagy részben nem kellett sehonnan venni. Maguk s szüleik is átéltek jó pár történeti dátumot. Kolozsváron például mindenki emlékszik, hogyan zárták be az inségeseket, mint a beteg állatokat, amikor Ferenc császár arra járt. Így titkolták el előle a való nyomorúságot. Az olasz foglyokat sem akarta látni, Pellico Silviot és társait, amikor megúnva nyomorgatásukat, szabadon eresztette őket. Ilyen gyengéd szíve volt a császárnak! — És az országgyűlés dolgai? Az ő apja koldussorba jutott miattok, öregségére. Vagy talán a székely katonacsaládokban nem él máig Buccownak s Madéfalvának emléke? És nincsenek-é könyvek, melyek leírják a Bástá-időket? És nincs-é egyházhistória a gyászév-tized emlékezetével?

Alig lehetett elhallgattatni, valósággal be kellett tömni a száját.

— Maradjunk a feladatnál! Ezek szerint az ifjúság humanitásod vezérlésével a fejedelmi ház ellen kívánt demonstrálni!

— Nem! — felelt vissza Zeyk pattogón. — Akármivé is fajult tüntetésünk, az nem a fejedelmi háznak, — az professzor Péterfi Lászlónak szólott! Nekünk ő leckét hazafiúságból és erkölcsösségből nem adhat, és én erre előre figyelmeztettem a rektorprofesszor urat!

— Miféle beszédek ezek? — csóválta fejét még Kemény Ferenc is. — Kigyelmed senkit sem figyelmeztethet fellebbvalói közül!

— Megmagyarázom szavaimat. Mi először is professzor Péterfi lojalitását nem fogadjuk el példaképül.

Mert az államtudomány professzora kettős arculattal bír.

Csórja felszisszent, de az ifjú bátran szembenézett vele.

— Professzor Péterfi László a pódiumon és a világ felé nagy lojális, de az auditóriumban egyszer kikottyintotta, hogy a jelenben uralkodó felséges fejedelem, akkor még kronprinz, aligha lesz császár, mivelhogy kevés vagyon néki az Olymposon. — És ezzel homlokára tette mutatóujját! Ily gesztikulációval adta tudtunkra a fenségnek észbeli hiányait. Azután a boldogult Ferenc császárról az hirdette, hogy pénzgyűjtésre bármely móddal készen volt, vallván az obulusról Juvenalis versével, hogy «*lucri bonus est odor ex re qualibet*». Ily principium szerint szívtá az adót a szegénységből.

Izzasztó forróság támadt a teremben. A nyitott ablak nem ad elegendő levegőt a szuszra! Méhes szívesen kitárt volna még egy táblát — de Csórja tiltakozott. Hátha kihallgatják az utcáról a vallomást! Inkább itt üsse meg őt magát a guta!

— Nekünk professzor Szász lojalitása tetszik! — vágta fel fejét a hetyke fatens. Amit ő hirdet, az mind elhihető. Nemcsak mert szép és igaz, amit mond, hanem mert ő mondja. Minden szava, állítása mögött ott áll az élete: szeplő nélkül való hitvesi magaviselete, atyai szerelme kicsinyei iránt... De kicsoda a férfiú, aki Péterfi elvei mögött áll?

— Arcátlan — sziszegte Csórja.

— Instállok csak egy kicsi türelemet s megértenek. Hallja meg például a méltóságos biztosság, hogyan adta elő Péterfi László a világhistóriát! Bizony csurdén s aprójára részletezte a háremek szennyes titkait! Megmagyarázta nekünk, hogy a sok feleséghez a szultánoknak, basáknak állandóan kőrisbo-

gárporral kell élniök, s azért örökkön bágyadtak, és azért válnak olyan hamar tehetetlen aggastyánokká. De nem ebben volt a baj, hogy ezt így feltárta, mert ebből okulni is lehet. Professzor Köteles is beszélt — úgy mondják — az erkölcsstanban a sexus dolgairól, de mily szeméremmel! Mily tisztaságra bátorítóan, megerősítően! De mint folyt le az oktatás professzor Péterfi Lászlónál! Valóságosan demonstrálta az ocsmány dínom-dánomokat, orgiákat, az egyetlen férfiúra utalt fehérnépek seregének szemérmellen tülekedését a pillanatnyi kegybefogadásért! Hasonképpen, de még ordinárébban mutatta bé szóval, mozdulattal a francia forradalom kofa-asszonyainak szerelmeskedéseit. Mint mondá, azért csak, hogy a forradalmat megutáltassa a deáksággal!... És... ez még nem minden.

— Mit akar még? — ordított rá Csórja. Pedig az úrfiakkal mint pirostojással szokott bánni. — Ki hiszi el ezt a sok mocskolódást?

— Annyi tanum lehet, ahányan hallgattuk előadásait. A forradalmi eszmét kigúnyolta, de a fajtalankodást nagy passzióval ábrázolta. Gyűlöltük, mert ilyen eszközökkel akarta óráit érdekessé, vonzóvá tenni. Én nem vagyok képmutató, sem társaim nem azok. Az ifjúság megfirtatja maga közt az élet minden titokzait — de a katedréről a lelkiismeret intéseit, irányítását reméli. Ha mi ilyen oktatást akarunk, elmehetünk a cédákhoz!

— Jegyzetbe vegyem én mindezeket? — aggódott Méhes, izzadságcseppjeit törölgetve.

— Csak általánosságban —, súgta neki az előülő.

Kínos várakozással tekintettek az ifjúra.

— Van még valami közlendője a dominénak? Imént úgy mondá...

— Lenni volna... de én annakidején, amikor az

történt, nem voltam még a Bethleniánium Kollégiumban. Ezt majd Kiliti grádusbélim fogja fassióba tenni. De egyet még hozzá fűzök szavaimhoz. Örökkéig halljuk, hogy a fegyelem felbomlott. Az ifjak kocsmáznak, latorkodnak. Elállják a fehérnépek útját az utcán. A felsőség iránt tiszteletlenek, pipálnak, rakoncátlanok! Mi nem esküszünk rá, hogy a morálitás nem csökkent le közöttünk. Csakhogy ennek éppen nem professzor Szász az oka! S talán biza a hazabéli nyugtalan állapotoknak is ő a szerzője? Nem! — hirtelen Csórja felé fordult. — Nem Szász Károly: az idő vagyon claritástok, az idő vagyon az Ausztriai Ház szisztémái ellen!... De ha a nagy tiszteletű professzorátus az ifjúság erkölceit emelni s jobbítani kívánja, akkor ne az «Usus» nevű röpirat dolgát méltóztassék annyira firtatni, hanem Péterfi László professzor úzusait!

Künt ismét megtörtént a jeladó kézszorítás. Kiliti belépett.

Sajátos megilletődéssel tette kezét a bibliára. Később emlékezett is rá, hogy akkor, hirtelen, Hegedűs Sámuel egy kedvelt textusa jutott eszébe. Mint fenséges arkangyálnak távolból, örökre visszacsengő harsonáját hallotta az igét:

«Az igazság szabadokká téssen titeket.»

Lelke megkapaszkodott ebben. Ajka megpattant, mint a bimbó, hogy az igazságot lehelje:

— Tudja azt minden felserdült deák, hogy professzor Péterfi László olyan ágyast tart házában, aki a Magyar-utca végének pályáját megfutotta, s ki nem vala képes már ott a míveletlenek érzékiségét ingerelni. Ezt a személyt a professzor úr házába bételepítette, és annak ottan a tisztos matrónákat illető teljes hatalmat adta!... Amikor az öreg Péterfi tiszteletes-

asszony rájött, ki regnál az ő portáján, el akarta üzni, s utat adott volna nékie...

A diák most elfehéredett. Lelkiereje s azzal együtt testi frissesége is cserbenhagyta. Kemény Ferenc azt kérdezte, nem akar-é leülni? Vagy meginni egy pohár vizet?

Kiliti fejét rázta. Szégyelte is, amit mondania kellett. Zeyk Domokos merész fölénye nem volt sajátja. Szava nyers volt, szíve azonban szemérmes. Szeretett hangoskodva fenyegetőzni, de úgy tudott pirulni, mint egy nagyleány.

— Legyen erőm hozzá kivallani, ha vállaltam! — feddette mintegy önmagát.

— Akkor járja meg fiam magát a levegőn.

Az ifjú ezt sem fogadta el.

— A cigányné... akit a professzor kitart... Felenyedről való s ott gyermekkorá óta gombaszédésből élt. Még vannak, akik emlékeznek rá, hogy kiabálta végig a Varcagás-utcát: gomba! csiperkegomba. Burec! Csipérec! Hogy lehetett mégis az, hogy az öreg tiszteletesasszonynak piros galócát tálalt bé vacsorára? Tógátus Timárt is megétette véle, aki akkor náluk kosztzott volt. S azért pedig, mert a deák semmilletképpen sem akart véle egyet tartani... sőt figyelmeztette a tiszteletesasszonyt, miféle szerzet ez a Szofika, s miért mer véle, asszonyával úgy orcátlankodni. Még a kezére is rávert az öreg Péterfinének, ha valamit ő is foglalatoskodni akart a konyhán! «Mars bé a kanapéba nagyúriasszonykodni!» — így rikótozott reája. Timár sokáig nyavalygott, míg helyrejött... a tiszteletesasszony pedig azótától fogva soha többet nem vót egészséges... Hát... hát ezért vetjük meg professzor Péterfi László urat. Nekünk ne prelegáljon a virtusról, aki nem járatott végére igazából, hogy is került a galóca édesanyja tányérjába. De még ő gyalázta szü-

lőjét úton-útfélen! — Elmondám! — ejtette le fejét végül is.

A biztosság tagjai összenéztek. Csórja kiguvadt szemmel, kékülve küzdött asztmájával. Csak Kemény Ferenc találta fel magát.

— Domine Kiliti, dicsérjük a kigyelmed őszinteségét. Azt is tudja, mint értelmes ifjú, hogy a biztosság előtt szabad, sőt köteles oly mértékben igazmondó lenni, amilyen csak lehet valaki. Senki felelősségre nem vonja. De a mendemonda még nem igazság, és mi a keed vallomását ennél többnek nem vehetjük. Ily rettentő vádakát ennyi idők elmúltával ki tud bizonyítani? Tiszteletes Péterfiné két esztendeje nyugszik, Timár külföldön folytat stúdiumokat, ifjú Weér Józseffel járja útait. Hogy lehessen ezt a dolgot tisztába hozni? A muzsinai cigánynét, akitől professzor Péterfi gazdasszonya a gombát vette, bezárták, s leülte büntetését. Ez res perfecta!

— Én, engedelmevel nagyságodnak, nem eljárást kívántam a dolgokban, csak megértetni akartam a magunk álláspontját... a professzorral szemben.

Kemény Ferenc csendesen forgatott egy plajbászt keze között.

— Nézze domine Kiliti, ha keetek így tudták vagy hitték maguk közt a dolgokat — miért hallgattak?

Az ifjú igenlően bólintott. Ez a kérdés kijárt nekik!

— Mi nemcsak hallgattunk mindenről, de egyenest hallgatást fogadtattunk egymással!

Hangját mély megilletődés forrósította.

— Mindig azt tartottuk szemünk előtt, hogy jaj a scholának, ha körötte botrányos pörök keletkeznek... és a schola nekünk, szegénylegényeknek az egyetlen tápláló dajkánk!

A biztosság intett, hogy elmehet. Kiliti összecsapta bokáját, meghajolt. Szédülve lépett ki a küszöbön.

Künt Horváth Mihály várakozott. Még megviseltebben, de elszántabban lépett be vallomásra.

Méhes épp feléje tolta a hatalmas váradi bibliát, melyre az eddigi fatenseket eskette. Csórja hamar odasúgott valamit az aktuáriusnak. Ez kinyitotta az iratos almáriumot, és előszedte a fészületet. A rektor-professzor házigazdai gondja erre is kiterjedt. Sőt az illatosított faggyúgyertyákat fényesre csiszolt réztartókba rakatta jóelőre.

Esküje után a deák azt a kétesen hangzó vallomást tette, hogy Péterfi Albert neki városi hadnagyságot ígért, ha Szász Károly ellen tesz tanubizonyságot. Hogy hatalmát fitogtassa, meg is mutatott volt neki egy levelet a főherceg saját kezétől, melyben a fenség őt legnagyobb jóindulatáról biztosította.

— Professzor Péterfi Albert úgy fogadkozta, hogy érettem, mint katolikus ifjúért könnyű lesz legmagasabb helyen szót tenni. Csakhogy, illustrissime biztosság, nincs az a hadnagyi helyeztetés és semmi más világi előmenetel, melyért én professzor Szász Károlyt és saját jó lelkiismeretemet bémocskolnám!

Különös dolog történt mostan. Kicsiség s mégis szembeszökő. Kemény Ferenc letette az örökkön forgatott ceruzát. Pillanatokra elmeredt a csupa lojalitásból ámbraillatokkal füstölgő gyertyafénybe. Pedig Kiliti sokkal súlyosabb vádjai hidegen hagyták.

— Szemenszedett hazugságok, — vetette a szót Csórja az ifjú után becsukódó ajtó felé.

Künt ott várakozott Brády, Bedő... Meg-megrágták egymás kezét, egymásnak utat engedve. Érc-lánc volt ez, erős gyűrű, mellyel professzorukat zárták körül. Életre-halálra, ahogy felesküdték magukban az ő hűségére.

Huszonötödik fejezet

SZEMÉTDOMB

Belementek jól a nyárba, mire Szásznak kezébe adták a feladásnak és a tanuzásoknak alapján elkészült terhelő pontokat.

Mostmár odagörnyedhetett, mint szemétdomb fölé, saját tetteinek, szavainak elmocskolt hulladékaira, roncsalékaira, hogy undorodva bár, de elválogassa az igazat a hamistól, és tisztára mosdassa, amit mások lelkük fekete légyiszkával megpökdöstek.

Egynémely vádra könnyen futott a felelet.

A vizsgákon a régi szokás szerint vitatárgyakat tűztek ki, úgynevezett objectiókat. Az ifjakkal bizonyítani kellett, megáll-é, vagy bukik a tétel. A vádiratban kifogás alá vont állítások egy részét ilyen dialektikai tornaképpen adta volna fel tanítványainak. Így főképp az állítólagos vallásellenes magatartásra vonatkozó téziseket. Hogy tagadja Istent — holott ő egy Goethe-i vers alapján azt kérdezte: «Milyen Isten lenne az, kit csak a természetből ismernénk meg?» És hasonlóan pozitív lelki irányban kívánt feleletet a kérdésre: «Szükséges-é, isteni eredetű-é a papi rend?»

Vallotta igaz, hogy a templomkerülést nem kell testi fenyítésekkel, koplaltatással, karcerral büntetni. Azt csak gyógyítani lehet!

Egyik fő politikai vétkéül a kegyelmezési jog kér-

déséről hirdetett elveit állította be a feladó. Hát nem vitatási témája ez a jogbölcselemnek?! A jussok teóriájával az ifjúságnak tisztában kell lennie. És maga a boldogult Ferenc császár nem szokta-é fejére olvasni a nála kegyelemért esdeklőknek, hogy ő maga is a törvény s így a meghozott ítélet *alatt* áll, és a jus aggratiandit nem szívesen gyakorolja?

S vajjon tiltakozhatik-é feladatát mélyen átérző fejedelem azon tanítás ellen, hogy az uralkodó van a népért és nem megfordítva?

A városi kaszinó alapítása minden magyar empóriumban végbement, és a felség által kegyelt Széchenyi szellemében történt. Hogy ő ott « titkos egyezségeket » kötött a hazafiakkal? Ugyan mivégre tette volna? Hát nem a legnagyobb nyilvánosság előtt folytatta politikai tevékenységét, mióta csak megszólalt a vármegyén a Diploma visszaállításáért? Ami a szíven — azt homlokára írta ki örökkön s úgy hordozta meg! Szemben a fejedelemmel éppoly őszinte volt, és Metternichchel már a végsőkig, szinte a gorombaságig egyenesszavú!

Az egyházalkotmány demokratikus átszervezésével sem hágtá át a törvényt. Igaz, amikor utóbb azt oly kegyetlen és megalázó módon felfüggesztették, ő kijelentette, hogy a demokratikus forma nem tetszik a guberniumnak, mert hasznos az összességnek. Ha káros volna, a kormányzat helybenhagyná. Nos, beismeri, a kormányt, a kancelláriákat és főként az államminisztert nem tartja a nemzet igaz jóakaróinak. Ezt is megvallotta a trón előtt! Hasonlóan ahhoz, hogy a tisztségeknek választás nélkül való helyettesítése a nemzet jogainak megszorítását jelenti. A felség által elismert alkotmány biztosítja, hogy nemcsak a törvényhozó, de a végrehajtó hatalom képviselőit is a nemzet válassza meg. Azt is tudja, hogy tanítványai e kérdések felett ellenkezésbe jöttek Vásárhelyt a táblai vizs-

gákon a cenzorokkal. Hogy főkép Kemény István mint táblai kancellista szembeszállott Földvári Farkas ítélőmesterrel, az examen előlülőjével, és ellene mondott állításainak? Ha saját fiai tették volna, azt is helyben hagyná. Az előlülő vagy nem respektálja, vagy nem ismeri az erdélyi közjogot. Ha ismeri, az még rosszabb, mert akkor tudatosan hamis színben vitatta meg az ifjakkal.

A nevelés ügyeire vonatkozó vádak közül első volt a gondnokságnak öt személyre való kibővítése. A feladás szerint azért tette ezt, «hogy annál nagyobb, erősebb és teljesebb legyen a képviseleti rendszer utánczása az egyházi státusban. Így aztán az enyedi kollégiumnál olyan személyekkel szaporítottak meg a kurátorok, kik patriótai szellemükről és újító buzgóságukról voltak országosan elhíresedve, és kiket azért hozott ide a professzor úr, mint magával egy szellemű, gondolkodású és eszű embereket, hogy hatalmas eszközül szolgáljanak az ifjúságnak célja szerinti nevelésére».

Vajjon, tette fel Szász a kérdést, szégyenletes és kárhozatos dolog-é az, nem vet-é inkább mindörökre ékesítő fényt a scholára, hogy Kendeffy Ádámot, Wesselényi Miklóst, Zeyk Józsefet, Kemény Domokost, Kemény Diénest nyerte meg patrónusainak? Hogy pedig a magyar jelleggel nem bíró reverendát levettette és helyébe konzisztóriummi rendelettel egyszerű nemzeti ruhát adatott az ifjakra szerte a kisebb hazában: ez ellen törvény nincsen. — A márkális gyűlések látogatása a jogi oktatásnak fontos kiegészítője az ifjúság nevelésében. S ha ottan-ottan a mindenfelőlről összesereglett patrióták szájából tüzes és tán személyes sértéseket magukba foglaló beszédek is hallottak: a kollégium az életre nevel! A közéleti helyes viadalmódot sehol másutt el nem sajátíthatják, mint ép a porondon való küzdelemnek szemléletében.

Külön vád volt a híres elv: «kérni szabad.» Hogy ez anarchiára vezet? Igaz, az ifjúság e biztatás alapján száz aláírást gyűjtött kérvényére, s úgy eszközölte ki a professzorátustól, a gondnoki kartól a Társalkodási Egylet helybenhagyását. De hogy kaszinójukban aztán fejtelten lázadásokat készítettek volna elő? Az egyesület munkáját ő egész máskép látja. Az pedig, ha kérnek valamit s úgy érik el céljukat, mindig jobb, mint ha titokban cselekszenek. Hogy egyáltalán minden bajukban bizalommal fordulnak hozzája? Bizonyítsa hát be valaki, hogy vétkes tanácsokat adott-e valaha is nekik!

Még néhai Bethlen Imre főkurátor határozata volt — szólt a vádirat, — hogy a két szekundával végző tanulók magasabb grádusba ne léphessenek. Ez számos ifjú visszavetését jelentette, akik közül Szász egyeseket mégis beengedett felsőbb tanfolyamaira. Egyáltalában mindig különösen pártolta az excessivus ifjakat! — Így Zeyk Domokost, aki Kolozsvárról consilium abeundival érkezett. Mert ott sem tartotta be a fegyelmet. És itt sem akarta sokáig subscribálni a schola törvényeit. Azt állította, hogy azok középkori erőszakos gúzsbaerői az ifjúi szárnyalásnak. Szász így is beeresztette előadásaira, azután pedig a maga rejtélyes módjain rábírta, hogy mégiscsak aláírta a fogadalmat. Hagyta volna futni s pusztulni a pökhendi, izgága frátert!

Mit is felelhet erre? . . . Miért tartotta fent csaknem két karjával ezt a nyugtalan, forróvérű ifjút? Mert tisztelte és szánta az öreg Zeyk Dániel konziliáriust, aki egy sóhajjal ajánlotta őt be neki. «Az én anyátlan árva kis vakarómat» — így mondotta, mert hetedik s utolsó gyermek volt, aki anyjának életébe került.

— A mai ifjúságnak sokat kell szenvednie . . . s

nem is a scholától, nem is a professzoroktól, hanem magától az idők járásától!

Hát vonhatott-é erre ő vállat, amikor boldogtalan apával és próbált hazafival állott szemben?!

És hogy miért pártolta, miért bocsátotta fel a törvénytudomány hallgatására a még csak klasszista Dohy Pált, Szentpály Mihályt és Kemény Zsigót? — Hiszen csak vissza kell gondolnia Zsigó úrfi tudásszomjára, spongya-készségű befogadó-képességére, és a csodákra, melyek a fiatalembernek agyából kipattantak!

Ezt az ifjút hallgatva nem lepte meg gyakran őt is, a grádustársakat is valaminő áhítathoz hasonló álmélkodás? — Hogy ő az ilyen tanítványt szereti, biztatja, támogatja? Ez fortély? Ez mesterkedés, hamelni patkányfogás csalfa furulyával?

Nem hódítani akar ő, nem kapni, hanem adni: és főképp éppen az ifjúságnak, reményt, boldogulást, életet! Ki adja, ha nem a nevelő, a lelki édesatyja?

Papirosaira borulva fogalmazta ellenvetéseit. Közben nem egyszer loccsant ki kedve: okosan megmért szavak helyett szívét mutogatta, lelkének mélységeit, melyekből természetes erővel, természetes irányban törnek fel cselekedetei, mintha mindenre, amit tesz, kijelölve, híva volna!

Isten tudja, hányszor készítette már el a terhelő pontokra adandó válaszait.

Weress Károly fontolgatva nézte át a ritkán elszórt, apró gyöngybetűkkel odavetett replikákat. Megcsóválta fejét.

— Kedves barátom-uram! A legjobb utat választod így Spielbergába! Először is folyton beismerésben vagy, holott némely kijelentésedet csak futó indulatból s magándiskurzusban tetted, ami nem bír valódi súllyal. Ettől eltekintve: hát appellálni kívánsz

Bethlen Elek kiszáradt szívére s a főherceg rideg bürokrata elméjére? Vagy azt hiszed, így lehet érvelni jogi vádpontok ellen? Nem orátori érzelem-gyujtás, nem a tények nemes perspektíváinak feltárása lesz a döntő itten! Hanem saját kaptányukban kell megfogni azokat, vagy azon egy személyt, ki a csapdát néked felállította. Mindenekelőtt kifogás alá kell venni a tanukat. Ha azok nem ütik az előírt mértéket s a hamis vagy jogtalan tanuzás kritériumát kimerítő magaviseletet mutattak, már is sok létszen megnyerve számodra.

— Kedves druzsám-öcsém! Azért választottalak prókátoromnak, hogy kerüljünk minden tekervényt, fifikát, advokátusfogást. Tisztának nincsen arra szükségé. Az igazért kiáll maga az Igazság isteni fehérszemélye.

— Az igazság vak, s őt vezetni kell a mocskos, tüskés földi utakon. Bízál bennem, mert én az ő szent kezét soha elereszteni nem fogom. De az okosság így diktálja az ő irányítását:

Válasziratod mindenfelett arra hivatkozzék, *mily nehéz védekeznie annak, akinek nem adják kezébe a terhelő tanuk pontos névjegyzékét*, és csak feltevésekre támaszkodhatik. De — és ezt jól aláhúzd — így is tisztában vagy azzal, hogy az ellened vallók egytől-egyig közismerten *ellenségeid*. Így a nem belső kollégiumi emberek közül Teleki Ádám többször is reád tört, életedet, nyugodalmadat, vagyonodat nem kímélvén, és több rendbéli feladásokat téve ellened mind az udvari kancelláriához, mind a királyi főkormányshézh. A deákok közül is többen — mégpedig a leggyatrább elemekből — haragosaid, különösen Szóts József és Sidó János, kiknek rendetlen és hanyag privátázta-tásai miatt a kezük alá adott tanítványok számát csökkentetted. Ez a kettő a professzori kar ismert besúgója.

De generaliter kifogást kell tenni — fejtette fel a

teendőket Weress — a professzorátus öt tagja, a két Péterfi, Csórja rektor, Baritz és Kováts ellen, kik a jelen nyomozás rendében több igen fontos főbenjáró okból nem lehetnek tanuk.

Elsősorban is, mert az öt kolléga a *legelszántabb rosszakaró*. Ez a tény már a lengyel-ügy nyomozásakor nemcsak hogy magától is kiviláglott, de akkor éppen a mostani biztosság elnöke, Lázár Benedek adminisztrátor úr írásba is foglaltatta. A professzor urak Péterfi László «szemtanu» tanácsára tanut állítottak volt ki akkor vádjaik mellett. Azt a bizonyos szamosújvári szökött haramiát, ki azon délutánon, mikor az ifjúság a Fiatkinsky testvérpár mellett tüntetett, tökrészezen, s új rablás gyanújával volt befogva a városháza egyik tömlöcében s onnan leste a történőket.

És nem tette-é már akkor is indítványba Péterfi Albert, hogy Szászt függesszék fel hivatalából, míg az ügy eldől — és rekesszék ki még jó embereit is a vizsgálatot folytató vegyes biztosságból? Ez csak világos dokumentuma indulatainak? Az egész feladást a lengyel-ügyben csak Péterfi Albert inscenálhatta, mert ő ment el az ifjak szökésének másodnapján Csórjával Hamari kapitányhoz, és ő avatta be a depót-kommandánst a schola dolgaiba. A feladás egész hangján érzett akkor is, hogy csakis belsőembernek információi alapján készült. — A többieknek, Csórjának, Baritznak és Kovátsnak ellenséges magatartását is példák-kal kell igazolni, Péterfi László ítélőképességét pedig életmódja miatt is kifogás alá lehet vonni! De másodszor nem fogadhatók el tanuképpen azok sem, akiknek vádló pontjaikból csak *egy is hamisnak bizonyult*.

Errenézve a prókátornak igen nyomós dokumentum esett kezébe. A feladás eredeti kilencven vádpontja. Szász látta ezt a lajstromot Csórja kezében, de

ilyenformán nem kívánt beléje pillantani. Néhány nap mulva a lista Weress postája között volt, levélalakban összefogva és lepecsételve. Később suttogták, hogy deákok törtek be érte a tárgyalóterembe azzal a legendás, századok óta nemzedékről nemzedékre szálló tolvajlámpával és álkulccsal, mellyel a professzorok vizsgatézisei után szoktak kutatgatni. Sokkal valószínűbb, hogy Herepei Károly másolta le a pontokat valami módon. A fiatal tudóst nemrég hozta át a gondnokság Udvarhelyről, éppen Szász indítványára. Mármost a kézbe kapott eredeti vádirat, egybevetve a Szásznak átadott terhelő pontokkal sok olyan vétket sorolt fel, melyeket alaptalan voltuk miatt a biztosság eleve, a limine elutasított, és fel sem vett a maga szövegébe. Aki pedig — magyarázta Weress — egyetlenegyszer is valótlán dolgot állít, annak további vallomása sem vehető tekintetbe. A biztosság által *elvetett vádak tanúi* tehát mind elesnek attól, hogy szavuk további hitelt érdemelhessen. Igen jellemző a vádaskodók szavahihetőségére, hogy miféle át nem gondolt állításokat mertek megkockáztatni! Például, hogy Szász az olasz és francia lázadókkal, főképp Pallavicini gróffal Varró császári posta útján levelezésben áll! Hogy az ő istentelensége üldözte volna el Hegedűst az enyedi katedrából! Nos, az ily képtelen koholmányok semmivé teszik egyéb vallomásaikat is.

Harmadszor: a legfontosabb körülmény, mely az öt professzort kizárja a tanuzásból, éppen az a tény, hogy a terhelő pontok majdnem utolsóig Szász *scholabeli magatartását* teszik kifogás tárgyává. Már a régi konzisztórium is elrendelte egyszer azon tanítási princípiumoknak megvizsgálását, melyekben, mint a főtanács akkor kiemelte: «több professzortársai meg nem egyezhetnének.» Minthogy Szász nevelési és tanítási elveiről csak professzortársai tudhatnak, világos, hogy

hol kellett keresni akkor is, most is feladóit. Alátámasztja ezt a gyanút az Estei Ferdinándtól nyert kihallgatás is, amidőn Szász a katonának állott ifjak ügyében járt volt közben a főhercegnél. A fenség sajnálkozva jelentette ki akkor, hogy az ország első főiskolájában a professzorok közt ily szégyenletes és romboló közhatású ellenségeskedés, egyenetlenség uralkodik.

Végezetül lehetetlennek kell nyilvánítani, hogy az ideiglenes gubernátor meg ne nevezte volna a vádaszkodókat, a biztosság használatára. Miután pedig törvény szerint a *vádlottnak tudnia kell, kicsodák az ő feladói*, nyomatékosan megkövetik a biztosságot, hogy nevezze meg azokat.

Szász Károly bámulva pillantott az érvelésbel. És még jobban csodálta prokurátor barátjának további fejtegetéseit. Kiderült most, hogy a schola ügyvédje csaknem minden beidézett tanuval eszmét cserélt a pör dolgaiban. Igaz, jövő-menő ember volt, mert ő intézte a kollégium pénzgazdálkodását. A schola pedig, mint legfőbb bankára a kisebb hazának, szinte minden számottevő lélekkel összeköttetést tartott fenn. Valahányszor Weress kiszállt erre-arra a kamatszédés és becslések dolgában: mindenfelé elvetette egy-egy mágvát a részvétnek és felelősségtudatnak... jómaga pedig ezáltal rájött arra is, ki mit vallhatott az ügyben. — Tudta ő már mostanig, hogy valóban terhelőt csak a kollégiumi emberek árulkodhattak Szász ellen. Igaz, a scholán kívül Szásznak volt még egy területe, ahol csodálatos nyíltsággal és bátorsággal beszélt: a márkális székek. De azoknak vitaanyagát a szólásszabadság szent princípiuma védi.

— Csak ezt tudnók elérni: hogy a tanukat jogilag lehetlenné tegyük! — így töprenkedett, így irányított.

Nyár derekán a prókátorhoz egy sápadt és nyurga szegénylegény állított be: Gyerke, a télen katonának jelentkezett ifjak egyike. Az ifjúnak nyár elején nagy vétke költ rováson. Egyszer hazaszökött a scholából, állítólag kifogyott a «kötségből», vagyis ennivalóból. Aztán vagy két hét mulva csuponka szilva-ízzel, darabka füstölt szalonnával állított vissza. Érdeemes volt ezért a karcer és botozás? — Azután is nyugtalanul járt-kelt, mint társai állították, «lunátikusan» viselkedett. Talpas Zeyk nem győzte akkoriban cirmolni Kilitit.

— Ettől a bódogtalantól vártál te valami okosat a professzor pörének dolgaiban!

Sajátos módon Gyerke még csak tanunak sem akart jelentkezni. Azt habogta-hebegte, hogy nincs kedvére az eskütétel. Anyjától így tanulta, hogy ember soha ne esküdjék, mert hátha téved.

Gyerke története pedig ez volt: egy ebédután a csepp mezítlábas Beke-fika Szöts kosztos-fazakát kapargatta ki cinkanalával, berbécstokány-maradék ragadt oldalához. Maga domine Szöts a publikánál veszettül firkászott ominózus kockás noteszébe.

— Mosogass már el, ebadta! — röffent rá a vakircsálóra, megbolondítasz a zakatáddal! — És írt, írt tovább rendületlenül.

Gyerke félszemmel olvasott csak Ciceróban, melyet maga elé vett. (A revokáción szekundába tette belőle Péterfi Albert.) Végigpillantott önmagán: csak éppen utcára nem volt öltözve. Kopott, kitoldott szötteszekében, amivel a jót kímélgette. Kitaposott saru a lábán. Mindegy. Készen volt rá, hogy most utánasurran a kamara primáriusának. Senkivel nem volt ideje tanakodni, de nem is volt senki meghittje. Mégis jól gondolkozott. Amint kilépett az ámbitusról, nem tartott a kapu felé, Szöts nyomában, hanem átvágott a

kúrián, az épületek háta mögé. Ott a schola kertjéből átugrott a szomszédos professzori telekre. Egyikből a másikba, mókus-fürgeséggel s mintegy lépést tartva az utcán véle valószínűen egyirányban haladóval. Végre is Péterfi Albertéknél aláfutott a hegyoldalra, neki az istálló hiújának támasztott létrának, és aztán óvatosan kikémlelt a szénafelhányó-ablakon az udvarba. Lihegett, és csurgott róla a veríték, de jókor érkezett. Szóts éppen e pillanatban bukkant fel a kaputorok mélyében, az utca felől nyitva be a portára. Majd újból eltűnt az emeleti feljárónál, és megint színrekerült a fedett, széles tornácon. A professzor ott mesterkedett valamiben: postáját készítgette. Csak annyit értett meg a továbbiakból, hogy a leveleket Szótsra bízta. Minden professzornak inasa jár postára, nem pedig tanulói. Ez volt Gyerke egyetlen támaszpontja a gyanúra, hogy valami nem mindennapi izenet továbbításáról lehet szó. Amikor a tornác üresen maradt, kiugrott a hiúból az udvaron felrakott ölfákra, s onnan alákúszva az utcára szaladt, s ott be a patikárusék kertjébe. Nyílegyenest futott le ez a telek a Magyar-utcának, és szemben likadt ki kapuja a postaházzal. A szép Luka Pepi hadserege — mostmár nem svalizsérok, hanem apróbb-nagyobb gyermekek, egész csapattal — utána ordítoztak, ahogy átrohant udvarukon, sőt egyik meg is parittyázta. Kint egy állingáló hintó megöli leste meg Szótsöt, amint a postamesterékhez benyitott. Soká kellett még ácsorognia. Latolgatta: az öreg posta, Varró Pál... az kidobja, ha beállít... de fia, aki expedíál, ej, azt mondják: a guberniumi erőszakoskodó dekrétumokat ő tüntette el néha, s aztán letagadta, hogy egyáltalán megérkeztek volna...

Számítása nem vált be. Bár csakugyan a kicsiposta volt hivatalban, sőt készséggel meg is mutatta neki a pecsétés leveleket, de az mind ajánlva feladott

portéka volt. Messze is címzödték, ahova nincsen útjamódja egy ilyen szegény, pénztelenül elfutott deáknak. Egyikük mégis csak biztatott valamivel. Nagylakra szólt, tiszteletes Pap Havadi Józsefnek . . .

— Mikor indul ez a posta?

— Mindjárt, mert szekérrel megy, a vásárhelyi zsákban. A fuvaros itt vár az udvaron.

— S vajjon mennyiért venne fel engem is?

— Egy húszasér' biztosan.

— Honnét legyen nekem ezüsthúzasom?

Bizony rézkrajcár sem volt nála. De még valami fejfedő sem! A kicsiposta állott érte jót, úgy hágott fel a kasba. Ment a levél nyomában, a nagylaki kétágú templomig. Amikor már tudta, hogy a tiszteletesék darabontja átvette az írást, és felvitte a magas hegypontra épült parókiára: beállított maga is. Szállást kért éjlszakára.

— Hát a süveg s a cókmók?

— Kalapomat a szél kapta el a kompon, és vinni ugyan nincs mit haza. Hozni akarok inkább, egy kicsi falnivalót a cipóhoz.

Közben sandán pislantott az ebédlőasztalra. Ott hevert a szétnyitott levél. Csak el ne veszítse szem elől.

Pap Havadi tiszteletes néhány évvel ezelőtt végezte a scholát. Fialtal felesége volt és pólyás gyermeke. Az asszonyka restelkedve vallotta meg, hogy még csak egy szobát tudtak úgy, ahogy berendezni hálósnak. A nappaliban csöstörökbúzáat tartanak, mert a kas összedőlt a télen. Így a deák, ha szállást akar, csak a földön alhatik, az ebédlőben. Kárpótlásul a menyecske szívesen leemelt volna egy szál füstölt kolbászt, hogy megfőzze. De a pap csak odaszólt neki:

— Nem deákbélbe való. Mit tudja a mokány, hogy mi a sáfrány!

Ez volt a konyhai utasítás.

Így hát csak úgy apostoli szegényesen azt a vacsorát ették, ami tervben volt mára: kivert vaj után maradt savanyú író, forró puliszkával. De Gyerkének jól esett a tiszta, takaros teremtés kezéből. Közben észrevette, hogy a pap, míg a puliszkára vártak, az asztalfiókból még egyszer kiveszi, és futtában elolvassa a levelet. Arca tűnődővé válik, s fejet csóvál.

Hátracsapott homlokú, tatárképű ember volt. Öblös torokkal, rettenetes lármával szólalt meg, mint aki szokva van a templomi tágassághoz. — Csak a lelkiületét ismerném — rágódott a fiú. Lássam, kit lopok meg! Szerencsére erre nem hiába várt. Az asztalnál felszolgáló tiszteletesasszony előhozta a scholabéli valatások dolgát, mert azt most a világon mindenütt beszélték. A pap kioktatta:

— Ez nem a te bajod, nem tyúkültetés!

Egész este le-letorkolta szép és nyájas feleségét. Mindent pontosabban tudott, Gyerkénél is.

— Professzor Szász is jobban tette volna — ez volt kedvelt szófordulata. Remekbe faragott képe volt a schola régebbi, obskúrus nevelési irányának.

Szemtelen nyugalom fogta el a deák lelkiismeretét. Lefekvés előtt elköszönt, mert szürkülettel már útra kél. És indult is. Zsebében a fiókból kilopott levéllel. Mindig azt hitte, nyomában van a nagylaki egyházi. Üldözte a rémkép, hogy lefogják és megkutatják. Arra még csak gondolni sem mert, hogy egyenest visszatérjen Enyedre. Étlen, szomjan bolyongott egész nap, házában a csuporka tejjel. Még az este készítette ki neki a kecskelábú ebédlőasztalra a tiszteletesasszony. A kenyér is fekete volt, amit kis csepűszalvétában melléje fektetett. Majdnem szúrt a béle! De a gondolatra, hogy az a kidurvult apró kéz fejte a tejet s dagasztotta a tésztát: édesség érzett mind a kettőben. Egyik kiadta a másik jóizeit.

... Napok múlva, szédelegve érkezett meg falujába, Márkodra. Ott merte csak átolvasni a lopott írást. Nagyon különös szerzemény volt az. Kockára nem tette volna semennyiért! Anyja őrizetére bízta, s maga csak a feltarisznyált «meringyával» baktatott vissza a scholába... Attól fogvást «szilvafezes Gyerkének» emlegették társai.

Év végén újra beszekundázott Ciceróból, de mostanában fát vághattak rajta. Félelmei elmúltak! A dimisszió után végigkántálta az utakat, egész Márkodig. Ki keresett most még utána? Térült és fordult. Odahaza a nagyláda fenekén, anyja templomi fejkendőjében csücsült mostanig a levél. — Nyár derekára aztán visszajött vele, tanuságot tenni.

A scholában ekkor már lelohadt a méhkas-zsongás. Csak a vakoló kőműveslegények, tereferelő cigány meszelő-asszonyok és a csatarázó verebek zsvajja kóválygott a kúria falai között. Az északi szárnyban, a hűvösebb kamarákban ott nyaralt néhány árva kegydíjas grátista, principista. Ezeket még barátjaik sem tudták elvinni vakációzni valamerre. Ide, hozzájuk szállott be, aztán indult egyenest Weress prókátorhoz, és elibetette a görbe úton zsákmányolt levelet. Legelőször azonban megesküdött, hogy soha senkinek el nem árulhatja, hogyan jutott birtokába. A levél nyilvánvalóan valami cirkulárisnak volt egyik, a címzett személyhez módosított példánya. Szász Károly hajdani tanítványaihoz intéződött, és az ellene való vallomásra biztatta őket. A felmutatott példányban Péterfi Albert legelőször saját mindenhatóságával dicsekedett.

«Az ég reménységem felett megáldotta munkásságomat, midőn a felsőbb, sőt *legfelsőbb* hatalom szinte hitet felülmúló és barátságos figyelmét reámfordította.»

«Tudja meg hát tisztelt uram, hogy én most a

krokodilust is könnyen leütöm. mihelyt bárányhoz akarna nyúlni, és ezt már produkáltam többekkel. Ne féljen tehát, hogy Szász árthatna később személyének . . . »

Ilyen bátorítások után öntötte ki egész epéjét. Szász e perben csak veszíthet. Már megbomlott legfőbb terrénuma: az új egyháztanács. A hatalom elseperte, ahogy elseperte Bodollát. Tagjai úgy is gonoszok, szemtelenek, vallástalanok, tarka-hitűek, vakmerők, bolondok, jakobinusok és kálvinista jezsuiták. — Professzor Szász maga a haza legnagyobb veszedelme. Ő az erdélyi Catilina, korhely, felületes vezetőtanára a kilenc alsó klasszisnak. Kevély, mérges és rothadt fa, a felsőbbség iránt gyűlölséget terjesztő. A klérust teljesen undok despotizmusának igája alá vetette, és mindezek mellett teszi magát mindenképpen ártatlannak, mint az oly zsvány, *kit az akasztója jenyegét . . .*

Kéri a címzettet, szedje össze minden emlékét, gondolatát, tudását, és kombinálja az adatokat Szász Károly gondolkozásbéli módjával.

«Becsületemmel asszekurálom, hogy félelemről nem szó, de gondolat sem lehet kigyelmed részére. Még egy hajszála sem fog leesni, sőt contra: nagy becsületet szerzend magának, ha segít a mételyes ember elveszejtésében. Mindenesetre mély titok s feltétlen hallgatás pecsétje feküdjön a dolgon, míg eljő az idő, mikor Szász buktával aztán ki lehet az érdemet trombitálni . . . de egyelőre az indiszkrécio tiszteletes uramnak is csak kárt okozna s keserű gyümölcsöket teremne.»

«Nem szóval, de tettel fogom én aztán tiszteletes uramnak megköszönni, mert eljő az idő, s már szinte itt is vagyom, amikor nemcsak szegénylegényeknek,

de nagyuraknak is tudok szolgálni. Szavam a kisebbik haza legelsőbbjei közé fog számítódni . . . »

«Utoljára is szívére kötöm, hogy lásson ugyan a földiekhez, de ne engedje szép tudományos műveltségét begyepesedni, és úgy is, mint nagylaki pap, egyszermásszor képzelje, *mintha Enyeden prédikálna*. Ha én élek, és magának is kedvére leszen, nem fog Nagylakon meghalni.»

E levél bemutatása után nem fért többé kétség Horváth Mihály tógátus különös vallomásának igazához, ki annakidején állította, hogy neki Péterfi Albert enyedi városi hadnagyságot ígért, ha Szász Károly ellen tesz vallomást.

A pör állása most nagyot fordult, hogy így leestt Péterfi Albert álarca. Igazi szerepéhez nem fért kétség: feladója, vádló tanuja volt Szásznak — sőt Csórján keresztül: ítélő bírása kívánt lenni! Gyerke arra is emlékezett, kiknek mentek szét a bujtogató levelek. Így a címzettek tanuskodásai mind megdőltek.

Péterfit szembesíteni kellett saját levelével. Nem tagadta szerzőségét. Éppen fordítva: vádolta Szászt, hogy bizonyára bűnös praktikákkal szerezte meg az írást, melyet véle a honfiúi és Bethlen-professzori aggodalom iratott. Akárki mint ítéljen lépéseiről, ő tudja, mit akar. Ha Szászt ki nem irtják helyzetéből: az a scholának, sőt magának a kisebb hazának végső veszedelmét jelenti. Így, ha őt állítják meg hibás félnek, akkor üldözzék is ki a hazából, mert ő Szászszal ki nem bírja ugyanegy levegő feszültségében!

Kívánja, hogy amennyiben a szolgáltatott vádak nem elegendők, akkor vizsgálja át a biztosság Szásznak a márkálisokon való szerepét. Ha Wesselényit pörbe lehetett fogni oly beszédje alapján, melyet mégcsak nem is ismernek hiteles szövegben: itt csak a megyei közgyűlések protokollumait kell felütni, mert

azoknak lapjain 1831-től 1833-ig nem egyszer fordul elő a gyalázatos és arcátlan kifejezés, hogy az Ausztriai Ház hitetlenül kijátszotta a Diplomát.

A biztosság az új beadvány felől titkosan és hosszasan vitatkozott. Kemény Ferenc a nádor híressé vált szavait idézte, hogy ami a márkálison elhangzik, az a szólásszabadság jogán történik. A közgyűlésen tartott beszédet későbbi vizsgálat tárgyává tenni nem lehet. A Wesselényi-ügyről ez volt nézete:

— Én a provizórium idejére lemondtam tanácsnoki tisztemről — de nem azért, mert a *kivételes állapotot törvényen kívüli* állapotnak értelmezném! s elhinném, hogy a hatalom kézbentartói akármilyen mód megszeghetnék az igazság kiszolgáltatásának normáit. — Ha mégis akadt bíró a nagyobbik hazában, aki téves értelmezéssel *vitathatatlan* ügyben ítélkezett, mi, akik itt ad hoc, egyetlen dologban mint a *törvényesség védelme*: gyűltünk egybe, óvjuk meg magunkat a Wesselényi perében elkövetett erőszak példájától!

Tanácsolta e helyett, hogy ha már Szász márkális szereplését akarják vizsgálat tárgyává tenni, idézzék be Czirjék Diénest. Senki, maga Péterfi Albert sem mondhatja, hogy elfogult lenne a vádlott javára.

Amikor aztán Czirjék számfeletti tanácsnok mi-voltában szemtől-szemben állott a biztossággal, Kemény Ferenc egyenesen feltette neki a kérdést: kívánja-e az adminisztrátorsága idején íródott protokollumoknak belevonását a tárgyalások menetébe? Kiváltképpen azoknak az üléseknek lefolyását, melyek oly épületesek voltak, hogy egyszer maga is kijelentette: no hogy is volt csak?

Egyetlen szemsugára villant szokott plajbász-forgatása közben a guberniumi díszben pompázó tanácsnokra.

«Életem legszebb napja ez!»

Czirjékben egész vihar nyargalt keresztül. A «legszébb nap»... a tisztújítást előkészítő tanácskozás öminózus emléke... hiszen ha nem magától Metternichtől szippantotta volna fel akkoriban, hogy az alkotmányt vissza kell állítani...! Nyomban rá (amikor ő már elszólta magát a nyilvánosság előtt) — Kollowrat megiratta a felséggel a dörgedelmet Alsó-Fehér ellen... Szépen elsikamodhatott volna ő ezen a pomeráncshéjon!

Úgy forgott benne saját pillanatnyi rebellis magatartásának emléke, mint valami boszorkányos malomkerék. Csak jól begyakorolt hivatalnoki pléhbábarca segítette meg. Nagylelkűen vallotta:

— Professzor Szász a megyegyűléseken olykor ugyan ellenkezésben volt Erdély nagyfejedelemség közjogi helyzetére és a diplomatikára nézve a főkormányzók értelmezéseivel — de mindenkor illendő hangon szólalt, és a széket soha lázasztó módon meg nem sértette! Miféle képviselte lettem volna én a felségnek, ha eltűrtem volna a rakoncátlanságot és divatlankodást!

A pöranyag felől Kemény Ferenc aztán ilyen summarizást tett.

«A fassiók bevétele után én a magas kormány által kiküldött biztossághoz azon nyilatkoztatást óhajtom írásban beadni, hogy mivel a vegyes nyomozás protokollumból láthatólag, s tiszteletes Pap-Havadi nagylaki lelkipásztor-úrhoz intézett leveléből bebizonyítottan kitűnik, hogy professzor Péterfi Albert professzor Szász Károlynak feladója, az ő bevett vallomását nem vallomásnak, hanem csak mint a feladásnak függelékét kell tekintetbe venni. Próbáló erővel testvérének, Lászlónak vallomása sem bírhat ott, ahol csupán öccsének feladását erősíti.»

Kemény Ferenc álláspontját a biztosság magáévá

téven, a jelentést ily értelemben a guberniumhoz nyomban felküldték. A főkormányzók sajátos és titokzatos módon tovább is hallgatott Péterfi szerepléséről. Csak azt az utasítást adta, hogy a megállapított norma szerint folytassák tovább, és vigyék végig a vizsgálatot. A biztosság azonban így is, szorososan a jogszabályokhoz tartva magát, a Péterfiiek vádjai nélkül alkotta meg véleményét Szász vétkeességéről, és meghozta «derekas határozatát». Négy kérdésben támadt hasadás az utolsó véleményezésben. Az előlülök és a kormányzók kiküldöttei a Péterfi-fassiának elejtésével is el nem enyészetteknek tartották a következő négy vádat:

A vádlott a professzori gyűlésekben az Ausztriai Házat a vakságnak és bigottságnak, mint a népeken való despotizálás eszközének terjesztésével vádolta. Ugyanott azt mondotta, hogy az egyházi főtanács új organizációja hasznos, és azért nem akarja a kormány és az Udvar, mert ha káros volna, úgy bizonyosan akarná és helybenhagyná. Ugyancsak ott kinyilatkoztatta, hogy a király sem tilthatja meg senkinek, hogy a lengyel foglyokat meg ne nézze. Végül a régi igazgató egyházi főtanácsot zsarnoki hajlamokkal vádolta, és arra biztatott, hogy vissza kell neki írni és nem kell hagyni, hogy a professzorokat meghallgatatlan falángassa és pirogassa.

Kemény Ferencel, aki ezt a négy pontot is elejtendőnek tartotta, a biztosság többi tagja meghasonlott. Ekkor Kemény Ferenc időt kért magának, míg a négy pont dolgában a maga különvéleményét beadhatja. Ebben azt akarta kifejtteni, hogy a vádlottnak a felsőbbség iránti engedelmisségét, szoros fenyítéktartását s józan elveit a beadott kurátori bizonyítványok és a kikérdezett tanúk nagyrésze, ezek közt maga a volt adminisztrátor Czirjék Diénes is igazolta. De egyébként fel sem lehet tenni, hogy csupán a profesz-

szori gyűléseken nyilatkozott volna ellenkezőleg és csupán ott hangoztatott volna vétkes és megrovandó princípiumokat! Hogyan lehessen valószínűséget tulajdonítani azon állításnak, hogy professzor Szász éppen csak azon gyűlésekben szólott volna botránkoztatólag, melyekben őt tudta szerint ellenségei környezték?

Külön köszönte meg aztán egy baráti találkozás alkalmával Czirjéknek a vallomást. Mint bölcs és higgadt férfiút aposztrofálta, aki átérezte, mennyire nem méltó hozzá a herostratesi dicsőség: a hon legszentebb intézményei egyikének, a fejedelmi scholának felgyújtása.

OSZK

Huszonhatodik fejezet

AZ A KÖPENYEG

A mély és tágas völgyöbölre, mely felé a gáldtői kilátás tekintett: szellőtlen koraőszi elcsendesülésben omlott a verőfény. Napnyugta felé feltisztultak a hegyek a tavasz hígtejű ködeiből, a nyár porszínű aszályából. Mélységes ibolyakéket öltöttek, élesen, közelvalóan így íródtak bele a halványuló égbe.

A kilátó szélének fehér juharfái alatt, a kerek kőasztal hűvösére hajolva ketten kézimunkáltak. Judit előtt viaszosvászon párna: azon a gombostűk sűrűn álló glédájára csipke feszítve. Keze sebesen dobálta a verőket. Katica, Splényi Mihály báró hitvese, elefántcsont szurkálóval lyukacsokat kerekített egy fehér vászondarab hímzsmintáján. Bölcsőtakarót készített, most várta második gyermekét. Ennyivel volt már előbbre az életben barátnőjénél.

A messzi csűröskertből idáig szűrődött a cséplés taposólovainak döngő dobbanásokká tompult üteme. Mintha a föld meleg, boldog szíve felett ülnének.

Az idő lassú cseppekben hullott alá, mint az érett méz pereg a telített lépből. Álmodozás-féle állapotba ringatta a szorgoskodókat. Katica csak későn eszmélt rá egyszer, hogy Judit pálcikái nem csattognak. Talán elvétette a mintát és éppen szétszedi a hibát...? Csendesen emelte fel pillantását.

A leány keze mozdulatlanul ölbe hanyatlott, szeme a messzibe kalandozott. Tizenkét falucska házai de-
rengtek a látóhatár peremén... Egyiknél erősen kiüt-
között a főúri park sötétzöld foltja. Kozslárd. És Ju-
dit szeméből folyt a könny. Fényes nyomot hagyott
maga után a nyártól aranyosra pirult arcon.

— Judit.

A leány nem moccan. Barnahamvú szemhéja
lezárva maradt. Szája reszketett, ujjai erősen szorítot-
ták Katica apró, gödrös kezét, így tiltakozva a fagga-
tózás ellen. De hiszen ők némán is jól értették egy-
más!

— Nem szabad... olyan kevélynek lenni, Judi-
tom! Ez az igazság.

A leány bólintott.

— Tudom — szorult ki foga közül a heismerés.

Katica előbb jól átgondolta szavait. Nehogy meg-
szúrja, elriassa magától ezt a büszkén szenvedő lelket.

— Édesanyám szokta mondani, hogy a dolgok-
nak szemükbe kell nézni. Akkor ők maguk adják a jó-
tanácsot. Gondolkoztál már azon, hogy ki lehet a vi-
lágon Zeyk Károlynak igaz felesége?

— Mely hiábavaló gondolatok volnának ezek!

— Nono. Vedd csak sorba a rokonleányokat. Lál-
lyt, a kicsi-Inczédyt, Wass Pólikát... Illenék belőlük
egy is Gyulafehérvár követéhez? Lálly szép, mint a
földre szállt angyal, de hiszi is magát erősen. Az egy
Rhédey Máriának érzékeny honleányi keble megért-
hetné őt... de Máriát, úgy hallottam, Mikó Imrének
szánták, és akkora tenger örökséggel ő vagyomban is
nagyobb lát... Egy szót se szólj most. Várj, amíg
kibeszélem magamat.

Kivonta kezét Judit szorításából, és nyugodtan
fűzőgette a fonalat a tübe. Közben tovább fontolgtatott.

— Fordítsd most már meg a dolgot. Ki mellé

tudnád te magadat odaképzelni feleségnek? Mert ezt én mondom neked, máshoz soha férjhez ne menj, csak akit előre is el tudsz magadnak képzelni férjednek... különben borzasztó dolog volná a házasság! És a gyermek, és minden, ha nem azért vállalnók, aki személyében kedves a szívünknek, aki iránt magamagától születik meg bennünk az édes engedelem.

Judit átizzott, mint a tűzbe tartott vas — de visszaperelt szüzi fanyarsággal.

— Én egyáltalában nem fogok férjhez menni senkihez. Az a Vesta-papné akarok lenni, aki mindig marad egy a Keményeknél... édesapám tartotta így, a hagyományok őrizője gyanánt.

— Igen, ha volna belőletek egy sereggel. Te azonban férjhez mész, mégpedig Zeyk Károlyhoz. Ez is családi kötelesség... Megmondta Mihály főtitzt bácsid Vásárhelyen: a Kemények és Zeykek rendre fel-falják egymást. Hallom, a szélpál Zeyk Domokos is Kemény Julán járhatja az eszét, a Pali bácsiékén.

Judit mosolyogni kényszerült, és ez biztató jel volt.

— Milyen levelet... írna a vén Mihók édesanyádnak! Na úgy. Kacagj hát! Márcsak azért is! Csakhogy sietni kell, Judit. Addig, ameddig «minden csendes és lojális» — ahogyan az államminiszter úr újságolta Ferdinánd fejedelmünknek az üdvözlésnél. Szóval, míg a haza dolga rosszul áll, és Mihály bácsi súlyos okot találhat rá, hogy megnyomja pennáját. Mert látod, ha enged a mai sötétség, és a hazafiak kicsikarják az alkotmány helyreálltát, akkor Zeyk Dani bácsit visszaválasztják konziliáriussá. A Zeyk fiak pedig a magok kivételes nagy eszével Isten tudja, mire viszik a hivatalban. Akkor nem lesz semmi érdemed, Károly szemében sem, ha elfogadod kérébe. Mutasd meg neki, hogy szegénylegényként választod őtet.

— Kérőbe? Hát azt hiszed, hogy kér? Azóta se nézett felém...

— Hátha kérne?

— Hát ha a nap nyugaton kelne fel?

— Na és ha felkél nyugaton — belenyugszol?

— Kínozni akarsz, mint kiskorodban a cserebogarakat?

Este Katica engedelmet kért anyjától, hogy néhány vendéget hívhasson szőlőkóstolóra. Ez is régi szokás volt itt, mint tavaszidőn az Auróra-ünnep. Túl a Bilakon, a Tarlószer nevű, Sárd faluhoz tartozó déli hegyoldalon termett a Hegyalja legillatosabb muskotályja. Hüvelykujjbegynyi, rozsdapiros, ropogós, vékonyhájú és szinte magtalan szemek. Alig pár bogyó csak egy-egy fürtön. Ha igenis megért, már égette a torkot a nagy édessége. Összevissza homlított, időtlenül idős tőkéken termett ez a csuda-szőlő. Arra szoktak járni egy kis elő-szüretre.

Azon a délutánon, amikor a vendégek érkezendők voltak, Katica megbeszélte Judittal, hogy a szieszta múltával a park mélyén, a vízerecske fölé épített filegóriában találkoznak. Régi, indával benőtt rozoga házikó volt ez. Gerendáiba ősapák, őspanyák nevei, évszámok, szívek és más rejtélyes jelek farigcsálva, írva, égetve. Mennyit böngészték gyermekkorukban!

Katica azonban sokára elmaradt. Judit unalmában tenyerébe támasztotta fejét. A csipkeverő párnán pihentek a pálcikók. Minek neki a csipke? Boldogságra készülő leányok a szorgos csipkeverők, stikkolók, kötőtű- és horgolótű-forgatók. Végre lépéseket halott. Hátra sem fordult, oda sem pillantott.

— Be régen vártalak! — szólt szemrehányón.

— Reám?

A hangra fel kellett emelnie fejét. Töredéknyi másodperc ha telt el az érkezőre való ráeszmélés meg a

helyzethez való okos alkalmazkodás között. De ebben a részpillanatban Judit árulója lett önmagának. Nem bírta legyűrni örömét. Zeyk Károlylyal is ugyanez esett meg. A pillanat kiszolgáltatta őket egymásnak.

A leány próbált visszazökkenni a rokoni magatartásba. De a férfi nem tért más útra, nem habozott. Ha ezt a percet elmulasztja: az életet mulasztja el.

... Kicsit késtek, elkéstek az ozsonnától. A fagy-lalt odafent olvadni kezdett a poharakban. A hab meg-roskadt. Katicát egy oldalösvényen találták, és hár-man viselték el a pirongatást.

Este a kandallótűznél, míg a dámák fontak, most-már a csitri Szász Jula pengette a hárfát. Énekelt is hozzá, magas, repkedő szopránnal, bimbókorhoz illő dalocskákat. A pipázóban a férfiak politizáltak. A nyomasztó légkört csak a csendes kibeszélések tették tűrhetőbbé. A haza egén egy csillag sem világolt. De a Zeykek mégis hoztak egy kis jóhírt. Talpas Zeyk most tért vissza a nagyobb hazában tett utazásáról. Sorban végiglátogatta ott a neves patriótákat. Ezt jutalmul nyerte apjától, hogy végre mégiscsak megszerezte a schola testimoniumát. Pedig szinte-szinte, hogy anélkül nem maradt. A dimisszió előtt fülébe jutott Wolkenstein svalizsér-kapitánynak egy arcátlan kijelentése. Kicsit be lehetett csípve a szegény Sipos Pálné hajdani imádója — és a Hattyú söröző-szálájában állítólag erősen elszólta magát.

— Nem ártana, ha végezetre is professzor Szász ezúttal megkapná a nyakravalót! — Kezével szépen körül is kanyarintotta saját gallérját. Sok minden nyomhatta a kapitány úr szívét a professzor irányában. Szerelmi kudarc, politikai harag és macskazenék emléke...

Talpas Zeyk nyomban párbajra hívta ki. A tiszt úr visszaizente, hogy könyvszagú, iskolapadtól poros-

fenekű deákemberrel nem áll ki. Amire az épp vizsgák előtt álló fiatalember Csórja rektor különös örömeire hirtelen exmatrikuláltatta magát! Ekkor megkérdezte segédjei útján, vajjon jelentheti-é Szebenbe az országos generálisnak, hogy Zeykfalvi Zeyk Domokos kihívására gróf Wolkenstein kapitány úr elbújt a piszkos és alacsony kaszárnya legsötétebb zugába!?

Ilyen megborsolt szóváltások után csaptak össze, végkimerülésig. Derekasán meg is aprították egymást.

Zeyk nem hiába látogatta hajdan Kolozsvárt a kurzusok helyett Biasini mester vívőleckéit. Igaz, ő is kapott egy szép vágást homlokára. Ez a seb neki új alkalom volt a tüntetésre. Nem engedte, hogy a helyszínre kért Baritz hozzányúljon. Kendővel szorította el a vérzést, és úgy jelentkezett Mester doktornál. Külön büszkesége volt, hogy a doktor távollétében Amália kisasszony, a báltermek egyik fehér galambja kötözte heteken át híresszép kezével. A «doktrix», immár Weress ügyvéd elgyűrűzött mátkája.

Nagynehezen, a kurátorátus és konzisztórium engedélyével iratkozhatott csak vissza, és tehette le megkésve a záróvizsgákat! Ekkor aztán végigrohant a nagyobbik hazán, és csak azért került vissza, mert külföldi útlevelét várta. Amerre járt, vitte és hozta magával a nyughatatlanságot. Egy hírt hullatott, dobott be most is a gáldtői este szőlőszagú, frisskenyérillatú békességébe, a kandalló cirógató arany-piros melegébe, az ábrándos hárfapengetésbe.

A nádor közvetlen környezetéből vette az újdonságot. Metternich valóban komolyan szorgalmazza a normális békeállapotokat. A szigorú katonai intézkedések, a provizórium nem az ő elgondolása. Az új tavasz könnyen meghozhatja a diaetát. Az viszont a régi alkotmány teljes helyreállítását.

Katica csendesen nézett rokkája mellől Juditra.

A pillantáson keresztül az örök barátság tiszta és há-
lás csókját váltották. Lefekvés előtt még egyszer talál-
koztak, hogy a naptól együtt búcsúzzanak el.

— Mit kuporogtam én a délután a feredő vetkő-
ző-kunyhójában, hogy anyám azt higgye, nálad va-
gyok, és te: hogy még alszom! Fülbemásztót is kaptam
aztán a harisnyám rántflijában. Látod, ha csak pár
órát is elkészünk, és te a «Talpas» hírei után engedsz
fel...! Félannyi becsed sem volna a cousin előtt!

Ezen az éjjelen Szász Károly nyugtalanul aludt.
Diaeta lesz... és az ő perében még semmi érdemleges
végzés, derekas ítélet nem történt a nyár óta!

A biztosság elvégezte dolgát, az ügy a kormány-
szék előtt fekszik. De az öt professzor megmakacsolta
magát. Újabb és újabb feljelentéseket gyártanak ellene,
sőt maga a schola és a kurátorátus ellen is. Már ott
tartanak, hogy el sem járnak a gondnoki ülésekre,
pedig e miatt fizetésüket is letiltotta a felsőbb-
ség. Nemrég egy nóta szerzőségét akarták reásütni.
Aztán kiderült, hogy maga Péterfi László itatta le, és
biztatta fel az ifjakat a «cantilena» elfújására.

«Átkozott légyen Ausztria
S annak minden maradéka,
Mikor a két hon egyesül,
S Pestbudán magyar király ül.»

... Most, a gáldtői éjtszakában a professzor hir-
telen lelki-testi hidegrázásban megsejdtette, miért
mennek ellene újból és szakadatlanul a feljelentések.
Nagy értelme van ennek!...

A karácsony utáni csonka hét meghozta Judit es-
küvőjét. Teleki Mihály főtiszt levele is pontosan beér-
kezett Anna grófnő számára. De sohasem jutott a
címezett kezébe. A leány elfogta, és felbontatlanul el-
égette. Kinek lesz ebből kára? — érvelt magának. A
lakodalmat csendben ülték meg. Mindenkit mélyen

meghatott a szép tett, hogy a mátkapár az esküvő délutánján kikocsizott a katolikus temetőbe, és két remek virágházi ürömrózsa-csokrot helyezett el Sipos Pálné sírköve elé, a hótakaróra. Később elbeszélte a temetőpásztor, hogy a szeretők egymást átkarolva csendesen zokogtak a hant felett.

Annál országosabb jövésmenés támadt Bethlen Jánosné halálából. Ilyen alkalomkor nem volt Erdélyben ellenségeskedés. A megyék és székek, Kövárvidéke, Fogaras és a Részek valamennyi főháza elküldte a maga részvételőit. Tíz nap is belételet, amíg minden tudósított helybeérkezett Kolozsvárra.

Életének e nehéz, fárasztó alkalmát Bethlen János jól használta fel. A torozó asztaloknál mindenkivel eszméket cserélt.

Két kiáltó szó támadt fel akkor, éppen akkor benne: áthasítva, harsogva a férfiúi, személyi bánat ólomfalait. Az egyik a tudaté: hogy nincs többé az a drága, gyöngéd nyűg rajta, melyért szívesen hagyta oda a tettek színhelyét. Kényelemre hajló természetét nem menekítheti többé a hitvesi kötelesség védőfalai megé. Ha indulatain áll: szívesen ült volna még sok esztendeig betegágyon fekvő kicsi zsarnokának zsámolyánál. Hogy egy kanálka citromos vizet adjon be ajkai közé, és megtörölgesse mindig hideg verejtékben párálló homlokát, elrendezgesse lassanként fonyadttá váló tagjait. Most ennek vége! Ha lesz rá mód: ki kell állani a porondra. Nem háríthatja el többé a küzdelmet, nem nyugtathatja meg önmagát Cato híres szavaival, hogy a jó férj, a jó apa több mint a jó hazafi.

A másik ráébredés a kedélyek kiismeréséből fakadt. A leghangosabb hazafiak csendesen elhűltek Wesselényi szem- és szívkápráztató politikája iránt. Faltörő kos itt célt nem ér, ahol gyenge és szegény, tu-

datlan ország áll szemben a leghatalmasabb császárságnak erejével, cselszövényeivel. Egy Paget nevű angolhoni uraság és Sandford nevű barátja járt erre mostanában. Ezek nem akartak hinni saját szemüknek, fülüknek, hogy ily kicsiny ország — így merjen szembefordulni világraszóló hatalommal! Csudálatraméltónak, de nem okos dolognak mondták.

A kormánypárt emberei is változtak a provizórium nyomasztó két esztendejében... Mégiscsak taposta az állapot az ő jogaikat is. Már gubernátort sem adhattak a hazának. Semmi köztevékenység, semmi előmenetel sehol. Halálszelek fújnak...

A haza vénje megváltoztatta egész életformáját. Elkezdett csendben és magányosan cirkumforálni...!

Mindenekelőtt Kemény Ferencet kereste meg. Az egyetlen embert, aki tisztázhatja Szász Károly dolgait. A professzor lángeszére most lesz igazi szükség, amikor a lelkek kijózanodtak egy gyönyörű, merész tűzijáték szépségeiből, mely után csak hamu maradt, és torokcsikaró, keserű füst. A juste milieu-nek higgadt vezérét most kell csak igazán helyére állítani!

Ferenc báró vállalta is, hogy megsürgeti a széltében Szász-Péterfi pörnek keresztelt ügy lejárását.

Különös jelentéssel számolt be aztán vén Bethlennek. Bár más-más táborhoz tartoztak, egymással az őszinteség végső határáig is elmehettek, tudták ezt mind a ketten.

A dolog sem jól, sem rosszul nem állott, hanem borotvaélen. Ha jómaga, Kemény Ferenc, annakidején a négy fennmaradt terhelés ellen szót nem emel különvéleményében, Szász régesrégén a vásárhelyi Tábla elé kerül! Ennek elnöke Wesselényire a nyomdaügyért nem csupán börtönt, de súlyos testi fenyítéket rótt ki. Szerencsére in contumaciam, azaz: mint távol-

lévőre, csak képletesen. Márpedig az előlülönök Zsibó urával mégcsak nem is voltak személyes ellentétei!

Kígyó nem felejtí farka vágását! Földvári ítélőmester is füstre tette, hogyan szálltak szembe véle Szász tanítványai, amikor vizsgálákon cenzorkodott. A pozsonyi ifjakra lehetett-é felségárulást bizonyítani? A törvénytörők nem talált hibát bennök, s a vádat eljettette! Nem bélyegezte-é meg őket mégis a személynők, mint «romlott erkölcsű felforgatókat?» A hétszemélyes tábla pedig helybenhagyta ezt a megállapítást!

Ezért volt jó a különvélemény.

Sajátos játéka folytán a körülményeknek, annak álláspontja magának a főhercegnek is kapóra jött. A fenség nem akar most kegyetlenkedni. Erre a legkomolyabb oka van. Kezes báránnyá is szívesen változnék, csak hogy megpuhítsa a kedélyeket. Metternich herceg ugyanis nemcsak akarja a diatétát és a törvényes guberniumot, hanem egyenest Estei Ferdinándot szánja Erdély *választott főkormányzójául!*

Bethlen János egyszerre ugrott fel a kerevetről. Ez pedig még nem történt vele barátai jelenlétében. Jupiter, aki ugrál az Olymposon! És homlokára üt öklével! Kemény Ferenc visszanyomta helyére.

— Hallgass végig. Most Szászról van szó, az ő sorsát vigyázd. Estei Ferdinánd türelme csak addig tart a professzorral szemben, hogy ítéletre vinni az ügyet most nem óhajtja. Ámde elejteni a pört? Hm. Azt, még az én különvéleményem kedvéért sem. Hogy miért? Ez ugyan világos! Hadd lógjon Szász Károly feje felett a végzetes damoklesi kard!

Bethlen sötéten bámult a szavakba. Kezdett átlátni a cselszövény mesteri hálózatán.

— E szerint . . . betűzött saját lelkében — Károly barátunknak fiskális akció alatt kell állani . . .

— Ad graecas calendas!

Megnémultak. Egyik sem merte szájára venni: mit jelent ez. Szász nem kaphat követséget... senki, akit főbenjáró kereset terhel...

— Hát mégiscsak sikerült az ármánynak...

— Ugyan úgy van, bátyám. Sikerült.

Bethlen János megöszült az utóbbi hetek próbálásaiban. De sírni nem látta senki, még a ravatal felett sem. Most megeredtek könnyei.

— Szegény kicsi halottam... nyugoszik, és hiszem, hogy az Úrban, mert istenesen élt, és azon mód szenvedett, soha meg nem utáltatva magát senkivel. Míg tehetett, dolgozott is. Amikor már a kötőtűket sem bírta többé, mindig azt suttogta: «Azért én munkálkodom, Jánosom. Munkálkodom az üdvösségemen az imádság és a békeséges türés által»... De Károly barátom... elevenen lesz koporsóba téve s még hozzá parázsra fektetve...!

— Mégosak nem is mozgathatjuk az ügyet. Ha újra feibolydítjuk, ellenségei nemcsak hogy ítéletig vihetik, de az ítélet maga után vonná a schola meghurcolását, sőt vesztét is. Péterfi Albert egyszer erősen elszólta magát... hogy ha Szászt el nem távolítjuk, az egész Bethleniánium Kollégium egybeomolhat! Ez az ember, Jánosom, vagy megháborodott, vagy sokkal nagyobb gazember, mint azt becsületes személy felderítheti. Én sejdítek valamit. A pusztá irigykedésen kívül alighanem *fizetett rosszaságból* intrikál... nincsen erre bizonyítékom!

Helyzetének áttekintését Szász Károly Kemény Diénes tudósításából vette. A professzor a rákészültség rendíthetetlen szikla-nyugalmával fogadta a hírt. Csendben, rég megcsinálta — még a gáldtői virrasztós éjtszakán — a számítást: mi vár reá. Meglepődés, felindulás nélkül nézett barátjának kikelt arcába, és fájdalmasan elmosolyodott.

— Tudod-é, amikor a professzori beköszöntőm alkalmával felállottál és ámenezteél szavaimra?

Kemény Diénes bólintott.

— És arra is emlékszel, hogy magamat akkor sánta Tyrtaiosnak neveztem, ki egykoron mint tört-szárnyú madár, irígyen fogok égre kelt fiaim, utána-tok tekinteni?

A báró csillagokkal izzó két sötét szemére megindultan ereszkedtek le a szembéjak.

— Eljött az óra, ez az óra! Egyetlen egyszer azonban mégis: megadatott nékem is a repülés gyönyörűsége és félelmetessége. Most... most te indulsz el én-helyettem! Ha igazak az auspíciumok, melyeket vén János barátunk felállít: akkor ezúttal arra lesz szükség, hogy a mult diaeta botlásaiból okulva, az eljövendőn okosabbak legyetek nálamnál és Miklós barátomnál. Mi vívtunk és megvívtunk egymással, és ezzel tán sok homályos dolgot tisztába hoztunk. Az új diaetán első és fődolog legyen: a lelkek békés meggyőzése, egyetlen közös akaratra hozása, mint tevék őseink a három nemzet uniálásának, a hitbeli szabadság kimondásának idején. Országos előlülő alighanem Kemény Ferenc atyánkfia lesz. Az ő tapintata — minden aulikus érzülete mellett is — a legjobb kilátást nyújtja a harmónikus megoldásokhoz.

Kemény Diénes meghatva hallgatta ezt a csendes búcsúzást. Van-é ennél fájdalmasabb aktus, mint amikor valaki önnönmagától, saját legszentebb felétől köszön el mindörökre?

— Még van egy hírem számodra, kedves Károlyom. Állítólag Lázár alkancellár a maga ravasz módján oly értelmű felterjesztést tőn az udvari kancelláriához, hogy az új diaetát nem kell Kolozsvárt tartani, ahol a mérgeskedvű, felhergetett ifjúság elveszi méltóságát az alkotmányozó üléseknek. Az államminisz-

ter hajlik a szóra, és így alighanem Szeben lesz a diaeta színhelye, mint már volt gyakorta a multakban is.

Valamiképpen Szászt megütötte a szó!

— Szebenben? Hiszen akkor én gyakran lehetek közeletekben... Minden héten lent vagyok most is édesanyám mellett.

— Hogy van a tekintetes asszony?

A professzor arcán fellegárnyék suhant át.

— Isten keze igenis ránehezedett... Ő, aki olyan hatalmas asszony volt, most összecseriberéli a személyeket, és nem emlékszik jól semmire. Apámat egyre várja vissza, holta után is, rólam azt hiszi, hogy Pali bátyám vagyok, aki eltűnt a napoleoni csatákban... de akit ő mindig is visszavárt. Valami kósza hírt kapott egyszer, hogy Pali az orosz hadseregbe állott... Most aztán szememre hányja, hogy harminc éven át értesítés nélkül hagytam, és hogy apámnak annyi tenger bánatot szereztem!

... A diaeta híreit Szász Károly aztán csakugyan ott kapta, a szülői házban. Alig múlt este, hogy ki ne jött volna egy-két követ látogatóba a vizaknai remeteségbe.

Déborah betegségével együtt járt, hogy rengeteget és rendetlenül aludt. Néha mégis felriadt és beszóltotta fiát.

— Palikám lelkem, ezek itt a kadét barátaid? Mér' járnak civilben? Honnan az a nagy szakállok?

A diaeta legelőször is visszaállította a külön nemzeti gyűléseket. Ezzel is meg akarta mutatni, hogy szakít Wesselényi elgondolásaival. Minden nemzet magában határozott a maga álláspontjáról. Így kevesebb átrágtatlan gondolattal és kevésbé mérgező vitaanyaggal érkeztek az urak az országos ülésekre. Miután

a regalisták is külön tárgyaltak, a magyar csoportban igen nagy őszinteséggel lehetett megnyilatkozni. Magán a diaetán Kemény Ferenc előlülése könnyebbé tette a vitatásokat, az ügyek igazságos és okos menetét. Bethlen megvárta Kemény Diénes hatalmas szónoklatát, melyben ő hajszálíg menő pontossággal rajzolta fel a haza valódi jogi állapotait, megmutatva, mit hogyan lehet és kell helyreállítani. Ez a beszéd napokon át tartott — és nagyidőkre döntötte el a hon dolgait. Prédikáció volt a bölcs, higgadt és szívós, kitartó hazafiúságról.

Az árnyék, mely minden lélekre ráesett most, a főherceg gubernátori igénye: kijózanította a fejeket. Bethlen János nyiltan tárta fel, mire fog vezetni, ha Metternichék e kedvelt plánuma sikerül. Erdély valóban *tartományá* süllyed, melyet nem a *Bécsben székelő magyar király, hanem a Kolozsvárt vagy éppen Szebenben székelő osztrák főherceg* kormányozand. Keserű árat kell fizetni most azért, hogy ez a végveszedelem, amelynek szélére sodródtak, elháruljon.

— Száműzzük — mondotta vén Bethlen mint már annyiszor, de csak ezúttal megértve és követve — mindnyájan, akármely politikai felekezethez tartozónak valljuk is magunkat, mindazokat az eszközöket és módokat, melyek az illendőséggel és a komoly férfiúsággal nem egyeznek! Száműzzük a terrorizmusnak csak a sötét közép-időhöz illő gyűlöletes fegyvereit, az illetlen fenyegetőzéseket, száműzzük az egyenetlenség magvának mesterséges és önkéntes elhintését! — Ezt hirdette elv gyanánt, gyakorlatul pedig: a megegyezést a gubernium törvénytelen régi tagjaival, hogy választás útján törvényesítik most őket. És akkor valamenynyüüknek egybe kell fogni az elszánásban, hogy a főherceg még a *felterjesztendők közé se juthasson be*. Mert ha egyszer bekövetkeznék, hogy Habsburg-guber-

nátor ül be a kormányzat székébe, ez a jövődök zsinórmértékévé lenne mindörökre!

Vén Bethlen János Kemény Diénest is elhallgatatta aztán, hogy az annyira kárhozatosnak tartott titkos szózatolás ellen szóljon. Mert most nem babra játszanak. Még a titkos szózat is kockázatos lesz — a nyilvános egyenesen a bőrükre mehet!

Ó, mennyi mindent kellett a hű hazafiaknak belátniok! Annyi merész igazságot tokba sülyesztve, félretenniök!

Amikor Dégenfeld Ottó feljajdult a kilátásra, hogy Nopcsa Elek udvari, Lázár László tartományi kancellár lesz, kormányzóul pedig, *választott gubernátorul*, kifoghatják Korniss Jánost vagy Cserei Miklóst — saját akaratum színében! a «vén» újból felugrott a Szebenbe is levitt olymposi kerevetről.

— Én pedig azt mondom, — és acélkék szeméből kiszökött a szikra, — hogy én nemcsak Kornisst, de akár a szebeni hóhért is szívesebben ültetem nyakamra, mint a főherceget!

Vannak kitorések, melyek egyszerre mindent megmagyaráznak. Egyszerűen nincsen ellenük feljebbvitel. Komoran néztek össze. Egyetlenegy az út... keserves, de út!

... Szász Károly éppen megérkezett Enyedről Vizaknára. A hajdani kis szolgáló, akit jobbágy-apja valami tartozás fejében ajándékozott volt Szász János főbírónak, végkép odafogódott hozzájuk. Immár ő volt az igazi intézkedő a házban. Csontos, erős fehérnép lett belőle, aki jól meggondolta, elcserélje-é helyzetét valamilyen apró és szegényes zsellérszállásért. Öreg-Flórikának kezdték már emlegetni a családban a harminc esztendejével.

Most sietve jött a hintó elé, sebtében újságot mondani. A tekintetes asszony nem kelt fel egész héten. Hát-

pecsényéjén kívül fájtassa a lábát is erősen, de fel is rágta testét a sok tormaszesz... Napok óta itt alszik mellette Zsuzsika tekintetes asszony s a leánykát is magával hozza étcakára.

Szárnyaszegett családi bajokban forgódott Szász Károly, mialatt tőle egy kődobásnyira országdolga, élethalál-harc folyt. Ha valaha megkörményezte a rezignáció: hogy minden csak sors, és nem a hivatottság kérdése... hogy nem a gyorsaké a futás és nem az erőseké a küzdelem: most tapasztalhatta.

Estére csakugyan megjött öccsének, Jánosnak, a város allodiális perceptorának felesége. A sógornő Flórikával együtt bezárkózott a betegszobába. Sokféle kenetet, borogatást, herbatéőzést kellett anyósa körül elvégezni. Aludni se aludt el Déborah, hogyha nem vetették meg ágyát különös művészettel. Félig ülve, térdét feltámasztva tudott csak pihenni.

A professzor ezalatt mesét mondott a szösi kis unokahúgnak, Pólikának, míg az ebédlőlócán elaltatta. Furcsa gyermek volt ez: születésekor anyjának fejébe ment a tej, és sokáig volt boldogtalanforma — a kisleány meg olyan világos eszet örökölt, mint a megszállottak. Mohón ivott be mindent, főleg a meséket.

— Azt, Károly bácsi, azt: az ellopott angyalkáról, akit a vadász szalagon kötve őriz... és aki egyszer mégis kioldozódik, és elrepül át a nyitott ablakon!

Aztán, hogy a gyermek pillái lezárultak, Szász Károly a száműzöttek némaságában virrasztott a lassan feketére vakuló éjtszakában. Anyja soha meg nem tűrte a szobában az olajlámpást, azzal, hogy szaga van. Mintha a pipafüstnek nem lett volna hajdan, amikor édesapja csendesesen ült a tűz előtt a padkán és kutyáival diskurálgatott... vagy talán a faggyúnak nincs-e nehéz, fojtogató lehellete!

Déborah halk nyögései, az ápoló fehérnépek sutto-

gásai, az orvosságok nyomasztó légköre összegömbölyödtek gyermekkorának emlékeivel. Szeme rátévedt az ablak alatt guggoló fatőkére. Onnan indult el ő — és mostanában ott szokott játszadozni az ő Károlykája a szöszi Pólikával. Ez a két melegen összebarátkozó gyermek — a boldogult János főbírónak határozott akarata mellett — valami elnyugvást teremtett Déborah és a familia enyedi ága között. Az unokatestvérek együtt vakációztak, legtöbbit Vizaknán, és az elbetegesedő főbíró nem egyszer hívta le magához Fannit is. Ahogy az évek szálltak, a család felett valami békességféle töltődött ki, és az öregúr azzal az enyhítő tudattal zárta le szemét, hogy nem hagy maga után háborgó vagy éppen háborúskodó özvegyet.

— Megbocsátani tudni nemcsak erény, de okosság is... gondolta Szász. — Mi lenne, ha eltennők haragunkat, és lelkünk utoljára valódi füstkamara volna, emlékek rémítő múmiáival teleaggatva!

Kiment az éjtszakába. Hányta-velette sorsát, mely oly hitetlennek tűnt. Ha nem tudná a világ, mily nagybeteg az édesanyja, ha nem gyakorolná évek óta a szüntelen hazajárás, beteglátogatás fiúi kötelességét: még az is feltűnnék, hogy itt van. Holott sejtenie sem szabad a hatalomnak, hogy keze valameddig is beleér és belenyúl a politika mai bonyodalmába. Mintha mocskos pária volna: mindenkit eltiltottak szellemi érintésétől.

... Nagymessziről lódobogást hallott. A paripa erre kanyarodott, és felvágatott az eperfás udvaron a kőgrádics elé. Utána még egy... Szent Isten! Egyetlen másodperc alatt Szász Károlyon átrohant mindaz, amit a mai gyűlésről előrevetített magában. Tulajdonképpen csendes összeesküvés ment végbe e napokban. Mindent törvényesen, mindent a felség akarata szerint, a királyi leírások szigorú meghagyása szerint. De semmit sem

az udvar végcéljának értelmében. Mára esett a főhivatalnokok választása. Furesa előjátéka volt ennek! Senki sem értette a beavatottakon kívül, hogy mi célból: a patrióták szállására egymás után érkeztek az úti hintók, a háts paripák. Bethlen János kiadta a jelszót:

— A kocsik befogva, felpakkolva, a lovak felszerelve várjanak haza mindnyájunkat. Ha a főherceg hírére venné bukásának, és erőszakot alkalmazna a diaeta tagjai ellen: mindenki indul a lehető leggyorsabban, amerre a szeme lát.

Szász Károly tehát menekülőkre számított. Gyorsan még azzal is számot vetett, hová rejtse el őket! Az elsőnek befutott paripáról a regalista ifjú Bethlen Imruska ugrott le. Hirtelen, mint fiú az édesapát, átölelte hajdani professzorát, és a fiatal lélek kicsapó lángjával világitott bele annak nagypénteki kedvébe:

— Győztünk, spártaiak!

Most Kemény István léptei vették hármásával a grádics fokait:

— Hatodik helyre se jött be!

— De mi van a közbátorsággal? Menekültök?

— A város csendes és sötét, mint a temető. A főherceg szállása kivilágítatlan. Pedig azt mondják, ma illuminációra készültek!... Egész társzekér cifraság, mécses, transparens érkezett hozzá Bécsből... Erőszak eddig nincsen... a katonaság szóltanul patrullíroz, egyéb semmi.

— Nem is lesz. A törvényesség még egy hajszálat sem szenvedett. Nincs mibe belekötnie!

— Egy korty herlósit megisztok?

— De csak álltunkban...

— Nem, ne vigyük el claritásod álmát.

Leültek a tornácon. Kula szakács kihozta és felszolgált a bort. Csak a szobában, magányosan égő

faggyúgyertya világa szűrt némi fényt, s azt se rájuk vetette . . . Jó volt ez így, mert a két fiatal nem láthatta a professzor könnyeit. Örömeben sírt. Bár talán nem is a haza sorsának örült leginkább. Nem is annak, hogy a nemzet egyszer megint összefogott, mint a végveszelelem előtt mindig is. A két fiatal derítette fel keserű kedvét. A hűségük, a tiszta fiúi ragaszkodásuk!

Nádmézdarabokat küldött le Kulával a paripáknak. Azok tették gyorsabbá az örömök érkezését.

Az előre látható kormányban Kemény Ferenc biztosan országos elnök marad, és ez tűrhetővé teszi majd a többi személyt is.

— Csak mostmár vegyétek elő a reformjavaslatokat is, és ne engedjétek, hogy megálljon a munka!

Az ifjak visszaporzottak a város felé. Tavaszt hoztak, hagytak vissza maguk után.

. . . A főherceg a nagy és elképesztő csalódást némán viselte. Lejáratta az országos gyűlést, illendőképben, Metternich parancs számába menő óhaja szerint. Az alkotmány helyreállt, az «ideiglen» megszűnt. Gubernátornak Korniss Jánost kapták, a hatodikat a választottak közül. Visszakanyarodtak oda, ahonnan elfutottak a nagy reménykedések idején, messziugrató nagy kedvben: kormányhű kormányszék, a régi emberek jórészével.

— *S még hozzá* törvényes színben! — csikorogta egykor Wesselényi ennek a kilátásnak pusztá felvetődésére is.

— *De legalább* törvényes színben, — fordította meg most a szót Bethlen János, bölcsen meghúзва a bagariát.

A főherceg rövidesen kibúcsúzott Erdélyből. Várta a galíciai kormányzóság. Beszélték később, hogy Bethlen Jánosnak csípősen odamondott utolsó szó gyanánt.

— Inkább szeretnék Wesselényivel egy szobában, mint kigyelmeddel egy országban lakni! — És méltóságod még leterítette érkeztemkor elém a köpenyegét!

— Az én köpenyem... csak a törvényesség felé vezet fenség! Annak útjára méltóztatott hágni, amikor reálépett!

Szász Károly éppen ezt a hírt vette egy esthajnalon, amikor anyjához beszóltatták. Déborah igen nehezen volt máma. Azt hajtogatta, hogy hagyakozni akar, és menjen ki mindenki, Palival akar maradni, magában.

A kamara hajdani, fínom fűszerszámos illata utóbbi időben erősen megváltozott. Verejtékes ágyhuzatok, lepedők szúrós szaga, orvosságok, liktáriumok gőze nehezítette levegőjét. Mindenféle fehérneműk, melegítő flaskák, téglák, flanelldarabok heverték benne szerteszt.

Déborah magához húzta fia kezét.

— Testamentumomat Fehérvárt tettem le. Igazságosan osztottattalak. A ház Jánoskámé, ő marad az ősziben, mint legfiatalabb. Egyéb minden egyformán. Bár — és közelebb húzta magához fia fejét — neked Palikám, megmondom most, örök titokban: Károlykám nem érdemli meg jószágomat. Háládatlan, szófogadatlan gyermek vót. Erősen megkeserített! De az ember nézi, amit néz. S az anya leginkább.

A fiú megrökönyödve, szinte szívelállva hallgatta a szót.

— Ugyé, így van?

— Édesanyám... — rebegette elképedten. De a tiltakozás Deboráht eszelős fintorra ingerelte.

— Ne bősziíts fiam te is. Ezt én tudom jobban. Csak te ezt neki meg ne mondd soha. Az Úristen úgyis mindent számontart. Én nem érem meg, te azonban

megéred s megéled, hogy gyászosan fogja végezni, mert «tiszteld apádat és anyádat» — ugyi fiam?

— Igenis, édesanyám —, tört meg Szász Károly.

— Azér' mondtam meg most, hogy bár egy közületek aztán emlékezzék szómra. Te bezzeg visszajöttél még Muszkaországból is hozzám. Ő most is elkerül. Nem hagyja a felesége... A Fánija! Egy ilyen hazátlan, azt sem tudni, ki tehenének borja, elvette tőlem!

Bólintott saját szavainak, aztán elszenderült.

Szász Károly hosszasan elnézte duzzadt, színtelenre sápadt arcát. Hajdan oly szép hajában egy erősen megöszült tincs futott a homloktól a kontyig. Az éjjeli főkötő rücskösen feje alá gyűrődött. Szája körül, a ráncok árkában a keserű szavak nyoma!

— Sohasem bocsátott meg nekem! — eszmélt a férfi rémületben. — Semmiféle erénnyel, jósággal, alázattal, szorgalommal Fanni ezt a kemény lelket be nem vette!

S most Szász előtt felkelt egy régi kép: Károlyka születése. Újra látta feleségét elaléltan, erőtlenül és már-már szinte élettelenül... És akkor... akkor: nem Déborah, hanem Papnéni állott mellette, akit Anna grófnő kölcsönadott a nehéz órára. Ő törülgette homlokáról a kínverítéket, amely éppúgy eljegyezhetne volna egymással anyját és feleségét, mint a vérnek eltéphetetlen, szent kötelékei.

— Ez lesz első s egyetlen titkom Fannival szemben. Ne tudja meg soha, hogy nem nyert kegyelmet, feloldozást!

A gyertya álmosan lobogott az asztalon. Ahogy belebámult: letörletlenül siettek alá arcán a könnyek. A szívéen újonnan felszakított seb frissen, zuhogva kezdett vérezni. A hatéves Pólíka felült, és megszólalt ál-mában:

— Károly bácsi... ne sírikáljon, Károly bácsi!

Huszonhetedik fejezet

A CSILLAG ELGURUL

A rebellió, melyet az öt tanár mostanában a kurátorátussal szemben tanusított, az egyházi főtanács tagjait is megalázta. Már ez magában arra készítette őket, hogy komolyan büntessenek. A nagylaki levél nemcsak hogy fényt derített Péterfi Albert valódi magatartására, de azt is leleplezte, hogyan gondolkozik és nyilatkozik a kormány felé az egyház vezető személyeiről. Mindezen áruláson és árulkodáson kívül a professzor súlyos függelemsértést is követett el. Panasza, amennyiben úgy érezte, hogy jogosult: elsősorban a gondnoki karra és aztán az egyházi főtanácsra tartozott. Ő pedig mindkét fórumot megkerülve, a guberniumon keresztül a felség színe elé terelte. Azzal az állítással — és ezt végig vállotta — hogy a schola legmagasabb patronátusa maga a trónus. Világos volt a terv célja: a független protestáns kollégiumot, a szabad gondolkodás tűzhelyét kiszolgáltatni a szellemi nyomorgatásnak, melyben a katolikus intézmények vergődtek. Az új főtanács, mely Bodolla testamentuma szerint meghajolt az erőszaknak, és visszavette önként a régi kereteket, hosszabb huzavona után helyet adott a gondnokság döntésének, mely Péterfi Albertet Udvarhelyre kívánta áttenni. Hogy ez keresztülment, abban

főérdeme Kemény Ferencnek volt, az ő rendkívüli tekintélyének.

A professzor valamely tisztább lelkiállapot sugalmára megnyugodott sorsában. Hiába bírta a felsőség akármilyen kegyeit, a maga világában nem igen járhatott emelt fővel a történetek után. De aztán később megrohanta a düh és fölényérzet, titkos hatalmának tudata. Kijelentette, hogy nem megy el, és felség-foiyamodással él a főtanács határozata ellen. A kurátorátus ugyanakkor Szász Károlylyal elkészítettett egy ellenfoiyamodást. Miután a megtalált megoldás, Péterfi Albert áthelyezése visszaadná a kollégium nyugalmaát, kérték a felséget, mint a béke igaz barátját, utasítsa el a professzor rekriminációját.

Az ügynek gyorsan el kellett dőlni, hogy a következő iskolai esztendő rendezett állapotot találjon. Péterfi felutazott a guberniumhoz, hogy siettesse a maga javára a dolgokat. Lázár László tartományi kancellár jó hírrel fogadta. A felség, úgy izente Bécsből az udvari kancellária — *nem* az ő kérését fogja visszadobni. Lázár különben is csak félvállról tudott Szászról emlékezni. A professzor — mondotta —, igazán jobban tenné, ha lapulna, mint a nyúl. De úgy látszik, nem okul Wesselényi sorsán, aki immár jó helyt ül a hűvösön. Nem fél a demagóg Kossuth prókátor és a nagyszájú pozsonyi ifjak példájától sem. Pedig az izgága lázasztásoknak örökre befellegzett.

Péterfi a jó hírrel nem indult még hazafelé. Több is fúrta oldalát. Egy csendes, hivatalon kívüli órán felkullogott a guberniumba, és meglepte a magát most, nyáridőn szegfüolajjal kenceficélő ifjút — immáron titoknokot. Mint minden majordomus, a szegfűszagú régesrég fején csücsült kényelmes főnökének — és passzióval gyakorolta Lázár László helyett a hatalmat. Igazi kakukfiókává nőtte már ki magát a kancellárián.

Péterfi kérését hanyagul honorálta, mintha övé volna itt a dolgok felől való végső intézkedés joga.

— Claritásod be akar pillantani a Bethleniána Kommisszió pöranyagába? De annak nehéz lesz végére jutni! Száz ívnél is többet tesz ki az irka-firka! Különben szerencséje van a kéréssel. Kemény Ferenc országos elnök most másoltatja az anyagot a főtanács bizalmas irattárának számára. Ez a munka a legnagyobb titoktartást kívánó belső hivatalos ügy, ezért csak valódi bizalmi ember, vagyis magam végzem.

Péterfi belemerült a véghetetlen hosszú, de neki cseppet sem unalmas írástömkeleg átolvasásába. Valósággal élvezte a fassiókat. Mindig ugyanazon kérdések: legalább százötven ember lelkével nézve, magyarázva, forgatva s néha elforgatva! A terhelőn vallóknak szekundált, bólongatott, helyeselt. A mentő tanuknak fogát csikorította és megfenyegette őket. Küiön cédulára rovogatta fel nevüket, hogy majd sort kerítsen reájok némi kis orrbosszantásokkal, esetleg komoly feladással. Hiszen próbáljon csak valamelyik az ellene valló deákurak közül útlevelet szerezeni! Hogy mondta volt bátyja: «Túl a vizen Tyukadon!» Kemény György, Zeyk Domokos és a többi úrfi mégcsak kisiklanak hatalmából — de jaj lesz a közsorsúaknak! Holtukig a határon belül csüesülhetnek.

Egyszer aztán hátrahanyatlott a viaszkosvászon töltött széken. A pipa is kiesett szájából. Arcának gyorsan feltüremelő ráncai közül szeme jegesen meredt a titoknoki kamara füsttől zöldszürke mennyezetére. Néhány pillanatig nem tudta, a világ omlík-é körülötte, forogva és dőlingézve, vagy ő zavarodik meg, és hull szét lelkében, testében.

Most jutott el Kiliti deák vallomásáig. De nem az döbbsentette így meg. Hanem valami hirtelen felébredés. Miképha régideje, álomban élte volna át mind

a szörnyűségeket, amelyek ott előtte írva állanak Méhes aktuárius gondosan tiszlázott szövegében.

Mintha sejtette volna ő mindezt, csak nem bírta, nem mert a valóságra rávisszafordulni! Most sebesen vonultak fel benne az anyja körül való hajdani és későbbi dolgok. Amikor megegyeztek László bátyjával, hogy az veszi magához, mint nőtlén ember, háza asszonyául. Hogy fogadta ő meg akkor, hogy mindennap meglátogatja. Hiszen mindig is a legkisebbikje, s legkedvesebb becefia maradt! Hogyan tudta aztán ki őt s e látogatásokat valaki, vagy valami a Magyar-utcai házból! Nevet sem volt képes adni a gyalázatos erőnek, mely anyja közeléből lassan eltaszította. Ó, nem az öregecske... ő sokszor nézett reá beszédes tekintettel, mintha panaszkodnék, és mintha húzná magához. De kiszámítva, soha egy pillanatig sem hagyták magukra kettőjüket. László rendszerint végigülte, leste szavait. De megtörtént, hogy a cigányné jött be: ablakot mosni, legyet hajtani, s egyéb címeken.

— Aztán ne ül fel minden beszédének! — utasította is néha bátyja. — Meggyengült már az agya és képzelődik. Teli van rosszakarattal. Ki nem állhatja, ha Szofika énekel, vagy ha kacag. Azt mondja, hogy úriháiban a cselédek nem vihognak-cihognak, mint a rézkancák. Mi ez, ha nem szenilis irigykedés?

Néha a búcsúzásnál az anya megszorította az ő kezét, s azt rebegte:

— Fiam, édes fiam... — aztán már itt félbeszakította a menyecske szemtelen köhécselése, krákogása az ajtón túlról. Félt szegényke meg is szólalni! Alig néha jutott el odáig:

— Ne hagyj el végkép... várlak fiam, visszavárlak!

Ha vitt neki egyetmást: piaci virágot vagy cukrásztésztát — hogy tudott örvendeni, mint a gyermek!

Még a szemét is megtörölgette. Nagyritkán maga jött el a Kollégium-utcába, hozzájuk.

Ilyenkor rövid idő múlva vagy utánaküldték a kosztosdeákat, vagy Szofika állított be nagy dér-dúr-ságban, hogy kiveszi őt a munkájából a kíséretéssel. Mert az öregecske félt az estefelé hazaballagó bivalycsordától, melyből minden ház elé odafarolt egy-két nehéz-tőgyű tehén, és ott gordonolt, míg beengedték... Csak a templomban váltott vele kedves, boldog pillanást szegény édesanyja!

Aztán ott sem látta többet. Megtörtént a szerencsétlen eset a gombával. Attól kezdve úgy legyengült, semmi komoly eledelt bé nem vett a gyomra. Most, itt, a titoknoki kamarában is látja a jelenetet, amikor azon a borzasztó éjjeli órán Baritz meghánytatta. El volt kékülve a súlyos mérgektől és a rettentő kintől. Úgy vergődött a doktor karjában, mint a kelepcebe csípődött, vérehullató madár. Ó, hányszor látta hányni azután is: még a kicsi tejeskását sem bírta utoljára. És olyan átlátszóra fogyott, mint az elperegni kész lilomlevél. Hártyává, valóságosan. Hogy kapaszkodott mégis mindig beléje, ha ágyához ült, hogy nézett fel rá megnőtt szemével!

Azt is megtudta később, és már akkor el akarta bőrolni Szofikát, hogy anyja utolsó heteiben néhány kicsi forintját átadta László fiának. Mondasson érte könyörgést a templomban, hogy vagy tegye talpra, vagy szabadítsa meg kínjaitól és váltsa magához lelkét az Úristen.

Szofika a deákok fülehallatára kijelentette, hogy a vénség úgyis elpatkol, kár a drága pénz a papzsákba. A haldokló abban a tudatban pihegett utolsót, hogy előrement érette nagytiszteletű Bányai úrnak, a várbéli nagypapnak és a véle együtt könyörgő híveknek hathatós imádsága a mennyek országába, és készíti neki

a síma jó utakat a legfőbb Számadó elé. Holott a pénzből Szófika kemény farán ringott a vadonatúj segevári brokátmintás szöttes-rokolya.

Most mindent tisztán látott Péterfi Albert. Senki sem vette komolyan Kiliti vallomását, és ad acta volt kerülendő — de a professzor egyszerre hitt benne, mint a Szentírásban. — Tántorogva kelt fel a titoknok íróasztalától. Valamit dadogott a kancellistának, hogy pár nap múlva visszajön... most sürgős dolga hazaszóltja. Vagy csak akarta ezt mondani? Az iroda és az irományok ott maradtak, tövel-heggyel összedobálva. A professzor rohant a Külső-tordai útra, a Biasini-féle gyorskocsik állomására... Ott utolsó percben felugrott az éppen induló brassói járatra. Olyan zavartan viselkedett, hogy nem mérték lekergetni, akármily tolakodás is volt, amit cselekedett. Enyeden sem várt, amíg a Hattyú elé érnek, ahol a lovakat szokták váltani. Kilökte az ajtót, és lelépett a Magyar-utca közepe táján. Ott lakott László, egy a schola által újabban szerzett professzori portán.

Az udvaron, a régi kicsikertben, hol az öreg tiszteletesné még rezedát és violát ültetgetett, mostmár szál virág se nyílt. Kotló kotyogott a tar csoportokon, és kapirgált csirkéinek. Szófika sütni-főzni szeretett, nem babrált virágokkal. Maga a fává nőtt, vén borostyán alatt ült — ezt még megtúrta árnyékáért. Fuszulykát tisztított, körmével csípdesve le a friss, gyöngéd hüvelyek végeit. Aj, mi tejfelt, tepertyűt ad hozzá!... Perszé, pecsenye is készül, marhaszelet, fokhagymás rozsdás-mártással. László tekintetes nem kedveli a gyenge ételeket. Zsír, bors, jóbor hozzá: ez kell a férfinak. S kivált az öregedőnek!

A kapu akkorát döndült, hogy az asszony felrémult a víg elmélkedésekből. Albert tekintetes úr rohant be rajta: a szokottnál is szörnyebb képpel. Semmi volt

ehhez képest, amikor meg akarta verni az elspórolt imádság miatt!

Ösztönösen felugrott. Virágfehér tiszta kötényéből egyszerre földre szóródott a sok megtakarított fuszulykaszál. Másik pillanatban torkán érezte a férfi izzadt, jéghideg ujjait.

— Most meghalsz, dög!

Szerencséjére el tudta még ordítani magát. László abban a percben kirohant segítségére. Se szó, se beszéd: a baltát fogta fel, a konyhaajtó mellől. (Tűzgyujtót aprított véle imént a deák.) Még nem vesztette el egészen az eszét. Megfordította a szerszámot röptiben és csak fokával vágott vagy két rettentőt öccsének keze-
fejére. Szofika egyszerre megkönnyebbült a fojtogatásból. Hirtelen belevágta körmét Albert úr arcába, meg is pökdöste. Aztán kisiklott karja alatt mint a csík, és egyenest a kerítésnek vetette magát. Átugrott a patikárosék kertjébe. Merre vett egérutat, azt most senki nem kutatta. A két testvér egymásra meredt.

Sajátos módon: mentegődztek!

— Csak a fokával csaptalak meg, hogy elengedd!

— A büdös ringyódat pedig nem tudtam megfojtani!

— Ringyóm? Ki mondja, hogy ringyóm? Ki tanított erre? — öklével a temető felé fenyegetett. — A vén bestia! A vén irígy!

Péterfi Albert felágaskodott, és belevágott öklével bátyja szájába. László hörögve emelte a fejszét. Talán alá is zuhantja, immár élivel... de hátulról elrántotta a kosztosdeák. Hatalmas, nagycsontú, taglókezü neuter.

A kertből rohant alá, ahol éppen ásott az őszire való saláta alá. Vakáción se szokott hazamenni: olyan szolgaféle volt a háznál, így tanulta ki a scholát.

Péterfi Albert lehullatta mindkét kezét,

— Eddig csak a becsületünket etted meg, lator, mostmár gyilkos vagy, gyilkolni akartál, Péterfi László!

— Kettőnk közül ki akart hamarébb gyilkolni, hé?

— Te, aki anyánk hóhéra vagy!

Ha a deák, akit Szofika rejtett szándékban még a gazdánál is izmosabbra etetett mostanában, le nem fogja, Péterfi László ismét kész lett volna lecsapni öcsésére. De az már loholt kifelé, s így búcsúzott örökre:

— Kain-sorsra juss, te matricida, te fratricida!

Néhányan még látták aztán a Magyar-utcán felnyargalva, a Szászék rezidenciájának kapujában eltűnni. Ott is egyenest a könyvesházba rontott. Professzortársát nem is köszöntötte. Csak elébe toppant, és rákiáltotta:

— Tandem vicistil!

— Mit akar kolléga? — állott elébe Szász keményen. A karmolt, véres arc érthetetlenül és annál ijesztőbben hatott reá.

— Győztél, ördögök prókátora! Győztél! A felség ugyan tojt a te felfolyamodásodra... engem pedig visszatett az enyedi stallumba... és mégis...

Csikorgatta fogát. Szája szegletében fehér hab túrosodott meg.

— Mennem kell! Muszáj elpusztulni innét! Nem Udvarhelyre, de más országba, más világba! Soha se látsz többet, tudod-é? Hát bokázz egyet örömdben... Csúffá vagyok bélyegezve. — Gyilkos színébe kerültem!

— Csillapodjék kolléga, — nyúlt feléje Szász, mert nyavalyatöréstől féltette. Suttogták, hogy a nagylaki levél napfényre kerülté után is valami csúnya, elkékülő rohamban esett össze. — Igyék egy korty vizet,

s beszéljen értelmesen, ha már egyáltalán még beszél-nivalója lehet velem!

— Beszélnivalóm, te simándi, te kutyalélek, te hitetlen, te felségáruló?! Beszélnivalóm nincs, csak átkom van még számodra. Az én szájamat is befogta immáron a végzet, fogja bé a tiédet is! Átkozott légy, ha még egyszer felemeled a szavad úgy, hogy messzibe hallatszódjék!

Kimutatott az ablakon a kollégiumra.

— Omoljon egybe feletted ez a schola, lásd hamaiban, kő-kövön nem maradva, professzorait helyzet nélkül, talpnyaló, megkuruzsolt deáknépedet koldustarisnyával, alacsonyságba süllyedve! Gyúljon rád a haza, légy földönfutóvá, amivé engem tettél, így fizess a hatalomszomjadért, a nagyravágyásodért! Az örület szakassza meg a szívedet, olyanokat érv meg!

Mindezt úgy üvöltözte el, hogy közben ökleivel hadonászott Szász arcába, és nyálát mint a veszett kutya, ráfecskendezte.

Aztán innen is tovarohant. Mint a forgószél, egyenest a temetőbe. Odaesett a köoszlop elé, melynek homlokzatán faragott görög lombfűzér kúszott, omlott alá, a felírást koszorúzva:

Itt várja Jézusát
Istenben boldogult
övegy Péterfi Károlyné Kézdi Justina.
Siratják három professzor fiait:
László, Károly, Albert.

Messzünnől hallották a síröntözők, kapálgatók, ahogy a szegény halottal beszélt.

— Anyám! Édesanyám, lelkem! Hallja-é kedves, hazudik a sírköve!

Közben dolgozott valamin. A «három» szót vakargatta bicskájával, valamint László nevét is.

«Siratják... fiai... Károly, Albert» — így javította ki a szöveget.

Várt néhány napot, míg összekarmolt képe lelohadt, és kékre potyolt kezét is használni tudta. Akkor visszautazott Kolozsvárra, és ott a gubernium ajánlásával folyamodást írt a külügyminisztériumhoz úti-passzusért. Aztán megparancsolta feleségének, hogy gondoskodjék ládákról, szalmáról, minden holmiról, ami költözéshez szükséges. A fiúgyermekeket leviszik Udvarhelyre tanulni. Ők pedig a leánykával... Még azt sem árulta el a szerencsétleneknek, hova hurcolja őket. Szeptemberre leköszönt állásáról.

Bukarestben most ürült meg a Sükei pap által megszervezett magyar misszió pásztori állása. Senki lélek nem vágyott az ismeretlen világba. Odavette útját, menedékét, hogy legeltessen egy gazdátlan nyáját. Olyan világban, ahol csak az ortodox keleti szertartású egyházat ismerik el keresztyénnek.

Péterfi Albert önitéletével a scholabeli feszültség lassan enyhülni kezdett. Csak az örök barátságtalanság nyomása maradt vissza a professzorátuson.

Szász Károly valaminő lelki bénaságban végezte dolgait. Szavainak nem adhatta többé a régi szárnyakat. Hiába látta az új aratnivalót. Hiába függeszkedett rá most Salamon Ferencke és Gáspár Jánoska égő, tudásszomjas pillantása. A nagyra hivatott fiúknak: csonka parafernumot tudott csak adni az életre. Minden kurzusa ellenőrzés alatt állott... Nemcsak a szárnyát törték, de össze is kötözték, mint paraszti kegyetlenséggel az elrepiüléstől féltett majorságokét szokás.

Eljött a nyárelő. Egy kora esti órában Péter inas Kemény Ferenc bilétáját hozta be Szász Károlynak.

A professzori rezidencia a maga szokott, szinte ünnepi tisztaságában és csinosságában tündökölt. A sarokszoza kandallóján júniusi rózsák, és a csillár is

égett viaszgyertyáival. A burgban most nagy építkezés folyt, és sokminden kimozdult helyéből, így ez az aranyozott facsillár is, melyet a Kemény hölgyek ajándékkul küldtek Fanninak. Arra hivatva, hogy alatta hangozzék el Szász Károly felett az ítélet.

Kemény Ferenc szívét a szájalom szorongatta. Ennyi derűbe, rendbe, fénybe árnyéket hozni! Nemezisként lépni be a jóbarát boldog küszöbén! De azért annak mégis örvendett, hogy maga hozza meg az izenetet, és nem holmi rideg hivatalos irat, részvétlen személy tolmácsolja egy őrizetlen pillanatban.

— Isten hozott nálam! — derült fel Szász Károly az ifjúkori tanulótárs jöttére. Szíve azonban balsejtőn harangozott. Egy-egy találkozás pillanatából előrevetődik a komoly történések árnyéka. Kemény Ferenc ült ma minden dolgok mögött Erdélyben!

— Ha szereted az asszonyok világát, itt parancsolj. Ha inkább a dohányszagot szívelnéd, menjünk át könyvesházamba!

— Köszönöm igen szépen. Jó nekünk itten.

Leültek a csipkés, amorettes asztalterítő mellé. Fényesre csiszolt bádoglep állt annak közepén az elcseppenő viasznak.

— Kedves Károlyom, Kolozsvárról jövök a főtanács szűkebb üléséről. Bizalmas értesítéseket hozok elsősorban a schola kurátorátusának tagjaihoz... De közlendőim tégedet is közelről érintenek, s azért legelőbbszer is hozzád néztem be!

— Várom megtisztelő nyilatkozatodat.

— Magas helyről is kiszivárgott, de a két haza általános állapotából is láthatjuk, hogy a kormány keze még mindig erősen kurtára fogja a gyeplőt. Isten óvjon bármelyikünket oly szigorú sorstól, mely Miklós barátunknak jutott. Róla rosszabb hír is szálldos: azt mondják, a börtön levegője vakulással fenyegeti!

— Aki annyikat tanított... két hazának minden jobbait: fényességbe látni! — szólt Szász mély megdöbbenéssel. — Hogy az ő csudálatos égszínűkék szemét elbarulás fenyegetse! — Megfogta homlokát, úgy birkózott a rémületes gondolattal.

— Rólad is tudjuk, Károlyom, hogy a hazát minden egyéb fölé helyeztetéd kebledben. És hogy a scholát mint a kisebb haza szegletkövét őrized. Az ilyen nagy szerelem néha áldozatot kíván — ha kisebbet is, mint aminővel Miklósunk fizet!

— A többieknél semmivel sem nagyobb botlásokért! — rebegte Szász majdnem megszégyenülten.

— Úgy van. Ha a honszerelem vétek, — és ma néha annak számíttodik — akkor nincs köztünk sem kisebb, sem nagyobb vétkes. Csak abban vagyon a különbség, ki hogyan látja igazabbnak a maga szolgálatait. Én a mérséklet s a lojalitás embere vagyok, de te sem mentél túl soha az aranyközép mesgyéin! A keresztet azonban mégis fel kell venni, Krisztus Urunk türelmi példája szerint, mert azt végére mehetetlen belátások róják ki, és nem a mi megítélésünk!

Szász Károly szíve hol elakadt, hol forrón zakatozni kezdett. Rohanni a keserűség pohara felé! Attól most, az ifjúkori barát meggondolt előkészítő szavai után már nem is rettegett. Fejét előre meghajtotta a hallandóknak.

— Úgy, úgy... azért járulunk naponta Isten színe elejébe, hogy ezt megtanuljuk. A kurátorátusnak ki kell békülni a plánummal, hogy más gondolkozású férfiú is helyet foglaljon benne, mint aminőkben ma vagyon összealkotva. Kell valaki a schola fölé, akiben az udvar feltétlenül bízik, és akire mi is nyugton rábízhatjuk a scholát. Olyan, aki udvari ember létére is szereti a magyar tudományt, és hű fia a hazának. Lehet, hogy neked, Károlyom, nem kedves a név... pedig

úgy veheted, mintha magam lépnék be személyében a kurátorátusba. Azzal a különbséggel, hogy az illető hozzám képest Dárius kincsével rendelkezik...

— Mikó Imre... — hagyta el a szó a professzor ajkát hirtelen, valami rávirradó csendes elképedésben!

Ki más is lehetne a hivatkozott személy, mint a megválasztott thesaurariusnak — Rhédey Ádámnak veje?!

Kemény Ferenc bólintott.

— Ilyen hátsó védelemre a Bethleniánium Kollégiumnak ma égető szüksége van. Az is hírlik Mikóról, hogy apósa lemond javára a kincstárnoki tisztségről s akkor a gubernátor mellett Erdély leghatalmasabb főura és főtisztje lesz. Az ő neve egyszeriben véget vet majd a rebellió örök vádjának, mellyel a schola mai kurátorátusát illetik odafent. Aztán: a gazdagtól több telik áldozatban is, ha van lelke hozzá! Ez mind, mind mély meggondolásaink tárgya vala!

Szász Károly lehajtotta fejét.

— Ha így látja jónak a főtanács...

— Az egyetlen lehető jó ez most, kedves Károlyom. De téged ez csak másodsorban érint. Van e mellett külön igazi mondanivalóm számodra. Fel kell áldoznod magadat személyedben is!

Szász nem moccan, csak ritkatűzű pillantása emelkedett fel, a finom és bölcs macskaarcbá tekintve. Szemtől-szembe akarta fogadni a csapást.

— A konzisztórium úgy véli, és ezt én előre jónak látom tudomásodra hozni, hogy Kováts professzort nyugalomba tesszük. A lejáratott vizsgálatok kimutatták, hogy jótéhetetlen. Az ifjak is divatlanok, de részben ökgigyelmének gyámoltalansága hívja ki a növénydékek orcátlan magaviseletét... Tempí passati, na! Nyugdíjat folyósítunk neki. Tudjuk mi azt is, hogy

ez a penzió csak kölcsönadás, mégpedig jó kamatra, mert az öregúr testamentuma mindent visszahagyakoz a kolégyomnak!

Szász most erősen megfeszült a figyelemben. Mi is következhetik ebből reája!? A rejtelem megborzonegatta.

— A te első tudományos szerelmed a matematika volt: most elveheted feleségül második házasságba!

Szász visszás forgatagban sodródott tova.

— Értem... Azt kívánjátok, hogy foglaljam el professzor Kováts örökét! — szólalt meg végezetre.

— Ne essék ez nehezedre. Felmerült az óhajlás, hogy a just olyan kézbe kell adni, kit a kormány és az udvar közömbösen néz... aki soha politikába nem elegyedik. Benned — ne haragudj — odafent, ahol Nopcsa Elek az informátor, nem bíznak. Hiszen tudjuk a csúf, de igaz római szót: «Semper aliquid haeret.» Minden rágalomból, meghurcolásból odatapad valami az ártatlanokra is!

Csend. Csak a gondolatok cserélődtek ki.

— E dolgoknak a jövő scholabeli esztendőre el kell rendeződni. De — és ez nehezen jött ki a szúrásra pödrött s már őszbejátszó bajusz alól — ezek a dolgok *nagy nyilvánosan* tárgyalódnak meg majd az augusztusi konzisztóriális ülésen. A katedra-cserélés aktusának híre kell, hogy támadjon! Az udvar elégtételt kíván az általad vezetett mozgalmakért. És neked ezt vállalni kell a hazáért és a scholáért. Megadod a császárnak a császárárt. Értjük egymást?

Ujjait ráfektetette a professzor erős, fehér kezére, és hunyorgó szemével mélyen nézett azurkék tekintébe.

— Amikor Miklós a vakulás felé megy, s a Lovassy fiú az örületbe... — Hallom, az olaszok közül a szerencsétlen Maroncellinek lábát ették le a kilisek

a kosz, az ápolatlanság következtében — ... hogy merjek én zúgolódni? — így töredezett elő a válasz.

— A haza minden igaz fia tudja, tudni fogja valaha is, hogy emberi mértékkel nézve büntelen vagy a dolgokban, és inkább a mérsékletből adtál példát, semmint a féktelenkedésből, amivel vádolnak. És ennek a bűnbak-szerep vállalásának mégis meg kell történnie — mégpedig jól jegyezd meg: *nem* parancsolatra! Te magad jószántából fogod kérni áthelyezétedet!

— Jobb ez így?

— Először: mert elibe vágunk a császári ház megtipró szándékának. Másodszor levesszük rólad a foltot, hogy erőszakkal távolítottál el a jogtudományok tan-székéről.

Búcsúzás előtt a vendég a ház asszonyát akarta látni még. Fanni egyetlen szólításra bejött. Mindig úgy öltözött, hogy munkaközben is nyomban megjelenhes-sék bárki színe előtt. A báró csodálkozva állapította meg, hogy ezt az asszonyt — ahogyan az évek megrak-ták gyermekkel, mint a június a rózsabokrot bimbó-zással — csak szebbé tették. A nagyon szerető és nagyon szeretett asszonyok fényeit viselte magán, még így, a feketében is, melyet az előírt félesztendő letölté-vel, és otthon sem vetett le soha. Anyósát gyászolta meg ennyi komolysággal.

Az országos előlülő a gyermekekről kérdezőskö-dött, de viselkedésében volt valami eimondatlan. Fanni különösképpen megértette ezt kézzszorításából. Ez a fi-gyelem a feleséget akarta megbátorítani, biztatni, vi-gasztalni. Előkészítette szerepére!

Aztán ott ült a család a terített asztal mellett. Fanni az asztalfőn, balra tőle Jula, aki már kezdett kisasszonyka számába menni. Jobbra az apa. Lent az asztalvégén, mint ügyeskedő háziú, a scholából most

kilépő Hanzi, vele preceptor Andormányi, Károlykával és Róberttel. Az étkezés oly szép rendben folyt, mint akármikor, és a társalgás a fiúk napi olvasmányai körül forgott. Éppencsak Fanni pillantott néha, fejét se mozdítva, szeme szögével férjeurára. És észrevette, hogy Jula is fel-felnéz a tányérról apjára, aztán vele kíván tekintetet cserélni. Mily megindító, hogy ez a leányocská az alig tizenkét esztendejével — már nemcsak eszmél, de aggódni tud másokért!

A ház éjszakára készült. A hitvespár ilyenkor, míg az ágyvetés, fektetés folyt, rendszerint kiment a kis nyitott tornácra, mely a lakó-kamarákat a konyhával köli össze. A párkányra támaszkodva, Szász most magához húzta felesége kezét, és baljával felmutatott a szűk négyszögben látszó égdarabra. A Corona Borealis kelet felől szállva, éppen fejük fölé úszott. A nyárelő sokáttartó esti világosságában csak alig sejtethőn bomlottak ki odafent az ábra gyémánt szemcséi.

— A csillag . . . a hiányzó csillag, mostmár tudom, hogy melyik az!

Az asszony szívét elszorította a félelem.

— Emlékezik-é, kedves, arra a napunkra, amikor a harminchetes diaeta befejeződött?

— Tudom . . . kimentünk volt Rozi sírjához azon a délutánon. Maga kívánta.

— Mit is kértem akkor, ott a padon ülve, az én Fannimtól?

— Hogy vásároljak néhány kávéskanálnyi kásagyöngyöt, és fogjak hozzá Szent Sebestyén testén a nyílak felbontásához.

— Úgy van. Helyükbe rendre odaöltögeti majd az alkotmány igaz gyakorlatának tényeit . . . de főleg a társadalmi megfelelések lerontását! Minden nyíl helyébe egy rózsabimbót varr ki . . . rózsákba öltözteti fel «a szegény bácsit!» . . . Igen, mindennek eljön az ideje

mostmár. Az eszmének is, melynek szolgálatában az egyszerű szegénységet bevenni próbáltam az egyházi alkotmányba! . . . Minden megújul lassacskán — és nekem nem szabad feltudni a végzetnek, hogy küldetésem befejeződött. Vissza kell adni az Úrnak a talantomokat. Ő ad és vesz . . . ahogyan akarja. Mondja, igaz lelkére: fájni fog-é az magának, ha férje nem lesz többet «Vizakna», nem lesz soha «tudós követ», még . . . a jogok megvilágosítója sem . . . csak csendes matematika- és fizikaprofesszor . . . a csillagok járásának alázatos kutatója, követője?!

Fanni közelebb húzódott a férjéhez. Ez volt válasza.

— A politika, így tanított meg a tapasztalat, a függetlenek dolga. A nemesi kiváltságok jórésze idejét múlta túlkapás, de a birtokos nemes osztálynak óriási erkölcsi erőt ad a tény, hogy jogaiból senki soha ki nem veri, és azokban senki meg nem csorbíthatja. Ura szavának, cselekedeteinek. Ha nyomják: elakaszthatja az ország kerekeit . . . ahogy láttuk. De nekem hiába van százszor igazam, ha egyben száz sebezhető pontom is van, melyen át szent intézményeket is letarolhat a rosszindulat. Mögöttem a kollégium áll, a bethleni parafernum! Nem. Fannim, kedvesem. Szükséges volt kiállani, de: elvégeztetett. Az az elgurult csillag: az én politikai pályafutásom!

Az asszony símulása erősödött, és forrósodott.

— Az ország felborult szekere beemelődött a kérvágásba: hadd menjen a maga útján . . . Mi pedig megint felállítjuk a csillagdát a harangtoronyban, és megújítjuk régi barátságunkat a magasság kedves géniuszaival, az égitestekkel.

Az imádat hirtelen mozdulatával kapcsolódott Fanni karja a férfi vállára. Ó, hányszor, hányszor kíváncozott ő vissza a csillagokhoz a zaklattatások nehéz

esztendőiben! Mennyiszer gondolt mint elvesztett paradicsomra, a hajdani békességre!

Megindultak befelé. Át a küszöbön, melyet valaha közös életútjukra való indultukban léptek keresztül.

Bent az inas éppen eloltotta a gyertyákat. Fanni hálósobájának ajtaja nyitva állott az ebédlőre. Csak onnan esett már fénycsfk lábuk elé. Az otthon drága jószagai fodorodtak elejükbe. Viaszfüstnek, patyolat-rózsának, szellőzött fehérneműknek és tiszta gyermeknek illata. A rácsos faágyacskánál Julát látták, első csókjuk zálogát. Földig érő vászoningben, nyaka körül a korc ártatlan égszínkéek szalagcsokra, vállán ezüstszőke, súlyos fonatai — ott állott a legkisebb két öcs fölé hajolva és előmondva, megimádkoztatta őket:

•Már a szép nap lenyugodott,

Egészen bealkonyodott.

Ég sötétbe vonta magát:

Adjon Isten jó éjtszakát.»

— Tizenhárom év mulva visszatérünk első időnkbe, — szólt a férfi megadón.

— Szigligetbel

— Akkor talán boldogabbak voltunk...

— De most, Károlyom, sokkalta gazdagabbak!

Fehér galambként szállt el felettük a gyermekek bentről kihallatszó ámen szava.

Vége a második kötetnek

OSZK

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

